

PSRS AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS MINISTRIJA
PĒTERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ПЕТРА СТУЧКИ

**ZINĀTNISKIE RAKSTI
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ**

XXV SĒJUMS * ТОМ XXV

RĪGĀ 1958 РИГА

PSRS AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS MINISTRIJA
PĒTERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE
МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СССР
ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ ПЕТРА СТУЧКИ

ZINĀTNISKIE RAKSTI
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

XXV SĒJUMS * ТОМ XXV

III A SĒRIJA * ВЫПУСК III A

RĪGĀ 1958 RĪGA

REDAKCIJAS KOLEĢIJA

- Filoloģijas zinātņu kandidāte, docente A. Laua
- Filoloģijas zinātņu kandidāte, docente M. Semjonova
- Filoloģijas zinātņu kandidāts, docents J. Lezdiņš
- Vecākā pasmiedzēja E. Pampе
- Vecākais pasmiedzējs A. Grinblats

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

- Кандидат филологических наук, доцент А. Г. Лау
- Кандидат филологических наук, доцент М. Ф. Семенова
- Кандидат филологических наук, доцент И. Я. Лездынь
- Старший преподаватель Э. Я. Пампе
- Старший преподаватель А. Ф. Гринблат

FILOLOĢIJAS ZINĀTNES
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

*

VALODNIECĪBAS RAKSTU KRĀJUMS
ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СБОРНИК

III A SĒRIJA * ВЫПУСК III A

ОТ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Третий выпуск „Ученых записок“ историко-филологического факультета Латвийского государственного университета им. Петра Стучки по сравнению с предыдущим выпуском является дальнейшим шагом по пути развития и специализации данного издания. В настоящем выпуске представлены лишь языковедческие статьи, а работы, связанные с вопросами литературоведения, выделены в особый выпуск.

11 статей, представленных в настоящем выпуске, отражают основные направления научно-исследовательской работы языковедческих кафедр факультета: латышского, русского, иностранных языков и классической филологии — и в какой-то мере удовлетворяют актуальные научные и практические запросы общественности республики

Статья А. Я. Озола является частью его докторской диссертации. В ней ставится один из важных и до сих пор не получивших разрешения вопросов латышского синтаксиса, а именно: вопрос о приложении и определении. Проблемы решаются на материале латышских классических народных песен.

В статье Ю. Ю. Карклина о примененном дополнении рассматривается мало изученная в латышском синтаксисе проблема о дополнении при членах предложения, выраженных прилагательными. В статье на большом материале современного латышского литературного языка показаны главные типы конструкций, в которых встречаются приаждективные дополнения, а также анализируются причины, вызывающие усиление значения дополнения в конструкциях различных типов

Все остальные статьи членов кафедры латышского языка являются разделами их кандидатских диссертаций.

Так, в работах А. Т. Бояте и И. Ж. Фрейденфелда рассматриваются вопросы истории латышского литературного языка. А. Т. Бояте посвящает свою статью проблеме значений дательного падежа латышского языка в конструкциях с беспредложным управлением. Вопросы решаются с привлечением материала по значениям этого падежа из литовского и

русского языков. Основным материалом исследования выступают здесь публицистические статьи представителей „Нового течения“ в периодическом издании „Диенас лапа“ (Листок дня).

В статье И. Ж. Фрейденфелда рассматривается вопрос о формах и функциях причастий и деепричастий в сборнике младолатышей „Сета, даба ун пасауле“ (Двор, природа и мир).

Статья Я. Я. Кушкиса посвящена вопросам латышской диалектологии.

Статьи членов кафедры русского языка частично также являются разделами их кандидатских диссертаций, частью же представляют собой результаты их дальнейших научных исследований.

Статья В. А. Юрика посвящается анализу некоторых лексических явлений современного русского и латышского языков. Рассматривается семантическое поле цвета и его языковое выражение в русском и латышском языках.

Остальные работы членов кафедры русского языка, опубликованные в настоящем выпуске, являются разделами кандидатских диссертаций.

Так, С. Г. Бажанова в своей статье рассматривает грамматическую природу слов, переходных от знаменательных к служебным. Материалом исследования служат слова „ещё“ (в русском языке) и vēl (в латышском языке). Работа представляет интерес и с точки зрения сопоставительной грамматики русского и латышского языков.

Н. Я. Раздорова посвящает свою статью вопросу употребления специальной лексики в произведениях К. Паустовского. На большом материале автор статьи показывает различные пласты специальной лексики и приемы ее употребления К. Паустовским.

В статье Г. И. Румянцевой рассматриваются важные вопросы методики преподавания лексики русского языка студентам-латышам. Автор не только обосновывает принципы отбора русской лексики для преподавания в латышских группах, но и намечает примерные виды упражнений по каждому разделу лексики и фразеологии.

Статья члена кафедры иностранных языков и классической филологии Т. Л. Бабчиной посвящается истории некоторых интернационализмов в английском языке. В статье на широком материале исторических словарей прослеживается развитие и изменение значений нескольких слов интернациональной лексики.

Статья А. Ф. Гринблата является частью его кандидатской диссертации. В ней дается трактовка спорного вопроса о природе сочетания глагола с постпозитом в современном английском языке, разбирается фонетический аспект и синтаксические связи компонентов сочетания в связи с порядком слов и членением речи на синтагмы.

Рига, июль 1958 г.

ART. OZOLS

PIELIKUMS, APZĪMĒTĀJS UN APZĪMĒJUMS
LATVIEŠU KLASISKAJĀS TAUTASDZIESMĀS

I

PIELIKUMS

1. Pielikuma būtība.

Pielikums, kaut gan pēc tradicionālās gramatikas tiek uzlūkots par apzīmētāju¹, allaž no tā tiek tomēr šķirts un aplūkots īpaši. Pie tam latviešu valodas gramatikas tradīcija pielikumu skaidro kā savrupinātu resp. postpozitīvu apzīmētāju². Šo uzskatu, vērodams tautasdziesmās sastopamo pielikumu sēmantiku, gluži bez iebilduma nepieņem L. Bērziņš, jo viņš saskata arī zināmos

¹ Sal.: „Par pielikumu sauc apzīmētāju, kas parasti izteikts ar lietvārdu vai lietvārda nozīmē lietotu vārdu, atrodas aiz apzīmējamā vārda un ir saskaņots ar to locījumā“, sacīta A. Jankevica rediģētajā „Latviešu valodas gramatikā VIII—XI klasei. II daļā“ Rīgā, 1954, 54. lpp.

² K. Milenbahs atzīmē: „Lietas vārds tanī pašā locījumā kā apzīmējamais vārds: a) lietojams līdzīgi īpašības vārdam, kā šis apzīmējamā vārda priekšā stāvēdams: Sauss, dedzinātais vējš dzina smiltis acīs. Tāpat: dancotājs kumeliņš, gaŗastis tēvs, gaŗaste māte (mīklās); zaļoksnis vīrs; b) tā dēvētais **pielikums** (pasv. A. O.), kas stāv aiz apzīmējamā vārda: Sērdienīte, nabadzīte, sūri pūru pielocija. Kaņepīte, gaŗaudzīte, gaŗa auga vasarā. Kārlis Piektais.“

(J. Endzelīna un K. Mūhlenbacha Latviešu gramatika. Rīgā, 1907. 292. §, 168. lpp.).

J. Endzelīns izsakās analogi: „Stāvēt blakus kādam citam substantīvam un atrodoties vienādā locījumā ar to, substantīvs var būt tā atribūts (tā darītāju vārdi ar-(t)ājs un -ējs, piem., dzērājs puisis *bēdājās* BW 19903, 5, un saliekteņi ar -is resp. -e, piem., ak. *baltmutīti līgaviņu* BW 21247,1, *gaŗaste māte* u. c. Mūhlenbacham l. c. 292. §) vai **apozīcija** (pasv. A. O.) (piem., *cīrulītis, mazputniņš augsti skrēja dziedādams* BW 2646); skat. arī 393. § un Mūhlenbacha DJ I 7 skk. (J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika. Rīgā 1951 [turpmāk saīsināti: LGr.] 820. §, 1023. lpp.).

Piezīme. Attiecīgu burtu trūkuma dēļ tipogrāfijā cītātos intonācijas zīmes aizstātas ar svītriņu un platais e palicis bez apzīmējuma.

prepozitīvos apzīmētājos radniecību ar pielikumu³. Krievu valodas gramatikas tradīcija par pielikumu uzlūko jebkuru apzīmētāju, „izteiktu ar lietvārdu un saskaņotu ar apzīmējamo vārdu locījuma”⁴, līdz ar to atzīdama, ka „Pielikumi var būt nesavrupināti un savrupināti.” Citiem vārdiem, tas nozīmē atzīt kā prepozitīvus, tā postpozitīvus pielikumus.

Tēze, ka teikumā ikviens substantīvs, kas saskaņots ar otru substantīvu, būtu atzīstams par apzīmētāju resp. par pielikumu, prasa revīziju. Tāpat revīziju prasa tēze, it kā pielikums varētu būt tikai postpozitīvs attieksmē pret vārdu, uz kuru tas attiecas.

Runājot par substantīvisko kondomināciju⁵ neatkarīgajos locījumos, bija jākonstatē, ka pielikums pēc cilmes izprotams kā izteicējs. Verbālās konstrukcijās to var uzlūkot par vienu no saliktās kondominācijas komponentiem blakus otram — verbālam komponentam. Taču izdevīgāk atzīt, ka pielikums latviešu valodā attīstījies par patstāvīgu teikuma locekli, kas nav indentificējams ne ar izteicēju, ne apzīmētāju. Motivēsīm šo nostādni.

Motivācija prasa operēt ar apzīmētāja jēdzienu, kas mūsu sistematiskajā apskatā analizējams tālākā gaitā. Aizsteidzoties šim apskatam priekšā, jāsaka, ka attieksme, kas pastāv starp apzīmētāju un apzīmējamo vārdu, ir principiāli atšķirīga no attieksmes, kāda pastāv starp pielikumu un vārdu, uz kuru pielikums attiecas. Bet šī attieksme, savukārt, ir īpatnējs predikatīvo attieksmju gadījums, kas valodas attīstības gaitā ieguvis pamatu patstāvīgai eksistencei, tāpat kā šādu pamatu ieguvis apzīmētājs, kas arī radies uz predikatīvo attieksmju bāzes. Te jāatceras sacītais par īpašības un kvalitātes kondomināciju⁶. Apzīmētājs radies no kādreizējas īpašības kondominācijas. Apzīmētājs nosauc ar apzīmējamo vārdu izteiktā objekta īpašību jeb pazīmi. To nosaukdams, apzīmētājs ir jebkura ar no-

³ „Apozīcijai tuvu rada ir gadījums, kur substantīvs kā apzīmētājs, palikdams ar apzīmējamo vārdu līdzīgā locījumā, nostājas šim vārdam priekšā, sal. Endzelin, Lett. Grammatik § 820. Greizrocīši bisenieki Irbu šaut nemāceja. Ziņģētāju sievu ņēmu, Dancotāju zirgu pirk. Baltpierīti kumeliņi. 29799, var. Dzērājs puisis bēdājās. 19903. Baltmutīti līgaviņu. 21247, 1. (L. Bērziņš, Ievads latviešu tautas dzejā. I daļa. Metrika un stilistika. Rīgā 1940, 272. lpp.).

⁴ Грамматика русского языка. Том II, ч. 1. Изд. АН СССР, М., 1954, стр. 553.

⁵ Sk. Art. Ozols, Nominālo un adverbīalo predikatīvo attieksmju tipi latviešu klasiskajās tautasdziesmās. „Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Raksti XI.” Rīgā 1959.

⁶ Turpat, 77. lpp.

menu vai tā ekvivalentu izteiktā teikumlocekļa kā vārda leksiskās nozīmes sašaurinātājs.

Pielikums radies no kādreizējas kvalitātes kondominācijas. Pielikums nosauc tā objekta kvalitāti, kas izteikts ar vārdu, uz kuru pielikums attiecas. Kvalitāti nosaukdams, pielikums izsaka sintaktisko ekvivalenci, kāda pastāv starp viņu un teikuma locekli, kas nosaukts ar nomenu vai tā nozīmē lietotu vārdu. Sintaktiskā ekvivalence tādā kārtā izsaka kāda īstenības objekta raksturojumu resp. vērtējumu kvalitātes plāksnē, kamēr apzīmētājs izsaka kāda īstenības objekta raksturojumu atsevišķu īpašību vai pazīmju plāksnē.

Sintaktiskā ekvivalence var izpausties kā pronominālā ekvivalence un kā nominālā ekvivalence. Par pēdējo pašreiz jārunā.

Ka pielikumam kā teikuma loceklim ir sava specifika, kas neļauj pielikumu identificēt ar apzīmētāju, konstatējis K. Gailums, runājot par parādību, ko mēs saucam par pronominālo ekvivalenci:

„Otrkārt, pielikuma galvenajam komponentam nav sava konkrētā satura. Viss konkrētais saturs izsacīts pielikumā. Šādos gadījumos parasti par galveno komponentu mēdz būt vietniekvārds. Tāpēc arī pielikums pie teikumlocekļa, kas izteikts ar vietniekvārdu, atšķiras no pielikuma, kas stāv pie teikumlocekļa, kurš izteikts ar lietvārdu vai nomenu lietvārda vietā. Pielikums pie vietniekvārda nepaplašina un nepadziļina galvenā komponenta saturu, jo galvenajam komponentam tāda satura nav. Tāpēc te nevar runāt par apzīmētāju (pasv. A. O.), bet tikai par satura pārnese no pielikuma uz galveno komponentu.“⁷

Arī par nominālo ekvivalenci, kāda veidojas starp substantīviem kā starp pielikumu un vārdu, uz kuru pielikums attiecas, K. Gailums spriež pareizi, ka „... pielikums tieši neapzīmē (pasv. A. O.) savu galveno komponentu, bet tikai netieši, dodot tam citu nosaukumu, turpretim ar lietvārdu izteikts nesavrupināts saskaņots apzīmētājs parasti apzīmē tieši savu galveno komponentu.“⁸

Apgalvojumā, ka nesavrupinātais resp. prepozitīvais apzīmētājs tieši apzīmē substantīvu, kamēr pielikums to darot netieši, ir tā patiesība, ka starp pielikumu un apzīmētāju ir principiāla

⁷ K. Я. Г а й л у м с. Обособленное определение в современном латышском литературном языке. Автореферат дисс. на сонск. уч. степ. канд. филол. наук. Рига, 1956, стр. 13.

⁸ Turpat, 13. lpp.

starpība, bet šis apgalvojums ietver neprecizitāti, it kā pielikumam būtu netiešā apzīmētāja raksturs atkarā no pielikuma postpozitīvā stāvokļa resp. savrupinājuma attieksmē pret to vārdu, uz kuru pielikums zīmējas. Ne pozīcija nosaka principiālo atšķirību starp pielikumu un apzīmētāju. To nosaka sintaktiskās ekvivalences attieksme, kāda veidojas starp saskaņotiem substantīviem teikumā neatkarīgi no šo substantīvu pozīcijas. Citiem vārdiem, pareizs ir citētais Krievu valodas gramatikas (akadēmiskā izdevuma) atzinums, ka „pielikumi var būt nesavrupināti un savrupināti“ un ka pielikuma būtība izpaužas tai apstākļi, ka tā ir „izteikta ar lietvārdu un saskaņota ar apzīmējamo vārdu locījumā“. Tikai, kā jau teikts, nevar atzīt pielikumu par apzīmētāju, bet par teikuma locekli, kas nevis „apzīmē“, bet „visumā kvalificē vai raksturo“.

Tātad, jāatsakās no latviešu valodnieciskajā literatūrā ieviestā atzinuma, it kā pielikumam vajadzētu būt tikai savrupinātam resp. postpozitīvam attieksmē pret kvalificējamo vārdu. Pielikums kā patstāvīgs teikuma loceklis var būt gan prepozitīvs, gan postpozitīvs resp. savrupināts attieksmē pret kvalificējamo teikuma locekli. K. Gailuma minētais arguments par labu atzinumam, ka pielikumam jābūt tikai savrupinātam, neiztur kritiku, ja par pielikuma būtību atzīst sintaktisko ekvivalenci. Sintaktiskās ekvivalences attieksme nozīmē, ka vārdiem teikumā, kas atrodas šai attieksmē, ir, savukārt, vienāda attieksme pret teikuma gramatisko centru resp. pret gramatiskā kodola daļu (izteicēju).

K. Gailums norāda, ka „Otrkārt, ar lietvārdu, kas beidzas ar -ējs, -tājs, -is, -e, izteikts nesavrupināts saskaņots apzīmētājs ļoti tuvs īpašības vārdam, ar kuru izteikts nesavrupināts apzīmētājs: draiskule meitene, draiskulīga meitene.“⁹

Te K. Gailums argumentējis ar nepieņemamu analogiju, aizstādams vienas kvalitātes (t. i., substantīva) vārdu ar citas kvalitātes (t. i., adjektīva) vārdu. Tā nav gramatiska, bet semantiska argumentācija, kas ārdā teikuma gramatisko izpratni. Tad jau ar tādām pašām tiesībām minētajām konstrukcijām varētu vēl pievienot verbālo konstrukciju „draiskulojas meitene“ un semantisko analogiju novest līdz absurdam, sakot, ka attiecīgi substantīvi, adjektīvi un verbi ir nozīmē ļoti tuvi un tāpēc analizējami kā sintaktiski vienādi funkcionējoši. Nosakot vārdu sintaktiskās funkcijas kā teikumlocekļa funkcijas, vārdu gramatiskās attieksmes teikumā nedrīkst skatīt izolēti no šo vārdu attieksmes pret teikuma

⁹ Turpat, 13. lpp.

gramatisko centru. Ja pieņemtu, ka dotajos piemēros (*draiskule meitene, draiskulīga meitene, draiskulojas meitene*) sastopamies ar konstrukcijām, kas aptver visa teikuma apjomu, tad tanīs sastaptu kondomināciju un problēma varētu būt tikai, kā sadalīt funkcijas kodola locekļu starpā. Bet, ja šīs konstrukcijas atrastos iekomponētas plašāka apjoma teikumā (piemēram: *laukā draiskule meitene, laukā draiskulīga meitene, laukā draiskulojas meitene*), tūlīt varētu vērot, ka katram vārdam abos pēdējos teikumos ir sava attieksme pret vārdu *laukā*, kamēr pirmajā teikumā abi nominatīvi, būdami sintaktiskas ekvivalences attieksmē, kopīgi jeb vienādi attiecas pret vārdu *laukā*.

Semantiskais princips sintaktiskos salīdzinājumos lietojams, iztirzājot vienas kvalitātes morfoloģisku parādību specifiku. Ja K. Gailuma minētie piemēri *draiskule meitene* un *draiskulīga meitene* šai ziņā ir semantiski nesalīdzināmi, tad jāatzīmē viņa pozitīvie sniegumi savrupināta pielikuma un savrupinātu vietas un laika apstākļu nošķiršanā. Lieta tā, ka ne ikvienā saskaņotā substantīvu pāri, kam vienāda attieksme pret teikuma gramatisko centru, viens no vārdiem uzlūkojams par pielikumu. Te jāņem vērā saskaņotā substantīvu semantiskā attieksme, kā arī ar šiem substantīviem nosaukto īstenības objektu attieksme. Par nominālas ekvivalences tāpat kā par pronominālas ekvivalences attieksmē esošiem atzīstami tikai tādi saskaņotie substantīvi, kuriem ir vienāda attieksme pret teikuma gramatisko centru un kuri atspoguļo vienu un to pašu īstenības objektu, kas nosaukts dažādos leksiskas nozīmes vārdos. Tiklīdz šāda nosacījuma par vienu atspoguļotās īstenības objektu trūkst, saskaņotie substantīvi teikumā funkcionē par apstākļiem, ne pielikumiem¹⁰. K. Gailums gan savrupināta pielikuma un savrupināta

¹⁰ K. Gailums šai sakarā min šādus piemērus:

„Savrupējais vietas un savrupējais laika apstākļi arī var saskanēt locījumā ar vietas un laika apstākli, ko tie tuvāk paskaidro.

Savrupējais vietas apstākļi locījumā saskan šādos gadījumos:

1) ja vietas apstākļi ir izteikti ar lietvārdu lokatīvā un arī savrupējais vietas apstākļi, kas ar lokatīvu izteikto vietas apstākli precīzē, arī ir lokatīvā, piemēram: *Dauka piedzima jūrmalā, zvejnieka būdā*. S. Edž., D. D., 5.

2) ja vietas apstākļi, kas izteikti ar prievārdu un tam piederošo locījumu, tuvāk precīzē savrupējais vietas apstākļi, arī izteikti ar to pašu prievārdu un tam atbilstošo locījumu, piemēram: *Šad tad Gundega ar Staburagu aiziet darīšanās uz lielo mežu, uz Ārgaļiem*. A. Gr., Ļ. iel. d. sp., 279.

Savrupējais laika apstākļi saskan ar savu laika apstākli, ko tas precīzē, vienā locījumā tajos gadījumos, kad laika apstākļi un savrupējais laika apstākļi — abi izteikti ar lietvārdu loka-

vietas un laika apstākļu nošķiršanai izvirzījis nepietiekamu un arī pretrunīgu kritēriju — proti jēdzieniskās attieksmes starp saskaņotajiem substantīviem:

„Lai pateiktu, vai konkrētā gadījumā ir darīšana ar pielikumu vai savrupējo apstākli, jāzina, ka pielikumā izsacītais jēdziens apjoma ziņā pilnīgi vai daļēji sakrīt ar tā jēdziena apjomu, kas izteikts teikuma locekli, kuru pielikums tuvāk apzīmē. Turpretī ar savrupējo vietas un laika apstākli izteiktais jēdziena apjoms ir tikai daļa no vietas un laika apstākļa jēdziena, kuru tie tuvāk precizē.

Loģikas vārdiem runājot, starp pielikumu un tā apzīmējamo teikuma locekli realizējas tāpatības, pakārtojuma vai daļējas saskaņas attieksme, bet starp vietas un laika apstākļiem un tiem pakārtotajiem savrupējiem vietas un laika apstākļiem — veselā un daļas attieksme.¹¹

K. Gailuma dotie piemēri ar vietas apstākļiem (Dauka piedzima jūrmalā, zvejnieka būdā. Šad tad Gundega ar Staburagu aiziet darīšanās uz lielo mežu, uz Ārgaļiem) neliecina, ka attiecīgie jēdzieni varētu atrasties veselā un daļas attieksmē. Loģiski nevaram iedomāties būdu kā jūrmalas daļu, vai Ārgaļus kā meža daļu.

Ievērojot visu saīto, varam pielikumu kā patstāvīgu teikuma locekli raksturot sekojoši. Pielikums ir tāds vārds teikumā, kas attiekdams uz kādu nomena vai tā ekvivalentu, raksturo nosauktā īstenības objekta kvalitāti. Pie tam abi vārdi, kā pielikums, tā vārds, uz ko tas attiecas, apzīmē vienu un to pašu īstenības objektu, un šiem vārdiem ir vienāda sintaktiska attieksme pret teikuma gramatisko centru resp. pret izteicēju kā gramatiskā kodola daļu. Šādu divu vārdu kopīgu attieksmi teikumā saucam par sintaktiskās ekvivalences attieksmi. Kā jau teikts, runājot par substantīvisko kondomināciju, pielikums veidojas tikai dijkopu teikuma struktūrā. Teikumā, kurā nav verbālas kondominācijas, bet kurā ir substantīvi neatkarīgajos locījumos, tie nevar būt viens pret otru pielikuma resp. sintaktiskās ekvivalences attieksmē (ja neatzīst sinkretiskus teikuma locekļus), bet gan predikatīvajā attieksmē. Izņēmumi vērojami vienīgi ar pronomiņālo ekvivalenci. Bez tam jāizšķir sintaktiskā ekvivalence teikumā starp vārdiem

---

tīvā, piemēram: Kluba būve rudenī, pašā karstākajā darbalaiķā, kolchozniekiem maksāja daudz pūļu, bet viņi neatlaidās, īpaši jaunieši. A. Gr., L. iel. d. sp., 269.

Tātad, kā no piemēriem redzams, visos pārrunājamajos gadījumos savrupējie apstākļi tāpat kā pielikums formas ziņā sakrīt ar saviem pakārtotajiem teikuma locekļiem. (K. Gailums, Savrupējais apzīmētājs mūsdienu latviešu literārajā valodā. Disertācija filol. zin. kand. grada iegūšanai. Rīgā 1956, 193. lpp.)

¹¹ Turpat, disertācijā 194. lpp.

atkarīgajos locījumos, izņemot gadījumus, kad pielikums saistīts ar teikumpriekšmetu ģenitīvā vai datīvā.

Sintaktiskās ekvivalences attieksmē esoši vārdi var tikt uzlūkoti par vienveidīgiem teikumlocekļiem, ja pielikuma izpratnē ejam tālāk, atzīdami pielikumu par tādu teikuma locekli, kas uz sintaktiskās ekvivalences pamata funkcionē kongruenti ar to teikuma locekli, uz kuru tas attiecas. Tādā gadījumā pielikums izvērsas par tādu sintaktisku kategoriju, kurai nav patstāvīgas sintaktiskas funkcijas resp. kurai šī patstāvīgā sintaktiskā funkcija ir tikai saistījumā ar otru teikuma locekli. Uz šādas "nepatstāvības" pamata, kas ir šā teikumlocekļa specifika, var sevišķi spilgti izpausties tā stilistisko funkciju nozīme un vērtība. Tāpēc saprotams, ka pielikums ir sevišķi iemīļots dzejas izteiksmes līdzeklis. Tas raksturīgs arī latviešu klasiskajām tautasdziesmām.

Aplūkosim pielikuma morfoloģiski sintaktiskos izteiksmes līdzekļus un pielikuma kā teikuma komponenta vispārīgo semantiku, kāda tam ir attieksmē pret vārdu, ar kuru tas saistīts sintaktiskajā ekvivalencē. Tā kā par pronomiņālo ekvivalenci jau runāts¹², jāpakavējas pie **nominālās ekvivalences**.

Pēc nozīmes izšķirami divi nominālās ekvivalences tipi. Pirmkārt, ir tāda nominālā ekvivalence, kurā pielikums tikai var iet tā vārda nozīmī, uz kuru tas attiecas. Šai gadījumā nominālās ekvivalences vārdi funkcionē ar vienu leksisku pamatnozīmi. Šā tipa pielikumus saucam par **identitātes pielikumiem**. Tie ir īpatns pleonasma paveids. Otrkārt, ir tāda nominālā ekvivalence, kurā pielikums diferencē tā vārda nozīmi, uz kuru tas attiecas, t. i., paskaidro ar šo vārdu nosauktā objekta kvalitāti ar citas leksikas nozīmes vārdu. Šai gadījumā nominālās ekvivalences vārdi funkcionē ar dažādām leksiskām pamatnozīmēm. Šā tipa pielikumus saucam par **diferencētājpielikumiem** jeb **raksturotājpielikumiem**.

2. Identitātes pielikumi

Pielikums kā nominālās ekvivalences komponents savā absolūtajā funkcijā, t. i., funkcijā, kurā ekvivalence ir vispilnīgākā, teorētiski iedomājams kā divkārtšojums. Proti, vienu un to pašu vārdu izsakt divi reizes resp. atkārtojot, nevar dabūt neko citu kā vienīgi sintaktisku ekvivalenci. Taču stilistiskos no-

¹² Skat. Art. Ozols, Nominālo un adverbiālo predikatīvo attieksmju tipi latviešu klasiskajās tautasdziesmās. „Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Raksti X“ Rīgā 1959.

lūkos nepieciešams divkāršojumu principā nošķirt no pielikuma. Tāpēc par pielikumu nevaram atzīt nepaplašinātos divkāršojumus, jo pielikumam jābūt citam vārdam nekā tam, uz kuru tas attiecas. Ar citu domāta vispirms tāda formas atšķirība, kura neļauj pielikuma attieksmēs esošos vārdus ieskaitīt viena vārda formu sistēmā.

Jāpiezīmē, ka formas kritēriju var droši izvirzīt tikai attieksmē pret tādiem nepaplašinātajiem divkāršojumiem, kas sastopami ar variējumu deminutīvā, kurš atvasināms no divkāršojamā pamatformas vārda, piemēram:

Ko tie manim labu dara, Pieci **kaķi**, **kaķeniņi**?¹³ 2262.

Tiklīdz viens no divkāršotajiem vārdiem tiek apzīmēts ar kādu citu vārdu, rodas jau zināma problēma: vai nav pamats to uzlūkot par ko citu nekā neapzīmēto vārdu, piemēram:

Meitens, m a n s **meiteniņš**, Šūt gribeja, nemāceja. 6679;

Ratiņ, m a n u **ratinit**, Tu man kaunu padariji: 7018v.

Šādi apzīmētāji, kas izteikti ar pronomenu *mans* tomēr nepiešķir vārdam citu nozīmi. Tie ir vienkārši frazeoloģiski pastiprinātāji.

Uz robežas ar divkāršojumu ir pielikumi, kas attiecas uz vārdu pamatformā kā tādu, no kura nevar tieši atvasināt „divkāršojumā” dotu deminutīvu, piemēram:

Vai, **ratīni**, **ritentiņi**, Tu man kaunu padariji: 7018 v;

Tētīt, m a n u **tėvainiti**, Sēsīm lielu rudzu lauku; 3101; sal.: 3756; 3757;

Māte, mana **māmuliņa**, Laiks man ieti tautiņās: 7731 v.;

Brāļi, m a n i **bāleliņi**, Zābakaini vien staigaja; 3857,1;

Puikas, m a n i **puiseniņi**, Kam jūs lieli neaugat? 2134 v.; sal: 620,3.

Tamlīdzīgās konstrukcijās jau varam runāt par **identitātes pielikumu**, jo pēc leksiskās nozīmes kā pielikums, tā vārds, uz kuru tas attiecas, ir identi, bet formāli tie katrs ir cits vārds. Šai gadījumā pielikums raksturo kādu vārdu no identitātes viedokļa ar formas variējuma palīdzību. Šāda tipa pielikumu saucam par **variētājpielikumiem**.

Tāpat par **variētājpielikumu** var uzlūkot leksiski paplašinātos divkāršojumus, ja viens no divkāršotajiem vārdiem saistīts ar adjektīvu kā apzīmētāju, kas specificē viena divkāršotā vārda nozīmi atšķirā no otra.

Brālītis, m a n i s m i ļ š **brālītis**, Miļ' es tevi iztureju;

¹³ Piemēros vārdi no Kr. Barona „Latvju Dainām” transliterēti no vecās ortografijas frakturas latīņu burtos, atstājot patskaņu kvantitātes apzīmējumus un interpunkciju nepārlabotus.

Tu pārvedi līgaviņu Kā asaju žagariņu. 21730;

Draugu, man a n u m ī ļ u **draugu**, Ko tu klāji, ko tu sedzi?
33642,7;

Dziesmiņ' man a l a b a **dziesma**, Kad tai būtu otra puse
Sieviņ' man a l a b a **sieva**, Kad tai būtu mīlestība. 921;

Riklīt, man a s k a ņ a **rikle**, Tālu gāja skanedama: 375,5.

Šāda tipa pielikumus nosacīti pieskaitām pie identitātes pielikumiem. Formālā atšķirība, kas rāda apzīmētāja piesaistījumu tikai vienam no divkāršotajiem vārdiem, dod pamatu šo vārdu potenciāli uzlūkot par citu. Tas nozīmē, ka apzīmētajam piemīt potence veidot ar apzīmējamo vārdu salikteni, kas tad kā cits vārds ar pilnām tiesībām var funkcionēt kā pielikums. Tiesa, šādi salikteni gan ir tikai tautasdziesmu stila elements, darināts pantmēra spaidā. Tašu tas lietas faktisko stāvokli nemaina, bet tikai pasvītro valodas iespējas salikteņu darināšanā un rāda izlietojuma sfēru. Piemēri:

Ai, bērniņi, maz bērniņi, Negul' ilgi šupuli; 1858,1;

Dieniņ' man a **laundieniņa**, Tu atgāji nezīnot!

Vakar koši gavileju, Šodien veda smiltienā. 27456 v.; sal.:

Dieniņ, man u **ļau'n' dieniņu**, 1043,2.

Uz divkāršojuma bāzes tātad radušies identitātes pielikumi, kas raksturojami kā variētājpielikumi.

Pielikumam ir ne tikai noteikta attieksme ar divkāršojumiem, bet arī ar tādiem blīvējumiem, kas funkcionē kā salikti nosaukumi, kuru galvenie komponenti identī, bet substantīva ģenitīvi kā šo komponentu apzīmētāji leksiski atšķirīgi. Ja konteksta sakarā sekojošais nosaukums attiecināms uz iepriekšējo kā tā kvalificētājs, tad tas ir pielikums:

Kalpu bērni irbes bērni Agri teka pulciņā;

Saimnieka svēteliši Ilgi sēd ligzdiņā. 2147 v.; sal.: I 2147,1;

Vīra māte, vella māte, Nēsā sietu padusē.

Kurā ciemā ieiedama, Sijā manu augumiņu. 4801,5.

Šādas konstrukcijas atkarā no konteksta iespējams uzlūkot arī par vienkāršu paralēli, kā pirmajā no dotajiem piemēriem. Spilgtāk šāda paralēle izceļas konstrukcijā ar pronomiņālu ekvivalenci:

Priedes durvis, egles durvis, Tās bij viegli virināt;

Drauga bērni, bāra bērni, Tie bij viegli maldināt. 4174,2 v.

Neskaitot pronomiņālās ekvivalences gadījumus, blīvējumi, kas būtu nominālās ekvivalences attieksmē, atzīstami par īpatnējiem pielikuma modeļiem, kuros pielikuma nozīme nav pilnīgi izcelta. Tas izskaidrojams ar to, ka pielikuma funkciju saliktajos nosaukumos, kuru otri komponenti identī, veic tikai pirmie komponenti.

Šādas formas pielikumi rāda pāreju no identitātes pielikumiem uz diferencētājpielikumiem. Taču tie vēl nav īsti diferencētājpielikumi.

Blīvējuma konstrukciju starpā, runājot par pāreju uz pielikuma kategoriju, atrodami piemēri averbālos teikumos, kuros sekojošais saliktais nosaukums var veikt sintkrētiskas funkcijas — izteicēja un pielikuma funkcijas:

Tēva radi suņa radi, Mātes radi bāleļiņi:

Mātes radi tiltu taisa, Tēva radi ārā jauca. 3389 v.; sal.: 3890 v.; 3890,2.

Aplūkojamā blīvējuma tipa pielikumos pielikuma elements ir otrs blīvētais substantīva ģenitīvs, kas uz pirmo ģenitīvu var tikt attiecināts ir kā blīvējums, ir kā pielikums tikai identā epiforiskā piesaistītā vārda dēļ. Ka pielikuma semantika šais konstrukcijas ietverta tieši ģenitīva formas vārdā, rāda varianti, kuros šis ģenitīva vārds, trūkstot blīvējuma epiforiskajam elementam, noformēts nominatīvā kā īsts pielikums. Tā, piemēram, sastopam blakus nedrošajai pielikuma konstrukcijai —

Kalpu bērni, irbes bērni. 2147 v., drošu pielikumu:

Kalpu bērni, irbeniņi Agri tek miglīnā; 2147;

blakus **Drauga bērni, bāra bērni** 4174,2 v. sastopam:

Drauga bērni, bāreniši, Tie bij lēti maldināt. 4174,2 v.; sal.:

Drauga bērni, pabēreniši, 4174,2;

tāpat sal.: **Tēva radi, suņa radi** 3889 v. un

Suņi, suņi tēva radi, Mātes radi bāleļiņi. 3889; 3890—3894.

Kā identitātes pielikumu otrs tips atzīmējams **sinonīmais pielikums**. Sinonīmais pielikums kā citas saknes vārds izsaka to pašu leksisko saturu, kas ir vārdam, uz kuru pielikums attiecas. Šai ziņā sinonīmie pielikumi ir identitātes pielikumu paveids pēc nozīmes, ne pēc formas.

Sinonīmā pielikuma gadījumā leksiskās nozīmes identitāte nominālās ekvivalences attieksmēs esošos vārdus ļauj viegli invertēt. Visvairāk piemēru šā tipa pielikumam sniedz kustoņu valsts nosaukumi:

- 1) **aitiņa baraniņa** 27678; **a. baraņķite** 27678 v.; **a. barenite** 27678 v.; **avaniņi baraniņi** 29068 v.; **a. bireniņi** 29068 v.; sal.: 29068,2 v.; 29156,2; **aveniņi buceņi** 29068; sal. arī: **avitiņa berulite** („barana + bērt“ kontaminācija?) 7573;
- 2) **āziti buci** 2219; 2221,8; I 2221,2, **ā. buciņ** 2221,5; I 2221,5; **ā. bikini** I 2221,1; **ā. bikuziti** V 2221,2; **buciņ āziņ** 2221,7; I 2221,4; **b. āziti** 2221,3; **buci** āziti 2221; V 2221,1;

3) **inciti** kaķiti 2064; 2239; I 2239¹; 2240; 2241,1,3; 2242; 2243; 2244; **incite** kaķite 2242,1; **inciņ** kaķit 2241; **incit** pincit 2065; sal.: 2240 v.; **inci** runci I 2238¹; **inciņ** runciņ 2241,4; **kaķit** pincit 2240 v.; **kaķiti** runciti 2241 v.; 2241,2; **pincit** kaķit 2240,1; sal.: 2240 v.

4) **rubenit** teterit 2248,1 v.; 2555,1 v.; **rubeniņ** teterit 2488,1; sal.: 2555,1 v.; **teteriti** rubeniti 2555; 2555,1; **teteriti** ruburiti 2555 v.; u. c.

Tāpat šā tipa pielikumi izplatīti arī sakarā ar cilvēku dzīves un nedzīvās dabas objektu nosaukumiem. Piemēram:

1) **Darbinieki**, darba ļaudis, Par purviem tiltu grīda, Lai kājiņas neapmirka Lielmaņiem staigajot. 31647; **Darbinieki** darba ļaudis, Kur jūs darbu dabusiet? 31672,1; sal.: 31672 v.; jaunas meitas jumpraviņas 848, jaunas meitas zeltenites 848 v.; **durnis** nesapraša 35013,3 v.; **sērdienite** grūtdienite 4484,4 v.; 5223,1 v. u. c.

2) **adatiņa** knipelite 7145; u. c.

Kā rādā piemēri, pielikums un raksturojamais vārds šais gadījumos nav vairs droši saucams par tādiem, kam leksiskā nozīme nepārprotami identa, kaut arī sinonīmiskums nav noliedzams.

Dažreiz leksiskās nozīmes identitāte grūti nošķirama no sinonīmijas¹⁴, kas neapzīmē ekvivalenci, piemēram:

Diži **radi**, bajāriņi, Stūma mani lejņā. 3867.

Var gadīties, ka nespeciālistam kādā kontekstā atklājas šķietams pielikums, kas patiesībā radies nevis kā viena objekta nosaukums dažādos vārdos, bet gan tikai kā vienveidīgi teikuma locekļi, kas apzīmē dažādus īstenības objektus, kā, piemēram 2974. četrindē: **kartupeļi** rācentiņi 2974 v. **tupeniši** rācentiši 2974; **tupentiņi** rācentiņi; **tupelits** rācentis, 2974 v.; **tupulitis** rācentis 2974, 1 v.; **dupuritis** rācentiņis 2974 v.; **rācentis** **dupuritis** 2974,1 sal.: I 2974,1; **rācentis** **dukuritis** 2974 v.; 2974,1 v.; **rācentiņis** **pampalitis** 2974 v.

Taču variantos tanī pašā četrindē atrodam arī nepārprotamus pielikumus: **tupeliši** apališi 2974,1 v.; **rācentiņi** čibariši 2974 v.; **ķeburainis** rācentis 2974, 2.

Fakts, ka starp pielikumu un vārdu, uz ko tas attiecas, no vienas

¹⁴ Citi piemēri: **meitas** dzeltainites 431; sal. 598, 6; 4468, 1 v.; 3399 v.; 6399, 2 v., 3 v., 4; u. c. **meitas** zeltainites 431 v.; sal.: 6399, 6 v.; 7 v.; u. c. **tautu meita** zeltenite 255; sal.: 431 v.; 598, 6 v.; 6399; 6399, 2, 3, 6 v.; u. c.

pusēs, pastāv sintaktiska (pronomiņāla vai nomināla) ekvivalence, bet, no otras puses, tas fakts, ka nominālās ekvivalences attieksmēs esošie vārdi pa lielākai daļai katrs nosauc citu īstenības objektu, rada īpašu problēmu par pielikuma un attiecīgu vienveidīgo teikumlocekļu norobežošanu. Tas ir jautājums: kādos nosacījumos divu dažādu īstenības objektu nosaukumi teikumā atrodas sakārtojumā, t. i., apzīmē arī divus dažādus objektus un līdz ar to ir vienveidīgi teikuma locekļi, un kad tie atrodas pakārtojumā resp. saskaņojumā, t. i., apzīmē vienu un to pašu objektu un ir pielikuma un raksturojamā vārda attieksmēs (resp. sintaktiskās ekvivalences attieksmēs). Šāds stāvoklis rada nepieciešamību noskaidrot pielikuma un raksturojamā vārda nosaukto jēdzienu attieksmes, ja šie vārdi pēc leksiskās nozīmes nav identiski un nav arī sinonīmi, piemēram:

Sīce **bite** k a m e n i t e Daugaviņas maliņā:

Daugaviņas meitiņām Tāpat sīka valodiņa. 363,1; sal.:

Atskrej **bite** v ā l o d z i t e, Uznes mani ozolā. 3886,2.

Šai sakarā jāpievēršas diferencētājpielikumiem.

3. Diferencētājpielikumi.

Diferencētāji jeb raksturotāji pielikumi atkarā no tā, kādas ir ar pielikumu un raksturojamo vārdu nosaukto jēdzienu attieksmes, dalāmi

- a) pielikumos nesavienojamo jēdzienu sakarā jeb **kontrārajos** pielikumos un
- b) pielikumos savienojamo jēdzienu sakarā jeb **paskaidrojošajos** pielikumos.

Pirmā no šīm grupām ir vairākkārt retāk izplatīta nekā otra.

a) **Kontrārie pielikumi** sastopami trīs modeļos: 1) kā nedzīva objekta nosaukums ar dzīva objekta nosaukumu kā pielikumu vai otrādi; 2) auga nosaukums ar kustoņu nosaukumu kā pielikumu vai otrādi; 3) cilvēku (kā ģimenes locekļu, darba darītāja vai sociālās grupas piederīgā) nosaukums ar augu vai kustoņu nosaukumu kā pielikumu vai otrādi.

Piemēri ar kontrārajiem pielikumiem kā nominālo ekvivalenci starp nedzīva un dzīva objekta nosaukumiem:

- a) **adatiņa** maza sieva 7147—7150; I 7149,1; **alutiņ** bāleliņ 19508,2; 19518—19520; 19522; 19524,1; 19527; 19528,2; 19537,1; u. c.; **alutiņi** bāleliņi 19517; 19520; 19523; 19528; u. c.; **alutiņ** vecais tēvs 19528; u. c.; **Jāņa diena** pupucite (bada dzeguze, A. O.) 33078,1; **Ai Gaujiņa**, Gaujas māte 7500; **Ai, saulīt** māmulīņ 4345;

saulit', mana māmuliņa 3232; 3233; saulit, balta māmuliņa 4353,3; sal.: 4383; 4384,4; u. c.; saule, mana krusta māte, 4370,3; u. c.

- b) **bāliņ** putu gabaliņ 13595v.; 13646,8; 13699; 17508; 17509; 18005; 26687; u. c.; **brālit** putu gabaliņ 13646,25; 14032; 18005; u. c.; **bāliņ** vaska rituliņ 17394; 17509 u. c.; **brālit** vaska rituliņi 17509; V 17509,1; 18005,2; u. c.; **bāliņ** zelta droztaliņ 26687,4 u. c. **bāliņ** zelta ritenit 17509 u. c. **bārenite** snātenite 4696; **bēni** mani sprunguliņi 2996 v.; **krusta māte** ķeselite 1825 v.; **meitiņ** mana dzirkstelit 6539,1; **puikas** bungas 6069; u. c.

Pie šās grupas minama arī nominālā ekvivalence starp ķermeņa daļas un nedzīva objekta nosaukumiem: **riklit'** mana ērgelite 418; 419 v.; u. c.; (sal.: **balsit** manu ērgelit I 419,2); **sirsniņ** mana šķeberite 85,1; u. c.

Pēc kondominācijas likuma konstrukcijās, kurās nav verbālas kondominantes, divi substantīvi neatkarīgos locījumos ir predikatīvajās attieksmēs. Te iespējama gan arī sinkrētiska konstrukcija — pielikums un substantīviska kondominācija neatkarīgos locījumos:

Jūra elle, **jūra** elle, **Daugaviņa** māmuliņa;

Daugaviņa izšūpoja Kā māmiņa šūpolē. 30759; sal.: 30759,1.

Tā kā sinkrētisks pielikums nepalīdz izprast teikuma struktūru, šo terminu nelietosim. Dotajos piemēros ir kondominācija.

Piemēri ar kontrārajiem pielikumiem kā nominālo ekvivalenci starp kustoņa un auga nosaukumiem:

Aitiņ mana magonite, Līdzī pūru pielocīt;

Baltu, mēlu pūriņā, Pelekaju mugurā. 7562; sal.: **aitiņa** magonite 29069 v.; 29073; 29074; **avetiņa** magonite 7573 v.; 29069 v.; 29070 v.; **avitiņa** magonite 29069; 29070; **aitiņ** mana bērbaļiņa 32454; **aitiņa** maronite 29075; sal.: 29071; **aitiņ** mana marodzite 29061,3 v.; **aitiņ** vizbuliņ. 29074,1; u. c.

Turpretim konstrukcijā:

Aitiņ' mana rogulite Pelekām kājiņām,

Tur adiju skaistus cimodus, Tur pelekus mētelišus. 29059 — pēc kondominācijas likuma nevaram runāt par pielikumu, bet par predikatīvajām attieksmēm starp vārdiem *aitiņ'* un *rogulite*.

Piemēri ar kontrārajiem pielikumiem kā nominālo ekvivalenci starp cilvēku, no vienas puses, un augu vai kustoņu nosaukumiem, no otras puses:

- a) **apeni** brālīti 19871; 25137; **apinitis** gudrenieks 19480 v.; **apinitis** gudrs vīrs 765 v.; I 765,1; 19480; V 19480,1; V 19541; u. c.; **bezdelīga** šerpa sieva 2686,5; **bitīte** man' māsiņa 30278,1; **bitīt'** dieva kalponite 30289; **blusa** sieva 2720; 2720,1—3; I 2720,1; **cielaviņa** gudra sieva 2594; **cūciņa** māsiņa 29158; **kaķīts** pelu junkuriņš 2251; I 2251,1; **lakstīgala** gudra sieva 2127 v.; 2128 v.; **sniedze** brūte 2686,9; **žagata** bāba 2692,7; u. c.;
- b) kalpu **bērnī** irbeniņi 2147; **bēriņ'** mani kokališi 2945; 2945,1; 34497; **bērnī** mani kovārniši 2897,1; **bērnī** vārdes 1016,3; **brāleliņ** gaigaliņ 26687 v.; **brāleliņi** pureniņi 11674; **puīši** suņi 6069 v.; **vīriņ** manu cīrulīti 3822,2; gurķīti tēva **dēlis** 20696 puķīt' mana **ligaviņa** 1937,8; 6078; u. c.

Šai pielikuma modelī kustoņu nosaukumi, kam par pielikumu cilvēku nosaukums, ļoti bieži jāuztver alegoriski. Sevišķi ar putnu nosaukumiem latviešu tautas dzejā allaž apzīmē cilvēkus. Tāpēc pielikums un vārds, uz ko tas attiecas, bieži vien invertējami, piemēram:

Cīruli, vīruli, kad ņemsi sievu?

—Rudeni, rudeni par miežu laiku. 2612; sal.: 2611; 2611,2 v., 3 v.; I 2611,1; V 2611,1.

Gadījumos, kuros konteksts palīdz noteikt galveno nomenu, nominalās ekvivalences vārds kā pielikums atrodams arī prepozitīvā lietojumā:

Bitīte **komiņa** gērb savu pādi; 1499 v.;

Pureniņi **brāleliņ**, Kur guleji šo naksniņu? 26687,5; sal.: 11673,1;

Cielaviņa mātes **meita** Upmalā velejās. V 2592,1; sal.: 2592 v.

Vairāki pielikumi dažkārt sastopami vienas dziesmas ietvaros:

Cisiņa māsiņa, Tais' mīkstu vietu;

Apeni brālīti, Ved mani gulēt! 19871, sal.: 25137.

Jāpasvītro, ka nominālā ekvivalence arī šai modelī veidojas verbālos teikumos:

Cīrulītis, gudris **vīrs**, Laukā alu darināja, 2666,3.

Averbālos teikumos substantīvi neatkarīgajos locījumos kon-

Cīrulītis zirgu **puisis** Ar peleku paltraciņu; 2666,1; sal.: 2666;

Es bij' vienis muižniecīš, Man bij' pieci zemniecīš';

Cūka namu slaucītaja, **Kuce** rīku mazgātāja,

Āzīts manis pavāriņš, **Kāpostiņu** šķīnejiņš;

Zaķits manis skrīverīņš, Lapsa nese grāmatiņ'. 2667,3; sal.: 2667; 2667,1, 2, 4, 5, 7.

Nobeidzot kontrāro pielikumu apskatu, jāatzīmē, ka tiem pēc stilistiskās vērtības un nozīmes ir asociatīvi sakari ar zināma tipa salīdzinājumiem. Kontrārie pielikumi ar attiecīgu saikļu vai partikulu aplīdzību viegli transformējami salīdzinājumos, piemēram: rīklit' mana ērgelite 418=rīklit' (man') kā ērgelite; cielaviņa mātes meita V 2592,1=cielava kā mātes meita, u. tml. Taču šāda operācija ir tikai teorētiski iedomājama, jo pašos dziesmu variantos attiecīgas paralēles starp konstrukcijām ar pielikumu un salīdzinājumu nav atrodamas.

b) **Paskaidrojošie pielikumi** sastopami trīs grupās: 1) kā nominālā ekvivalence starp sugas un ģints nosaukumu; 2) kā nominālā ekvivalence starp cilvēku nosaukumiem, parasti kā ģimenes locekļa nosaukums ar darba darītāja vai sociālās grupas piederīgā nosaukumu kā pielikumu un 3) kā cilvēka nosaukums ar viņa psihofiziskās īpašības nosaukumu kā pielikumu vai arī kā lietas, auga vai kustoņa nosaukums ar īpašības nosaukumu kā pielikumu.

Paskaidrojošo pielikumu pirmā grupa.

Paskaidrojošie pielikumi, kuros nominālā ekvivalence izpaužas starp ģints un sugas nosaukumu, ir viegli invertējami. Ja konteksts nenosaka citādu analīzi, tad par pielikumu parasti uzlūkojams otrs substantīvs:

Adatiņa maza lieta Liela darba darītāja. 7149 v.;

Uguntiņa dzirkstelīte Saujiņā glabājama; 2869; sal.: I 2869,1; 7149; V 7149,1; 14835; u. c.:

Ai, **odziņa** zemenīte, Vaj tev vien ir balti ziedi? 7843,1;

Pukīt, mana magonīt, Kam tik agri uzziedeji? 6429 v.;

Bērīts mans kumeliņš Zina Rīgu, Tērbatiņu; 29788 v.;

Cīrulīti mazuļputniņi, Ko redzeji debesīs? 2616; u. c.;

Brāļi mani lieli vīri, Zābakos sienu plāva; 16953,2; sal.: 16953,1 v.;

Ai, **māsiņas** meitenītes, Kam jūs lielas neaugat? 2133 v.; u. c.

Šis pielikuma modelis nav visai produktīvs, atskaitot atsevišķus konkrētus gadījumus, kā par *bērīti* un *kumeliņu*¹⁵, *cīrulīti* un *mazuļputniņu*¹⁶ u. c.¹⁷, kas tad ļoti populāri un izplatīti lielā variantu skaitā.

¹⁵ **Bērīts** man(i)s kumeliņš 12495; 13953; 15905, 12 v.; 15912; 16119,5; 17111; 17112; 17225; 18330 v.; 18397,4; 29628; 29631; 29632; 29633; 29636; 29641; u. d. c.

Paskaidrojošo pielikumu otra grupa

Plaša ir grupa ar cilvēka (parasti ģimenes locekļa) nosaukumu, uz kuru attiecas darba darītāja vai sociālās grupas piederīgā nosaukums kā pielikums, kas raksturo cilvēka sabiedrisko stāvokli. Piemēram¹⁸:

Vakar dzima kumeliņš, Šodien tek kājiņām;

Arajiņš bāleliņš Gadu rāpu vazajās. 3020,2 v.; u. c.;

Nāk bāliņš arajiņš, Nāk ar maizes kukuliti. 18928; bāliņi bagatnieki 12775; bāliņš bandinieks 29836 v.; bandenieki bāleliņi 14448,2; bālītis bisniecītis 30467,1; cimermani bāleliņi (vok.) 18011,6; dišleriti bāleliņi 18011,6 v.; bāliņi dravenieki 30368,2 v.; kunga vīris man bāliņš 20071,1 v.; bāliņi leidas vīri 13219,4; bāliņi medenieki 2341,1 v.; bāleliņš plāvejiņš 28522; meža sargi bāleliņi I 1680,1; līdzīgi pielikumi pie brāļa¹⁹, dēla²⁰, puīša²¹ un vīra vārda.

Sociālās grupas piederīgā nosaukums kā pielikums dažreiz lietots kā pagodinājums vai emocionāla rakstura kvalificējums attiekmē pret citas grupas piederīgo un tāpēc nenorāda patieso sociālo stāvokli:

Vecas mātes, gaspažiņas²², Palīdziet man dziedāt, 848.

Jāpiezīmē, ka ne katrs darba darītāja nosaukums kā pielikums attiekmē pret kāda cilvēka (ģimenes locekļa) nosaukumu raksturo šā cilvēka sabiedrisko stāvokli, kā tas vērojams

¹⁶ Cirulīti mazputniņ: 2620; 2622; 2626; 2627; 2628; 2628,1; 2629; 2629,1; sal.: 2615; 2617,1; 2618; 2619; 2621; 2623; 2624; 2625; u. d. c.

¹⁷ Citi piemēri: meitiņas māsiņas 701; 2380; sal.: 5555; 6399,6 v.; u. c.; māsiņa zeltenite 598; u. c.; māsiņa dzeltainite 598,7; u. c.; jauni puīši bāleliņi I 2345,1; puisīti brālīti 5555; skuķi bāra bērns 382,4; 4468,2; Skuķīte tautu meita. 382,3 v., 11; cilveciņš ļaužu bērns 3020,2; sal.: 12681; ābolnica dieva koks 34104; u. c.

¹⁸ Citi piemēri: bērniņi ganitaji 23673,1; kaimene pušeniece 3692,1; kalponite bārenite 4484 v.; māsiņai malejiņai 6311,0; meitas ganitajas 760 v.; sērdienite darba rūķe 4564; u. c.

¹⁹ Piemēri: brāļi bajarani 25133; brāļi mani bagaturi 3858,1; brālīši ceļenieki 12218, 5 v.; brālīši reizinieki 12218, 5; sal.: 27632, 2 v.; brālītis dārzenieks 13545, 5 v.; dreimani brālīti 35061; brālīši ģēģeriši 30467; brāliņi irējiņi 30765, 2; brālīti ormaniti 27455; br. liti, rijkulītis 20071 v.; brālīši strēlenieki 2284 brālītis vēverītis 7030, 1.

²⁰ Piemēri: dēli junkuriņi 31825; dēliņis kalejiņis 27422; dēliņš kara vīrs 31917,3; u. c.

²¹ Piemēri: puīši pieguļnieki 431 v.; puīši vanderzeļļi 431, 1; u. c.

²² Gaspažiņa — muižnieku kārtas sievietes uzrunas forma — šai gadījumā attiecināta uz zemniecēm.

iepriekšējos piemēros. Ja šķirtu nozīmes ziņā jēdzienus darba darītājs (eksistences līdzekļu sagādātāja nozīmē) no darītāja (vispārīgākā nozīmē), tad gan bez atrunas varētu sacīt, ka darba darītāja nosaukums kā pielikums vienmēr norāda uz zināmu sabiedrisko stāvokli. Tādā gadījumā darītāju nosaukumi (vispārīgākā nozīmē) kā pielikumi raksturotu cilvēku psihofizisko stāvokli, piemēram:

Ej, lūko Pēteram, Būs jel dēli jājejiņi. 33030,2;
Spēlmaniši bāleniši, Kam tik daiļi spēlejiem? 13646,17;
Precenieki(?) bāleliņi, Kur māsiņu iedevuši? 25915,6;
bāleliņi vietraudziši 25915,4; brāliši mitenieki 14448,4; u. c.

Te minami arī attiecīgo mitoloģisko būtņu pielikumi:

Laimiņ mūža licejiņa, Kam tu man tā noliki, I 5030¹.

Paskaidrojošo pielikumu trešā grupa

Paskaidrojošie pielikumi, kuros nominālā ekvivalence izpaužas starp cilvēku un viņu psihofizisko īpašību (vai tādu pazīmju, kas tieši neapzīmē sabiedrisko stāvokli), kā arī starp lietu, augu vai kustoņu un viņu īpašību nosaukumiem, ir vislielākā un produktīvākā pielikumu grupa. Tā ir plašāka nekā visas iepriekšējās kopā. Šai grupā izšķirami divi modeļi pēc nozīmes. Pirmajā modelī, nosaucot cilvēkus ar vārdiem, kas attiecas tikai uz ģimenes dzīves loku, vārdi nominālās ekvivalences attieksmēs ir invertējami, un tāpēc grūti nosakāms, kurš no attiecīgajiem vārdiem uzlūkojams par pielikumu. Praktiski būtu visērtāk par pielikumu atzīt otru vārdu. Piemēri:

Bāleliņ atraitnit, Ņem atraitni ligaviņu, 11626 v.;

Atraitniti bāleliņ, Ņem atraitni ligaviņu, 11626;

Māsiņ²³ mana bārenite, Tev galviņa nesukata, 4480 v.;

sal.: 4482 v.;

Bārenite man māsiņa, Kas tev daiļu darināja? 4458, 2; sal.: 4368; 4460 v.; 4479, 4480; 4693—4695; 4861—4863; 4974; u. c.;

Brāleliņi, dievestiņi, Aizjūdz manu kumeliņu! 23715,2;

Dieveliti, brāleliņi, Aizjūdz manu kumeliņu! 23715 v.

Ne katrreiz dziesmās pašās šāda inversija atrodama²⁴. Pie tam, cik vērojams, vārds *bāleliņš* resp. *brāleliņš* lietots parasti postpozi-

²³ Sal.: ai *meitiņ* bārenit 4466; sal.: 5026, 1; 5089; u. c. Sal. arī *bērn* bāreniši 13730, 25 v.

²⁴ Skat.: ai *māsiņa*, *brāļa sieva* 1833, 4; *brālits* *brūtgan* 21525, 2; *bāleliņi* vietraudziši 25868; 25915, 4; *ligaviņ'* mātes *meit'*, 4817; sal.: 1937, 8 v.; u. c.; *māsiņa* zimekļa *meitiņa* 7760; u. c.

tīvi kā jaunu vīriešu pagodinājuma forma aiz kāda cita uzrunas vārda²⁵:

Dievarit, bāleliņ, Kam tu manim to dariji? 22487; sal.: 23705; 23705,3; 23706; 23707; 23711,1; 23715; 23715,1; 24754; 26443.

Ciema **puiši** bāleliņi, Ceļat mani pār upiti: 6507; sal.: 2168,1; 6507,1; u. c.

Pie šā modeļa pielikumiem pieskaitāmi arī tie, kuros mitoloģiskas būtnes nosauktas ģimenes locekļu vārdos: *māte* un *tēvs*. Pie tam šie vārdi zemnieku runā bijuši ekvivalenti tādiem vēlāko laiku pagodinājuma vārdiem, kā *kundze* un *kungs*, piemēram:

Dievs to zina, *de b e s s t ē v s*, Kur būsīm citu gadu; 269 v.; sal.: 269,7 v.; 1055 v.; 1095,1; 1223 v.; 5264,1; 9291; u. c.

Ai, **Laimit**, Laimes *m ā t e*, Apsa-pati-domajies! 4961; sal.: 8299; u. c.

Tepat mināmi arī cilvēku kvalificējumi ar pielikumu *velna bērni* kā frazeoloģismu, kas nozīmē vai nu *veikli zeļļi*, vai arī *nelieši*:

Rūjienieši *velna bērni* Pirtī dzied pērdamies; 1021;

Aizpurieši *velna bērni* Nozog manu vainadziņu. 6182,1 v.; sal.: 12825,4.

Otrā modelī paskaidrojošie pielikumi, kas izteikti ar vārdiem, kuri neattiecas tieši uz ģimenes dzīves loku, stāv nominālā ekvivalencē gan ar cilvēku, gan lietu, augu un kustoņu nosaukumiem. Lietderīgi šos pielikumus aplūkot pēc to formas, kas ir trejāda: 1) nesalikta vienvārda pielikums, kas var būt pastiprināts ar piederības pronomenu *man s*, 2) divvārdu kā salikta nosaukuma pielikums un 3) saliktenis kā pielikums.

Nesalikta vienvārda pielikumi pēc komunikatīvā lietojuma ir tādi, kas piederīgi ikdienas sarunvalodai, kā arī tādi, kas raksturīgi dzejas valodai kā izmeklētai valodai un ko citādi ikdienas sarunvalodā nemēdz lietot.

No ikdienas sarunvalodā lietojamiem pielikumiem atzīmējams substantīvs *nabags* kā tāds, kam pielikuma attieksmēs īpaša semantika.

Substantīvs *nabags* pielikuma sakarā zaudējis savu leksisko pamatnozīmi, kas tiek attiecināta uz cilvēku. Ar šo substantīvu izsaka vai nu līdztūtibu, vai mazvērtīgumu. Līdz ar to nominālā ekvivalence, kurā nedzīvu objektu, augu vai kustoņu

²⁵ Tikpat populārs kā pagodinājuma forma ir vārds *bāliņš* arī tekstā bez uzrunas: dieva **dēli** bāleliņi 33739; u. c.; tautas **dēli** bāleliņi 24422 v.; u. c. Sal. kā pagodinājuma formas: **ciemmeita** māsiņa 11573; un kā zināmu frivolitāti: **budeli** tēvaini 33352; 33475; u. c.

nosaukumi tiek saistīti ar šo substantīvu, nav vairs uzlūkojama par kontrāru ekvivalenci. Attiecīgie pielikumi piederīgi paskaidrojošiem pielikumiem. Piemēri šais gadījumos rāda arī citas sintaktiskas pārejas konstrukcijas.

Dziesmiņ mana n a b a d z i t e, Otra puse pazuduse! 923; sal.: 922 v.; V 922,3.

Šis piemērs pēc kondominācijas likuma var tikt uztverts kā tāds, kurā substantīvi ir predikatīvās attieksmēs. Tādā gadījumā protams, par pielikumu te nevarētu būt runas. Taču ir iespējams visu šo konstrukciju uzlūkot par uzrunu. Pie uzrunas tautasdziesmās pielikums ir produktīvs konstrukcijas paņēmieni.

Maizīt manu bagato, **Plācenīti** n a b a d z i ņ!

Maizīt' ēžu ik dienīšas, Plācenīti svētdienām. 2918.

Dotajā piemērā vērojam vai nu uzrunu absolūtā funkcijā, t. i., kā patstāvīgu teikumu, vai arī izsauksmes teikumu ar vokatīva formas substantīviem. Uz substantīvu šeit, kas saskaņots ar galveno nomenu, var raudzīties divējādi. Var to uztvert kā kondominanti izsauksmes teikumā. Var arī uzlūkot par pielikumu pie norobežotas uzrunas.

Minētais pielikums attieksmē pret augu un dzīvnieku nosaukumiem:

Ai **liepiņa** n a b a d z i t e Atvasēm nevarēja. 3358,1;

Vilka **māte**, n a b a d z i t e, Božītiesi božījās: 2390;

Ai, **cūciņa** n a b a d z i t e, Es tev' vaira neganišu: 29456.

Vispopulārākais šis pielikums tomēr attieksmē pret cilvēku nosaukumiem²⁶:

Darbinieks n a b a d z i ņ š Savu dienu noklausījis;

Rijas krāsnis, rijas mūris Darbinieka mīksta guļa. 31650;

Sērdienīte n a b a d z i t e Tek pa ceļu raudadama. 4241; sal.: 4484,4; 4880; 4936; 4937; u. c.

Ikdienas sarunvalodas vārdiem nominālās ekvivalences konstrukcijās lielā mērā piemīt potence tikt invertētiem, piemēram:

Bāleliņa d e l v e r i š a Noturēt nevarēju. 3592 v.;

Delverit(i) b ā l e l i ņ, Nevar' tevi novaldīt. 3592;

Bāleliņi e l l e n i e k i, Kur māsiņu iedevāt? 25909 v.;

Ellenieki b ā l e l i ņ i, Kur māsiņu iedevāt? 25909; sal.: 15524; ai, **bāliņi** g r ē c i n i e k i 25915,2; **grēcinieki** b ā l e l i ņ i 25915; u. c.;

²⁶ Citi piemēri: **arajinis** n a b a d z i ņ i s 3020, 1; **atraitnīte** n a b a d z i t e 5063, 1; sal.: 27840; n a b a d z e **darbenīce** 27835; **kalponīte** n a b a d z i t e 4484, 4 v.; **bārenīte** n a b a d z i t e 4482; 4484—4486; sal.: 4483; **grūtdienīte** n a b a d z i t e 4484, 4 v.; u. c.

Ak tu **šķelmis**, tautas dēls, Tavu skaistu dziedašanu! 382,9;
sal.: 23592,2; u. c.

Tautu **dēls**, **šķelmis**, teica Lētu manu vaiņadziņu. 24323.

Ja arī ne katrreiz starp dziesmu variantiem atrodama šā tipa pielikumu inversija, tad tomēr, ja vien metrikas likumi atļauj, tiem piemīt potence tikt invertētiem. Sal. šai sakarā piemēram:

Sveša **māte** rājejiņa, Nav padoma devejiņa. 4765;

Sija taja sveša **māte** Sietu nesa padusē; 4801,3 v.

Populāri sarunvalodas pielikumi (kā arī salīdzinājumi), nosaucot cilvēkus intīmo attieksmju un ģimenes dzīves lokā, ir *puķe* un *sirds*, kas nosauc īpašības skaists un mīļš pārnestā nozīmē:

Tautiets mani mīļi lūdza: Nāc, puķite, šoruden!

Sirsniņ, manu mīļu **draugu**, Gaidi citu rudentiņu! 15050,4 v.;
sal. 7872.

Piemēri ar ikdienas sarunvalodas vārdiem kā pielikumiem pie lietu, augu un kustoņu nosaukumiem nemēdz tikt invertēti. Tas sakāms vispirms par tādiem vārdiem, kas nenosauc raksturojamā objekta īpašību ar darītāja vārdu, piemēram:

Vainadziņ cekuliņ, Māku tevi darināt, 6188; sal.: 6187,1;

Cīrulītis cekulītis²⁷, Tas aliņa brūvetajs. 2686,12;

Kukaini ragaini, tev grezni svārki, 2742.

Ja pie šo objektu nosaukumiem pielikums ir darītāja vārds, inversijas iespēja nav noliedzama:

Atskrej **bite** strēliniece 2643; (sal.: strēliniece
bite skrēja);

Bij **bitite** līgotāja, Bij deviņi bāleliņi, 32875; (sal.: līgotāja, **bite** bija);

Kumeliņu delverit, Negriez galvu tai ciemā! 3897 v.;
(sal.: Delveriti **kumeliņ**...).

Dzejas valodas stilam raksturīgie vienvārda pielikumi iegūst zināmu emocionālu kvalitāti atkarā no izskaņas, ar kādu pielikuma vārds atvasināts. Tā, piemēram, pielikumiem, kas ir vārdi ar *-ītis*²⁸, ir pozitīva emocionāla nokrāsa:

²⁷ Šai piemērā nominālā ekvivalence ir apvienota ar sekojošo norādāmo pronomenu un rāda arī pronomiņālo ekvivalenci.

²⁸ Citi piemēri: **brālit** manu bārgulit 11644 v., **budelīti** skarainīti 33335; **upīte** olainīte 381, 8; **apīnīti** rogainīti 19537; **bērziņ** zarainīti 13318; **eglite** skužainīte 4465; V 4465, 1; **cūciņ** mana rakainīte 29156; **dzeguzīte** melūģīte 28159 v.; u. c.

Ja šādi pielikumi attiecas uz cilvēka nosaukumu, tad tie ir invertējami:
Tā **māsiņa** launadzīte Launagāi piedzimuse; 1182 v.;

Launadzīte mūs **māsiņa** Launagāi piedzimuse; 1182; sal.: **bāliņi** nozarīti 15889; 26689; nozarīši **bāleliņi** 19613; u. c.

Asarīti **bāleliņu**, Nedzer manu asariņu, 3577;
Ai, **bērziņ** birzulīti, Tavu skaistu vainadziņu! 5771 v.;
Kumeliņu ripainīti, Kur nometi iemauktiņus? 21542;
Dedz, **skaliņi** nomalīti, Kad es tevi dedzināju;
Nāc, **bāliņi** nozarīti, Kad es tevi aicinaju. 15889; 26689;
sal.: 5089.

Turpretim pielikumiem, kas ir vārdi ar izskaņām *-ainis*²⁹, *-ēns*³⁰, *-manis*³¹, *-nieks*³², *-nica*³³ parasti ir ja ne negatīva emocionāla nokrāsa, tad vismaz zināmas frivolitātes nokrāsa. Te minami arī kontrārajiem pielikumiem tuvie divvārdu (t. i., divu substantīvu) kā salikta nosaukuma paskaidrojošie pielikumi, kas biežāk lietojami negatīvas emocionālas nokrāsas piešķiršanai objektam, uz kura nosaukumu tie attiecas. Pielikumā dominē kādas ķermena daļas nosaukums³⁴. Retāk par pielikumu ir arī kāda īpaša iedomāta briesmoņa vai neglītēja, kā arī lietas nosaukums:

Tautu **dēls**, dusmu pūķis (al.: pūce), Gaida man's lūdzamies. 10781; sal.: 10782; 10782,1; 21719,5; V 214981¹; 26849; tautu **dēlis** zemes depšis 10771,9, tautu **dēls**, zemes stēpis V 10771,2.

Tautu **dēls**, tāšu bikse Nozog manu vainadziņu. 6182,2 v.: sal.: tautu **dēli** (vok.), koku cīri 21654,8; sveša māte, dūmu taure 4274.

Atsevišķos gadījumos arī cilvēku nosaukumi ar savu leksisko nozīmi izsaka īpašību ar negatīvu emocionālu nokrāsu³⁵.

---

²⁹ Piemēram: **brāli** mani brakalaiņi 3858; 5599; **brāli** mani brokaliņi 16953, 1 v.; **brāli** mani brukulaiņi 16953; u. c.; **brāli** mani krāpalaiņi 3858, 1 v.; **gailīti** ķikaraini 25028, 2; u. c.

³⁰ Piemēram: **brāli** mani brikuleni 3857, 2; **brāli** mani briteleni V 28605; 1 u. c.

³¹ Piemēram: **brāli** mani brākmaniši 3857 v.; V 3857, 1; u. c.

³² Piemēram: brakulnieki **bāleniņi** 16953, 2 v.; postaunieki **bāleliņi** 25938, 1 v.; u. c.

³³ Piemēram: **cepur** mana dundurnica 24641, 3 v.; bieza **putra**, pļepēnica 2942; 2943; u. c.

³⁴ Piemēram: Ai, **meitiņa**, lišķes mēle, Kam paņēmi man' dziesmiņu? 908; sal.: I 908, 1 v., 2; sveša **māte**, sieta mēle 4801, 1; 4834; vecais **tēvs**, buļa **bārda** 2202; sal.: I 2202, 1; **saimeniece** rutku gūža 642; tautu **dēlis** miega peķis 16207; veci **puiši** buļa pieres 13154; sal.: 13154, 1—3; V 13154; tautu **dēls**, dusmu pūslis 10781 v.; u. c.

³⁵ Piemēram: vecais **brālis** mežu ložņa 3412; ar' **nāburgu** (akuz.) rutku zagli 7557; sal.: 12757, 3; 12869; u. c.

No visiem paskaidrojošo pielikumu lietošanas gadījumiem apmēram trešo daļu aizņem bahuvrihi salikteni kā pielikumi.

Tie ir tipisks latviešu klasisko tautasdziesmu sintaktisko konstrukciju stila līdzeklis.

Šie salikteni kā pielikumi pie objektu nosaukumiem piešķir tiem gan negatīvu, gan pozitīvu emocionālu nokrāsu atkarā no savas leksiskās nozīmes. Gandrīz bez izņēmuma³⁶ bahuvrihi pielikumi ir tikai postpozitīvi. Konstatēti piemēri, kuru pielikumā bahuvrihi saliktenju pamatā ir raksturojamā objekta daļas nosaukums: *acs*³⁷, *aste*³⁸, *bārda*³⁹, *cekuls*⁴⁰, *galva*⁴¹, *kājas*⁴², *kakls*⁴³, *lapa*⁴⁴, *liels*⁴⁵, *lūpa*⁴⁶,

³⁶ Prepozitīvi bahuvrihi pielikumi kā izņēmumi:

Melnacīte **Daugaviņa** Melna tek vakarā 30710 v.;

Greizrocīši **bisenieki** Irbu šaut nemāceja; 30462;

Ai, cietsirde mātes **meita**, Tavu cietu valodiņu! 21654, 3;

Koksērditi tēva **dēli**, Bij man tevi sen zināt! 26821 v.;

Zemzarīti **ozoliņi**, Kam tu augi lejiņā? 2792 v.;

Tās mājiņas gan pazinu, Kur sērdieņi **berni** auga! 4535, 2 v.;

Nelūko, man' māšiņa, Augstcepur' tēva **dēlu**: 12123 v.

Simtacīts dieva **dēls** Ar sudraba kalniņā 27833, 5.

³⁷ Piemēri: **mellacīte**: aitiņa 29084; Daugaviņa 30710 v.; tautu meita 6399, 5; u. c.; Daugaviņa **mellacītiņa** 30710 v.; u. c.; akmin **melnacīti** 31723; Daugaviņa **melnacīte** 30710; 30711; V 30710, 1; Ogrīte 381 v.; upīte 381; tautu meita 6399, 5; u. c.; bezdelīga **melnacītiņa** 6227; Daugaviņa 30710 v.; u. c.; **miglacīts**: tautu dēls 21697; sal.: 6361, 4 v.; u. c.; **platacīte**: pūce 2576; dieveriem **platacīem** 25454; u. c.; **rudacīs**: tautu dēls 16082; u. c.; alutiņi **rudacīti** 19523; 19527; 19528; 19537, 1; V 19528, 1; u. c.; **sarkanaes**: tautas dēls 21464; u. c.

³⁸ Piemēri: **garastīte**: žagatiņa 2686; 2686l, 1, 4, 7, 11—13. u. c.; **kuplastīte**: vāverīte I 2067, 2; 2347; u. c.; **gailīts** **kuplastīts** 30707; u. c.; **likastīts**: skic, incit, **likastīt** 2178; u. c.

³⁹ Piemēri: Vecais tēvs, **bolbārdīts**, 2201, 1.

⁴⁰ Piemēri: **lieleekule**: irbite 2618 v.; pūce 2575; u. c.

⁴¹ Piemēri: **balgāle**: cielava 2593; 2593, 1, 2; sal.: 2686, 5; **puisītis**, **baltgālītis** 1167, 3 v., **cielava baltgalve** 2593, 1 v.; sal.: 2593, 3; **gludgalvīte**: cielaviņa 22010, 1; **gludvalvīte**: cielaviņa I 2591, 1; sal.: 22849, 5; u. c.; apinīti 19537, **cielaviņa gludgalviņa** 4686; **glumgalvīte**: cielaviņa 2592 v.; 18803, 3; **greizgalvītis**: apinīti **greizgalvīti** 19537; **grozgalvītis**: apinītis 765; sal.: 19523, 3, 4; u. c.; **kuplgalvīs**: bērziņami **kuplgalvāmi** 24039, 22; **ķergalvītis**: apinīti **ķergalvīti** 19537; **pārgalvītis**: apinīti **pārgalvīti** 19523, 4; **purgalvītis**: apinīti **purgalvīti** 19523, 4; sal.: 19523, 3; **rudgalvītis**: alutiņu **rudgalvīti** 19529; **sirmgalvītis**: alutiņi **sirmgalvīti** 19528, 4, apinīti s. 19527; 19528, 3; **spurgalvītis**: apinīti **spurgalvīti** 19523, 3; **stūrgalvītis**: alutiņu **stūrgalvīti** 19529; **trakgalviši**: bērziņi 31878; **zilgalvīte**: raudvīte I 2515, 1.

*līpa*⁴⁷, *mēle*⁴⁸, *mute*⁴⁹, *ragi*⁵⁰, *sirds*⁵¹, *skara*⁵², *sproga*⁵³, *vaigs*⁵⁴, *vēders*⁵⁵, *zars*⁵⁶, u. c.

Pēc bahuвриhi parauga tiek lietoti arī tādi salikteni, kuru sastāvdaļā substantīva saknes nosauktais priekšmets nav raksturojamā objekta tieša daļa, taču ir piederīga tam kā psihofiziska īpašība vai lietojams priekšmets, kā: *audze*⁵⁷, *daba*⁵⁸, *miegs*⁵⁹, *redze*⁶⁰, *tece*⁶¹, *valoda*⁶², *mūžs*⁶³, *diena*⁶⁴, *kule*⁶⁵, *puķe*⁶⁶, u. tml.

⁴² Piemēri: **baltkājītis**: bērīt manu baltkājiti 16119, 16 v.; **garkāje**: titilbe 2611, 4 v.; u. c.; **ķepurkājis**: ai, lāciti ķepurkāji I 2290, 1; **ķeterkājis**: lāci, ķeterkāji 2284; 2285; **plakankājis**: ai, lāciti, plakankāji 2283, 1 v.; **platkājītis**: ai, lāciti, platkājiti 2283; 2283, 1—2; I 2283, 1; 7552; sal.: 2283, 3 v.; ai, lāciti, platkājiņa 2283 v.; sal.: 2283, 1 v.; u. c.; **raudkājite**: aitiņ mana 7563 v.; **rudkājite**: aitiņ mana 7563 v.; **svinkājītis**: alvaciti, svinkājiti 29110; **vieglkājiņa**: cielaviņu vieglkājiņu V 242. lpp. 5. var.

⁴³ Piemēri: butelite garkaklīte 19693, 1; 19890.

⁴⁴ Piemēri: zemi bērzi platlapiši 12304, 3.

⁴⁵ Piemēri: titilbi garlieli 2611, 4.

⁴⁶ Piemēri: tautu meita sārtlūpīte 6399, 6 v.

⁴⁷ Piemēri: zaķit, baltlīpit 2308.

⁴⁸ Piemēri: **lišķmēlīte**: Tu, N. N., lišķmēlīte 924, 3; **lokmēlīte**: lakstīgala 907, 3; **vismēlīte**: ai, meitiņa, 908, 1.

⁴⁹ Piemēri: Vecais tēvs, balamute, 2201, 2; u. c.

⁵⁰ Piemēri: āzīti līkraģīti 34379;

⁵¹ Piemēri: brāļi mani koksirdiši 26685; tautu dēlis, koka sirdis 21841.

⁵² Piemēri: **badskarīna**: ai, auziņ, badskarīņ, 3908; sal. 27896; **baltskarīte**: auziņa 29587; sal.: 3908 v.; 36053, 1; auziņai baltskarei 28245.; V 28245, 1; sirmi zirgi baltskariši 4764; sal.: 5223, 1 v.; sal.; auziņai **baltskarei** 28245 v.; auziņai **baltspurei** 28245 v.; auziņai **baltstarei** 28245, 4 v.; **garskare**: auziņai garskarei 28245, 4 v.; **lielskare**: auziņai lielskarei 28245 v.

⁵³ Piemēri: aitiņ mana sīksprodziņa 21590, 2; sal.: 27681; 29076; aitiņ mana sīksprodzīte 21590, 3; 29068, 1; sal.: 29076.

⁵⁴ Piemēri: ligaviņa sārtvaidszīte 6227.

⁵⁵ Piemēri: **garvēdere**: dzērbenietes garvēderes 12841; **lielvēderis**: bāliņi lielvēderi 15979; **resnvēderis**: tautu dēlis, resnvēderis 21501; sal.: 12098.

⁵⁶ Piemēri: ozolītis zemzarītis 2799, 8 v.; ozolīti zemzarīti 2791 v.; 2792; 2792, 1 v., 2; 2793; 2796 v.; 2796, 1, 2; 2797 v.; 2797, 1; u. d. c.; ozolam zemzaram 2823; galviņ mana zemzarīte (?) 5479, 1.

⁵⁷ Piemēri: **ātraudzīte**: kaņepīte 2848, 6 v.; sal.: 2848 v.; 2848, 2 v.; **daļaudzīte**: māsiņ mana 3511 v.; **dižaudzīte**: kaņupīte 2848, 5 v.; **drīzaudzīte**: kaņepīte 2848 v.; 2848, 4 v.; **druvaudzīte**: kaņupīte 2848, 4 v.; **garaudzīte**: kaņepīte 2847; 2848, 1, 2, 4, 6, 8; u. c.; **lētaudzīte**: māsiņ' man' 3511 v.; **skaistaudzīte**: māsiņ mana I 3511, 4 v.; sal.: 3511 v.

⁵⁸ Piemēri: **lētdabīte**: kaņupīte 2848, 7, 9; kaņepīts lētdabīts 2848, 7 v.; tautu dēlis lētdabītis 12764, 10; sal.: V 12764, 3; 21788; bāliņš lētdabīņš 12054.

⁵⁹ Piemēri: Auseklītis mazmiedzītis 12967, 1.

⁶⁰ Piemēri: dzegzīte dievredzīte 9578.

Jāpiezīmē, ka pēc bahuvrihi salikteņu parauga kā pielikumi sastopami atsevišķi darinājumi, kas uzlūkojami par individuāliem salikteņu veidošanas gadījumiem. Tie ir gadījumi, kuros salikteņa atsevišķās daļas neeksistē kā vispārlietojami vārdi, piemēram:

Cūciņ mana rakšpidite (?) Neej drauga druviņā. 29156 v.

Dažkārt vairāk pazīstami tautas vārdi, piemēram, deminutīvi *pupucite*, *pupuzite* bada dzeguzes (*nyctomka*) nozīmē⁶⁷ tiek, laikam tomēr uz šo vārdu neizpratnes pamata, cita teicēja mutē pārskanoti par šķietamiem bahuvrihi salikteņiem, piemēram: *pupacīte*, *pupaukstīte*:

Pupacite Jāņa diena, Atved man arajiņu; 33078,1 v.; (308a);

Jāņu (-ņa) diena pupaukstīte, Atved man arajiņu; 33078,1 v.; (111 f).

Beidzot jāpiezīmē, ka pielikumi pie īpašvārdiem praktiskos nolūkos būtu izdalāmi īpašā (jauktā) grupā, lai gan katrā atsevišķā gadījumā tie var iederēties kādā no iepriekš aplūkotajām identitātes vai diferencētāji pielikumu grupām. Īpaši izdalīt tos pamudina tas apstāklis, ka pielikumi pie īpašvārdiem, būdami gan nominālas ekvivalences darinājumi, pēc savas specifikas iezīmē pāreju no nominālas ekvivalences uz pronominālu. Tas izskaidrojams ar to, ka īpašvārdi ir nosacīti substantīvi, kas pēc būtības tuvināmi personas pronomeniem, jo kā vieni, tā otri stājušies leksiski pilnākas nozīmes substantīvu vietā. Kamēr personas pronomeni *es*, *tu*, *mēs*, *jūs* ir pilnīgi pietiekami, lai nerastos pārpratumi komunikācijā, runājot par klātesošiem, tikmēr klāt neesošos objektus allaž nepieciešams diferencēt, ja jāpiemin no vairākiem īstais, runā nepieciešamais. Tad ar norādāmo resp. trešās personas personas pronomenu *viņš*, (*viņa*, *viņi*, *viņas*) vairs nepie-

⁶¹ Piemēri: upite straujtecite 4244, 1.

⁶² Piemēri: **garvalode**: tautu meita 665; **lielvalode**: brāļa sieva I 665, 1.

⁶³ Piemēri: bārenite grūtmūдите 4484 v.; baltautiņš grūtmūdiņš 24784, 9 v.; micit' manu grūtmūžiņu 24784, 9.

⁶⁴ Piemēri: **grūtdienītis**: brālītis 5158; sērdieņam grūtdieņam 4813; **sērdienītis**: bērni sērdieniši 4535 v.; 27872.

⁶⁵ Piemēri: tautu delu melkuliti 25950,4 v.

⁶⁶ Piemēri: tēva dēls, sirdspuķit 15057.

⁶⁷ Sal.: Jāņu(-ņa) **diena** pupucite 33078, 1; (86a, 45¹; u. c.); Jāņu (-ņa) **diena** pupuzite (69 f, 111h), Jāņu dienu, pupetite (324 e); Jāņu dienu, dzeguzite (324 e). Runa par *bada dzeguzi* Jāņu dienā saprotama tādā kārtā, ka Jāņos, kad vecā raža bija noēsta un jaunas vēl nebija, bija dažkārt jācieš trūkums vai pat bads. Sal. šai sakarā: **Badu, badu** Jānits nāca, **Vēl badaku** Pēterits. 33031, dziesma ar četrdesmit variantiem no dažādām Latvijas malām.

tiel. Te nāk talkā īpašvārdi kā personas pronomēnu nosacīti ekvivalenti.

Zīmīgi, ka īpašvārdi var atkal nodilt savā īpašvārdu funkcijā un pilnīgi pāriet atpakaļ sugas vārdos. Tā tas ir gan ar kustoņu, gan cilvēku īpašvārdiem. Tautasdziesmās novērojām tikai kustoņu īpašvārdu pāreju sugas vārdos. Tā *Incis* pilnīgi kļuvis par *kaķa*, *runča* sinonīmu, un attiecīgie pielikumi aplūkojami pie identitātes pielikumiem, piemēram:

Inciti kaķiti, aunies kājiņas 2239;

Inčam runčam peleki audi, 2236.

Tāpat *Kranča* vārds — suņa īpašvārds — pārgājis sugas vārdā, kā pielikumā:

Anciti Kranciti, pīsim vīzites, 2249 v.

Līdzīga pāreja vērojama ar *Miķeli* — āža īpašvārdu, kam, pārveidotam par *mikuli* jeb *miķi*, tendence pāriet sugas vārdā kā āža vārda sinonīmam⁶⁸. Tas viss rāda, ka īpašvārdu pāreja sugas vārdos notiek ar pielikumu starpniecību.

Īpašvārdam zaudējot pielikuma spēku, rodas dažkārt vajadzība pēc otra pielikuma vārda:

Inčam runčam pelečam Pilna peļu vācelite; 7649₁.

Īpašvārds tiek izmantots arī vārdu spēlei, kā piemēr *Anna-kanna*⁶⁹. Tādai vārdu spēlei, savukārt, var piešķirt pielikumu:

Anna-kanna krodzēniece, Jem vīriņu kalejiņu, 20028.

Par latviešu tautasdziesmu stila normu izvērties paņēmiens lietāt cilvēku īpašvārdus ārpus pamudinājuma teikumiem gan drīz vienīgi tikai ar pielikumu. Parastākais pielikuma veids šais gadījumos ir paskaidrojošais pielikums uz sugas un ģints jēdzienu attieksmju pamata. Īpašvārds kā sugas jēdziens tiek lietots kā raksturojamais vārds, kam pielikumā ģimenes locekļa — *vīra*⁷⁰, *sievas*⁷¹, *tēva*⁷², *mātes*⁷³, *dēla*⁷⁴, *meitas*⁷⁵, *brāļa*⁷⁶, *māsas*⁷⁷,

⁶⁸ Sal.: *Āziti*, *Miķelīti*, Kur nēmi bārdiņu? 2220; *Āziti*, *Mikulīti*, Kur liki bārdiņu? 2221, 9; *Āzit*, *Miķit*, Kur liki bārdiņu? 2221, 8 v. un *Sikuli*, *Mikulī*, Kur liki bārdiņu? 2221, 10.

⁶⁹ Skat.: *Anna-kanna* krogā dzēra, *Ķērsta-ķēve* mežā brauca; 20029.

⁷⁰ Piemēri: *Ancītis* labs vīrs, Viens pats riju kūla, 35084;

⁷¹ Piemēri: *Annuziņa* mana sieva Mana griķu malejiņa, 8132, 1; sal.: 8132; 8132, 2; 8134; u. c.

⁷² Piemēri: *Dievs* tēvs, ko tu gribi, 9631, 1; sal.: 2310; u. c.

⁷³ Piemēri: *Ai*, *Laimiņa*, māmulīte, Kā man pūru pielocīt? 7695; u. c.

⁷⁴ Piemēri: *Jānit* dēliņ, iepūt uguni, 1745, 2; *Ai*, *Jānit*, tēva dēl, 3884 v.; u. c.

radniecības nosaukums⁷⁸ vai citu sociālo at-
tieksmju dalībnieka⁷⁹ vai darba darītāja⁸⁰ no-
saukums kā ģints jēdziens un kā pielikums. Te minami arī pieli-
kumi pie mitoloģisko būtņu *Dievs*⁸¹, *Laima*⁸¹ u. c. nosaukumiem,
piemēram:

Dieviņš brauca. Laimē jāja, Pakrīt Laimes kumeliņš:

Ai, **Dieviņ** glābejiņ, Pacel Laimes kumeliņu. 33653;

Ai, **Laimiņa** licejiņa, Kam tu mani mazu liki? 5295; sal.:
I 1211,1; 4962; 5025; 5026; 9160; u. c.;

Ai, **Laimiņ** laidejiņ 4961,1; 5026,1; u. c.;

Eij, **Laimi** ragani 4962,1.

Uztverot šā tipa paskaidrojošo pielikumu kā identitātes pie-
likumu, rodas iespēja īpašvārdam pievienot otru paskaidrojošo
pielikumu, piemēram:

Pēter brāli, pūgavīca, Padod mātei pavārnīcu, 2950;

Miķel brāl bundzenieks, Tava sieva stabulniece, 20931,2
sal.: 20931; 20932.

Sastopami arī divi vienveidīgi paskaidrojošie pielikumi (pie-
mērā bez īpašvārda):

Sliņķi gurķi tēva dēls, Kā mūžiņu nodzīvosi? 13167,16;
sal.: 20696,5.

Īpašvārdu sakarā retāk par paskaidrojošiem pielikumiem lieto-
jami kontrārie pielikumi:

Es vairs neēstu Tai skutulā, Kur tā **Binite** Nagaža ēda.
19303.

⁷⁵ Piemēri: Nu **Trinite** goda meita, Nu aiz galda sēdetaja. 35113.

⁷⁶ Piemēri: **Jānits** brālīts purvā brauca, 703, 5 v.; sal.: 25654; 26253, 1;
u. c. **Jāniti** bāliņ, netec kājām, 3422 v.; sal.: 25059; u. c.

⁷⁷ Piemēri: **Annaiņa** māsiņa, Pāt uguntiņu, 18837; 20234; 35063, 1;
u. c.

⁷⁸ Piemēri: **Miķelīti**, tēva brāli, 3884; **Miķelīti**, tēvbrālīti
3884 v.; u. c.

⁷⁹ Piemēri: **Trīnit**, munu līgaviņ, Tev sietiņa nevajag, 8134, 1; **Anna**
kūma piedzērusē 1375; sal.: 1374 v.; V 1374, 1; u. c. **Billīte**, mana pāde,
I 15061; **Andrej**, krusta-dēliņ, 1336; 1858; **Ancīti**, bandenieks
12761, 1; u. c.

⁸⁰ Piemēri: **Andri** stalla puisi 19736, **Annaiņa** ganu meita
29581; **Annīte**, devejiņa 29191; 29192; **Bertiņa** smurgule 35072, 1;
sal.; arī: **Augustiņš** nabadziņš 35128; **Annaiņa** nabadzīte 35637, 1.

⁸¹ Pašreiz īpašvārdi *Dievs* un *Laima* resp. *Laimē* pārgājuši jau sugas vārdos
dievs un *laimē*. Varētu domāt, ka sākotnēji *Laimes* vārds jau bijis sugas vārds,
tāpat kā sākotnēji *Dievs* bijis sugas vārds (ar nozīmi *debess*).

Nelieto tautasdziesmās cilvēka vārdu un uzvārdu pielikuma sakarā. Ja kādreiz sastopami divi cilvēka vārdi, tie lietoti kā vārdu spēle:

Peteriti Pāvuliti, Tava sieva stabulniece, 20931,3.

Cilvēka vārda un tautības nosaukuma saskaņojuma gadījumos pielikums invertējams:

Čiganam Kristapam Vakar meita piedzimuse, 12915,6, resp.

Čiganam Kristapam Vakar meita piedzimuse, 12915,6.

Jāpiezīmē, ka vietu nosaukumi kā īpašvārdi, ja tie attiecas uz lielāku pilsētu un upju kā nelīdzīgu objektu nosaukumiem, atšķirami no tādiem īpašvārdiem, kas attiecas uz mazāku līdzīgu objektu nosaukumiem. Šo lielo, nelīdzīgu pilsētu, upju nosaukumi neprasa paskaidrojošu pielikumu uz ģints un sugas jēdzienu pamata. Tādi pielikumi tad ir arī reti:

Daugaviņa melnupite 30710 v., **Ai, Ogrite**, straujupite,

I 381,3; Biežāk uz ģints un sugas jēdzienu pamata pielikums veidots pie mazāku vietu nosaukumiem:

Bārbel smuka muiža V4890,1; **Ekengrāve** raudu muiža 31415,1 v.; u. c.

Nobeidzot pielikumu apskatu, īpaši jāpakavējas pie attieksmēm starp nominālo un pronomiņālo ekvivalenci. Teikumā postpozitīvs norādāmais pronomens, attiekdamijs uz saskaņotiem prepozitīviem substantīviem, kas teikumā bez dotā pronomena būtu nominālās ekvivalences attieksmē, šo ekvivalenci padara par šķietamu. Tas nozīmē, ka teikumā nav visradies nominālās un pronomiņālo ekvivalences apvienojums, bet gan novērsta nominālā ekvivalence un pārvērsta substantīviskā kondominācijā ar neatkarīgajiem locījumiem. Faktiski arī eksistē īpašs salikta sakārtota teikuma tips, kura pirmajā daļā vērojama tāda nomināla kondominācija, kam piemīt potence labvēlīgos apstākļos (stājoties ar verbu kondominācijā tieši, bez pronomena starpniecības) pārvērsties nominālā ekvivalencē. Bagātīgu piemēru skaitu šai parādībai sniedz tautasdziesmas par tā saucamajām putnu kāzām—2685; 2685,1—2; I 2685,1—2; 2686; 2686,1—14:

Lūsis ņēma caunes meitu, Putni jāja vedibās;

Lācim bija brūni svārki, Tas bij brūtes vedejiņš;

Zaķitīm strupa aste, Tas eglītes nesejiņš;

Lapsiņai mīksta mēle, Tā viesiņu saņēmeja;

Cielaviņa žigla sieva, Tā galdiņa klājejiņa;

Cirulītis mazputnītis, Tas svecītes nopuceja;

Vārna tāda puspeleka, Tā gaļiņas vāritaja;

Vanagam liki nagi, Tas gaļiņas pienesejs;

Krauklitīm liks deguns, Tas malciņas skalditajs;

Bezdelīga dūmu ložņa, Tā bij trauku mazgātāja;
Žagatiņa garastīte, Tā istabas slaucītāja;
Stārķītim gaŗas kājas, Tas ūdeņa piensesjs;
Cīrulītis, lakstīgala, Tie bij brangi muzikanti. 2686,1.

Visa dziesma kompozīcija liecina par labu tam, ka katra dziesmas rinda (izņemot divas pēdējās) ir uztverama kā salikta sakārtota teikuma daļa. Tādā kārtā pasvītrotajos piemēros nominālā ekvivalence ir tikai šķietama, jo tā novērsta ar postpozitīvo norādāmo pronomenu. Līdz ar to eksistē arī šķietama pronominālā ekvivalence, kas nav identificējama ar pielikuma attieksmēm⁸². Pronomināla ekvivalence, saistīdamās ar norādāmiem un personas pronomeniem, atļauj nomenam zināmos gadījumos iegūt arī pielikuma funkciju, un proti, tikai personas pronomens pronominālā ekvivalencē ar substantīvu iegūst teikumā pielikuma kā sinkrētiska teikumlocekļa dabu, piemēram:

Tēvu tēvu laipas mestas, **Mēs bērniņi** (pielikums un teikum-priekšmets) **laipota ji** (izteicējs) 33744;

Iesim abas mēs māsiņas Liepienā šūpoties, 9588.

Divkāršas sintaktiskas attieksmes — kā pronominālās un nominālās ekvivalences attieksmes — var izveidoties pie uzrunas, ja to saista ar personas pronomenu un kādu citu substantīvu, kas sašķaņots ar uzrunu. Šādas divkāršas attieksmes veidojas tikai (atskaitot retus izņēmumus) ar paskaidrojošo pielikumu⁸³:

Es māsiņa, negodniece, Negodāi palikuse. 6550;

Mēs, bāliņi, leidas vīri, Pirsim leidas lakstīgalu; 13219,4;
sal.: Leidas vīri **mēs, bāliņi**, 13219,4 v.:

Tu, puisiti, velna bērns, Tavu skaistu dziedāšanu! I 382,7;

Tu, tēviņi, knaburīti, Kam izdevi tēva zemi? 3822.

Šais konstrukcijās dažreiz grūti norobežot divkāršo pielikumu no pronominālās ekvivalences kā teikumpriekšmeta ar sekojošu substantīva nominatīvu kā izteicēju:

Tu, Laimiņa, laidejiņa, **Tu mūdiņa** licejiņa,

Kad neliki laba mūža, Liec man ilgi nedzīvot. 1210.

Ja uzruna saistīta ar izsaukmes vārdu, tad personas pronomens ciešāk piekļaujas izsaukmes vārdam. Attiecīgās konstrukcijas personas pronomens tādā gadījumā var nestāties pronominālā ekvivalencē ar uzrunu, un šīs konstrukcijas var uzlūkot tikai par

⁸² Citi piemēri: 2127; 2128; 2666, 4; 2683; 2828; 2828, 1—4; 5439; 8274; 13872, 3 v.; 30030; 30288; u. c.

⁸³ Citi piemēri ar divkāršām pielikuma attieksmēm. 908, 7; I 908, 7, 8; 924, 3 v.; I 924, 3; 6069, 2; 6177; 6178; 6414; 15705, 2; u. c.

nominalās ekvivalences paudējām pie tonālas (t. i., saistītas ar izsaukmes vārdu) uzrunas⁸⁴:

Ai, jūs zēni knēveliši, Kam jūs lieli neaugat? I 2134,1;

Ak tu skuķe, tauta meita, Tavu skaitu dziedāšanu! 382,3.

Tātad, pielikums kā patstāvīgs teikuma loceklis var eksistēt divkopu verbālā teikumā un tādā divkopu neverbālā teikumā, kurā ir vismaz vēl kāds trešais vārds neatkarīgā locījumā (nominatīvā, vokatīvā vai izsaukmes akuzatīvā), kas var attiekties pret diviem iepriekšējiem vārdiem kā izteicējs. Tādā gadījumā pārējie neatkarīgie vārdi ir brīvi no kondominācijas attieksmēm un var atrasties nominalās resp. pronominalās ekvivalences, t. i., pielikuma attieksmēs.

Visi saskaņotie nomeni un personas pronomeni atkarīgajos locījumos⁸⁵, ja tie nosauc vienu un to pašu īstenības objektu (sakārtojuma attieksmēs esoši vārdi nosauc dažādus īstenības objektus), teikumā ir ekvivalences attieksmē resp. viens no tiem ir pielikums, otrs raksturojamais vārds.

---

⁸⁴ Citi piemēri ar pielikumu pie tonālas uzrunas: 382, 2 v., 4, 5 v., 7 v., 8; I 382, 4, 6; 553; 2134 v.; 4468; 4469; 4890, 13; 5264, 1; 6070, 1; u. c.

⁸⁵ Piemēri ar pielikumiem atkarīgajos locījumos.

Ar ģenitīvu:

No sivēna garda gaļa, Kas **no puīša**, dienas zagļa? 2887, 2;

Bāleliņa delveriša Noturēt nevarēju. 3592 v.;

Diezgan **meitu** ganitaju, Nava tādas dziedatajas. 760, 3; u. c.

Ar datīvu:

Māsiņai actiņai Galvā rožu vainadziņš. 6041, 1; u. c. Bititēm, **meitiņām**, Tām dzīvot kaimiņos: 3773, 3; sal.: 6511, 1, 2; **Meitiņām**, bititēm 6511, 4; u. c.

Samērā bieži datīva pielikums robežojas ar datīvu (kā vienveidīgu teikuma locekli) sakārtojuma attieksmēs:

Sunišam, lācišam, Tam septiņi gabaliņi:

Divas ausis, četras kājas, Septi' aste pakaļā. 2313, 1; sal.: **Meitiņām māsiņām** 770, 1; 2237 v.; 3523, 8; 5286; 5556; 5557; 5926; 6466; 6578; u. c.

Ar akuzatīvu:

Cel, māmiņa, govu gani, Cel **dēliņu** arajiņu, 6817; sal.: 23141, 1; 23172; 23372 v.; u. c.

Uguntiņu dzirkstelīti Saujiņā glabajam. 2869 v.; u. c.

Ar lokatīvu:

Tupulī brālītī, Tur gardais kumosiņš. 2971, u. c.

APZĪMĒTĀJS

Apzīmētājs latviešu valodniecībā guvis plašāku apgaismojumu nekā pārējie teikuma paliglocekļi. Par apzīmētāju rakstījuši: K. Mīlenbahs apcerējumos „Kā cēlušies apzīmētāji?”⁸⁶, „Vārdu kārtā apzīmētāja un apzīmējamā vārda ziņā”⁸⁷, „Teikuma priekšmeta apzīmētāji”⁸⁸; M. Lepika, „Par atributīvo ģenitīvu mūsdienu latviešu valodā”⁸⁹, T. Porīte apcerējumos „Par vārdu kārtu latviešu literārās valodas vienkāršajā teikumā”⁹⁰, „Vārdu kārtā mūsdienu latviešu literārās valodas vienkāršajā teikumā”⁹¹; A. Bergmane, „Par latviešu valodas divdabju adjektīvēšanos”⁹²; J. Rozenbergs, „Objekta ģenitīva raksturs substantīvās vārdkopās un tā sintaktiskā funkcija”⁹³ un K. Gailums, „Обособленное определение в современном латышском литературном языке.”⁹⁴

Kā teikuma paliglocekļis apzīmētājs saistījis pētnieku uzmanību sakarā ar savu cilmi no izteicēja. Par to jau runāts sakarā ar izteicēja apskatu⁹⁵. No atziņas teorijas viedokļa resp. no valodas un domāšanas attieksmju viedokļa predikatīvo attieksmju, t. i., kondominantu jeb teikuma priekšmeta un izteicēja attieksmju, no robežojums no atributīvajām attieksmēm, t. i., no apzīmētāja un apzīmējamā vārda attieksmēm, nesagādā sevišķas grūtības, ja teikumā bez pārpratuma ir izdalīts vārdpāris predikatīvās attieksmēs.

⁸⁶ K. Mühlenbachs, Teikums. Rīgā 1898, 48.—50. lpp.

⁸⁷ Turpat, 42.—48. lpp.

⁸⁸ Turpat, 37.—42. lpp.

⁸⁹ Latvijas PSR ZA, Valodas un literatūras institūta Raksti III, Rīgā 1954, 47. — 76. lpp.

⁹⁰ Turpat, 77. — 112. lpp., tieši par apzīmētāju no 86.—98. lpp.

⁹¹ Latvijas PSR ZA, „Valodas un literatūras institūta Raksti” V, Rīgā 1955, 117.—189. lpp.; tieši par apzīmētāju: 128.—172. lpp.;

T. Порите. Порядок слов в простом предложении современного латышского литературного языка. Автореферат дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Рига, 1954.

Sal.: Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti V, Rīgā 1955, 189.—204. lpp.

⁹² Turpat, 22.—36. lpp.

⁹³ Latvijas PSR Izglītības ministrija. Rīgas Pedagoģiskais institūts. Raksti. II“. Rīgā 1956, 169.—179. lpp.

⁹⁴ Автореферат дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Рига, 1956.

⁹⁵ Art. Ozols, Nominālo un adverbīālo predikatīvo attieksmju tipi latviešu klasiskajās tautasdziesmās. „Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūts. Raksti X“, Rīgā 1959.

Kā zināms, šo attieksmju būtība no atziņas teorijas viedokļa izpaužas kaut kādā mazāk zināma fakta (kas atspoguļojas izteicēja) apgalvojumā vai noliegumā par kaut kādu vairāk zināmu faktu (kas atspoguļojas teikuma priekšmetā).

A. S. Meļņičuks atzīmē: „Apzīmētāja jēdziena atributīvs saistījums ar apzīmējamo jēdzienu izteic pazīmes sakarību ar priekšmetu nevis kā no jauna izzināmu apgalvojuma vai nolieguma sakarību pašu par sevi vai kopā ar tās objektīvām pazīmēm, bet jau kā izzinātu, agrāk pazīstamu no pieredzes vai pašu par sevi saprotamu sakarību. Attiecīgā priekšmeta pazīme tiek izsacīta nevis kā tāda, ko domas resp. runa atklāj, bet kā tāda, kas atklāta jau agrāk indivīda vai sabiedrības izziņas darbības rezultātā. Šai ziņā senāka definīcija par atribūta un predikāta atšķirību kā piedēvētas un piedēvējamās pazīmes atšķirību varētu būt visīsākā no visām šai gadījumā iespējamām definīcijām, ja tā nebūtu tik vienpusīga un tik vienkāršota.“⁹⁶

Tātad pēc A. S. Meļņičuka domām:

„Galvenā un vienīgā starpība starp predikatīvo un atributīvo sakarību izpaužas runātājas personas paņēmienā atspoguļot vienu un to pašu reālo sakaru. Taču šo paņēmieni nenosaka kaut kādas subjekta patvaļīgas tendences, bet gan viņa izziņas darbības objektīvi nosacītais veids un uzdevumi attiecīgajā momentā, pie tam šo paņēmieni valodiskās sazināšanās aktā sarežģī citu komunikācijas dalībnieku izziņas darbība un izziņas nolūks.“⁹⁷

Savā laikā K. Milenbahs, atzīmējis, ka apzīmētāji cēlušies no izteicējiem, sekojot H. Paulam, aizrādījis, ka „...tas vislabaki noskārstams no tādiem vārdiem, kuŗos lokams izteiksmes vārds no izteiceja patstāvības nošļucis apzīmētāju kārtā. Gan dažas indoeiropiešu, gan arābu valodā sastopam tādus teikumus: Es gāju kādam vīram, gan arābu valodā guleja—kas guleja, gulošam. Skat. Paul Princ. 115. lpp.“⁹⁸

Izteicēja un apzīmētāja ciešie cilmes sakari latviešu, kā arī citās valodās redzami konstrukcijas, kurās izteicējs kopā ar teikumpriekšmetu ieguvis tanī pašā laikā apzīmētāja funkcijas, kļūdams par sinkrētisku sintaktisku konstrukciju kā salikta teikuma palīga daļa. Tā K. Milenbaha minētāja piemērā „*Es gāju garām vīram, kas gulēja*“ *k o n d o m i n ā c i j a*

⁹⁶ A. С. Мельничук, Понятие предложения в советском языкознании. Дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Киев, 1952, стр. 125—126.

⁹⁷ Turpat, 123. lpp.

⁹⁸ K. Mühlenbachs, Teikums. Rīgā 1898, 49 lpp.

„kas gulēja“ funkcionē kā tā saucamais apzīmētāja palīgteikums.

Apzīmētājs kā teikuma palīgloceklis radies uz divu kondomināciju saistījuma pamata, ja tām abām kopīga nomināla kondominante. Tādā gadījumā kopīgās nominālās kondominantes var neatkārtot, bet, paturot vienu no tām kā kopīgo, var piesaistīt tai abas pārējās, atšķirīgās kondominantes. Tā rodas konstrukcija, kas ir pamats vai nu saliktai kondominācijai vai vienas kondominantes uztverei par teikuma palīglocekli. Piemērā—**maizīte mana + maizīte bagātība = maizīte mana bagātība**—kondominante *mana* kļuvusi par apzīmētāju:

Maizīt' mana bagātība, Plācenīts pelnu rušķis;

Maize bērnu barotāja, Plācens viesu mielotājs. 2917;

Sirsniņ' mana lētdabīte! Drīz dziedāju, drīz raudāju. 124,1; sal.: 598,1,2,4; u. c.

Par saliktas kondominācijas nosacījumiem runāts citā sakarā, saskatot tās iespējas konstruējās ar netiešo teikumpriekšmetu. Konstruējās ar tiešo teikumpriekšmetu un eventuālām divām nevienveidīgām kondominantēm nav vajadzības pēc saliktas kondominācijas jēdziena. Šais konstruējās rodas pamats teikuma palīglocekļu kategorijas izvirzei, konkrētajos piemēros — apzīmētāja izvirzei.

Par apzīmētāju atzīstams tāds teikuma palīgloceklis, kas, atrazdamies ārpus teikuma gramatiskā centra, specifiscē jeb ierobežo arī nomeniem izteiktos jēdzienus.

Kā zināms, „...par jēdziena ierobežojumu sauc tādu loģisku darbību, ar kuras palīdzību var sašaurināt jēdziena apjomu, pievienojot sākotnējam pazīmēm jaunu pazīmi, kura attiecas tikai uz sākotnējā jēdzienā ietvertu priekšmetu vienu daļu.“⁹⁹

Sakarā ar kondominācijas un dominantu tipoloģiju iespējams konkretizēt atributīvo attieksmju izpausmes nosacījumus, pieejot diferencēti saskaņotajiem un nesaskaņotajiem apzīmētājiem.

Teikumā ar verbālu (eksplīcītu vai implīcītu) kondomināciju saskaņotais nomens (vai tā ekvivalents) kā otra nomena (vai tā ekvivalenta) nosauktā jēdziena ierobežotājs atrodas ar to atributīvā attieksmē, ja vien saskaņotais nomens tai pašā laikā neatrodas pievilkuma attieksmē ar verbālo izteicēju. Piemēram (apzīmētāji retinātā iespiedumā):

Mēs bijām div' māsiņas, Mēs jo mīli dzīvojam;

Vienu rieksta kodoliņu Uz pusiti dalījam. 6515,3.

⁹⁹ АН СССР, Институт философии. „Логика“. М., 1956, 54.—55. lpp.

Teikumos ar averbālu kondomināciju nevar veidoties substantīvs vai tā ekvivalents nominatīvā kā saskaņots apzīmētājs, jo tam, ja tāds teikumā būtu, vajadzētu veidot substantīvisku kondomināciju ar neatkarīgajiem locījumiem. Tāpēc averbālos teikumos iespējami tādi saskaņoti apzīmētāji, kas izteikti ar adjektīvu vai tā ekvivalentu (zināmiem numerāļiem, pronomeniem, particīpiem), piemēram:

Daugaviņa liela upe Māsiņai celiņā; 17638 v.;

Es maziņš muižnieciņš, Man deviņi darbnieciņi;

Trīs cūciņas arajiņas, Sešas vistas ecetajas. 2667,1;

Mans brālis balodis Dzintara pilē;

Tautu meita pūcite Žagaru būdā. 21285; sal.: 21285,1.

Teikumos ar nominālu dominanti saskaņots apzīmētājs var funkcionēt tikai tad, ja dominante veido komunikācijas vienību jautājuma un atbildes vai paskaidrojuma teikumu sakarā, piemēram:

Bārenite, bārenite, Kas tev daiļu darināja?

Manas pašas rokas, kājas, **Mans daiļais** augumiņš. 4478;

Tavu saldu zemeniti, Tikko mēles nenoriju;

Tavu skaistu tautu dēlu, Tikko līdzī neaizgāju. 15747,1.

Taču paskaidrojuma teikumu sakarā nav novelkamas drošas robežas starp vienkopas un divkopu teikumiem, jo katru paskaidrojuma sakarā esošo teikumu var pieņemt par lielākā mērā patstāvīgu nekā atbildi uz verbālu jautājunteikumu. Līdz ar to apzīmētāji paskaidrojuma teikumos var būt tikai šķietami, kā pēdējā piemērā. Tie drīzāk uztverami par nomināliem izteicējiem, kā sekojošā piemērā:

Ar balodi ziņu sūtu Talajāje māsiņai:

Dziļi dubļi, stīvi zirgi, **Piekusuši arajiņi**. 1066,1.

Vairāk problemātikas apzīmētāja jēdziena noskaidrošanā izvirza nesaskaņotie apzīmētāji. Latviešu valodā par nesaskaņoto apzīmētāju, kā zināms, mēdz funkcionēt substantīvs vai tā ekvivalents ģenitīvā, instrumentālī vai prepozīcijas un atiecīgā locījuma savienojumā. Bet tā kā šais atkarīgajos locījumos izpaužas arī citi teikuma palīglocekļi, rodas nepieciešamība, nosakot vārdu sintaktiskās funkcijas teikumā, norobežot zināmu locījumu sintaktisko funkciju potenciālu. Latviešu valodniecībā līdz šim bija pieņemts, ka nesaskaņotie apzīmētāji teikumā var veidoties uz to vārdkopu bāzes, kuru centrālie komponenti ir substantīvi vai to ekvivalenti. J. Rozenbergs minētajā apcerējumā šo bāzi tiecas ierobežot, runājot par objekta ģenitīviem, kurus viņš paskaidro tā:

„Kā latviešu, tā krievu lingvistiskajā literatūrā atkarīgo komponentu substantīvās vārdkopās, kas pēc nozīmes līdzīgas verbālajām, sauc par subjekta ģenitīvu, ja tas nosauc darbības darītāju, bet, ja tas nosauc priekšmetu, būtni, procesu, abstraktu jēdzienu, uz kuru attiecas ar galveno komponentu nosauktais process, darbība, tad to sauc par objekta ģenitīvu.“¹⁰⁰

Ņemot vērā, ka krievu lingvistiskajā literatūrā objekta ģenitīvu uzlūko par papildinātāju, bet latviešu valodniecībā par apzīmētāju, J. Rozenbergs savā rakstā izvirza uzdevumu — noskaidrot, „kura no koncepcijām ir pareizāka.“¹⁰¹ Uz šādu jautājuma nostādni, protams, atbilde J. Rozenbergam, ņemot vērā, ka attiecīgo „vārdkopu konstrukcijas ar objekta ģenitīvu ir analogas, par ko liecina abu valodu konkrētais materiāls,“¹⁰² ir tikai viena — pareizāka ir krievu valodniecības nostādne. Šādu atbildi autors var viegli dot tāpēc, ka krievu valodniecībā šai jautājumā ir izvirzīta teorētiska nostādne, bet latviešu valodniecībā tādas trūkst. Te ir tikai praktiska nostādne (pēc kuras objekta ģenitīvu analizē kā apzīmētāju). Neatradis šai praktiskajai nostādnei izskaidrojumu, J. Rozenbergs vienkārši pieņēmis krievu valodniecības sniegtos argumentus, nepadomādams par konsekvencēm, kādas izriet gan no vienas, gan no otras tradīcijas dotā jautājuma atrisinājumā.

Ja nu tiek latviešu valodniecībā tradicionāli nostabilizētājā latviešu valodas sintakses sistēmā ieteikts kāds jauninājums, dabiski rodas jautājums, vai prasība pēc attiecīgā jauninājuma ir pietiekami motivēta.

It kā atbalstu tam, ka objekta ģenitīvs teikumā funkcionētu par papildinātāju un nevis apzīmētāju, J. Rozenbergs meklē arī K. Milenbaha darbos:

„Latviešu, kā arī krievu valodniecībā ir vēl trešā koncepcija, kas objekta ģenitīvu, vadoties no gramatikas un leksikas faktoriem, uzlūko par papildinātāju. Tā K. Milenbahs savos vēlākajos darbos atzīmē, ka papildinātāja ģenitīvs visbiežāk sastopams papildinātāja vietā, t. i., pie tādiem lietasvārdiem, kas atvasināti no pārejošiem darbības vārdiem, piem.: siena plāvējs, rudzu vešana.*

Šie K. Milenbaha nozīmīgie norādījumi līdz pat mūsu dienām nav raduši savu tālāko atrisinājumu.“¹⁰³

¹⁰⁰ J. Rozenbergs, Objekta ģenitīva raksturs substantīvās vārdkopās un tā sintaktiskā funkcija. „Rīgas Pedagoģiskais institūts. Raksti. II“ Rīga 1956, 170. lpp.

¹⁰¹ Turpat, 170. lpp.

¹⁰² Turpat, 170. lpp.

* J. Endzelīns, K. Mühlenbachs, Latviešu gramatika. Rīgā 1907, § 298.

¹⁰³ Turpat, 172. lpp.

Citēdams K. Milenbahu, J. Rozenbergs ne tikai parlabojis K. Milenbahu („papildītājs“ vietā ielikdams „papildinātāju“), bet arī izlaidis metodoloģiski nozīmīgo K. Milenbaha atzinumu par objekta ģenitīva kā papildinātāja funkciju nevis tieši, bet ar transformācijas palīdzību:

„Par teikuma priekšmeta un papilditaja ģenitīvu nosauc tos ģenitīvus, kuŗi, teikumā pārvērsti (pasv. A. O.), izpilda vai nu teikuma priekšmeta, vai papilditaja vietu. Teikuma priekšmeta ģenitīvs tuvu rada piederuma ģenitīvam, p. p. klausī Laimes liegumiņu, ne ļautiņu teikumiņu (= ko Laimē dzied, ko ļaudis teic). Vecaku mīlestība (= vecaki mīlē (bērnus) — teikuma priekšmeta ģenitīvs), bet vecaku mīlestība (= (bērni) mīlē vecakus — papilditaja ģenitīvs).“¹⁰⁴.

Ar šo citātu var parādīt divas gramatiskai analīzei nepieņemamas metodoloģiskas nostādnes. Pirmkārt, J. Rozenberga nostādni, kas citātā minēto subjekta un objekta ģenitīvu konstrukciju sintaktisko funkciju analīzes vietā ieteic nevis šo konstrukciju, bet transformācijas analīzi, t. i., valodas faktu materiālu aizstāšanu ar semantiskas analogijas materiālu:

„Uz objekta ģenitīva papildinātāja īpašībām norāda pārvaldītāja vārda verbālā daba un šīs nosauktās darbības. procesa pārejošais raksturs, bet vārda verbālā daba un darbības pārejošais raksturs ir papildinātāja galvenās iezīmes.“¹⁰⁵

Zināmu substantīvu verbālā cilme vēl nenozīmē, ka šiem substantīviem verbāla daba. Verbālsubstantīviem kā substantīviem, pirmkārt, substantīvu daba. Atzīt tajos par dominējošo verbālo dabu nozīmē tos izdalīt no substantīviem kā vārdu šķiras un iekļaut participos, kas, iegūdami nomena dabu, tai pašā laikā patur verbālo dabu. Piedēvēt nu K. Milenbaham tādas sintaktisko funkciju analīzes metodi nevar. Jau minētajā citātā viņš runā par formu pārvērsšanu, lai paskaidrotu šķietami sintaktiskos attiecīgo ģenitīvu nosaukumus. Kā teikuma priekšmeta ģenitīvs „Laimes liegumiņš“ un „ļautiņu teikumiņš“ pēc K. Milenbaha atzinuma nav gramatiskais teikuma priekšmets¹⁰⁶, tā arī papilditaja ģenitīvs nav domāts kā gramatiskais papildinātājs¹⁰⁷.

¹⁰⁴ J. Endzelins, K. Mühlēnbachs, Latviešu gramatika. Rīgā 1907. 298. §. 175. lpp.

¹⁰⁵ J. Rozenbergs, citētā darba 175. lpp.

¹⁰⁶ Sal.: „Gramatiskais teikuma priekšmets vienmēr stāv nominatīva, bet loģiskais apzīmē daritāju arī citos locījumos.“ (Citētā darba 287. §, 166. lpp.).

¹⁰⁷ Skat. citētā darba 293. § 169. lpp., kur K. Milēnbahs runā par p a p i l -

Otrkārt, ar augstāk minēto K. Milenbaha citātu var parādīt viņa paša neizdevīgo metodoloģisko nostādni jautājumā par terminoloģiju, kas nav pieņemama. Proti, K. Milenbahs minētajā darbā mēģinājis aizstāt locījumu semantikas kategorijas — subjekta un objekta ģenitīvs — kā svešvārdus ar latviskiem vārdiem teikuma priekšmeta un papildinātāja ģenitīvs, tā piešķirdams locījumu semantikai sintaktisko funkciju resp. teikumu locekļu kategorijas.

Te nu nonākam pie locījumu semantikas un attiecīgā locījumā noformēto vārdu sintaktisko funkciju sakarības problēmas.

Līdzšinējā latviešu valodnieciskajā literatūrā locījumu semantika kā tā saucamā locījumu mācība aplūkota kā īpaša gramatikas nodaļa gan sintaksē¹⁰⁸, gan morfoloģijā¹⁰⁹, gan atrauti kā no sintakses, tā no morfoloģijas abu šo gramatikas nozaru starpā.¹¹⁰ Beidzot tā izzdusi kā patstāvīga nodaļa, atrazdama patvērumu sintaksē pie pārvaldījuma attieksmju aplūkojuma¹¹¹.

Šāda „locījumu mācības“ „pozīciju maiņa“ gramatikas sistēmā nav nejauša. Tā liecina par locījumu mācības sarežģīto raksturu un to, ka locījumu gramatiskajā analizē nav ne tikai konsekvences, bet ka tanī semantikas plāksnē jaukti četri dažādi locījumu klasifikācijas resp. raksturojuma principi: 1) locījuma sintaktiskās funkcijas princips¹¹², 2) locījuma sintaktiskās attieksmes princips¹¹², 3) locījuma morfoloģiskās funkcijas princips¹¹² un 4) locījuma loģiskās jeb jēdzieniskās nozīmes princips¹¹².

Locījumu sintaktiskās funkcijas princips locījumu mācībā prasa noskaidrot jebkura locījuma lietošanu teikumā no sintakses viedokļa, nosakot, kas par teikuma locekli ir attiecīgā locījumā lietotais vārds. No šāda viedokļa

---

ditajiem kā izteicēja apzīmētājiem, norādīdams papildītāju izpausmes formas. Starp tām nav minēti objekta ģenitīvi. Savā darbā „Teikums“ pat objekta akuzatīvus K. Milenbahs atzīst kā lietvārdu apzīmētājus.

Skat. 40. lpp. piemērus: Brālīts, alu dzerejinis (Bl. t. dz. 2544); naidu cēlejiņa (3648), zaļu sienu plāvejinis (3998), ļaunu vēletaji (2104); u. c.

¹⁰⁸ Skat.: K. Milenbaha nostādni J. Endzelīna un K. Mühlenbacha Latviešu gramatikā. Rīgā 1907, 295.—315. § kā „Locījumu mācība“ 168.—170. lpp. teikumu mācībā.

¹⁰⁹ Skat.: J. Endzelīna nostādni viņa L. Gr., Rīgā 1951, 392.—457. § kā „Locījumu lietāšana“ 553.—591. lpp. vārdu mācībā.

¹¹⁰ Skat.: locījumu mācības ievietojumu: M. Alksnis un O. Vilāns, Latviešu valodas gramatika. Vidusskolas kurss. Rīgā 1948, 150.—162. lpp.

¹¹¹ Skat.: Latviešu valodas gramatika VIII — XI klasei. II daļa. A. Jankevica red. Rīgā 1954, 13.—14. lpp.

¹¹² Skat.: A. Ozols, Sintaktiskā pieeja locījumu mācībai. „Padomju Latvijas Skola“, 1949, N. 2, 83.—87. lpp.

minētajā 1948. g. izdotajā vidusskolas gramatikā bija aplūkots nominatīvs, runājot par nominatīvu kā gramatisko teikuma priekšmetu (Suns sarga māju), kā par izteicēju (Suns ir mājas sargs) un aplam — kā par papildinātāju¹¹³ (Jāgrābj siens). Turpretim citu locījumu apskatā šis princips nav izturēts un par citiem locījumiem kā teikuma locekļiem runāts starp citu.

Locījuma sintaktiskās attieksmes princips locījumu mācībā prasa aplūkot zināma locījuma lietošanu attieksmē ar zināmu vārdu šķiru vārdiem kā vārdkopu komponentus. Šis princips līdzšinējos locījumu nozīmes apskatos ievērots visplašāk, taču nekonekventi un jaucot ar pārējiem principiem.¹¹⁴

Locījuma morfoloģiskās funkcijas princips prasa aplūkot zināmu locījumu kā (sastingušu) formu, kam kā vienas vārdu šķiras kādam locījumam piešķirtas jaunas vārdu šķiras funkcijas. Šis princips svarīgs arī sintaksē, piemēram — sakarā ar problēmu par lietvārdu pāreju apstākļu vārdos un līdz ar to par attiecīgo vārdu sintaktiskajām attieksmēm vārdkopās un sintaktiskajām funkcijām teikumā.

Un tikai beidzot, kad neviens no šiem principiem nav bijis auglīgs locījuma gramatiskās dabas raksturošanai, varētu būt vieta ceturtajam — locījuma loģiskās jeb jēdzieniskās nozīmes principam — kā tīri semantiskam locījuma nozīmes principam.

Diemžēl pašreizējā stāvoklī locījumu mācība nevar vai ļoti maz var palīdzēt vārdu sintaktisko funkciju analīzei teikumā. Taču tieši nesaskaņotā apzīmētāja kā teikuma locekļa raksturojumā rodas pirmā lielākā vajadzība sintakses sistēmā pakavēties pie atkarīgo locījumu sintaktiskajām funkcijām.

Nav noliedzams, ka minētajam strīdīgajam jautājumam par objekta ģenitīva sintaktiskajām funkcijām ir sava nozīme teikuma palīglocekļu teorijas tālākajā izveidē. Proti, nav noliedzams, ka zināmām locījumu nozīmēm ir ne tikai noteikts sakars ar saviem vārdkopu tipiēm, kā, piemēram objekta ģenitīviem, kam ir sakars ar verbālsubstantīviem no pārējošiem verbiem kā šo ģenitīvu pārvaldītājiem. Taču šis sakars, kas pastāv vārdkopu plāksnē, nedod

¹¹³ Šī aplamā nostādne nav izskausta no latviešu skolu gramatikas vēl tagad. Der atgādināt te K. Milenbaha atziņas: „No visiem locījumiem tikai nominatīvs un vokatīvs nekad nevar teikumā ieņemt nedz papildītāja, nedz apstākļa vārda vietu, bet tikai nostāties kā teikuma priekšmets un izteicejs, vai arī kā apzīmētājs.” (J. Endzelīns un K. Mühlenbachs, Latviešu gramatika. Rīga 1907, 295. §, 170. lpp.).

¹¹⁴ Skat.: A. Ozols, Sintaktiskā pieeja locījumu mācībai. „Padomju Latvijas Skola”. 1949, Nr. 2, 85. lpp.

vēl pamatu teikuma plaksnē objekta ģenitīvu analizēt pēc analogijas ar verbālajām konstrukcijām, kādas iegūstamas no attiecīgo substantīvu vārdkopu transformācijas. Tas dod tikai pamatu vienas teikumlocekļa kategorijas robežās izvirzīt vienu vai vairākus šā teikumlocekļa semantikas modeļus. Atzīstam, ka objekta ģenitīvs konstrukcijās ar substantīvu analizējams kā attiecīgā substantīva nosauktā jēdziena ierobežotājs un tāpat kā apzīmētājs. Tam tomēr nav noliedzama īpaša semantiska atšķirība no citiem ģenitīvu tipiem kā zināmu substantīvu nosaukto jēdzienu specificētājiem resp. apzīmētājiem. Šīs atšķirības dēļ apzīmētāju, kas izteikts ar objekta ģenitīvu, sauksim par objekta apzīmētāju.

Kā īpašs objekta apzīmētāja veids izšķirams no substantīva kā vārdkopas centrālā komponenta atkarīgs adrešāta datīvs. Šai sakarā minama K. Milenbaha atziņa: „Citi locījumi kā lietu vārdu apzīmētāji: 8. Virzulis jeb datīvs: Datīvu latvietis reti lieto kā lietu vārdu apzīmētāju: Kad izauga diža meita, tēvs tautām vēletājs.“¹¹⁵ Kā piemērus K. Milenbahs vēl min¹¹⁶ „*Kungam tiesas devejīņš*“ un J. Endzelīns¹¹⁷: *Otram dziesmu paņēmāja* 924,2, *Lai raud mana ļauna diena, Manim ļauna vēlētāja*. 416; un norāda dziesmas numuru konstrukcijai „*tēvs tautām vēlētājs*“ — 3367.

Bez šiem piemēriem varam vēl minēt:

Balti bija kunga dēli, Man varites **vilcejiņi**;

Vēl jo balti dieva dēli, Man varites **devejiņi**. 31279.

Jāpiezīmē, ka arī J. Rozenbergs, vērīgi ieskatījies objekta ģenitīvu semantikā, nevar bez ierunas pieņemt koncepciju, ka objekta ģenitīvi būtu analizējami tikai kā papildinātāji¹¹⁸.

¹¹⁵ K. Mühlenbachs, Teikums. Rīgā, 1898, 40. lpp.

¹¹⁶ J. Endzelīns un K. Mühlenbachs, Latviešu gramatika. Rīgā, 1907, 300. §, 178. lpp.

¹¹⁷ J. Endzelīns, L Ģr., 411. §, 570. lpp.

¹¹⁸ „Speciāli pētama problēma ir arī tie gadījumi, kad pārvaldītā verbālā lietvārda nosauktā darbība attiecas uz tādu konkrētu vai abstraktu jēdzienu, kas ir ne ar pārvaldītāja vārda izteiktās darbības objekts, bet gan raksturo darbības apstākļus. Šais gadījumos atkarīgo vārdu pareizāk būtu apzīmēt ar terminu apstākļa ģenitīvs nekā objekta ģenitīvs, piem.: Rīta *vingrošanā* jāpiedalās visiem skolēniem. Arpusklases *lasīšanai* ir liela nozīme mācību procesā.

Ja no vienas puses atzīstam, ka objekta ģenitīvs ir papildinātājs tāpēc, ka tas ir verbala lietvārda pārvaldījumā, ka ar lietvārdu nosauktai darbībai ir pārejošs raksturs, bet no otras puses, ja atzīstam, ka apstākļi norāda darbības notikšanas vietu, laiku, veidu, cēloni utt., tad rodas problēma, kas prasa speciālus pētījumus — kā kvalificēt to ģenitīvu sintaktiskās funkcijas, kas ir verbala lietvārda pārvaldījumā ar vājinātu pārejošas darbības nozīmi, un izsaka šīs darbības notikšanas apstākļus.“ (J. Robzenbergs, citētā darba 179. lpp.).

Izvirzījis apstākļa ģenitīva kategoriju, J. Rozenbergs sliecas zināmus ģenitīvus aplam analizēt teikumā par apstākļiem:

„Speciāli pētāma problēma ir tie gadījumi, kad objekta ģenitīvs ir paplašināts ar vārdu, kas norāda uz objekta ģenitīva nosauktās darbības apstākļiem. Šīni gadījumā, visticamāk, veidojas apstākļu, bet ne atributīvas attieksmes, piem.: Tā bija tikai veiklas lasīšanas atdarināšana.“¹¹⁹

Šāds pieņēmums īstenībā noved pie valodas faktu ignorēšanas, jo no konstrukcijas „veiklas lasīšanas atdarināšana“ izsecināt papildinātāju un apstākli var tikai pēc analogijas ar verbālu konstrukciju, kas iegūstama, doto konstrukciju transformējot „veikli atdarināt lasīšanu“. Lai gramatiskā transformācija pati būtu cīk veikls atdarinājums būdams, tā nevar aizstāt transformēto oriģinālu. J. Rozenbergs, līdz ar zināmiem krievu valodniekiem saskatīdams objekta ģenitīva konstrukciju tuvumu attiecīgām verbālajām konstrukcijām, izrāvis objekta ģenitīva konstrukcijas no pārējo substantīvu un ģenitīvu konstrukciju sistēmas, kurā atkarīgais ģenitīvs vispirms kalpo ar galveno substantīvu nosauktā jēdziena specificēšanai. Jēdziena specificēšanas gramatiskie izteiksmes paņēmieni resp. apzīmētāju tipoloģija ir dažāda gan pēc gramatiskā noformējuma, gan semantiskajām attieksmēm, kādas veidojas starp vārdiem, kas atrodas specificētāja un specificējamā jēdziena resp. atributīvajās attieksmēs.

Pie apzīmētāja gramatiskā noformējuma varētu nekavēties, jo tas latviešu valodā pietiekami izpētīts. Jāizsaka tikai kāda piezīme par apzīmētāja pozīciju attieksmē pret apzīmējamā vārdu tautasdziesmās sakarā ar aplamo atziņu, ko šai jautājumā devis J. Bičolis rakstā „Dažas piezīmes par apzīmētāju“¹²⁰.

J. Bičolis iebilst pret K. Milenbaha pareizo atzinumu, ka latviešu tautasdziesmās kā „Dzejā diezgan bieži nostājas īpašības, vietnieku vārdi un divdabji aiz apzīmējamā vārda: Es neraugu mūžu labu (retin. šeit un turpmāk A. O.), kad tik labs mūža draugs. Kur, māmiņa, meitas tavas? Aizskrien putniņš, atskrien putniņš, izdēj olu a p z e l t i t u (mīkla).

Ari ģenitīvs, gan ļoti reti, nostājas aiz apzīmējamā vārda: Kas tas tāds mēditajs manas jaukas valodiņas. BW. 20920,1. Tā tava tiesiņa šā vakariņa 20912,1. Pilni pirksti abu roku

¹¹⁹ Turpat, 179. lpp.

¹²⁰ Rakstu krājumā „Ceļi“ IX. Ramaves app. Rīgā 1939, 418.—427. lpp.

zelta grieztu gredzentiņu. Arona t. dz. 1921. Vidū jūras Ltd. 1245, priekšā nama 2760.¹²¹

Šai sakarā J. Bičolis piezīmē, ka „Šie piemēri var dažu maldināt, it kā tieši t. dziesmās apzīmētājs „diezgan bieži“ nostātos aiz apzīmējamā vārda. Tā nav. Tautas dziesmās šāda nostāja tikpat kā nav sastopama.“¹²²

Tā nav, kā apgalvo J. Bičolis, bet tā ir, kā konstatējis K. Milenbahs, kas arī paskaidro, ka:

„Tagad, kur latviešiem vairs nav iespējams apzīmētāja ģenitīvu (atskaitot dalāmo ģenitīvu, A. O.) nostādīt aiz sava lietas vārda, ir arī neparasti tādi teikumi, kā: vidū jūras, priekšā nama. Tikai vecajās tautasdziesmās uzglabajusies te indoeiropiešu brīžam izlietojamā vārdu kārtā.“¹²³

K. Milenbahs nevienu nemaldina, runādams par postpozitīviem apzīmētājiem kā latviešu valodas vēstures parādību. Bet J. Bičolis, izvīrīdams tikai uzmanības centrā postpozitīvo apzīmētāju produktivitātes jautājumu, gan maldina pētnieku, norādīdams, ka „Vienīgi jaunlaiku dzejā šī apgriezta vārdu kārtā ir jo bieži atrodama“¹²⁴ un ka „te vajadzīgas atsevišķu rakstnieku un laikmetu studijas“¹²⁴, it kā tādas nevajadzētu šai jautājumā tautasdziesmu materiālā. Istenībā taču jāsak ar postpozitīvo apzīmētāju studijām tautasdziesmās, lai noteiktu pamatu, ar kuru saistāmas tālākās postpozitīvā apzīmētāja attīstības tendences latviešu valodā.

Pakavēsimies vispirms pie saskaņotā postpozitīvā apzīmētāja. Izejot no predikācijas kā teikuma resp. teikuma locekļu attīstības kodola, jādoma, ka vissenākajā attīstības pakāpē, izteicējam kā postpozitīvam teikuma loceklim (attieksmē pret teikuma priekšmetu) pārejot apzīmētāja kategorijā, tam (apzīmētājam) vajadzēja būt drīzāk postpozitīvam nekā prepozitīvam. Te jāņem vērā sākotnējā izteicēja resp. vēlākā apzīmētāja morfoloģiskais noformējums. Sāksim ar adjektīvu kā mūsdienās tipiskāko apzīmētāju morfoloģiskās izteiksmes līdzekli.

Ļoti liels dziesmu skaits rāda postpozitīvu adjektīvu kā izteicēju¹²⁵, piemēram:

Priede zaļa, egle zaļa, Zaļa visa vasariņa; 21568,1;

Rudzīts liels, bite lielā, Abi lieli lielijās;

Rudzīts gul' zem sērśniņa, Bite koka serditē. 27957,11.

¹²¹ J. Endzelīns, K. Mühlenbachs, Latviešu gramatika. Rīgā 1907, 406. §.

¹²² J. Bičolis, cit. darba 418. lpp.

¹²³ K. Mühlenbahs, Teikums. Rīgā 1898, 44. lpp.

¹²⁴ J. Bičolis, cit. darba 419. lpp.

¹²⁵ Citi piemēri: 2969; 5477, 1; 7942, 2; 7562, 2; 25420, 2; 30520; 30987, 1; 33794; 34221; u. d. c.

Applašinot šādus teikumus ar finītā verba formu vai otru substantīvu, vai tā ekvivalentu nominatīvā, izteicēja funkcijas neapšaubāmi var uzņemties „jaunie“ teikumlocekļi un adjektīvs kā bijušais izteicējs kļūst brīvs citām sintaktiskām funkcijām. Tā, verbam „ierodoties“, var veidoties tā saucamais „izteicēja īpašības vārds“, piemēram, teikumos „vēji auksti“, „ābele balta“:

Jo tie **vēji** auksti **pūte**, Jo **ābele** balta **zied**; 8486,1.

Citi piemēri:

Brāļi lieli **lielijās** Tautu galda galiņā, 20738;

Tautu **dēls** slavenais Ar godiņu **nedzivoja**. 26875;

Mans bāliņis lustes dēļ Dancin' savu kumeliņu;

Tautu **meita** lēttiecīga, Līdzī vien **taisījās**. 598,5; sal.: 12764,10.

Man **bāliņš** sarkanbalts, Vasar', **dzima** saulītē. 21347; citi piemēri: 7223; 7292,1; u. c.

Teikumam, kurā sākotnēja adjektīviska kondominācija, paplašinoties ar otru substantīvu vai tā ekvivalentu nominatīvā, adjektīvs neapšaubāmi iegūst postpozitīva apzīmētāja funkcijas. Piemēram, sakarā ar teikumiem „dzirkstelīte maza maza“ un „adatiņa maza maza“:

Dzirkstelīte maza maza Liela meža **tērelāja**. 7149 v.;

Adatiņa maza maza Liela darba **daritāja**. 7149,3 v.

Problemātiskākas ir postpozitīva adjektīva sintaktiskas funkcijas teikumos, kas paplašināti ar nomeniem vai to ekvivalentiem atkarīgajos locījumos, kas spēj uzņemties kondominācijas funkcijas. Tā **datīvs** attieksmē pret nominatīvu var teikumā iegūt piederības kondominācijas funkcijas, piemēram, teikumā „**augums labs**“:

Augums **labs** tautiešam, Nava gudra padomiņa. 21413,1. Tā **lokatīvs**, kam piemīt adverba potence, attieksmē pret nominatīvu var teikumā iegūt substantīviskas kondominācijas funkciju, piemēram, teikumos „**auzas zaļas**“, „**akmens grūts**“:

Cimdu, cimdu, rokas sala! Auzu, auzu kumeļam!

— Maza cimdu aditāja, **Auzas** zaļas tīrumā. 14583 v.;

Otra vaina tā man bija: **Akmens** grūts dzirnavās; 25880; sal.: 25880,2.

Lai novērstu komunikācijas nolūka pārpratumu, valodā rasta iespēja no izteicēja funkcijām atbrīvoto postpozitīvo adjektīvu teikumā novietot **prepozitīvi** attieksmē pret apzīmējamo vārdu. Laiku gaitā adjektīva kā apzīmētāja prepozitīvs lietojums tad arī izvērties par normu. Taču joprojām paliek rezervē iespēja ar adjektīvu izteikto apzīmētāju novietot arī postpozitīvi. Šāda

novietojuma nosacījumi var būt gan tīri sintaktiski, gan stilistiski, gan metriski.

Tā pantmēra spaida dēļ samērā bieži latviešu tautasdziesmās atrodam postpozitīvus apzīmētājus, piemēram:

Solij' tautas dzīvit' l a b u, Teica jaunu māmuliņu; 25992;

Ceļāi dabuju bērniņu m a z u, Ne tam krekliņa, ne lakatiņa. 1166;

Ai, meitiņa s a r k a n b a l t a, Jāj man līdz pieguļā. I 445,4.
skat. arī: 12835,2; u. c.

Kā stilistiski sintaktiska parādība postpozitīvi adjektīvi vērojami konstrukcijās ar uzrunu, kā pēdējā piemērā. Daži adjektīvi šādās konstrukcijās ieguvuši īpatnēju uzrunas frazeoloģiska pastiprinājuma raksturu. Tā, piemēram, adjektīvs *mīļš* un adjektīvu blīvējums *mīļš balts* bieži lietojami postpozitīvi arī bez uzrunas. Dziesmās tie lietojami, galvenokārt, savā leksiskajā pamatnozīmē (turpretī mūsdienu valodā adjektīvu *mīļš* kā uzrunas pastiprinājumu stilistiskos nolūkos lieto arī ar vājinātu leksisku nozīmi, pieliekot šādu atribūtu arī nemīlamu, nemīļu objektu uzrunām) piemēram¹²⁶:

Brālīti mīļ a i s, Ceļ vārtus vaļā! 33575,1;

Dieveri mīļ a i s, Naudiņu mest! 25665;

Es šķitu sauliti Aizgājušu: **Māmiņa** mīļ ā Nomiruse;

Es šķitu lietiņu Nolijušu: **Bērniņi** mīļ i e Raudajuši. 27442;

Ai, **brālīti** mīļ u, b a l t u, Neņem dzedru līgaviņu. 11594;

Ai, **Dēklīte**, mīļ a, b a l t a, Kādu mūžu man nolēmi: 9159;
sal.: 26926.

Samērā bieži arī blīvētie adjektīvi kā apzīmētāji ir postpozitīvi. Tie parasti nav saistīti ar uzrunu, un tiem piemīt zināmā mērā sinkrētiska teikuma locekļa raksturs — kā apzīmētāja, tā arī izteicēja:

Adatiņa m a z a, t i e v a Liela darba daritaja; 7149 v.;

Kārtužnieki z e m i, r e s n i, Pie kumeļa trepes lika;

Nītaurieši t i e v i, g a r i, Stāvu lēca kumeļā. 12866;

Tautu dēlis z i l i s, m e l n i s Ziemu dzimis ziemelī. 21347,11 v.

Postpozitīvo adjektīvu kā teikuma locekļu sinkrētiskais raksturs visspilgtāk izpaužas tādās stilistiski sintaktiskās konstrukcijās, kurās postpozitīvā adjektīva un nomena savienojums kā konstrukcija tiek atkārtota ar adjektīva maiņu:

Alus d i ž u s, **alus** m a z u s, **Alus** vīru p i e v a ļ a j a;

Ņem vīrami kājas, rokas, Sviež vīriņu pabeņķī. 19520,1: sal;
19520,2;

¹²⁶ Citi piemēri ar postpozitīvu „*mīļais*“: 2141; 2141, 1; 35063 v.; u. c.; ar postpozitīvu „*mīļākais*“: 35569; u. c.; citi piemēri ar postpozitīvu „*mīļa balta*“: 1108; 1136; u. c.; „*mīļi balti*“ 17611; u. c.; „*mīļu baltu*“ 13595, 6; 30686; u. c.

Bitit' liela, **bitit'** maza, **Bitit'** vaska šuvejiņa;
Meitiņ' liela, **meitiņ'** maza, **Meitiņ'** rožu rakstītajā. 7166;
sal.: 7578; 7578,1; 11669; 17760; 17760,1-4; V 17760,1;

Brāļi lieli, **brāļi** mazi, **Iesim** jūras putnus šaut! 30988.

Attiecīgo konstrukciju divkāršojumos adjektīvam, no vienas puses, ir postpozitīva apzīmētāja funkcija, ja adjektīvu asociējam ar uzskaitījuma konstrukciju, kurā tam apzīmētāja raksturs (piemēram: „Kā dižs, tā mazs **alus** vīru pievaļoja“). No otras puses, varam adjektīvu asociēt ar šķiramu saikļu (kā salikta teikuma) konstrukciju, kurā tam izteicēja raksturs (piemēram: „Vai (resp. Lai) **alus** ir dižs, vai (lai) **alus** ir mazs, tas vīru pievaļoja“). Šal.:

Pādite diža, **pādite** maģa, — Lai diža, lai maģa, nemešu zemē. 1573;

Bēdas lielas, **bēdas** mazas, **Kas** tās višas izbēdāja!
Citu bēdu izbēdāju, Citu minu kājiņām. 106; sal.: 7575,2.

Arī pretstatījums kā tīri stilistisks paņēmieni var būt par iemeslu postpozitīva apzīmētāja lietojumam, piemēram:

Es redzeju tai ciemā **Māti** jaunu, **meitu** vecu: 3312.

Aplūkojot pronomenus kā postpozitīvus apzīmētājus, jānošķir no apzīmētājiem postpozitīvais norādāmais pronomens tas kā pronomiņālās ekvivalences attieksmes rādītājs:

Brālītis mans jaunākais **Tas** segloja kumeliņu, 31933,17.
Kā postpozitīvi apzīmētāji mēdz visbiežāk funkcionēt piederības pronomens *mans*, *savs* un nenoteiktais pronomens *kāds*:

Dzird tautiņas **balsu** manu, **Neredz** manu augumiņu. 469,1;
līdzīgs piemērs: 437,3; u. c.

Teic man tautas **dzīvīt'** savu, Teic man savu māmuliņu; 25922;
Dziedat, meitas, ko gaidat, Vai gaidat **dienas** savas? 161,4;
Lai tie **vēji** kādi pūta, Visi pūta sudrabiņu. 3697,2.

Produktīvas ir postpozitīva apzīmētāja konstrukcijas, kurās norādāmais pronomens *mans* kalpo kā pastiprinātājs un attiecas gan uz substantīvu, gan postpozitīvo adjektīvu kā apzīmētāju, piemēram¹²⁷:

Māsiņ' mana mīļākajā **Mani** mīļi gaidījusi: 1288;
Cepur' mana šņorainā **Iekrīt** cūku silitē; 29117,3 v.;
Dziesmiņ' manu raženo **Mazi** bērni vārdzināja: 1016,2;
sal.: I 1016,2.

¹²⁷ Citi piemēri: 208; 1950; 2918; 3630,1; 16689; 32041; u. c.

Postpozitīvus participus kā apzīmētājus nemēdz lietot. Tie, būdami pievilkuma attieksmē ar verbu, funkcionē kā stāvokļa apstākļi, piemēram:

Ķēvit' mana ecejama, Ausis vien **purinaja**;

Meitiņ' mana precejama, Pierit' vien **balinaja**. 14118,1;

Bērits manis kumeliņis **Neēd** auzu nevētītu,

Neēd auzu nevētītu, **Netek** ceļa nebarots. 29633;

Ej, saulīte, drīz zemēi, **Žēlo ganu**, darbenieku,

Žēlo ganu nosalušu, **Darbenieku** piekusušu. 29269,3.

Vienīgi sakarā ar uzrunu postpozitīvs particips funkcionē kā apzīmētājs, piemēram:

Cepur' mana šņoretā, Stāv' manā galviņā, 24641,3 v.

Kā redzāms, saskaņots postpozitīvs apzīmētājs nav nekāds retums latviešu tautasdziesmās, lai gan, protams, nesalīdzināmi produktīvāks lietojumā ir prepozitīvais saskaņotais apzīmētājs. Ja nu pievērsamies nesaskaņotiem postpozitīvajiem apzīmētājiem tautas dziesmās, kurus J. Bičolis nemaz neņem vērā, tad jau jāsaprot, ka tie nevis ir retums, bet tieši otrādi. Ir noteikti nesaskaņotie apzīmētāju tipi, kuru postpozitīvs lietojums ir norma.¹²⁸ T. Porīte norāda, ka:

„Ar šo vārdu kārtas likumību saistās vairāki atributu tipi, kā atributīvais īpašības instrumentālis, prepozīcijas savienojums ar attiecīgo locījumu formu, substantīva datīvs, substantīva lokatīvs un apozīcija.“¹²⁹

Šai sakarā apozīcija jeb pielikums nebūtu minams, jo tas uzlūkojams par patstāvīgu teikumlocekli. Tāpat nav minams substantīva datīvs (skat. turpmāk). Toties jāmin substantīva ģenitīvs, kas zināmos nosacījumos ir postpozitīvs¹³⁰ apzīmētājs. Tāds, kā zināms, ir tā saucamais satura ģenitīvs pie substantīviem mēra apzīmēšanai (*ass, birkavs, lasts, mārciņa, pods, pūrs, sieks* u. c.) un vairāk noteikta (*ceplis, kukulis, pāris, puse, muca, rota, vezums* u. c.) vai mazāk noteikta daudzuma (*daļa, kaudze, kumoss, kulīte, laiva, nasta, pulks, rinda, sauja, tiesa* u. c.) apzīmēšanai, piemēram:

Tur man bija trīs **nastiņas** Ūdru, bebru, caun' ādiņu. 30495.

¹²⁸ Skat.: T. Porīte, Vārdu kārta mūsdienu latviešu literārās valodas vienkāršajā teikumā. „Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras institūta Raksti. V.“ Rīgā, 1955, 162., 167. lpp.

¹²⁹ Turpat, 162. lpp.

¹³⁰ Šai sakarā jāiebilst pret T. Porītes apgalvojumu, ka „Atributīvais lietvārda ģenitīvs, tāpat kā atributīvais īpašības vārds, latviešu valodā vienmēr (pasv. A. O.) nostājas sava apzīmējamā vārda priekšā.“ (T. Porīte, Par vārdu kārtu latviešu literārās valodas vienkāršajā teikumā. „Valodas un literatūras institūta Raksti III“ Rīgā 1954, 88. lpp.)

Dažreiz satura ģenitīvs arī pie citas nozīmes substantīviem mēdz būt postpozitīvs, piemēram:

Man brālīši **kroni** kala, Tira zelta, sudrabiņa, 4574,1; sal.: 6621,9,14

Piecas **šķilas** alkšņa malkas, **Puspūr'** auzu nevētītu, To man deva sveša māte, Kad es gāju tautiņās. 5191.

Ritma spaida dēļ kā norma tautasdziesmās ir arī atributīva ģenitīva postpozitīvs lietojums aiz substantīva *vidū*, ko J. Endzelins bez īpašas motivācijas pieskaitījis prepozīcijām.¹³¹ Piemēri:

Melna čūska miltus mala **Vidū** jūras uz akmeņa. 31347; 31348; sal.: Jūras **vidū** 31348 v.;

Es pazinu sav' bāliņu **Vidū** kara ligojot: 32005; sal.: 32005,1; bet: Kara **vidū** 32005 v.; 32005,1 v.

Citi piemēri: **vidū** balta āboliņa 21720,3, **vidū** dūņu ezeriņa 13297,8, turpretim kā precizētais teikumloceklis „*vidū*“ pie cita substantīva lokatīva: **vidū** kara **pulciņā** 32006; **vidū** jūras **galiņā** 33829,1 v.

Tāpat substantīva ģenitīvs atkarā no salikta numerāļa kā otra substantīva apzīmētājs ritma spaida dēļ ir postpozitīvs:

Es noviju (al. saviju) **vainadziņu** Simtu puķu trīsdesmit. 5857; sal.: 5857,4,5.

Bez tam postpozitīvi ir daži frazeoloģiskas dabas substantīvu ģenitīvi kā apzīmētāji, piemēram:

Tautu **dēlis** židu radu Mellajām uzacīm; 21287,4;

Mans **kumelš** vācu slakas, Neēd auzu nesijātu. 17225 v.

Īpašības instrumentālis¹³² kā postpozitīvs apzīmētājs latviešu valodniecībā saistīts ar problēmu par saliktu apzīmētāju. Salikta teikuma locekļa terminu, nedodama šā jēdziena definīciju, izvirzījusi pirmo reizi Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa (Rīgā 1954). Sakarā ar apzīmētāju salikta teikumlocekļa jēdzienam pievēršas arī K. Gailums savā disertācijā. Par pamatu saliktam teikumloceklim tiek izvirzītas tā saucamās nedalāmās vārdkopas — gan frazeoloģiski, gan sintaktiski nedalāmās vārdkopas. Ar sintaktiski nedalāmām vārdkopām tiek saprasti pakārtojuma attieksmēs stāvoši divi (vai vairāki) patstāvīgas nozīmes vārdi, no kuriem neviens teikumā nevar tikt elidēts, lai teikums nekļūtu nesaprotams. Tāda nostādne ir K. Gai-

¹³¹ J. Endzelins, L Gr., 579. §, 694. lpp.

¹³² „Īpašības instrumentālis apzīmē priekšmeta pastāvīgu īpašību... Viņš līdzinās īpašības ģenitīvam; bet šim ir tikai šaurakas robežas nekā viņam, jo ģenitīvs apzīmē tikai īpašību, bet instrumentālis bez tam arī pastāvīgu piederumu.“ (J. Endzelins un K. Mühlenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1907, 302. §, 181.—182. lpp.).

lumam viņa disertācijā, bet autoreferātā salikta teikuma jēdziens pēc būtības paliek neatšifrēts.¹³³

Sintaktiski nedalāmās vārdkopas jēdzienā izvirzīta negatīva pazīme, ne pozitīva. Lai parādītu jēdziena „sintaktiski nedalāms“ apšaubāmo teorētisko vērtību, jāatklāj tā saturs tuvāk. Konkrētājā, t. i., apzīmētāja sakarā jāizvirza un jānoskaidro divi citi jēdzieni — eksistenciālas un funkcionālas pazīmes jēdzieni.

Par eksistenciālu pazīmi saucam tādu, kas pastāvīgi piemītīga priekšmetam tā eksistences laikā, t. i., tik ilgi, līdz tas pāriet citā kvalitātē. Tāda eksistenciāla pazīme minētā piemērā „ierautiem sāniem“ izteikta vārdā „sāniem“ — bez sāniem dzīvs zirgs nav domājams. Eksistenciālās pazīmes, bez kurām priekšmets vai parādība nav domājami, teikumā parasti nemin vienas pašas. Tās min kopā ar funkcionālajām pazīmēm, ar kurām saprastas tās pazīmes, kas kādā ziņā raksturo eksistenciālās pazīmes. Dotajā piemērā zirga eksistenciāla pazīme izteikta vārdā „sāni“, funkcionālā pazīme vārdā „ierauti“. Piemērs spilgts, lai parādītu, ka šis teikums nav saprotams ar funkcionālās pazīmes nosaucēja vārda elidējumu: „Mežmalā klaiņoja zirģelis 'sāniem'“. Tas, ka atsevišķos gadījumos nav iespējams teikumus ar vārdiem, kas izsaka funkcionāli eksistenciālas pazīmes, izlaist vārdus, kas izsaka funkcionālās pazīmes, un atstāt vārdus, kas izsaka tikai eksistenciālas pazīmes, vienus pašus — neder secinājumam, it kā nebūtu iespējamās teikumu konstrukcijas ar vārdiem, kas izsaka eksistenciālas pazīmes vienas pašas. Uz šāda pieņēmuma, diemžēl, pamatojas teorija, kas sintaktiski nedalāmās vārdkopas uzlūko par saliktiem teikumlocekļiem.

Vārdi, kas izsaka eksistenciālas pazīmes, teikumā lietojami gan pārnestā nozīmē, gan gadījumos, kuros jāraksturo parādības kvalitatīvā maiņa, kas izsakāma ar kādu eksistenciālu pazīmi. Tā vārds *galva* izsaka jebkura dzīvnieka, tanī skaitā arī cilvēka, eksistenciālu pazīmi. Tas nenozīmē, ka šī pazīme teikumā izsakāma tikai kopā ar funkcionālu pazīmi, piemēram „Mazi bērni lielām galvām“. Var runāt arī pārnestā nozīmē „par cilvēkiem ar galvu“ (ar nozīmi — sapratīgiem), „cilvēkiem bez galvas“, līdzīgi „par

¹³³ „Disertācijā ar terminu „salikts teikuma loceklis“ jāsaprot tāds teikuma loceklis, kas sastāv vismaz no diviem vārdiem (ne teikuma locekļiem), neskaitot palīgvārdus, piemēram: „Mežmalā klaiņoja ...zirģelis, ierautiem sāniem.“ (M. G., R., II, 339.). (К. Гайлумс, Обособленное определение в современном латышском литературном языке. Автореферат дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Рига, 1956, стр. 7).

cilvēkiem ar mugurkaulu“ (ar nozīmi — patstāvīgiem, nelokāmiem) un „*cilvēkiem bez mugurkaula*“. Taču ne tikai pārnestā nozīmē lietojamas šādas konstrukcijas. Kara laikā, diemžēl, dažkārt redzami arī baigā realitātē „*cilvēki bez galvām*“ (kā liķi), bez jebkādas pārnestas nozīmes. Kā kara invalīdi redzami *cilvēki bez kājām*. To atspoguļojums teikumā rāda, ka iespējams lietot eksistenciālas pazīmes nosaukumus kā apzīmētājus bez funkcionālo pazīmju nosaukuma, ja ir v a j a d z ī b a pēc šāda lietojuma.

Piemēram:

Es bagats muļiņnieks, Man deviņi darbinieki:

Trīs araji bez zirgiem, K ā j ā m seši **ecetaji**. 2667,6; sal.: 31289.

Ja kāds iebilstu un sacītu, ka dotajā piemērā vārds „*kājas*“ nenosauc eksistenciālu pazīmi, ka bez kājām cilvēks var eksistēt, bet K. Gailuma piemērā ar „*sāniem*“ nosaukta eksistenciāla pazīme (jo bez sāniem nevar eksistēt), tad mēs sintaktisku analīzi aizstātu ar bioloģisku vai anatomiski fizioloģisku analīzi. Tādai sintaksē nevar būt vietas. Sintaksē vērojam katru pilnnozīmes vārdu (atskaitot frazeoloģismus) savā patstāvīgā sintaktiskā funkcijā. Teorijai par sintaktiski nedalāmām vārdkopām vismaz ar īpašības instrumentāli kā apzīmētāju nav pietiekama pamata. Atzīt attiecīgās konstrukcijas par sintaktiski nedalāmām vārdkopām nozīmē noliegt iespējas izteikt eksistenciālas pazīmes bez funkcionālo pazīmju minējuma. Bet šādam nolieģumam, kā redzējām, nav pamata. Atliek tikai konstatēt, ka eksistenciālas pazīmes t r ū k u m u biežāk mēdz teikumā izsacīt bez funkcionālas pazīmes minējuma („*cilvēks bez kājām. bez acīm*“ u. tml., „*suns bez astes*“ u. tml.), bet eksistenciālas pazīmes e s a m ī b u parasti nav vajadzības nosaukt citādi, kā raksturojot šo pazīmi vēl ar kādu funkcionālu pazīmi. Tas neizslēdz iespēju nosaukt teikumā eksistenciālas pazīmes esamību vienu pašu („*cilvēks ar galvu, ar prātu, ar mugurkaulu, ar rokām, kājām*“ u. tml.). Līdz ar to nav vajadzības ieviest salikta teikumocekļa jēdzienu, runājot par postpozitīviem apzīmētājiem, kas izteikti ar instrumentāli.

Pareizi šai ziņā rīkojusies T. Porīte, postpozitīvos instrumentālus analizēdama kā vienkāršus apzīmētājus.¹³⁴

Latviešu tautasdziesmās postpozitīvais īpašības instrumentālis eksistenciālu pazīmju nosaukšanai apzīmētāja funkcijā

¹³⁴ Sal.: T. Porīte, Vārdu kārtā latviešu literārās valodas vienkāršajā teikumā. „Valodas un literatūras institūta Raksti. V“. Rīgā, 1955, 163. lpp.

sastopams plaši.¹³⁵ Retāk lietojams postpozitīvais īpašības instrumentālis piederuma nosaukšanai apzīmētāja funkcijā.¹³⁶

Īpašības lokatīvs kā postpozitīvs apzīmētājs tautasdziesmās netiek lietots, bet gan tikai kā prepozitīvs apzīmētājs:

Māte veda vedekliņu, Viegļas dienas gribedama;

Atved savu sūru dienu, Rokā maizes devejīņu. 23322.

J. Endzelīna minētie piemēri L. Gr. 454. § (589. lpp.): *es būt [u] ... ievas ziedu baltumā* (var. instr. *baltumiņu*) BW 4510 var.; *mani pametuse ne cinīša lielumā* 4591,1 — ieskaitāmi stāvokļa apstākļi.

Prepozīcija ar attiecīgu locījumu postpozitīva apzīmētāja funkcijā tautasdziesmās parasti nosauc kāda piederuma trūkumu:

Cirvs bez kāta, puiss bez prāta Guļ zem zaļa ozoliņa.

Dod, dieviņ, puīšam prātu, Cirvam kātu ietaisīt. 13000; sal.: 13001—13004; V 13000,1; V 13001,1.

Gan mēs ritu raudzīsim, Kas tavai pūriņā:

Gan būs cimdi bez pirkstiem, Krekli bez piedurknēm. 18922,4 v. sal.: 25462; 25462,1.

Nobeidzot jautājumu par nesaskaņotajiem postpozitīvajiem apzīmētājiem, jāpiezīmē, ka tie latviešu valodā reti izteikti ar datīvu (neskaitot prepozīcijas savienojumu ar datīvu daudzskaitlī). T. Porīte ar piemēriem¹³⁷ „aicinājums iedzīvotājiem“, „orderis preču saņemšanai“, „pakļautība likumam“ un „literatura iesācējiem“ apgalvo, ka postpozitīvs datīvs funkcionē par apzīmētāju. Tādas funkcijas datīvam nav saskatījuši ne K. Milenbahs, ne J. Endzelīns, ne arī K. Gailums. T. Porītes minētie piemēri ietver sinkrētiska teikuma locekļa jeb divlocekļu funkcijas un ir attiecīgi vienkārši teikuma locekļi — reizē apzīmētāji un nolūka apstākļi.

Ar ritma spaidu skaidrojami tie gadījumi, kuros tautasdziesmās instrumentāla vai prepozīcijas un attiecīga locījuma sa-

¹³⁵ Daži piemēri: balts **gailītis** kuplu asti 30707; sal.: 10297, 8; 30707, 2 v., 3; vecais **tēvs**, bulļa bārdū 2202, 1; **cielaviņa** baltu galvu 2666, 1; vecais **brālis** klibu kāju 21390; sal.: vecais brāls ar klibu kāju 21390, 2; **aitiņ'** baltām kājām 2049; purva **dzērve** garu kaklu 3348, 1; sal.: 1508¹; 3117, 3; V 3117, 1; 31894; u. c.; smuks **puisītis** baltu muti 1167; 1167, 2, 3 v.; u. c.; **dadzīts** platām lapām 2132, 2; tautu **dēls** stāvu pieri 10793; **dulimbēris** lauku pieri 21194; V 33622, 3; sal.: 28917; 31420, 3; u. c.; smuks **puisītis**, baltu vaigu, 1167, 4; u. c.

¹³⁶ Daži piemēri: **Jānis** gāja pādi pīrt Lāpītām bīksitēm; 1619; Rīgā pīrksim zīda mīces Sudrabiņa spicītēm; 1816;

Es **māsiņa** nabadzīte Ar kārkliņa vīzītēm. 3858, 1;

Adu **cimdus** sīku rakstu 7216 v.; u. c.

¹³⁷ Skat. cit. darba 165. lpp.

vienojums kā apzīmētājs lietots prepozitīvi.¹³⁸ Šādi gadījumi nav jaucami ar tiem, kuros, trūkstot kondominācijas rādītājiem, attiecīgās formas funkcionē par izteicējiem, piemēra:

Talka kļiedza, talka brēca, Bez aizbara kāpostiņi, Bez aizbara kāpostiņi, Bez apiņu alutiņš. 28493. Minētās formas iegūst atributīvu funkciju parasti verbālos teikumos, piemēram:

Dievs dod tevīm, vedekliņa, Bez lipiņas *aveniņu*.

Kam *uzsedzi* māmiņai Bez ieloka *vilnainiti*. 25270; sal.: 25270,1—5.

Tās var būt apzīmētāji arī teikumos, kuros ir sava nomināla (un adverbiala) kondominācija, piemēram, nominālā piederības kondominācijā:

Pašam pūra vedejam Bez ieloku raibi cimdi. 25270,4; pie uzrunas:

Bez padoma tēva dēls, Kur tu ņemsi padomiņu? 11663.

Apzīmētāju tipoloģija ir dažāda ne tikai pēc gramatiskā noformējuma un pozīcijas teikumā, bet arī pēc semantiskajām attieksmēm, kādas veidojas starp apzīmētāju un apzīmējamo vārdu.

Jau iebilstot pret J. Rozenberga mēģinājumu skaidrot objekta ģenitīvu par papildinātāju, aizrādījām, ka objekta ģenitīvs veido tikai īpašu semantisku tipu. To nosaucām par objekta apzīmētāju. Bez tam izšķirami vēl citi apzīmētāju semantiski tipi. No tiem jau tika minēti īpašības un apstākļu apzīmētāji.

Nosauksim apzīmētāju semantisko tipoloģiju sistemātiski.

I īpašības apzīmētājs parasti nosauc kāda objekta (eksistenciālu vai funkcionālu) pazīmi, kas izteikta ar saskaņotu adjektīvu¹³⁹, numerāli¹⁴⁰, particīpu¹⁴¹ vai pronomenu¹⁴². No īpa-

¹³⁸ Piemēri: bez lipām baltas aitas 25375; sal.: 25376; V 25462, 1; bez maizītes arajiņu 9154; bez pavadas kumeliņu 17198; bez ikšķiša baltus cimdus 17198, 2; sal.: 17198, 1, 3, 4; u. c.

¹³⁹ Piemēru ļoti daudz un tie īpaši nav minami. Atskaitot kondomināciju ar adjektīvu, kas jau aplūkota, un adjektīvus stāvokļa apstākļu funkcijā, visos pārējos gadījumos, kuros adjektīvs nav pārgājis citā vārdu šķirā, kam iespēja iegūt arī citas sintaktiskas funkcijas, adjektīvs teikumā mēdz būt apzīmētājs:

Aizzamīrsa man dziesmiņas Grūtājā dzīvītē;

Dod, dieviņ, vieglu dzīvi, Pa vienai atgādāt. 197, 1; u. c.

¹⁴⁰ Piemēram: Piecas sešas mātes meitas Aug vienā setiņā. 6523; Vakarāi tāļu skan Pa deviņi novadiņi. 525; citi piemēri: 81, 1; 112; 370; 374; 379; 398; 7661; u. d. c.

šības apzīmētājiem nošķirams vairums nesaskaņoto apzīmētāju. Jāsaka, ka tā saucamā locījumu mācība dod iespēju viegli atrisināt jautājumu par vārdu sintaktiskajām funkcijām semantisko atšķirību plāksnē. Locījumu mācība, raksturodama ģenitīva locījuma nozīmi, dod iespēju parādīt, ar kādām semantiskām atšķirībām funkcionē apzīmētāji, kas izteikti ar zināmu ģenitīvu.

Pie īpašības apzīmētājiem pieskaitāmi arī tie nesaskaņotie apzīmētāji, kas izteikti ar īpašības instrumentāli un ar prepozīciju un attiecīga locījuma savienojumu.

Nesaskaņotie apzīmētāji, kas izteikti ar ģenitīvu, iedalāmi piecās lielākās grupās.

II Definitīvais apzīmētājs izteikts ar definitīvo ģenitīvu. Pēc nozīmes attieksme, kāda veidojas starp definitīvo ģenitīvu un vārdu, uz ko tas attiecas, kvalificējama no objektīvās īstenības nozīmes viedokļa kā ekvivalences attieksme. Tas nozīmē, ka definitīvais ģenitīvs citiem vārdiem nosauc visu to pašu objektu, ko nosauc vārds, uz kuru tas attiecas. Pēc formas, būdams ģenitīvs, tas stāv tuvu pārējiem ģenitīviem kā apzīmētājiem. Atšķir to no pārējiem ģenitīviem sin-

---

Retāk sastopami kārtas numerāļi kā apzīmētāji, piemēram: Dziesmiņai nabadzei Otra puse pazuduse. 922; sal.: 922, 2—4; 923; u. c.

¹⁴¹ Piemēru ar participiem kā apzīmētājiem ļoti daudz. Šai sakarā jāatzīmē A. Bergmanes pētījums „Par latviešu valodas divdabju adjektīvēšanos“ (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras institūta Raksti. V. Rīga 1955, 23.—36. lpp.).

Jāpiezīmē, ka tautasdziesmās darāmas kārtas tagadnes participi ar -ošs reti lietojami kā apzīmētāji. Sal.: J. Endzelina un K. Mühlenbacha, Latviešu gramatika. 1907, 233. §: Labak mīļu dievu lūdzu, ne **bajaru** dauzturošu (pasv. A. O.). Büttner 1875.

Samērā plaši sastopami ciešamās kārtas tagadnes participi ar -āms kā apzīmētāji, piemēram: Šķiries pati no pulciņa, Man' vedama **ligaviņa**, 279, 7; u. c.

Tautasdziesmās samērā maz vēl funkcionē darāmās kārtas pagātnes participi ar -is kā apzīmētāji: Tikušam **dēliņam** Aug lustīga ligaviņa. 54; u. c. Šie participi galvenokārt funkcionē teikumā saliktu laiku formās par izteicējiem. Visplašāk sastopami ciešamās kārtas pagātnes participi ar -ts kā apzīmētāji, piemēram:

Tēva pirktu **kumeliņu** Rudzzālē ēdināju,

Mātes austas **villainītes**; Saulītē balināju. 3102; u. c.

¹⁴² No pronomeniem kā apzīmētāji visvairāk funkcionē piederības pronomeni *mans* (56, 5; 221; 279, 2; 312; 401; 491; 492; u. d. c.), *tavs* (2433, 2 v.; u. c.), *savs* (161; 197, 2; 386, 5; u. c.); tiem seko norādāmie pronomeni *šis* (318, 10; u. c.) *viņš* (841, 2; u. c.); nenoteiktie pronomeni *kāds* (6427; 6631; 7920; 7921; 7988; 7989; u. c.); noteiktais pronomens *viss* (437, 7; u. c.) u. c.

taktiskās asociācijas. Pēc tām ar ģenitīva transformāciju attiecīgā locījumā iespējams aplūkojamās konstrukcijas saistīt ar pielikumu, piemēram:

Dravnieka **bāliņam** Vaska cimdi rociņā, 30301; sal.:

Dravniekam bāliņam Vaska cimdi rociņā.

III Pastiprinājuma apzīmētājs izteikts ar pastiprinājuma ģenitīvu, piemēram:

Lodā bitite, Pa zaru **zariem**,

Pa zaru **zariem**, Pa lapu **lapām**, LD V 202. lpp.

IV Verbālasociāciju apzīmētājs izteikts divējādi un līdz ar to dalāms divos tipos.

IV¹ Subjekta apzīmētājs izteikts ar subjekta ģenitīvu, piemēram:

Ai, dieviņi, slikti rudzi Bāleniņa tīrumā.

Maksā, dievs, zirga **varu**, Bāleniņa **arumiņu**. 27899.

IV² Objekta apzīmētājs¹⁴³ izteikts ar objekta ģenitīvu, piemēram:

Būsi brāļa līgaviņa, Brālim gultas **taisitaja**,

Brālim gultas **taisitaja**, Cimdu, zeķu **aditaja**. 314.

V Specifiskas piederības apzīmētāji izteikti ar atkarīgo ģenitīvu substantīvu vārdkopās, kas atspoguļo piederības attieksmes nosacītās piecās specifiskās nozīmēs.

V¹ Veselā daļas apzīmētājs, piemēram:

Lai aug manis arajiņš Kā ozola **atvasite**. 7355,1 v.

V² Īpašuma apzīmētājs, piemēram:

Aizmirsās, aizmirsās Brāļa **auti** neveletī; 3550,1.

V³ Attieksmes apzīmētājs, piemēram:

Es bij' kunga **arajiņš**, Man nebija zilu svārku. 2718 v.

V⁴ Saturā resp. cilmes apzīmētājs, piemēram:

Bieza, bieza bērzu **birze**, No biezuma nelapoja; 826,1;

Nelūko, bāleliņ, Baznicā līgaviņu,

Lūko linu **audeklā**, Rudzu **spaiļes** galiņā. 12120,9.

V⁵ Kvalifikācijas apzīmētājs, piemēram:

Aug man divi bāleliņi Ziren' ziedu **baltumiņu**,

Ziren' ziedu **baltumiņu**, Zobenīņa **asumiņu**. 5376;

Visas bija Jāņu **zāles**, Ko plūc Jāņu **vakarā**; 32404.

VI Apstākļu piederības apzīmētāji, izteikti ar atkarīgo ģenitīvu substantīvu vārdkopās, kas atspoguļo piederības attieksmes apstākļu nozīmēs. Tās ir trīs.

¹⁴³ Objekta apzīmētājs izteikts arī ar adresāta datīvu. Skat. 46. lpp.

VI¹ Vietas resp. vides apstākļa apzīmētājs, piemēram:

Divi bija, divi bija, Kas miedzīņa neguleja:

Bitit koka **serditē**, Rudzīts sniega **apakšā**. 6701.

Kā rodzams no dotajiem (un daudziem citiem) piemēriem, vietas resp. vides nozīme var saistīties arī ar citām semantiskām nozīmēm. Tā „koka serde“ var norādīt veselā un daļas attieksmi, „sniegu apakša“ var norādīt cilmes attieksmi (proti, „apakša“ radusies no uzsnigušā sniega; tam nokūstot „apakša“ kļūst zemes „augša“).

VI² Laika apzīmētājs, piemēram:

Sarkanbalta mūs, māsiņa, Pavasara saules bērns;

Rudpeleķis tautas dēls, Rud' rudenā tēva dēls. 21347,6 v.

VI³ Nolūka apzīmētājs, piemēram:

Drīz būs man nu jābrasē Daiļā kaŗa **pulciņā**...

Uzvilks kaŗa **apgērbiņu**, Uzliks kaŗa **cepuriti**,

Apjosis zobentiņu, Cels uz stalta kumeliņ'. 32129.

Pie apstākļu apzīmētājiem pieskaitāmi arī adverbji, kas atkarīgi no verbāliem substantīviem, piemēram:

Vidū smalki **dziedataja** Kā bitite vīvināja. 349,1;

Skaisti dzied ceļa vīri, Kumeliņus sajūguši,

Rīgas meitas zeltenites Pulku līdza **nācejiņas**. 598,6 v.

Tādā kārtā redzams, ka substantīva vārdkopu atkarīgais ģenitīvs teikumā funkcionē par apzīmētāju, kam ļoti dažāda semantika. Nav pamata objekta un tā saucamo „apstākļu“ ģenitīvus atraut no pašreizējās apzīmētāja sistēmas. Tāds atrāvums, balstīdamies vienā gadījumā uz substantīva vārdkopu ar objekta ģenitīva analogiju ar zināmām verbālām vārdkopām, otrā gadījumā tikai uz semantiskām nozīmēm, var padarīt nedrošu visu apzīmētāja analīzes sistēmu, kas pašreiz balstās uz noteiktu vārdkopu bāzes.

3. Apzīmējums.

Apzīmējumu kā īpašu teikuma locēkli, sekojot J. Endzelīnam, šaubīdamās izvirzījusi T. Porīte:

„Atributīvos adjektīvus var tuvāk apzīmēt adverbs, kāds substantīva locījums vai verba nenoteiksme, kas precīzē un paplašina adjektīva nozīmi. Adverbus, kas apzīmē tuvāk atributīvo adjektīvu vai apstākli, prof. J. Endzelīns sauc par **adverbiāliem apzīmējumiem**. Tie vienmēr nostājas adjektīva vai adverba priekšā, piem., *ļoti labs* un *ļoti labi**. Sintaktiski vārdu, kas tuvāk

* J. Endzelīns, Latv. val. gr., 1951., 867. §.

precizē adjektīvu resp. atribūtu un ko prof. J. Endzelīns apzīmē ar terminu „adverbiālais apzīmējums“, var uzlūkot gan par īpašu teikuma locekli, kas norāda ar adjektīvu izteiktās īpašības stipruma pakāpi vai kvalitatīvu nokrāsu, vai arī — kā kādas nedalāmas vārdkopas sastāvdaļu, kas tad kopā ar otru vārdu — adjektīvu — veido t. s. salikto atribūtu.* Šā jautājuma izšķiršanai būtu izdarāmi speciāli pētījumi.¹⁴⁴

Šeit T. Porīte nonākusi pie jautājuma, kas saistīts ar adjektīviskas cilmes adverbu sintaktiskajām funkcijām teikumā. Šī problēma izvirzās vispār sakarā ar apstākļu kā teikuma locekļu sintaktisko funkciju analīzi, un tai ne vienreiz vien jau pievērsušies arī krievu valodnieki.¹⁴⁵ Tā akad. A. A. Šahmatovs raksta:

„Apstākļi atbilst tām funkcijām, kādas teikumā ir adverbam kā attieksmju nosaucējam. Ar attieksmju jēdzienu saprotamas vairākas dažāda rakstura ar adverbu izsakāmas parādības. Pirmkārt, adverbs var apzīmēt kādu no vienas vai otras darbības, stāvokļa, īpašības, kvalitātes iekšējās attīstības momentiem, piemēram — tās pakāpi, vai vienu vai otru tās veidu, kas nosakāms, salīdzinot ar citām pazīmēm. Otrkārt, adverbs var apzīmēt laiku, telpas un daudzuma attieksmes, kādas atrodas darbība — stāvoklis. Treškārt, adverbs var apzīmēt pret valdošo pazīmi attiecinātu pazīmi, kuru izraisījusi šī valdošā pazīme, kura to pavada un no kuras tā arī kļuvusi atkarīga.“¹⁴⁶

Šai sakarā A. S. Meļņičuks pareizi atzīmē, ka:

„Ja atņemt trešo grupu, kas, pirmkārt, Šahmatovam skaita ziņā ir ļoti neliela, un, otrkārt, kuru gandrīz bez pārpalikuma var sadalīt starp iespraustiem vārdiem un netiešiem papildinātājiem, tad nepieciešamība izdalīt divas pārējās adverbu grupas un attiecīgi arī apstākļus — nevar radīt šaubas.“¹⁴⁷

* Skat. Latviešu valodas gramatika VIII—IX klasei, Rīgā 1954, 48. lpp.

¹⁴⁴ T. Porīte, Vārdu kārtā mūsdienu latviešu literārās valodas vienkāršajā teikumā. „Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras institūta Raksti. V“ Rīgā 1955, 133.—134. lpp.

¹⁴⁵ Sal.: „Ar neprecīzo nosaukumu apstākļi gramatikās tiek apvienotas vismaz divas dažādas teikumlocekļu grupas, kuru gramatiski jēdzieniskās funkcijas teikumā, ja arī nav tik atšķirīgas, kā papildinātāja funkcijas, tad katrā ziņā tās stāv tālāk viena no otras nekā pedējās. Padomju valodniecība ne vienreiz vien ir norādījusi uz to teikumlocekļu jēdzienisko funkciju rakstura nesaskaņu, kas tiek apvienotas ar kopīgu terminu „apstākļi“.“

(A. C. Мельничук, Понятие предложения в советском языкознании. Дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Киев, 1952, стр. 159).

¹⁴⁶ A. A. Шахматов, Синтаксис русского языка. Изд. 2-е, 1941, стр. 398—399.

¹⁴⁷ A. C. Мельничук, Понятие предложения в советском языкознании. Дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Киев, 1952, стр. 160.

Tālāk A. S. Melņičuks secina:

„Tādā kārtā, apstākļu kategorijas sastāva nevienveidīgums un sadalīšanās divās gandrīz patstāvīgās teikumlocekļu kategorijās nerada šaubas. Pie pirmās apstākļu grupas pieder darbības veida (plašākajā nozīmē) „apstākļi“, kuros iekļaujas arī mēra un pakāpes apstākļi. Šīs kategorijas gramatiski jēdzieniskā funkcija izpaužas tāda teikumlocekļa atributīvā raksturojumā, kurš izsaka pazīmi predikatīvā un atributīvā veidā. Tātad, šai kategorijai piemērots nosaukums „pazīmes pazīme“, ko daži lingvisti attiecina uz visiem apstākļiem to kopumā.“¹⁴⁸

Salīdzinot ar citiem teikuma palīglocekļiem, apzīmējumam ir pilnīgas tiesības tikt izdalītam kā patstāvīgam teikuma palīgloceklim. Par to šaubījās T. Porīte. Mēs nešaubāties T. Porītes izvirzītājā dilemmā, bet noraidām adjektīviskas cilmes adverbu attieksmē pret adjektīvu (un arī pret verbu) kā nedalāmas vārdkopas komponentu, kas teikumā būtu ietilpināms kādā saliktā teikumlocekļī, un izvirzām to kā patstāvīgu teikuma palīglocekli. Tas iederas pie tiem teikuma locekļiem, ko saucam par apzīmējumiem un raksturojam sekojoši. — Apzīmējums ir teikumloceklis, kas specificē teikumā nosauktā īstenības objekta pazīmi bez tiešas attieksmes pret citu objektu. Objekta pazīmes pauž teikumlocekļi, kas izteikti ar vārdiem kā objekta darbības vai stāvokļa nosaucējiem, ar adjektīviem un adverbjiem kā objekta eksistenciālo vai funkcionālo īpašību nosaucējiem.

Apzīmējumi kā objekta pazīmes specificētāji dalāmi trīs grupās.

Pirmkārt izšķirami kvalitātes apzīmējumi, kas specificē ar verbu vai adjektīvu nosauktas pazīmes, piešķirot tām papildu pazīmi. Piemēri ar verbā nosauktā jēdziena specificējumu:

Manas dziesmas gauži skan, Asarās darinatas. 134;

Lēni dziedu, bet diženi Bez saulītes vakarā, 437,3;

Nebēdā tu, tautieti, Ka (al.: Kad) es austi nemāceju;

Smalki vērpju, vēvers auda, Pavāciski šūdināju. 7006;
sal.: 7037,1; 7039—7042;

Lēti audzis tautu dēls, Nu mēs grožus iedosim:

Negulesi dienas vidu, Ne tu iesi krogā dzert. 21762;

Kraun māšīna raudadama Tautu listu lidumiņu:

Garam koki, šķērsu koki, Caur' augušas atvasītes. 26014.

Piemēru te ļoti daudz. Tie Latvju Dainās viegli atrodami. Tāpēc nav nozīmes dot arī numuru norādes. Mazāk produktīvi ir ar adjek-

¹⁴⁸ Turpat, 161.—162. lpp.

tīvu nosauktā jēdziena specificējumi ar adverbu kā apzīmējumu, kas piešķir ar adjektīvu izteiktajam papildu pazīmi. Piemēram¹⁴⁹:

Mātes meitas zili **mellas**, Sērdienite sudrabota. 4598;

Zilum **zaļi** dūmi kūp Diža meža malīņā; 8905.

Otrkārt, ar adverbu kā apzīmējumu nav sajaucami apzīmējumi — substantīvi, kā no adjektīva atkarīgie vārdkopu komponenti. Tie parasti specificē objekta pazīmi kvantitātes ziņā un saucami par kvantitātes apzīmējumiem, piemēram:

Man pūrits **pilns** ar kaudzi, Klēti grīda ielikuse. 7652,2.

Citiem minēto vārdkopu atkarīgajiem komponentiem var būt citas sintaktiskas funkcijas, parasti papildinātāja vai apstākļu funkcijas. Pie kvantitātes apzīmējumiem kā apzīmējumu otras grupas pieskaitīti tikai tā saucamie mēra apstākļi.

Treškārt izšķirami intensitātes apzīmējumi, kas specificē ar adjektīvu, verbu vai adverbu nosauktas pazīmes, nepiešķirot tām jaunu papildu pazīmi, bet nosakot specificējamās pazīmes izpausmes spēku jeb intensitāti.

Kā intensitātes apzīmējumi attieksmē pret adjektīvu teikumā funkcionē tādi adverbī, kas ir atkarīgie komponenti vārdkopās ar adjektīvu centrā: adverbī *aplam*, *briesmīgi*, *brīnum*, *dižen*, *gauži*, *grūti*, *milzum*, *stipri*, *varen* intensitātes kāpinājuma un adverbī *diezgan*, *gana*, *labi*, *tik*, *visai* kā intensitātes ierobežojuma nosaucēji. Piemēram: *dižan' skaistas dzeltainites* 30867; u. c. Te nav pieskaitāmi ar partikulām *it(in)* un *tik* pastiprinātie adjektīvi, piemēram: *itin pillu* biķerīti 19710 v., jo partikulas piešķir vārdam resp. teikuma loceklim tikai īpašu modālu nokrāsu.

Kā intensitātes apzīmējumi attieksmē pret adverbu funkcionē visumā tie paši adverbī, kas attieksmē pret adjektīvu un kas ir arī atkarīgie komponenti vārdkopās ar adverbu centrā: *aplam*, *brīnum*, *gauži*, *ļoti*, *milzum*, *stipri* kā intensitātes kāpinājuma nosaucēji un adverbī *diezgan*, *gana*, *gluži*, *labi*, *visai* kā intensitātes ierobežojuma nosaucēji.

Jāpiezīmē, ka gadījumā, ja no adjektīva, adverbā vai verba kā vārdkopas centrālā komponenta atkarīgajam adverbam ir tāda pati sakne, tad šis atkarīgais adverbs teikumā funkcionē kā intensitātes apzīmējums ar nozīmi „ļoti“:

Saldin **salda** brūklenite, Vēl **saldaka** zemenite; 11421 v.;

Mīlin **mīli**, nevarēju Tam ciemam gaļām iet. 383,5 v.;

Drīzi mani **drīzināja** Savis tēvis, māmuliņa; 3306;

¹⁴⁹ Citi piemēri: **saldi** **gard(i)s** alutiņš 19488, 2; **sārti** **dzidrs** āboliņš 23027, **spoži** **baltu** linu drēbi 25366; **tīri** **baltu** āboliņu 15614, 2; **siki-raib'** audejība I 184, 1; u. c.

Bārenite bēdajās, Grūta dzīve pasaulē;

Sveša māte kultīn **kūla**, Kāju spēra pabeņķē. 3963.

Attieksmē pret verbu kā intensitātes apzīmējumi lietojami tie paši adverbji, kas attieksmē pret adjektīviem un adverbiem. Taču zināmu adverbju lietojums parasti saistās ar zināmas leksiskas nozīmes vārdiem. Piemēram, pie verba *redzēt* kā intensitātes apzīmējums lietojams adverbs *labi*, bet nevis, teiksim „*loti*“:

Ai jūs **l a b i redzejat**, Kāds es biju jājejins: 13910,5.

Turpretim, piemēram, pie verba *raudāt* kā intensitātes apzīmējums lietojams adverbs *loti* resp. *gauži*, bet nevis „*labi*“:

Bārenite **g a u ž i rauda**, Uz rociņas gūledama. 3967.

Bez tam kā sinkrētiski kvantitātes un intensitātes apzīmējumi pie vārdiem funkcionē arī adverbji *maz* un *daudz*, kas nav lietojami pie adjektīviem un adverbiem. Piemēri:

Apsagulu, miegs nenāk, **Iesa-d a u d z i-doma jos**; 7407.

Jāpiezīmē, ka arī salīdzinājumu konstrukcijās ar adverbiem *drīzāk*, *labāk*, *vairāk*, no vienas puses, un *nekā*, no otras puses, adverbiem teikumā ir *sinkrētiska funkcija*. Tie ir ne vien salīdzinājuma formas rādītāji, bet arī īpatnēji salīdzinājuma apzīmējumi, kas sintaktisko funkciju nozīmes ziņā ieņem it kā pārejas stāvokli starp kvalitātes un kvantitātes apzīmējumiem. Pie tam kā īpatnējs teikuma loceklis salīdzinājuma apzīmējums, būdams kā vārdkopas komponents atkarīgs no verba, attiecas vispirms uz šo verbu, taču tajā pašā laikā tas var attiekties gan uz visu pārējo teikumu, piemēram:

Es puisīša nebrāķeju, Vaj iedama, neiedama;

L a b a k saku savu vainu, Nav pūrinis piederits. 7615, gan arī uz kādu atsevišķu citu teikumloekli (neskaitot verbu):

L a b a k gāju viena malt, Ne ar laisku malejīņu: 8054; sal.: 8053; 8055, 8056.

Parasti minētie adverbji attiecas uz visu salīdzinājuma konstrukciju. Sal. piemērus 10094 — 10135. Tikai uz verbu vien tie mēdz attiekties ārpus salīdzinājuma:

L a b a k man visai nav, Ja navā labu ļaužu;

L a b a k gāju māršai malt, Bāliņam druviņā. 10114.

Beidzot jāpiezīmē, ka apzīmējums kā teikumloceklis tiek izteikts gan ar adverbju, bet ne ikviens adverbs teikumā saucams par adverbjiālu apzīmējumu, kā to dara J. Endzelīns L Gr. 867. § (1056. lpp.). Runādams par vietas, laika un citiem adverbiem, kā arī par locījumu formām adverbju nozīmē (turpat, 1056. lpp.) kā par teikumlocekļiem, J. Endzelīns nenoskaidro apzīmējumu (kā ar adjektīvu, adverbju un verbu nosauktā jēdziena specificējumu) kā teikumloekli no apstākļiem kā kvalitatīvi atšķirīgiem teikumlo-

cēkļiem. Adverbiāls apzīmējums J. Endzelīnam kalpo kā termins tam, ko skolu gramatika līdz šim saucusi par apstākļiem. Lietderīgi šķirt apzīmējumu, tāpat kā pielikumu un apzīmētāju, no pārējiem teikuma palīglocekļiem. Šādam šķirumam pamatā, kā to norādījis A. S. Meļņičuks, ir reālās īstenības attieksmju kvalitatīvā dažādība, ko atspoguļo attiecīgie teikumlocekļi:

„Atšķirā no predikatīviem un atributīviem sakariem, kas teikumā atspoguļo priekšmeta vai parādības reālo sakaru ar viņa paša pazīmi, objektīvie un adverbiālie sakari (izņemot sakarus ar darbības veida, mēra un pakāpes apstākļiem) atspoguļo runā un domās reālos sakarus, kādi pastāv starp atsevišķiem priekšmetiem un parādībām, kas nav īstenības konkrēti vienotas daļiņas.“¹⁵⁹

Mums tikai jāpiezīmē, ka, no vienas puses, jārūnā ne tikai par predikatīvām un atributīvām (ieskaitot taņi apzīmētāju un apzīmējumu), bet arī par ekvivalences attieksmēm, kādas pastāv starp pielikumu un vārdu, uz ko tas attiecas, un no otras puses, par papildinātāja un apstākļu attieksmēm, kā kvalitatīvi atšķirīgām.

А. Я. ОЗОЛ

ПРИЛОЖЕНИЕ, ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ОБОЗНАЧЕНИЕ В ЛАТЫШСКИХ КЛАССИЧЕСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

В качестве самостоятельного второстепенного члена предложения выделяется **приложение**. В отличие от определения, выражающего характеристику какого-нибудь предмета действительности в отношении отдельных свойств или признаков его, приложение выражает характеристику какого-нибудь предмета или его оценку в качественном¹ отношении. Это значит, что в синтаксическом плане приложение выступает в роли синтаксического эквивалента слова, к которому оно относится, находясь по отношению к нему как в постпозитивной, так и в препозитивной позиции. По своей специфике приложение является членом предложения, открывающим широкие возможности для эмоцио-

¹⁵⁹ А. S. Meļņičuks, minētā darba 152. lpp.

¹ „Качество есть целостная характеристика вещи или явления, тогда как свойство раскрывает вещь или явление с какой-либо одной стороны.“ (Диалектический материализм. Под общей редакцией Г. Ф. Александрова. Гос. изд. полит. лит. 1954, стр. 156.)

нальной характеристики явлений действительности, и, следовательно, излюбленным средством поэтического стиля. Сказанное относится лишь к именной эквивалентности, а местоименная эквивалентность служит иным целям, о чем см. подробнее в других статьях.

По значению различаются два типа приложений. Во-первых, имеется такая именная эквивалентность, где приложение только варьирует значение того слова, к которому оно относится. В этом случае соответствующие слова выступают с одним основным лексическим значением. Приложения этого типа мы называем **тождественными приложениями** (*Darbinieki, da gba laudis, Par purvjiem tiltu grīda, 31647* — Работники, трудовые люди, через болото мостили мост). Они являются особым подвигом плеоназма. Во-вторых, имеется такая именная эквивалентность, где приложение дифференцирует значение того слова, к которому оно относится, т. е. поясняет качество объекта, названного этим словом, словом другого лексического значения. В этом случае соответствующие слова выступают с различными основными лексическими значениями. Приложения этого типа мы называем **дифференцирующими** (*Nāk bāliņš a ga jīņš, Nāk ar maizes kukulīti. 18928* — Идет братец-пахарь, идет с ковригой хлеба). Они по грамматическому оформлению и семантико-стилистическому значению делятся на несколько подгрупп, о чем подробнее в статье.

Определение рассматривается как второстепенный член предложения, который, находясь вне грамматического центра, ограничивает выраженные именами понятия. В статье подробно рассматривается типология определений, разнообразная не только по грамматическому оформлению и положению в предложении, но и по семантическим отношениям. Устанавливаются продуктивные способы выражения определений в дайнях.

В качестве самостоятельного члена предложения под названием **обозначение** (по-латышски — *arzīmējums*) выделяется один из второстепенных членов предложения, рассматриваемый традиционной грамматикой как обстоятельство образа действия. Обозначения уточняют признак названного в предложении объекта действительности без прямого отношения к другому объекту. Признаки объекта называются именно членами предложения, выраженными глаголами, обозначающими действия или состояния объекта, прилагательными или наречиями, отражающими экзистенциальные или функциональные признаки объекта. Таким образом, обозначение выражает признак признака. Выделяются три группы обозначений: 1) качественные обозна-

чения, уточняющие признаки, названные глаголом или прилагательным, придавая им дополнительное значение (напр.: *Manas dziesmas gauži skan, Asarās darinatas. 134* — Мои песни горько звучат, в слезах созданные); 2) количественные обозначения, уточняющие признаки, названные прилагательным, с помощью существительных (*Man pūrits pilns ar kaudzi, 7652,2* — У меня приданое с верхом) и 3) обозначения интенсивности, уточняющие признаки в смысле силы их проявления (*Saldin salda brūklenite, Vēl saldaka zemenite; 11421 v.* — Сладкая, сладкая брусника, еще слаще земляника).

J. KĀRKLINŠ

PAR PIENOMENU PAPILDINĀTĀJU

Latviešu valdoniecībā par papildinātāju runāts galvenokārt tikai atkarībā no verba. Šāda nostādne pilnīgi nostabilizējusies visās latviešu padomju laikā izdotajās skolu gramatikās. Latviešu valodas materiāls tomēr rāda, ka papildinātāja attieksmes teikumā veidojas arī tad, ja paskaidrojamais vārds ir kāds nomens (lietvārds vai īpašības vārds). Šai rakstā pievērsīsimies vienam no pienuomeni papildinātāja veidiem — **papildinātājam pie teikuma locekļiem, kas izteikti ar īpašības vārdu.**

Latviešu valodas gramatikās locījumu mācības apskatā atrodam diezgan vispusīgus aizrādījumus par tiem locījumiem, kas var būt atkarīgi no īpašības vārdiem.¹ Turpat atrodam arī dažus norādījumus par šo locījumu nozīmēm. Turpretim teikuma locekļu apskatā par papildinātāju pie īpašības vārdiem latviešu valodas zinātniskās gramatikas nerunā. Papildinātāji pie īpašības vārdiem pieminēti tikai dažās vecākās skolu gramatikās.² Pēc 1940. gada izdotajās skolu gramatikās šādus norādījumus vairs neatrodam. Jaunākās skolu gramatikas te gājušas citu ceļu. Tei-

¹ Skat. piem.: J. Endzelins, K. Milenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1923, 299. §, 300. § (2) 301. § 5) un 6), 302. § 5), 9), 10), 11), 307. §, 325. § 6).

J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, R., 1951., 394. § 4, 396. §, 412. §, 427. §, 431. §, 432. §, 442. §, 444. §, 446. §, 447. §, 451. §, 821. §.

² Skat. piem.: R. Cukurs, Latviešu valodas teikuma mācība (sintaksis), Rīgā, 1897, 8 §; R. Cukurs šādi paskaidro papildinātāju: Papildinātājs ir tas teikuma loceklis, kas tuvāk apzīmē laika (darbības — J. K.) un īpašības vārdu un atbild uz jautājumiem kā? kam? ko? — „Istaba ir pilna dūmu. Kalps ir paklausīgs kungam“.

W. Seil, Latviešu valodas sintakse (Latgališu izlūksne), Reiga, 1921. Papildinātāja definīcijā te gan nav minēti īpašības vārdi (sal. ar 25. lpp.), bet uz papildinātāja iespēju pie īpašības vārdiem norādīts atkarīgo locījumu aplūkojumā (sk. 59. lpp.). Papildinātājs pie īpašības vārdiem minēts arī dažās V. Ramāna sastādītajās skolu gramatikās.

kuma palīglocekļi tiek atzīti tikai pie lietvārdiem (un to nozīmē lietotiem vārdiem) un darbības vārdiem. Ja teikumā kāds vārds paskaidro tuvāk kādu citu vārdu, tad šis vārds kopā ar paskaidrojamo vārdu veido saliktu teikuma locekli.³ Sekojot šādai nostādnei, arī no īpašības vārda atkarīgie vārdi tiek ietilpināti saliktu teikuma locekļu sastāvā. Šāds uzskats nav atbalstāms ne skolas, ne zinātniskajā gramatikā. Katru patstāvīgas nozīmes vārdu teikumā var paskaidrot cits patstāvīgas nozīmes vārds kā patstāvīgs teikuma loceklis. No šādas nostādnes varētu atkāpties tikai izņēmuma gadījumā, ja gramatisku vai semantisku iemeslu dēļ divi vai vairāki patstāvīgas nozīmes vārdi teikumā veido ļoti ciešu vienību. Īpaši tas sakāms par stabiliem frazeoloģismiem.

No īpašības vārdiem atkarīgos vārdus teikumā parasti var analizēt par patstāvīgiem teikuma locekļiem. Par kādiem teikuma locekļiem tie analizējami, latviešu valodnieciskajā literatūrā vēl trūkst norādījumu.⁴

Īpašības vārdu var paskaidrot deklinējamu vārdu šķiru (lietvārdu) vietniekvārdu un substantivizētā nozīmē lietu citu vārdu šķiru atkarīgie locījumi bez prievārda un arī savienojumā ar prievārdu, bez tam apstākļa vārdi un nenoteiksme. Apstākļu vārdi, paskaidrojot īpašības vārdu, parasti tuvāk raksturo īpašības realizēšanas intensitāti, pakāpi, tādēļ tie būtu uzlūkojami par pakāpes apzīmējumiem. Šos pakāpes apzīmējumus būtu lietderīgi vai nu iekļaut kā īpašu grupu pakāpes apstākļu apskatā vai arī izdalīt jaunā teikuma palīglocekļa kategorijā — apzīmējums.

Deklinējamo vārdu šķiru atkarīgie locījumi nozīmju ziņā ir daudzveidīgi. Viena no šo atkarīgo locījumu nozīmēm ir papildinātāja nozīme (piem., Viņš bija **pateicīgs** par sniegto palīdzību). Bet iespējamās arī daudzas citas nozīmes. No tām sevišķi atzīmējama mēra nozīme. Tā sevišķi raksturīga pie tādām īpašības vārdiem kā **augsts, biezs, garš, plats, smags, stiprs, vecs** u. c. Mēra nozīme ir dominējošā tādām atkarīgajam locījumam kā **akuzatīvs**. Piem:

— — — **pusstundu** garais pusdienas pārtraukums jau sen bija pagājis. Z, 1956, 16, 12; Līdzību vēl pasvītro apmēram četrdesmit **centimetrus** plats balts audums — — — Z,

³ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei II daļa, Rīgā, 1954., 44. lpp.

⁴ Teiktais attiecas uz publicētiem darbiem. Daudz vērtīgu norāžu un ierosmju šai ziņā sniedz doc. A. Ozola vēl nepublicētā doktora disertācija „Latviešu klasisko tautasdziesmu sintakse.”

1956, 7, 25; — — — grozīja rokā 5 kilogramus smago kinoaparatu. Z, 1956, 1, 5; Te jau rotaļājas gadu vecais lauvēns Singa — — — Z, 1956, 13, 31.

Kā rāda piemēri, atkarībā no īpašības vārda un atkarīgā vārda nozīmes akuzatīvs var norādīt gan laika, gan telpas, gan svāra mēru. Iespējams arī vēl citas nozīmes. Mēra nozīme būtu aplūkojama pie mēra apstākļiem.

Jāpiezīmē, ka tais konstrukcijas, kurās no īpašības vārda atkarīgais vārds ir daudzskaitli, skaitli visai bieži nosaka ar šo vārdu saistītais skaitļa vārds (sal. *piecus kilogramus smags*), tādēļ skaitļa vārds var kļūt par nepieciešamu atkarīgā komponenta sastāvdaļu. Teikuma locekļu analīzes sakarā te izvirzās problēma par saliktiem teikuma locekļiem.

No citām nozīmēm vēl minama cēloņa nozīme.

Tā visbiežāk sastopama konstrukcijās, kurās no īpašības vārda atkarīgs tāds prepozicionāls savienojums, kurā ietilpst prepozīcija **aiz vai no**. Piemēram:

— — — Oskars apstājās mēms **aiz izbrīna** un pārsteiguma — — — V. L., Zv. d., 1956, 23. Bij lūpas sausas man **no slāpēm** — — — V. Rikmanis, Z, 1956, 5, 24.

Šādi atkarīgie locījumi būtu analizējami par cēloņa apstākļiem.

Visai produktīva ir arī ierobežojuma nozīme. Tā ir dominējošā tādos vārdu savienojumos, kuros no īpašības vārda atkarīgs **lokatīvs**. Piemēram:

Viņš bija **augumā mazāks** — — — Z, 1956, 7, 5. Urbāna gleznotie portreti ir **bagāti kalorītā** — — — Z, 1956, 14, 16.

Kā tālāk redzēsīm, tieši ierobežojuma nozīme ir tā, ar kuru dažkārt cieši saskaras papildinātāja nozīme. Tas sakāms ne par lokatīvu, bēt citiem atkarīgajiem locījumiem. Atkarīgie locījumi ar skaidru ierobežojuma nozīmi būtu kvalificējami par ierobežojuma apstākļiem.

Jāmin arī salīdzinājuma nozīme. Piemēram:

Vecākais brālis sajukušiem matiem, **vara** brūnu seju — — — viņam blakus izskatījās pēc mežona. V. L., Zv. d., 1956, 31.

Jāpiezīmē, ka salīdzinājumu sintaktiskās analīzes jautājums vispār nav atrisināts. Varbūt būtu lietderīgi salīdzinājumus izdalīt īpašā teikuma palīglocekļu tipā — salīdzinātājos. Ar papildinātāja nozīmi saskaras tie salīdzinājumi, kas nostājas vai nu pie tādiem īpašības vārdiem, kuru leksiskajā nozīmē ietverts salīdzin-

nājums (**līdzīgs, līdzvērtīgs**), vai arī pie īpašības vārdu pārākās un vispārākās pakāpes. Par šādu konstrukciju analīzi runāsim tālāk.

Problemātiski analīzes ziņā ir arī no īpašības vārdiem atkarīgie infinitīvi (piem., **gata vs palīdzēt, spējīgs palīdzēt**). Arī pie šī jautājuma atgriezīsimies vēlāk.

Pārskats par dažām raksturīgākajām nozīmēm, kādas ir no īpašības vārda atkarīgajiem vārdiem, bija nepieciešams, lai parādītu, ka ar īpašības vārdu kā paskaidrojamo vārdu teikumā iespējamas ne tikai papildinātāja, bet arī daudzas citas attieksmes. Izvirzot jautājumu par papildinātāju pie īpašības vārdiem, šīs nozīmes nošķiramas no papildinātāja nozīmes.

Pievēršoties papildinātājam pie īpašības vārdiem, vēl noskaidrojams, kādu sistēmu izvēlēties tā aplūkojumam.

Parasti papildinātājus iedala tiešos un netiešos papildinātājos. Taču šis iedalījums tiek lietots, aplūkojot papildinātājus pie darbības vārdiem. Kā tālāk redzēsim, papildinātāji pie īpašības vārdiem ne vienmēr semantisko un gramatisko attieksmju ziņā atbilst papildinātājiem pie darbības vārdiem. Tādēļ nav lietderīgi pieverbu papildinātājiem raksturīgo iedalījumu attiecināt uz pieadjektīvu papildinātāja raksturojumu.

Pienomenu papildinātājus grupēsim pēc tiem locījumiem, kas atkarīgi no īpašības vārdiem. Šāds grupējums ļauj raksturot tos īpašības vārdus, pie kuriem attiecīgo locījumu papildinātāji lietoti, kā arī katram locījumam īpatnās nozīmju nianšes. Šāda grupējuma ietvaros tad var arī pievērsties atsevišķiem pieverbu un pieadjektīvu papildinātāju saskares gadījumiem.

Papildinātājs ģenitīvā

Latviešu valodā vispār nav daudz īpašības vārdu, kas pārvalda ģenitīvu. Vēl mazāk ir tādu īpašības vārdu, ar kuriem atkarīgais ģenitīvs ir papildinātāja attieksmēs, tādēļ ar konstrukciju daudzveidīgu papildinātājs ģenitīvā nevar lepoties.

Papildinātājs ģenitīvā sastopams pie īpašības vārdiem **cieniġs, kāriġs, vērts**. Ar pieverba papildinātāju korelatīvs ģenitīvs pie īpašības vārda **kārs**.

Piemēri:

Mācekli izrādījās sava **skolotāja cieniġs**. V. L., Z. dz., 1955, 512. Bet mēs nebūsim **cieniġi** arī šīs **balvas** — — — A. Gr., M. un p., 1948, 15. Viņš — — — apņemas sevī būt **viņas cieniġs**. R. S., Kam v. un v., Z, 1955, 15, 19. Nemiera pilns, izmisis un **cīņas kārs** Oskars staigāja šajā vakarā — — — V. L., Zv. d., 1956, 93. Kas attiecas uz

rumaņa izskatu, tad tas tiešām ir uzmanības vērts. Z, 1956, 16, 15. — — — tāda veselīga pieeja ir cienības vērtā. Z, 1956, 6, 17.

Kā rāda piemēri, tad visskaidrākā papildinātāja nozīme ir pieīpašības vārda kārs. Pie īpašības vārdiem **cienīgs** un **vērts** papildinātāja nozīmei pievienojas arī **ierobežojuma nozīme**. Pie īpašības vārda **vērts** dažkārt pirmā vietā var izvirzīties arī **mēra nozīme** (piem., šī grāmata ir piecu **rubļu vērtā**); tad ģenitīvs analizējams ar **mēra apstākli**. Mēra nozīmē gan parastāks akuzatīvs (sal. ar 70. lpp. teikto).

Papildinātāja nozīme (ar ierobežojuma nokrāsu) ir ģenitīvam vēl arī pie īpašības vārda **tukšs**.

— — — plašās avenijas bija **laužu tukšas** — — — Z, 1956, 4, 21.

Pieminami arī tādi objekta ģenitīvi pie īpašības vārdiem, kas no labas latviešu valodas tikuši skausti kā burtiski tulkojumi no vācu valodas. Te minami īpašības vārdi **drošs**, **izturīgs**, **priecīgs**, **spējīgs**. Ģenitīvu savienojumi ar šiem īpašības vārdiem mūsdienu latviešu valodā tomēr vēl aizvien sastopami, lai gan to vietā ieteikta citāda izteiksme. Tā „*vēja drošas*“ spuldzes vietā ieteiktas „*nenopūšamas* vai „*vēja nedziestošas spuldzes*“, „*ūdensdrošu drēbju*“ vietā „*nemirkstamas drēbes*“, „*ugunsdroša materiāla*“ vietā „*nedegams materials*“; „*uguns izturīgs*“ vietā ieteikts „*uguni izturīgs*“ vai „*ugunturīgs*“⁵, „*dzīves priecīgs*“ vietā „*dzīves prieka pilns*“, „*dzīves spējīgs*“ vietā „*dzīvei spējīgs*“ vai „*spējīgs dzīvot*“.⁶

Jāšaubās, vai ģenitīvus (un ar tiem radušos salikteņus) pie īpašības vārdiem **drošs**, **izturīgs**, **priecīgs**, **spējīgs** būs iespējams pilnīgi izskaust. Ja, piem., atzīst izteiksmi „*dzīves prieka pilns*“, kurā „*dzīves*“ īsti ir objekta ģenitīvs pie lietvārda „*prieks*“, tad ir dabiski, ka objekta ģenitīvs paliek arī pie īpašības vārda „*priecīgs*“. Valodas lietotājs, kas parasti nav filologs, nemaz nezina, ka „*dzīves priecīgs*“ ir burtisks tulkojums no vācu valodas. Valodas lietotājs tikai izjūt analogiju starp „*dzīves prieks*“ un „*dzīves priecīgs*“. Nav iebilsts pret konstrukcijām, kurās no lietvārda „*izturība*“ atkarīgs objekta ģenitīvs, piem., *sala izturība* vai *karstuma izturība*. Vai tad brīnums, ka blakus pastāv konstrukcijas ar objekta ģenitīvu pie īpašības vārda: *sala izturīgs* vai *karstuma izturīgs*. Tātad, pēc mūsu domām, mūsdienu valodā objekta ģenitīvi pie minētiem īpašības vārdiem nebūtu uzskatāmi par nekopta stila iezīmi. Bez tam ģenitīvu sa-

⁵ Valodas un rakstības jautājumi, rediģējis J. Endzelins, Rīgā, 1940, 15. lpp.

⁶ J. Endzelins, Dažādas valodas kļūdas, Rīgā, 1932, 40. lpp.

vienojumi ar minētajiem īpašības vārdiem jau lielā mērā frazeoloģizējušies. Jāpiebilst, ka ģenitīva vietā pie tāda īpašības vārda kā „izturīgs“ tagad visai parasts arī prepozicionāls savienojums ar „pret“, piem., **pret salu izturīgs** (sal. **Pret salu neizturīgām** šķirnēm potcelma saknes janvarī uzrāda daudz zemāku aizsargvielu — cukura un tauku daudzumu — — — LPSR ZA Vēstis, 1953, 4, 37).

Vēl jāapstājas pie īpašības vārdiem **bagāts** un **pilns**. Lietojuma biežuma ziņā īpašības vārds **pilns** minams pirmajā vietā starp visiem īpašības vārdiem, kas pārvalda ģenitīvu.

Ģenitīvam pie īpašības vārda **bagāts** bez papildinātāja nozīmes saskatāmas arī vairākas citas nozīmes. Tās ir **ierobežojuma** un **satura** nozīme.

— — — manā acu priekšā atkal parādās **saules bagātā** varenā zeme — — — Z, 1956, 6, 23. Pieredzes **bagāti** kalnos kāpēji apmāca alpinisma tehnikā jauniešus — — — Z, 1956, 6, 14.

Arī ģenitīvam pie īpašības vārda **pilns** bez papildinātāja nozīmes ir iekšēja satura nozīmes nokrāsa. Tā kā iekšējā satura nozīme ar papildinātāja nozīmi dažreiz saskaras⁷, ģenitīvs pie īpašības vārda **pilns** būtu uzlūkojams par papildinātāju.

Mākslinieks ir **pilns optimisma** un dzīves **prieka**. Z., 1956, 14, 16. Viņš — — — aizvien vēl **pilns apņemšanās** un **gribas** aktīvi mesties radošā darbā. Z, 1956, 14, 16. Visa telpa tādas siltas **miglas pilna** — — — A. U., Pl. m., 1955, 53.

Ar līdzīgu nozīmi ģenitīvs lietojams pie īpašības vārda **pārpilns**. — — — pats Kadiķis bija **spēka** pārpilns. V. Eg., C. pa dz., 1956, 7.

Samērā retāk jāsstopas ar tādām konstrukcijām, kurās ģenitīvs (vai instrumentālis) ir atkarīgs ne vien no īpašības vārda **pilns**, bet arī no darbības vārda (piem., nelielā telpa bija **pieblīvēta pilna ļaužu (ļaudim)**). Uz šādām konstrukcijām norāda arī prof. J. Endzelīns Latviešu valodas gramatikā.⁸

Ģenitīvs pie īpašības vārda **pilns** bieži piesaistīts tik cieši, ka īpašības vārds **pilns** viens pats šķiet neparasts kā patstāvīgs teikuma

⁷ Ar satura nozīmi jāsstopas pie dažiem tiešajiem papildinātājiem, kas atkarīgi no darbības vārdiem, kuri nosauc runas, domu, jūtu procesus: Viņš **sacīja** dažus **vārdus**. Viņš **domāja** dziļas **domas**.

⁸ Skat. 394. § 4, 557. lpp.: *man piebira pilnas kurpes zilu ziedu* BW 638; *dīķis pilns kuoku piemētāts* RKr. VII, 176. *mikla*; *muciņa pilna gaļas piesāta* RKr. VII, 839. *mikla*.

loceklis (visbiežāk kā izteicējs vai apzīmētājs). Tas tā mēdz būt tad, ja īpašības vārds **pilns** attiecināts uz tādas leksiskās nozīmes vārdu kā teikuma priekšmetu vai apzīmējamo vārdu, ko parasti nemēdz saistīt ar pilnuma jēdzienu. Tādēļ parasti skau, piem., *istaba bija pilna, trauks bija pilns*, turpretim neparasti skau, piem.: *pilns mirklis, pilns smaids*.

Daži piemēri:

Beidzot bija pienācis šis **briesmu pilnais** mirklis — — —
Z, 1956, 15, 5.

— — — māšicas acīs bija **baiļu pilna** neticība. Z, 1956,
5, 12.

No galvas līdz kājām viņa bija **slimību pilna**. V. L.,
Z. dz., 1955, 73.

Ir zināms pamats šāda tipa konstrukcijas īpašības vārdu **pilns** kopā ar atkarīgo ģenitīvu (vai instrumentāli) uzlūkot par vienu (saliktu vai paplašinātu) teikuma locekli. Taču, lai teikuma gramatiskā analizē pēc iespējas izvairītos no semantizēšanas, atzīstam par iespējamu arī minētajās konstrukcijās ģenitīvu analizēt atsevišķi (par papildinātāju) un īpašības vārdu **pilns** atsevišķi (tā sintaktisko funkciju nosaka teikuma izveidojums).

Nobeidzot apskatu par papildinātāju ģenitīvā, jākonstatē, ka ģenitīvam pie īpašības vārda ar nelieliem izņēmumiem papildinātāja nozīme nav visai spilgta. Ģenitīvs biežāk nosauc ar īpašības vārdu nosauktās pazīmes ierobežojumu vai saturu. Tādēļ jāatzīst, ka ģenitīvi pie aplūkotajiem īpašības vārdiem visumā ir ar sinkrētisku teikuma locekļu raksturu. Jāpievērš uzmanība vēl vienam faktam, par kuru līdz šim netikām runājuši. Ja runātājs grib izcelt papildinātāja nozīmi, tad ģenitīvs tiecas nostāties aiz īpašības vārda (sal. „*Telpa bija ļaužu pilna*“ un „*Telpa bija pilna ļaužu*“; „*Viņš bija slavas kārs*“ un „*Viņš bija kārs slavas*“). Šāds pārstatījums nav vienādi iespējams un raksturīgs pie visiem īpašības vārdiem. Visbiežāk to sastopam pie īpašības vārda **pilns**, arī **cienīgs** un **vērts**. Bez tam vietas maiņas rezultātā ģenitīva vietā var būt parastāki prepozicionāli savienojumi (sal. „*Viņš bija slavas kārs*“ un „*Viņš bija kārs pēc slavas*“). Papildinātāja nozīmes pastiprināšanās pozitīvā novietojumā motivējama ar to, ka papildinātāja parastā vieta ir aiz paskaidrojamā vārda. Raksturīgi vēl arī tas, ka ģenitīva pārstatījums vietas ziņā iespējams tikai tad, ja īpašības vārds ir izteicēja funkcijā, turpretim nav iespējams, ja īpašības vārds ir apzīmētāja funkcijā (sal. „*Auditorija bija klausītāju pilna*“ un „*Auditorija bija pilna klausītāju*“, bet „*Klausītāju pilnā auditorija apsveica sirmo profesoru*“ — te nevaram pārstatīt ģenitīvu). Šis fakts liecina

par to, ka papildinātāja pamatfunkcija ir paskaidrot izteicēju. Tas arī saprotams, jo papildinātājs parāsti ir pieverbāls, bet verba sintaktiskā pamatfunkcija ir būt par izteicēju.

Papildinātājs datīvā

No īpašības vārda atkarīgajam datīvam, salīdzinot ar visiem citiem tieši atkarīgajiem locījumiem, ir visspilgtākā papildinātāja nozīme. Ar datīvu šai ziņā, kā tālāk redzēsīm, var sacensties vienīgi daži netieši atkarīgie locījumi, t. i., prepozicionālie savienojumi.

No īpašības vārda atkarīgā datīva spēcīgā papildinātāja nozīme izskaidrojama ar šādiem galvenajiem faktoriem.

1) No īpašības vārda atkarīgie datīvi vairāk nekā jebkuri citi tieši vai netieši atkarīgie locījumi ir korelatīvi gramatisko un semantisko attieksmju ziņā ar attiecīgiem pieverbu papildinātājiem. Te minami šādi īpašības vārdi:

atsaucīgs (sal. atsaukties), **(no)derīgs** (sal. noderēt), **gatavs** (sal. gatavoties), **kaitīgs** (sal. kaitēt), **līdzīgs** (sal. līdzināties), **paklausīgs** (sal. paklausīt), **paļāvīgs** (sal. paļauties), **pateicīgs** (sal. pateikties), **pievienīgs** (sal. pievienēt), **pret-runīgs** (sal. runāt pretī), **tuvs** (sal. tuvoties), **uzticīgs** (sal. uzticēties), **vajadzīgs** (sal. vajadzēt).

2) Biežāk nekā citi tieši atkarīgie locījumi datīvs nostājas aiz īpašības vārda. Kā jau iepriekš noskaidrojām (runājot par ģenitīvu), šāda no īpašības vārda atkarīga locījuma pozīcija pastiprina tā papildinātāja nozīmi.⁹

3) Datīvam kā locījumam viena no raksturīgākajām sintaktiskajām funkcijām vispār ir papildinātāja funkcija, vismaz t. s. stīprā pārvaldījuma gadījumos.

Nav noliedzams, ka arī datīvam pie īpašības vārda visai bieži bez papildinātāja nozīmes ir arī ierobežojuma nozīme, bet galvenokārt pie tādiem īpašības vārdiem, kas gramatisko un semantisko attieksmju ziņā nav korelatīvi ar darbības vārdiem. Te var minēt, piem., šādus īpašības vārdus: **liktenīgs**, **izdevīgs**, **parocīgs**, **radniecīgs**, **raksturīgs**, **spējīgs**, **svarīgs**, **svešs**, **tāls** u. c. Bez tam ierobežojuma nozīme var pastiprināties, ja datīvs, īpaši pie minētajiem īpašības vārdiem, ir prepozitīvs. Taču jāņem vērā arī tas, kādu nozīmi teikumā runātājs vairāk grib izcelt.

⁹ Teiktāis attiecināms uz tādiem no īpašības vārda atkarīgiem locījumiem, kam vispār ir papildinātāja nozīme. Citādi no īpašības vārda atkarīgais locījums (piem., lokatīvs) var arī atrasties aiz īpašības vārda un tam tomēr nav papildinātāja nozīmes.

Vispirms ar piemēriem ilustrēsim tādas papildinātājus datīvā pie īpašības vārdiem, kas gramatisko un semantisko attieksmju ziņā ar paskaidrojamo īpašības vārdu ir korelatīvi papildinātājiem datīvā pie attiecīgiem darbības vārdiem.

Viņš vienmēr bija atsaucīgs **jaunajam**, **progresīvajam**.; — — — augļu sīrups sevišķi **derīgs bērniem**. Z, 1956, 4, 24.

Mašīna toties ir ļoti **nodērīga** specialu zinātnisku un tehnisku tekstu ātrai **pārtulkošanai**. Z, 1956, 15, 23.

Lai izaudzētu pieaugušu, **barībai** **nodērīgu** vardi, paiet trīs četri gadi. Z, 1956, 4, 12.

Visi saģērbušies, uzkabēm plecos, **gatavi iziešanai**. V. L., Z. dz., 1955, 218.

— — — šī ķīmiskā viela ir **kaitīga** tikai **kukaiņiem**.

— — — A. Gr., Ļ. ie. d. sp., 1953, 113.

To dziesma **līdzīga klakšķināšanai** — — — Z, 1956, 6, 32.

Atbilde ir **līdzīga cirtienam** — — — Z, 1956, 4, 25.

Mierīgs un **paļāvīgs** drīzai **uzvarai** Garoza brauca mājās. V. L., Zv. d., 1956, 161.

Par to viņš bija **pateicīgs** jaunajiem **ļaudīm**. V. L., Zv. d., 1956, 81.

— — — šis rakstnieks ir dziļi **tuvs** katra amerikāņa **sirdij**. Z, 1956, 120.

Viņi bija palikuši **uzticīgi** dotajiem **solījumiem**. V. Egl., C. pa dz., Z, 1955, 4, 21.

Datīvam pie īpašības vārda **līdzīgs** bez papildinātāja nozīmes ir arī salīdzinājuma nozīme.

Tālāk lai seko piemēri tādām papildinātājam datīvā, kura attieksmes ar paskaidrojamo īpašības vārdu nav līdzīgas pieverba papildinātāja attieksmēm ar paskaidrojamo darbības vārdu.

Virš chlorkaļķa nostājas dzidrns šķidrums ar **chloram** **īpatnējo** smaku — — — Z, 1956, 2, 32.

— — — kādreiz sekundes var būt **liktenīgas** tā cilvēka **dzīvībai**, pie kura steidz Rīgas pilsētas ātrās ārsta palīdzības brigade — — — Z, 1956, 6, 6.

No „Piņegas“ virsniekiem viņš atzina par **līdzvērtīgu** sev vienīgi kapteini — — — V. L., Z. dz., 1955, 260.

— — — skalas iekārtas konstrukcija ir ļoti **parocīga** **lietošanai**. Z, 1956, 2, 25.

Dzeņiem **radniecīgās** medus dzeguzes ir vairākas **sugas** — — — Z, 1956, 15, 29.

Šais gados rūpnīca izauga, pārvarēja nopietnas grūtības, kas raksturīgas katram jaunam pasākumam — — — Z, 1956, 5.

Man tā vien liekas, ka citādi dzīvei tu nemaz neesi spējīgs. V. L., Z. dz., 1955, 287.

— — — tas ir svarīgs satiksmi. V. Egl., C. pa dz., Z, 1955, 5, 18.

— — — tā ir organismam sveša. Z, 1956, 7, 13.

— — — jo skaistāks tas bija, jo tālāks un svešāks saviem dzīvības avotiem. V. L., Z. dz., 1955, 398.

Aplūkojot papildinātāju datīvā, esam minējuši ne visus īpašības vārdus, kas pārvalda datīvu, bet tikai biežāk lietotos. Jāaizrāda, ka datīvs pie tiem īpašības vārdiem, kas gramatisko un semantisko attieksmju ziņā nav korelatīvi ar darbības vārdiem, ir brīvāks (sal. „*noderīgs uzturam*“ un „*svešs organismam*“). Papildinātājs datīvā nosauc to īstenības objektu, uz ko tiek attiecināta ar īpašības vārdu nosauktā pazīme. Lietojuma biežuma ziņā papildinātājs datīvā ir pats produktīvākais pieadjektīvu papildinātāja veids.

Papildinātājs instrumentāli

No pārējiem tieši atkarīgajiem locījumiem papildinātāja funkcijā vēl pieminams instrumentālis. Instrumentālis kā papildinātāja locījums nav tipisks. Tas vērojams jau konstrukcijās ar papildinātāju pie darbības vārdiem. Vēl mazāk izplatītas konstrukcijas, kurās instrumentālis ir papildinātājs atkarībā no īpašības vārdiem. Instrumentālim pie īpašības vārdiem ir gan ierobežojuma nozīme (gandrīz pie visiem īpašības vārdiem), gan līdzekļa nozīme (piem., pie īpašības vārda *bagāts, pilns* u. c.)¹⁰ Šo dažādo nozīmju saskare apgrūtina no īpašības vārdiem atkarīgo instrumentāļu sintaktiskās (teikuma locekļa) funkcijas noteikšanu. Jāpiezīmē, ka, piem., līdzekļa instrumentāļa analizē nav īstas skaidrības arī tad, ja tas atkarīgs no darbības vārda. Tad to analizē gan par netiešo papildinātāju,¹¹ gan par veida apstākli.¹² Varbūt

¹⁰ Par līdzekļa instrumentāli pie īpašības vārda *pilns* runā arī prof. J. Endzelīns. Skat. Latviešu valodas gramatika, 1951, 444. š.

¹¹ Sal.: „Par netiešo papildinātāju var būt deklinējams vārds attiecīgā locījumā kopā ar kādu no prievārdiem no — — —, ar (norādot līdzekli — — —, — — — Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā, 1954 71. lpp.

¹² Sal.: „Par veida apstākli var būt lietvārda vai ar lietvārda nozīmi lietota vārda instrumentāļa forma, piem.: Lieliem soļiem gājējs devās tālāk. Turpat 63. lpp.

būtu lietderīgi līdzekļa nozīmi apvienot vienā teikuma palīglocekli — līdzekļa apstākli. Tādā gadījumā jautājums par papildinātāju instrumentāli pie īpašības vārdiem pilnīgi atkrīstu, jo tieši līdzekļa nozīme ir tā, kuras dēļ, balstoties uz pašreiz pieņemtās analīzes, varētu runāt par papildinātāju instrumentāli. Kamēr jautājums par līdzekļa apstākli latviešu valodniecībā vēl nav izšķirts, dažās konstrukcijās nosacīti runāsim par papildinātāju instrumentāli.

Par papildinātāju instrumentāli vispirms varētu runāt pie īpašības vārda **pilns**. Instrumentālim pie īpašības vārda **pilns** papildinātāja nozīme spīgtāka nekā ģenitīvam.

Kaļīte bija pilna visādām lietām. V. L., Zv. d., 1956, 245.
Zemā istaba līdz pat nomelnējušo siju atbalstītājiem griestiem bija pilna ar dēļiem, lietas kokiem, pasāktiem izkapšu kātiem un ratu gaņģiem. M. B., P. z., 1956, 104.

Instrumentālis pie īpašības vārda **pilns** nozīmes ziņā tuvs instrumentālim pie darbības vārda **pildīties** (ar ko).

Par papildinātāju varētu uzlūkot arī instrumentāli pie īpašības vārda **bagāts**.

— — — Daugava visās vietās nav vienlīdz bagāta ar enerģiju. Z, 1956, 4,2.

Dobeļe nepārtraukti aug, kļūst bagātāka ar jaunām ēkām. Cīņa, 1956, 283.

Instrumentālis īpašības vārdiem var pievienoties arī bez prievārda „ar“ palīdzības.

Zveja tovasar izdevās laba, augusts bija bagāts lieliem lašu un vimbu lomēm. V. L., Z. dz., 1955, 694.

Papildinātājs instrumentāli parasti nosauc to īstenības objektu, kas kā līdzeklis sekmē vai nesekmē ar īpašības vārdu nosauktās pazīmes realizēšanos.

Instrumentāli sastopam arī vēl pie citiem īpašības vārdiem, piem., **patiess, raksturīgs, slavens, slimīgs** u. c. Pie šiem īpašības vārdiem instrumentālim ļoti spēcīga ierobežojuma nozīme (piem., No *Kārļa Veidenbauma lāga saimnieka nav, slimīgs ar krūtīm* — — — A. U., XII, 1952. 66), tādēļ, šķiet, to lietderīgāk uzlūkot par ierobežojuma apstākli. Šāds instrumentālis būtu saucams par ierobežojuma instrumentāli.

Ar prepozicionālu savienojumu izteikts papildinātājs

Šādu pieadjektīva papildinātāju varētu īpašā grupā arī neizdalīt un aplūkot kopā ar attiecīgiem atkarīgajiem locījumiem. Taču tas nebūtu lietderīgi vairāku iemeslu dēļ:

1) prepozicionālajos savienojumos var būt arī tādi locījumi (piem., akuzatīvs), kas citādi par pieadjektīvu papildinātāju netiek lietoti,

2) daži prepozicionāli savienojumi var rasties tikai noteiktā gramatiskā konstrukcijā (piem., pie īpašības vārda pārākās un vispārākās pakāpes) un tikai šādā konstrukcijā analizējami par papildinātājiem.

Tādēļ arī prepozicionālos savienojumus papildinātāja funkcijā izdalām atsevišķā grupā.

Papildinātāja nozīme ir tikai nedaudzu prepozīciju savienojumiem ar atkarīgajiem locījumiem. Par papildinātāju var būt: 1) prepozīcija **no** ar atkarīgu ģenitīvu, 2) **pie** ar atkarīgu ģenitīvu, 3) **par** ar atkarīgu akuzatīvu, 4) **pret** ar atkarīgu akuzatīvu, 5) **uz** ar atkarīgu akuzatīvu.

Pievērsisimies atsevišķi katra prepozicionālā savienojuma aplūkojumam.

Prepozicionāli savienojumi ar „no“ papildinātāja funkcijā

Prepozīcija **no** ar atkarīgu ģenitīvu var piesaistīties diezgan daudziem īpašības vārdiem, bet tikai dažos gadījumos šim prepozicionālajam savienojumam teikumā ir papildinātāja nozīme.

Prepozicionālus savienojumus ar **no** pie īpašības vārdiem minējis jau K. Milenbahs,¹³ taču to sintaktiskās (teikuma locekļa) funkcijas raksturojumu viņš nav devis. Bez tam K. Milenbahs domā, ka šādi prepozicionāli savienojumi laikam gan skaidrojami ar vācu valodas ietekmi, tādēļ to vietā ieteic īpašības vai attiecības instrumentāli vai arī attiecības lokatīvu. Mūsdienu latviešu valodā prepozicionālie savienojumi ar **no** diezgan plaši lietoti un to vietā

¹³ Sal.: J. Endzelins, K. Milenbachs, Latviešu gramatika, 1923, 234.—235. Ipp.:

6) Pie īpašības vārdiem satiksmes vārds „no“ reti sastopams: Nabags no mantas, bagāts no prieka (labāki: mantā, priekā); plīks no drēbēm.

7) Attiecības un īpašības instrumentāla vietā ieviesies satiksmes vārds „no“: mazs no auguma; tu, puisīti, sārts no vaiga; no acīm neredzīgi, no ausīm nedzirdīgi B. V. 12939 — Vai te tik tādiem teicieniem nav vācu valoda biedros bijusi? Droši vācu valodas pēdas redzamas bībeles valodā: liels no žēlastības — attiecības lokatīva vietā: liels žēlastībā. Tāpēc labāki: mazu augumu, sārta vaigu, jeb sārts vaigā; acīm neredzīgs.

ne vienmēr var likt instrumentāli vai lokatīvu (piem., **No sardzes brīvie jūrnieki aizsteidzās uz upi.** Z., 1956, 8, 11). Tais gadījumos, kuros prepozicionālā savienojuma vietā var stāties lokatīvs, prepozicionālajiem savienojumiem dominējošā ir ierobežojuma nozīme un tie būtu analizējami par ierobežojuma apstākļiem (sal. „sārts no vaiga“ un „sārts vaigā“). Citos gadījumos ierobežojuma nozīme var robežoties arī ar papildinātāja nozīmi (sal. „brīvs no sardzes“ un „atbrīvoties no sardzes“) vai cēloņa nozīmi (piem., Gaiss bija zils no pašaudzētās tabakas dūmiem. Z, 1956, 14, 6). Papildinātāja un cēloņa nozīmes saskare konstatējama arī konstrukcijās, kurās prepozicionālais savienojums ar **no** atkarīgs no verba (piem., **Acis pagurst no ļaužu kustības** lejā — — — R. Sēlis). Tas viss apgrūtina šo prepozicionālo savienojuma teikuma locekļa funkcijas noteikšanu. Jautājuma pilnīgai izšķiršanai vēl vācams materiāls.

Talāk minēsim piemērus, kuros pēc mūsu domām prepozicionālajiem savienojumiem varētu saskatīt papildinātāja nozīmi.

„Viss atkarīgs no kopšanas“, viņš laipnā vēlibā skaidro. Z, 1956, 14, 17.

— — — glītā stikla plāksnīte darīja atšķirīgu vienkam māju **no** tādām pašām blakus celtnēm — — — A. G., Ļ. ie. d. sp., 1953, 38.

— — — kādu nakti Oskara vimbukši bija balti **no zivīm** — — — V. L., Zv. d., 1956, 361.

Viņš bija pilngadīgs, kā vienīgais dēls **brīvs no karaklausības.** V. L., Z. dz., 1955, 34.

Neviena iela, neviens nams nebija **drošs no jūrskolnieku sirojumiem.** V. L., Z. dz., 1955, 83.

— — — vēja purinātie koki bija **gaiši no logiem** un rezerves izejas stikla **durvīm** virs balkona. A. U. XII, 1957, 69. Viņa mugura bija **slapja no sviedriem un lietus.** J. E., Nov. dzl., 1955, 55.

Un visas ielas **no ļaudīm** tukšas. R. S., Kam v. un v., Z, 1955, 9, 14.

Kas tad jums **no viņiem** vajadzīgs? A. G., Ļ. ie. d. sp., 1953, 133.

Prepozīcijas **no** savienojums ar ģenitīvu papildinātāja funkcijā parasti nosauc vai nu to īstenības objektu, kas nosaka īpašības vārdā nosauktās pazīmes pastāvēšanu, vai arī to īstenības objektu, uz kuru attiecas šā pazīme. Pirmajā gadījumā papildinātājam ir arī zināma cēloņa nozīmes nokrāsa.

Atsevišķi aplūkojamas konstrukcijas, kurās prepozīcija **no** ar ģenitīvu atkarīga no īpašības vārda vispārākās pakāpes vai vispārākās pakāpes nozīmē lietotas pārākās pakāpes. Šādas konstrukcijas var veidoties ar visiem īpašības vārdiem, kam ir salīdzināmās pakāpes, t. i., ar visiem kādības īpašības vārdiem.

Daži piemēri:

Berbele ir visjaunākā **no** mūsu žurnāla korespondentiem. Z, 1956, 15, 9.

Kā jaunākais **no** visiem kluba locekļiem es centos nepalaist garām nevienu sapulci — — — Z, 1956, 1, 27.

Šādās konstrukcijās tam īstenības objektam, uz kuru attiecināts īpašības vārds, ar šo īpašības vārdu nosauktā pazīme piemīt lielākā mērā nekā tiem īstenības objektiem, ko nosauc papildinātājs. Līdz ar to šādam papildinātājam ir salīdzinājuma nozīmes nokrāsa.

Prepozicionālie savienojumi ar „par“ papildinātāja funkcijās.

Atšķirībā no prepozicionāliem savienojumiem ar **no** prepozicionāliem savienojumiem ar **par** ir spilgti izteikta papildinātāja nozīme. Tas galvenokārt skaidrojams ar to, ka prepozicionālie savienojumi ar **par** pie īpašības vārdiem gadījumu vairumā ir korelatīvi ar papildinātājiem pie darbības vārdiem.

Biezāk sastopamie īpašības vārdi, kas prasa pēc sevis prepozīciju **par** ar akuzatīvu ir šādi: **atbildīgs** (sal. atbildēt), **bailīgs** (sal. baidīties), **drošs**, **lepns** (sal. lepoties), **pateicīgs** (sal. pateikties), **priecīgs** (sal. priecāties), **vainīgs** (sal. vainot), **vienaldzīgs**.

Tālāk lai seko piemēri:

— — — **par** kadru tehniskās kulturas limeni un apzinīgumu ir atbildīga arī pārvalde. V. Egl., C. p. dz., Z, 1955, 3, 126.

Mulst tikai tādi cilvēki, kas nejutās droši **par** savas rīcības pareizību. V. L., Z. dz., 1955, 393.

Anna bija lepna **par** savu lielo, stīpro brāli un **par** to pasauli, kurā abi ar to dzīvoja. A. U. XII, 1952, 190.

Nē, viņš nemaz nejutās pateicīgs Aijai **par** šo pakalpojumu. V. L., Z. dz., 1955, 595. Visi bija priecīgi **par** jauno atnācēju — — — J. E., Nov. izl., 1955, 47.

— — — un katrs izgāza savas dusmas uz viņu, it kā viņš būtu vainīgs **par** visu pārdzīvojumu postu. V. L., Z. dz., 1955, 54.

Tam šķita, ka cilvēkam, kas ir vienaldzīgs par savām attiecībām pret līdzcilvēkiem, ka tādām cilvēkam vienaldzīga visa dzīve. Z., 1956, 2, 17.

Īpašr jāapstājas pie tām konstrukcijām, kurās prepozīcija par ar akuzatīvu atkarīga no īpašības vārda pārākās pakāpes. Šādu konstrukciju veidošanās iespējama pie visiem kādības īpašības vārdiem. Prepozīcijas par savienojumam ar akuzatīvu šādās konstrukcijās bez papildinātāja nozīmes ir arī salīdzinājuma nozīme. Ar prepozicionālo savienojumu izteiktais papildinātājs nosauc to īstenības objektu, kas kādas īpašības ziņā ir vai nav pārāks par kādu citu īstenības objektu. Līdz ar to tiek izteikts salīdzinājums.

Ja vēja spēks ir stiprāks par upes straumi, tad šī upe sāk tecēt pretējā virzienā. Z, 1956, 3, 32.

Roberts bija pusgalvu mazāks par Oskaru — — — V. L., Zv. d., 1956, 31.

Ingus domāja, ka viņš ir vecāks par Ernestu — — — V. L., Z. dz., 1955, 121.

Ar papildinātāja attieksmēm nav sajaucamas mēra attieksmes, kuras arī dažkārt izsaka ar prepozīcijas par un atkarīgā locījuma palīdzību, piem.:

— — — 1. klases radiola ir par 16 kilogramiem vieglāka nekā tās pašas klases radiola „Miers“. Z, 1956, 2, 25.

Kā rāda iepriekšējais teikums, tad prepozicionālais savienojums ar par mēra nozīmi izsaka tad, ja teikumā ir vismaz divi īstenības objekti, kuru īpašības mērs tiek salīdzināts. Šajā teikumā otrs (salīdzināmais) īstenības objekts pievienots ar saikļa nekā palīdzību, bet tas var pievienoties arī ar prepozīcijas par palīdzību.

Šai sakarā jāizrāda, ka latviešu valodā salīdzināmos īstenības objektus pie īpašības vārda pārākās pakāpes var sasaistīt ne tikai ar prepozīcijas par palīdzību, bet arī ar saikļu¹⁴ kā un nekā palīdzību.¹⁵

¹⁴ Pašreizējās skolu gramatikās kā un nekā šādā izlietojumā tiek uzskatīti par partikulām (sal. Latviešu valodas gramatika VIII—XI kl., II d., 1954, 49. lpp.), taču pareizāk tos būtu saukt par saikļiem visās konstrukcijās, kurās kā un nekā saista salīdzinājuma pamatkomponentus — salīdzināmo un salīdzinātāju daļu. Tādēļ arī šai rakstā kā un nekā saukti par saikļiem un nevis par partikulām.

¹⁵ Nevaram pievienoties pašreizējai vidusskolas gramatikai, pēc kuras no īpašības vārda pārākās pakāpes atkarīgo prepozīciju par kopā ar attiecīgo locījumu un salīdzinājuma partikulas kā un nekā kopā ar attiecīgu locījumu ietilpina vai nu salikta izteiceja vai salikta saskaņota apzīmētāja sastāvā. Sal. Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, 1954, 36. lpp. un 49. lpp. Pēc mūsu domām salīdzināmā un salīdzinātāja daļa teikumā funkcionē kā patstāvīgi teikuma locekļi.

Konstrukcijas ar prepozīciju **par** un saikļiem **kā** un **nekā** nozīmes ziņā ir sinonīmas. Ja prepozicionālo savienojumu ar **par** pie īpašības vārda pārākās pakāpes atzīstam par papildinātāju, tad par papildinātāju jāatzīst arī konstrukcijas ar **kā** un **nekā**.

Piemēri ilustrācijai:

Francim viņas balss likās vēl s k a i s t ā k a **nekā** klavieru skaņas. V. L., Zv. d., 1956, 362. — — — viņš bija l i e l ā k s **nekā** citi. V. L., Zv. d., 1956, 37.

Latviešu literārās valodas norma prasa šķirt partikulu resp. saikļu **kā** un **nekā** lietojumu.¹⁶

Jāsaka: „Viņš ir vecāks **nekā** es“, bet „Viņš nav vecāks **kā** es.“ Bet **kā** rīkoties, ja negācija **ne** pievienojas īpašības vārdam? Formas ziņā šāds teikums ir apgalvojuma teikums. Tātad būtu jāsaka: šis ceļš ir nelīdzenāks **nekā** iepriekšējais? Bet arī šādā teikumā sastopas divas negācijas. Vai nebūtu pareizāk teikt: šis ceļš ir **nelīdzenāks kā** iepriekšējais? Uz šo jautājumu mēs pašreiz atbildi gramatikās neatrodam. Pēc mūsu domām pareizāk būtu pēc īpašības vārda formas, kurā ietilpst negācija **ne**, lietot saikli **kā**. Šādu lietojumu sastopam arī literatūrā, piem.:

Enkurā sprādze tomēr bija mazliet n e p a t ī k a m ā k a **kā** grāmatas. V. L., Z. dz., 1955, 65.

Ja mūsu ieteikto lietojumu pēc noliegtas īpašības vārda formas pieņem, tad jāizdara precizējumi pastāvošās normas formulējumā.

Diemžēl ne vienmēr normu par **kā** un **nekā** lietošanu ievēro arī tad, kad nekādu problēmu nav. Diezgan bieži sastopam lietotu **kā** tur, kur vajadzīgs **nekā**, piem.:

Vai viņš bija sliktāks **kā** kazaki? V. L., Z. dz., 1955, 137.

Šāds nepareizs **kā** lietojums skaužams.

Sastopamies (gan retāk) arī ar pretēju kļūdu, kad **nekā** lietots **kā** vietā:

Vai Džonītis n e b i j a daudz l a b ā k s **nekā** viņš? V. L., Z. dz., 1955, 274.

Arī šāds **nekā** lietojums skaužams.

Jāatzīmē vēl tādas konstrukcijas ar **kā** resp. **nekā**, kurās netiek kādas īpašības ziņā salīdzināti divi dažādi īstenības objekti, bet viens un tas pats īstenības objekts. Šādās konstrukcijās visai bieži īstenības objektu, kura dažādās īpašības pakāpes tiek salīdzinātas, min tikai vienu reizi.

¹⁶ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, I daļa, Rīgā, 1953, 165. §. Sal. arī M. Alksnis un O. Vilāns, Latviešu valodas gramatika, vidusskolas kurss, Rīgā, 1948, 82. §.

Jaunie vagoni paredzēti daudz lielākiem ātrumiem nekā līdzšinējie. Z., 1956, 4, 3.

Uz Marsa klimats nesalīdzināmi vienmērīgāks nekā uz zemes. Z, 1956, 3, 23.

Kā redzams no piemēriem, uz neatkārtoto īstenības objektu var būt attiecināti paliglocekļi. 1. teikumā tāds paligloceklis ir apzīmētājs „līdzšinējie“ (vagoni), 2. teikumā tāds paligloceklis ir „uz zemes“ (kas attiecināms uz neatkārtoto vārdu „klimats“) un arī var tikt analizēts par apzīmētāju. Šādās konstrukcijās salīdzinājuma attieksmes gan pastāv, bet, tā kā nav atkārtots salīdzināšanas objekts, tad par papildinātāju aiz kā resp. nekā nevar runāt.

Šai rakstā neaplūkosiņam jautājumu, kā analizēt salīdzinājumus ar saikli kā pie īpašības vārdu pamata pakāpes (piem., Viņš ir tikpat vecs kā es). Tas ir īpaša raksta uzdevums.

Prepozicionāli savienojumi ar „pret“ papildinātāja funkcijā

Ir visai daudz tādu īpašības vārdu, kurus paskaidro prepozīcijas pret savienojums ar akuzatīvu. Prepozicionālie savienojumi ar pret raksturīgi ar to, ka ar īpašības vārdu saistīti visai brīvi.

Prepozīcijas pret savienojumus ar akuzatīvu pie dažiem īpašības vārdiem minējis arī K. Milenbahs¹⁷, bet to teikuma locekļu funkcijas nav paskaidrojis. Domājam, ka prepozicionālie savienojumi ar pret pie īpašības vārdiem parasti analizējami kā papildinātāji (ar ierobežojuma nozīmes nokrāsu). Šādi papildinātāji nosauc to īstenības objektu, uz kuru tiek attiecināta ar īpašības vārdu nosauktā pazīme.

Piemēri ilustrācijai:

— — — jūs esat a kls pret mums draudošajām briesmām. Z, 1956, 2, 19.

Bet mūsu rūpnīcas un arteļi bieži ir neatsaucīgi pret jaunajiem māksliniekiem. Z, 1956, 17, 4.

— — — Vaira Dziesmu dienā izturējās atturīgi pret viņu. V. Egl., C. pa dz., 1955, 7, 22.

Enants ir ļoti izturīgs arī pret gaismu un karstumu. Z, 1956, 17, 17.

Līdzīgas attieksmes konstatējamas arī, piem., pie šādiem (īpašības vārdiem: bezspēcīgs, drošs, (bez)jūtīgs, lepns, pasīvs, plecīgs, sirsnīgs, slikts, uzmācīgs, uzņēmīgs, vienaldzīgs u. c.

¹⁷ J. Endzelins, K. Milenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1923, 340. š.: „Neistā nozīmē pret izsaka gan draudzīgu, gan naidīgu attiecību: Tā stāv puiša dvēselīte pret jaunām meitīņām. Laipnīgs, mīlīgs, bezkaunīgs, briesmīgs pret savu tuvāku. Pret likumu. (Pasv. mūsu — J. K.)

Prepozicionāli savienojumi ar „uz” papildinātāja funkcijā

Par papildinātājiem, kas izteikti ar prepozīciju **uz** un akuzatīvu, visumā sakāms tas pats, kas par papildinātājiem, kas izteikti ar prepozīciju **pret** un akuzatīvu. Dažus īpašības vārdus, kas biedrojas ar prepozīciju **uz**, min arī K. Milenbahs¹⁸. Arī šiem papildinātājiem ir ierobežojuma nozīmes nokrāsa, kas dažkārt var būt visai spilgta (piem., **uz (ar) acīm slims, uz (ar) ausīm kurls, uz (ar) vienu kāju klibs**)¹⁹.

No īpašības vārdiem, kas biedrojas ar prepozīciju **pret**, var minēt, piem., šādus: **dusmīgs** (sal., **dusmoties**), **greizsirdīgs, kārs, lepns, modrīgs, nikns, pūcīgs, spējīgs, traks** u. c.

Piemēri ilustrācijai:

— — — viņš **dusmīgs uz mani** — — — V. Egl., C. pa dz., Z, 1955, 5, 21.

Ojars gan nebija **kārs uz glaimiem** — — — V. Egl., C. pa dz., Z, 1955, 5, 9.

Es būšu tad **lepna uz jums** un mūsu **draudzību**. A. Gr., L. ie. d. sp., 1953, 242.

Kāpēc viņš tik **nikns uz mums?** V. L., Z. dz., 1955, 601.

Tajos gadījumos, kuros netieši atkarīgo locījumu parasti neuztveram kā papildinātāju (piem., **kurls uz ausīm** u. tml.), varētu runāt ne par papildinātāju, bet par ierobežojuma apstākli.

Ar nenoteiksmi izteikts papildinātājs

Nobeidzot no īpašības vārdiem atkarīgo papildinātāju apskatu, vēl dažas piezīmes jāizsaka par nenoteiksmi.

Īpašības vārdu vārdkopas ar atkarīgu nenoteiksmi strukturāli nabadzīgas, jo latviešu valodā ir pavisam maz īpašības vārdu, kam pievienojas nenoteiksme. Galvenie no tiem ir: **gatavs**²⁰, **spējīgs** un **vērts**. Jau retāk sastopamas vārdkopas ar citiem īpašības vārdiem (piem., **priecīgs, viegls** u. c.).

¹⁸ Skat. iepriekš citētās J. Endzelīna un K. Milenbahā gramatikas 345. § 2), 244. lpp.

¹⁹ Skat. tūrpāt 244. lpp.

²⁰ Domājam, kā nav pamāta no īpašības vārda atkarīgo nenoteiksmi ietilpināt salikta izteicēja sastāvā, kā tas darīts pašreizējā vidusskolas gramatikā. Sal. Kalniņš bija **gatavs tūlīt doties ceļā**. Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, 1954, 36. lpp. Īpašības vārds un nenoteiksme veido brīvu vārdu savienojumu, kura komponenti analizējami par patstāvīgiem teikuma locekļiem.

Pie īpašības vārdiem **gatavs, priecīgs, spējīgs, vērts** nenoteiksmei ir ierobežojoši papildinoša nozīme un tā būtu analizējama vai nu par papildinātāju, vai par **nolūka apstākli**. Atšķirībā no citiem pieadjektīvu papildinājumiem, nenoteiksme kā papildinātājs nosauc darbību, uz kuru attiecas ar īpašības vārdu nosauktā pazīme.

Piemēri ilustrācijai:

— — — viņš vienmēr bija **gatavs eksperimentēt** un nekad nenokāra galvu — — — Z, 1956, 16,8.

— — — viņš pats bija **gatavs uzbrukt**. V. L., Zv. d., 1956, 94.

Viņš ātri saģērbās un bija **gatavs sekot** tēvam. V. L., Z. dz., 1955, 40.

Teica, ka būšot **priecīga redzēt** to veselu. Z, 1956, 13, 11.

Tu varbūt domā, ka es neesmu **spējīgs to izdarīt** — — — V. L., Z. dz., 1955, 701.

Viņam bija **vērts palīdzēt**.

Pieadjektīvu papildinātāju apskats rāda, ka tie blakus pieverbu papildinājumiem ieņem noteiktu vietu mūsdienu latviešu literārās valodas teikuma paliglocekļu sistēmā.

Lai pilnīgi atrisinātu jautājumu par papildinātāju pie adjektīviem, nepieciešams tuvāk apcerēt arī citas nozīmes, kādas var būt no adjektīva atkarīgo locījumu formām. Nepieciešams arī izpētīt no adjektīviem atkarīgo papildinātāju vēsturi. Citiem vārdiem, nepieciešams vispusīgs adjektīvu vārdkopu vēstures pētījums. Tas ir turpmākā darba uzdevums.

Rakstā izmantotie avoti un lietotie saisinājumi

1. M. Birze, Pirmie ziedi, Rīgā, 1956 — M. B., P. z., 1956.
2. J. Ezeriņš, Novēlu izlase, 1955 — J. E., Nov. izl., 1955.
3. V. Eglons, Ceļš pa dzīvi, Zvaigzne, 1955 — V. Egl., C. p. dz., Z, 1955 (izrakstos no žurnāla Zvaigzne aiz gada skaitļa seko žurnāla numurs, pēc tam lappuse).
4. A. Grigulis, Leņina ielā deg spuldze, 1953 — A. Gr., Ļ. ie. d. sp., 1953.
5. A. Grigulis, Māls un porcelāns, 1948 — A. Gr., M. un p., 1948.
6. V. Lācis, Zītaru dzimta, 1955 — V. L., Z. dz., 1955.
7. V. Lācis, Zvejnieka dēls, 1956 — V. L., Zv. d., 1956.
8. R. Sēlis, Kam vara un viltus, Zvaigzne, 1955 — R. S., Kam v. un v., Z, 1955.
9. A. Upīts, Plaisa mākoņos, 1955 — A. U., Pl. m., 1955.
10. A. Upīts, Kopoti raksti XII, 1952 — A. U., XII, 1952.
11. LPSR ZA Vēstis, 1953.
12. Zvaigzne, 1956 — Z, 1956.
13. Ar — — — norādīti raksta autora izdarītie teksta īsinājumi.

О ПРИИМЕННОМ ДОПОЛНЕНИИ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

В имеющихся работах по исследованию латышского языка до сих пор вопрос о приименном дополнении нельзя считать решенным.

Внимание латышских языковедов больше привлекает вопрос о возможности дополнения при существительных.

Научные грамматика и работы по латышскому языку совершенно не касаются вопроса о дополнении при прилагательном. Такое дополнение упоминается только в некоторых старых школьных грамматиках латышского языка; в современных же школьных грамматиках слова, зависимые от прилагательного, анализируются как составные части сложных членов предложения.

Материал современного латышского языка показывает, что дополнение может зависеть и от прилагательного. Значение дополнения могут иметь непосредственно и опосредованно зависимые падежи, а также инфинитивы. В непосредственно или опосредованно зависимом падеже при прилагательном могут быть не только существительные, но и субстантивированные формы других частей речи, и местоимения.

Не все непосредственно или опосредованно зависимые от прилагательных падежи имеют одинаково ясное значение дополнения. Самое яркое значение дополнения имеют: зависимый от прилагательного дательный падеж и сочетание предлога **pa** с зависимым падежом. Довольно ясное значение дополнения имеют и сочетания предлогов **pret** и **uz** с зависимыми падежами. Менее ясное значение дополнения имеет зависимый непосредственно от прилагательного родительный и инструменталис так же, как сочетание предлога **no** с зависимым падежом.

Яснее всего значение дополнения во всех тех случаях, где в смысле грамматических и семантических значений наблюдаются параллели между дополнением при прилагательном и дополнением при глаголе. В таких, а также других случаях значение дополнения более ясно и тогда, когда зависимый падеж следует за прилагательным. Однако выделение значения дополнения может определяться и целенаправленностью говорящего, т. е. коммуникативным смыслом предложения.

Значение дополнения обычно сопровождается значением более слабого или более ясного ограничения. Зависимые от прилагательного падежи (особенно винительный) могут иметь также и значение меры, но оно не граничит со значением дополнения.

Значение дополнения может, правда, еще граничить со значением сравнения, особенно при сравнительной или превосходной степени качественных прилагательных.

Зависимое от прилагательного дополнение обычно называет тот объект действительности, к которому можно или нельзя отнести признак, названный прилагательным.

Обычно непосредственно или опосредованно зависимых падежей дополнения требуют прилагательные определенной группы; но встречаются также отдельные прилагательные, при которых дополнение может быть в нескольких падежах (напр., прилагательное *atsaucīgs* (отзывчивый), *izturīgs* (выносливый, прочный), *pilns* (полный) и др.).

В смысле частоты употребления и многообразия значения дополнение при прилагательных не может соревноваться с дополнением при глаголах, однако, и дополнение при прилагательных в современном латышском языке имеет свое определенное место. Во всяком случае, зависимые от прилагательных падежи в свободных словосочетаниях нельзя включать в состав сложных членов предложения.

Зависимое от глагола дополнение (как доминирующее) в современном латышском языке способствует развитию значения объекта и при прилагательных, особенно в тех случаях, когда у глагола и прилагательного с зависимым падежом одинаковые синтаксические (отношения управления) и семантические отношения. Влияние приглагольного дополнения наблюдается и в другом смысле. Значение объекта дополнений, зависимых от прилагательных, усиливается, если соответствующий падеж зависит от прилагательного в функции сказуемого и при этом стоит на характерном для приглагольных дополнений месте — за поясняемым словом.

Малопродуктивно и в отношении конструкции ограничено зависимое от прилагательного дополнение в инфинитиве.

A. BOJĀTE

DATĪVA LOCĪJUMA NOZĪMES TIEŠAJĀ VERBĀLAJĀ PĀRVALDĪJUMĀ JAUNSTRĀVNIĒKU PUBLICISTISKAJOS DARBOS („DIENAS LAPĀ“)

Latviešu valodā locījumu semantika, kā rāda pieejamais latviešu valodas materiāls, ir bagāta un daudzveidīga, bet samērā maz tā ir teorētiski aplūkota. Tāpēc ir lietderīgi un nepieciešami ar lingvistiskās analīzes līdzekļiem iedziļināties locījumu semantikā, atklāt un precizēt locījumu nozīmju daudzveidību latviešu valodā. Šī raksta uzdevums ir apcerēt datīva locījuma nozīmes jaunstrāvnīeku publicistiskajos darbos. Par pētījamo priekšmetu izvēlējamies datīva locījuma nozīmes, jo no visiem locījumiem bieži lietotais datīvs vismazāk pētīts. Daudzreiz teikumā no viena izteicēja var būt atkarīgi vairāki vārdi datīva locījumā; ne vienmēr to sintaktiskās resp. teikuma locekļa funkcijas atklāj dažādās nozīmes, piem.: *Tiek paziņots zināšanai visiem* (Zv., 1958, 4., 1. lpp.). No verba *tiek paziņots* ir atkarīgi divi datīvi: *zināšanai* — nolūka datīvs un *visiem* — adresāta.

Apcerot datīva locījuma nozīmes salīdzinājuma plāksnē ar lietuviešu un krievu valodu, iespējams konstatēt šo valodu kopīgās un atšķirīgās nozīmes, kas atviegļina šo mums tuvo, radniecīgo valodu mācīšanos un palīdz arī atklāt latviešu valodā datīva locījuma nozīmes, to paveidus un īpatnības.

No plašās jaunstrāvnīeku publicistikas ekscerpētais materiāls aptver laikraksta „Dienas Lapa“ 1891.—1895. gadu gājumus redaktora Jāņa Pliekšāna darbības laikā. Daudzuma un laika ziņā ierobežots materiāls, kādu valodas parādību pētījot, pasarga pētīnieku no nejaušībām, dod iespēju precīzāk konstatēt pētījamo parādību produktivitāti to savstarpējā proporcionalitātē. Tas ir sevišķi svarīgi tad, ja pētījuma mērķis ir nevis kādas vienas valodas parādības studēšana, bet gan analoģisku parādību kopuma apskats, salīdzinot ar attiecīgajām parādībām mūsdienu latviešu literārajā

valodā. Noteikta daudzuma un laika ziņā ierobežotajā materiālā var precīzāk noteikt valodas atsevišķās parādības izplatību, produktivitāti, vietu visā valodas sistēmā. Šai darbā datīva locījuma nozīmju pētīšanai izmantoti publicistiskie raksti. Publicistiskajiem rakstiem ir sevišķa priekšrocība valodas parādību pētīšanā, jo publicistikas valoda atšķiras no daiļliteratūras valodas ar mazāk rūpīgu „slīpējumu“. Daiļliteratūras valoda stingrāk pakļauta tradīcijai, publicistikas valoda bieži ir sasteigta sakarā ar jaunu jēdzienu un atziņu izteiksmes meklējumiem, atgadās atkāpes no valodas normām, toties, attēlojot tiešus notikumus, tā stāv tuvāk aktuālajām dzīves vajadzībām un atsvaidzinās sarunas valodas ietekmē. Franču lingvists Dōzā (Dauzat) nosauc laikrakstu valodu par sarunas valodas pāreju uz literāro valodu¹.

Literārā valoda ir stingri normatīva, un, lai šīs normas to nestandzinātu, liela nozīme ir publicistiskajiem rakstiem, kas, atspoguļodami aktuālās prasības, atjaunojas sarunas valodas dzīvinošos avotos.

Locījuma morfoloģiskās formas nozīmes atklājas sintaktiskajās attieksmēs, vārdkopās un teikumos. Galvenie faktori, kas nosaka locījuma jēdzienisko pusi resp. nozīmi, ir vārdu kārtā teikumā, pakārtojums, īsteni — pārvaldījums, ciešais² un brīvākais saistījums³, pārvaldāmā vārda leksiskā nozīme.

Līdz šim iznākušajās gramatikās valodnieki kā neatkarīgo komponentu pārvaldījuma attieksmēs min vienu vārdu⁴. Krievu akadēmiskajā gramatikā izvirzīts arī vājais pārvaldījums — слабое управление⁵, bet turpat izteikta doma, ka tas vēl problemātisks un prasa pētījumus. Tā kā pārvaldījums ne vienmēr var atklāt

¹ A. Dauzat, Histoire de la langue française, Paris 1930, 477. lpp.

“Le journal exerce une influence considérable, qu'on peut regretter dans une certaine mesure, car le style journalistique est hâtif et souvent négligé, mais à l'école des faits et de la vie, il se rajeunit sans cesse et forme ainsi le trait d'union entre la langue littéraire et le français parlé.”

² Ciešais saistījums ir vārdu sakara veids teikumā, kurā atkarīgā vārda forma cieši saistīta ar neatkarīgo vārdu biežā lietojuma dēļ, piem.: „...es aizrakstīju viņai pāris vēstules“ (PLS, 1958., 2., 9. lpp.). *Viņai* ir adresāta datīvs, un šī nozīme arī vārdkopā atklājas: aizrakstīju *viņai*.

³ Brīvākais saistījums ir vārdu sakara veids, kurā atkarīgā vārda locījuma nozīme atklājas, neatkarīgo vārdu lietojot paplašinājumā ar citiem teikuma locekļiem, vai arī visā teikumā, piem.: „...kas lika pamatus visai padomju apbalvojumu sistemai“ Zv., 1958., 4., 1. lpp.

⁴ Latviešu va odas gramatika VIII—XI klasei, II daļa, Rīgā, 1954., Juozas Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, II dalis Kaunas, 1954., 16. lpp.

⁵ Грамматика русского языка, том II, ч. I. Изд. АН СССР, М., 1954, 22. lpp. Грамматика русского языка, том II, ч. I. Изд. АН СССР, М., 1954, 27. lpp.

locījuma nozīmi teikumā, tad nozīmju atklāšanā nepieciešams faktors ir ciešais un brīvākais saistījums.

Dažādās locījumu nozīmes radušās jau sen aiz objektīvas nepieciešamības. It sevišķi verbiem, izsakot darbību vai stāvokli, ir nepieciešami gramatiskie līdzekļi darbības satura tuvākai atklāšanai un objekta, vietas, laika vai citādu attiecsmju precizēšanai. Locījuma vispārīgā nozīme ietver sevī vairākus tā paša locījuma nozīmju kopējos elementus, kas ir daudzo locījuma nozīmju apvienošais jēdzieniskais elements. Pēc savas cilmes locījumu vispārīgās nozīmes ir arī sākotnējās nozīmes. Dzīves attīstības gaitā radusies nepieciešamība locījumu nozīmes specificēt. Tā veidojās vispārīgās nozīmes dažādās nokrāsas — specifiskās nozīmes. Pēc locījuma nozīmju lietošanas biežuma locījuma nozīmes iedala galvenajās — visbiežāk izplatītās nozīmēs, un palignozīmēs — retāk lietojamās locījuma nozīmēs.

Pilnīgākais apcerējums par locījuma nozīmēm ir J. Endzelīna Latviešu valodas gramatikā (1951. g.) nodaļa „Locījumu lietošana“. Tas ir pētījums par locījumu nozīmēm latviešu valodā.

Par locījuma nozīmēm lietuviešu valodā lielākais darbs ir J. Jablonskim „Linksniai ir prielinksniai“⁶. Uz šo darbu un ekscerpētā materiāla pamata locījumu nozīmes iespējams precizēt, papildināt un sistematizēt.

Latviešu valodā datīva nozīmes verbālajā pārvaldījumā pēc jēdzieniskā satura grupējamās šādi:

1) ieinteresētības datīvs:

- a) adresāta datīvs,
- b) labvēlīguma (nelabvēlīguma) datīvs,
- c) virzības datīvs,
- d) attiecības datīvs,
- e) atbilstības, līdzības un piemērības datīvs,
- f) izjutēja datīvs,
- g) ētiskais datīvs⁷;

2) nolūka datīvs:

- a) īstenais nolūka datīvs,
- b) noderības datīvs;

3) piederības datīvs;

⁶ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1957., 551. lpp.

⁷ Jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos resp. „Dienas Lapā“ nebija atrodami piemēri ar ētisko datīvu verbālajā pārvaldījumā. Nav izslēgta varbūtība, ka šis datīvs tika lietots valodā Jaunās Strāvas laikā, tikai publicistikas valodai nav raksturīga ētiskā datīva lietošana.

- 4) ierosinātāja datīvs:
  - a) patstāvīgais datīvs,
  - b) vajadzības datīvs;
- 5) laika datīvs;
- 6) veida datīvs;
- 7) notikuma datīvs;
- 8) atzinuma datīvs.

Cilmes ziņā datīva vispārīgā nozīme ir ieinteresētības datīvs ar tā paveidiem: adresāta, labvēlīguma (nelabvēlīguma) datīvu; nozīmju tālākajā attīstībā konstatējama specifisko nozīmju rašanās: virzības, attiecības, atbilstības, piemērības, līdzības, izjutēja, nolūka, piederības, laika, veida, notikuma un atzinuma datīvi.

Produktivitātes ziņā galvenās nozīmes ir ieinteresētības, nolūka, piederības un vajadzības datīvs; datīva palīgnozīmes ir laika, veida, notikuma un atzinuma datīvs.

I. IEINTERESĒTĪBAS DATĪVS

Ieinteresētības datīvs norādā uz datīva vispārīgo nozīmi: kā interesēs, kam par labu vai ļaunu notiek darbība.

No visiem datīviem ieinteresētības datīvs ir viena no datīva locījuma galvenajām nozīmēm un plaši lietojama gan mūsdienu latviešu valodā, gan jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos.

Ieinteresētības datīvam var būt vairākas nozīmju nokrāses, paveidi: adresāta, labvēlīguma (nelabvēlīguma), virzības, attiecības, atbilstības, piemērības, līdzības un izjutēja nozīme.

Latviešu valodniecībā jau agri konstatēta ieinteresētības datīva viens paveids: datīvus (in) commodi⁸. Valodnieki min rindu verbu, no kā atkarīgs datīva locījums, bet nesaista to ar noteiktām nozīmēm⁹. Tādēļ ir lietderīgi ieinteresētības datīvu iedalīt nozīmju paveidos, saistot tos ar attiecīgajiem verbiem.

⁸ A. Bielenstein, Lettische Grammatik, Mitau, 1863, 285. lpp. Autors šeit min „intereses“ datīvu ar tā veidiem: „datīvus commodi“ un „incommodi“ „datīvus possessivus“ un datīvs pie verba „būt ar infinitīvu“.

J. Endzelīns un K. Milenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1907., 17. lpp. (un arī turpmākajos šīs grāmatas izdevumos). Autori saka, ka datīvā nostājas tas nojēgums, kam nolemta darbības vārdā izsacītā darbība — vai nu par labu, vai ļaunu.

⁹ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951., 572. lpp. Autors ievietojis „datīvus (in) commodi“ ar vairākiem piemēriem nodaļā „Brīvākais datīvs predikāta papildināšanai“.

Adresāta datīvs

Adresāta datīvs norāda dzīvu būtnei vai priekšmetu, uz ko vērsta verbā izteiktā darbība. Terminu „adresāta datīvs“ lietojis A. Pravdins¹⁰, pētījot datīva nozīmes krievu valodā.

Adresāta datīvs atklājas ciešajā saistījumā, piem.: rakstīt brālim; sacīt biedram.

a) Adresāta datīvs ir atkarīgs no verbiem ar nozīmi *dot, piešķirt, sagādāt, solīt, atņemt, laupīt, zagt* un nozīmē tuviem sinonīmiem verbiem, piem.:

Tautai varot gan nedot zināmu tiesību, bet atņemt tiesību, kuŗu viņa baudījusi 20 gadus, saka Bebels, ne-esot iespējams¹¹. DL, 1893, 97.

Adresāta datīvs un tā pārvaldījums pie verbiem ar nozīmi *dot, atņemt* atbilst mūsdienu literārās valodas izteiksmei (*dot kam, atņemt kam*).

Arī lietuviešu valodā *duoti, atimti* pārvalda datīva locījumu, piem.:

Nei pats valgo, nei **kitam** duoda¹² — ne pats ēd, ne otram dod.

Jām vokiečiai paémé (atémé) arklj...¹³ — viņam vācieši atņēma zirgu.

Pa voge tam **seniui** ožkā¹⁴ — tam vecajam vīram nozaga kazu.

Mokytojui butą skirti¹⁵ — skolotājam piešķirt dzīvokli.

Kā jis tau teikia?¹⁶ — Ko viņš tev sagādāja?

Žadēti **kam** aukso kalnus¹⁷ — solīt kam zelta kalnus.

Krievu valodā: *дать ему*, bet: *отнять у него*; piem.: надо будет и **ему** дать какую-нибудь часть, и я должна буду отнять **у того**, кого люблю¹⁸.

¹⁰ A. Б. Правдин, Значения дательного падежа в древнерусском языке (XII—XVII). Автореферат на соискание степени кандидата филологических наук, М. 1954, 13. lpp.

¹¹ Citāti no Dienas Lapas transliterēti no tā saucamās fraktūras tagadējā grafikā, saglabājot oriģināla pareizrakstību un interpunkciju. Tā saucamie čupu burti attiecīgi aizstāti ar č, dž, š, ž; h, ' ^ aizstāti ar garumzīmi virspatskaņa.

¹² J. Jablonskis, Rinkiniai raštai I tomas, Vilnius, 1957., 593. lpp.

¹³ Turpat.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Dabartimės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1953., 730. lpp.

¹⁶ Turpat, 847. lpp.

¹⁷ J. Rīteris, Lietuviski-latviskā vārdnīca, 1331. lpp.

¹⁸ Грамматика русского языка, том II, ч. I. М., 1954, 152. lpp.

b) Adresāta datīvs ir atkarīgs no verbiem ar nozīmi *sacīt, teikt, ziņot, jautāt, apgalvot, atbildēt, noliegt* un nozīmē tuviem sinonīmiem verbiem; piem.:

Par šo strādnieku panākumu parlamentā nesen ziņoja tautas sapulcei Berns. DL, 1894, 14.

Adresāta datīvs un tā pārvaldījums pie šīs grupas verbiem atbilst mūsdienu latviešu literārās valodas izteiksmei (*sacīt kam, jautāt kam, atbildēt kam*); arī lietuviešu valodā šie verbi pārvalda datīva locījumu, piem.: *sakytī kam* (sacīt kam); *atsakytī kam* (atbildēt kam), tikai verbs *klausti* (jautāt) pārvalda akuzatīva locījumu, piem.: mokytojas *mokinī klausē*¹⁹ — skolotājs jautāja skolniekam.

Krievu valodā verbi, kas apzīmē runāšanu, arī pārvalda datīvu, piem.: Я сказал ей одну из тех фраз²⁰,...; tikai verbam *спросить* — *спрашивать* var būt divējādas konstrukcijas: *спрашивать кого, спрашивать у кого*, pēdējo konstrukciju vairāk lieto adresāta nozīmē, piem.: „... он должен был спрашивать у нее позволения²¹”.

c) Adresāta datīvs ir atkarīgs no verbiem ar nozīmi *pavēlēt, likt, uzdot, liegt, atļaut, lūgt* un nozīmē tuviem sinonīmiem verbiem; piem.:

Jaukie noteikumi turpretim atvēl pedagogiskām padomēm pielaist šādus skolenus pie mutiskiem eksameniem. DL, 1892, 14.

Adresāta datīvs un tā pārvaldījums pie šīs grupas verbiem atbilst mūsdienu latviešu literārās valodas izteiksmei (*likst kam, pavēlēt kam, uzdot kam* utt.).

Lietuviešu valodā šīs nozīmes verbi pārvalda datīva locījumu, piem.:

Kaip man j sakē, taip ir darau²² — kā man pavēlēja, tā es daru.

Liepk jiems leisti mums nors parūkyti²³ — liec viņiem ļaut mums kaut uzsmēķēt.

... gamtā pajungti žmogaus interesams²⁴ — dabu pakļaut cilvēka interesēm.

¹⁹ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 349. lpp.

²⁰ Грамматика русского языка, том II, ч. I Изд. АН СССР, М., 1954, 130. lpp.

²¹ Грамматика русского языка, том II, ч. I Изд. АН СССР, М., 1954, 122. lpp.

²² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 266. lpp.

²³ B. Sereiskis, Lietuvių kalbos vadovėlis, Kaunas, 1947., 148. lpp.

²⁴ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 530. lpp.

Tikai verbs *prašyti* (lūgt) pārvalda akuzatīva locījumu, piem.: *P a p r a š y k t ē v a p i n i g u*²⁵ — *P a l ū d z t ē v a m* naudu; latviešu valodā verbs *lūgt* arī var pārvaldīt akuzatīvu, ja tas lietots bez tiešā objekta akuzatīvā, piem.: lūgt *tēvu*, bet tad tas zaudē adresāta nozīmi.

Krievu valodā verbi ar nozīmi *приказать, велеть, задавать, запрещать* pārvalda datīvu, piem.: Старший лейтенант при-казал *мне* показать вам дорогу²⁶.

Tikai verbs ar nozīmi *просить* adresāta nozīmē pārvalda konstrukciju prepozīcija *y + nomens* ģenitīvā, piem.: попроси *y o t c a* деньги.

d) Adresāta datīvs atkarīgs no verbiem ar nozīmi *rādīt, mācīt* un nozīmē tuviem sinonīmiem verbiem, piem.:

Visi šie apstākļi rāda **bērniem** neapzinīgu melkulību. DL 1892, 13.

Mācīja **tiem** mīlestību pret tuvakiem. DL 1892, 16.

Adresāta datīvs un tā pārvaldījums pie verbiem ar nozīmi *rādīt, mācīt* atbilst mūsdienu latviešu literārās valodas izteiksmei (*rādīt kam, mācīt kam ko*).

Lietuviešu un krievu valodā verbi ar nozīmi *rādīt* arī pārvalda datīva locījumu, piem., liet.:

Aš *jam* visa aprodžiau²⁷ — es viņam visu pārādīju;

kr.: показатъ **вам** дорогу²⁸ — parādīt jums ceļu.

Verbi ar nozīmi *mācīt* lietuviešu valodā pārvalda akuzatīvu, piem.: *m o k y t i k a ko*; *m o k y t i mus* svetimū kalbū²⁹ — mācīt mums svešvalodas.

Latviešu valodā verbam *mācīt* ir akuzatīva pārvaldījums gadījumos, ja nav tiešā papildinātāja, piem.: mācīt **mūs**, tad tas zaudē savu adresāta nozīmi, bet mācīt **mums** vēsturi.

Krievu valodā verbs *учить* (mācīt) adresāta nozīmē pārvalda akuzatīva locījumu — *учить нас*. Tikai sinonīmais verbs *преподавать* pārvalda datīva locījumu, piem.: преподаватъ **нам** латышский язык.

²⁵ Dabartinēs lietuvīu kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 616. lpp.

²⁶ Грамматика русского языка, том II, ч. I. Изд. АН СССР, М., 1954, 131. lpp.

²⁷ Dabartinēs lietuvīu kalbos žodynas, 1954., 681. lpp.

²⁸ Грамматика русского языка, том II, ч. I. Изд. АН СССР, М., 1954, 131. lpp.

²⁹ V. Kosuchinas ir A. Lyberis, Lietuvīu-rūsū kalbū žodynas, Vilnius, 1950., 180. lpp.

Labvēlīguma (nelabvēlīguma) datīvs

Interesētības datīvs labvēlīguma (nelabvēlīguma) nozīmē (datīvus *commodi et incommodi*) norāda dzīvu būtni vai priekšmetu, kam par labu vai ļaunu notiek darbība. Labvēlīguma (nelabvēlīguma) datīvs ir atkarīgs no vārdiem ar nozīmi *atnest labumu* (*ļāunumu*), *derēt* (*nederēt*), *palīdzēt* (*kaitēt*).

Labvēlīguma (nelabvēlīguma) datīva nozīme lielākoties atklājas brīvākajā saistījumā.

Labvēlīguma (nelabvēlīguma) datīvs jaunstrāvnīeku publicistiskajos rakstos sastopams pie intransitīviem vārdiem par labu (ļāunu) nozīmē; piem.:

... ka arņņiem vajagot pašiem lūkot **sev palīdzēt**ies.
DL 1893, 100.

... kuri palīdz sērgai izplatīties. DL 1893, 71.

... agrīnais pavasars ziemas **labībai** daudz **kaitējis**...
DL 1893, 98.

Labvēlīguma (nelabvēlīguma) datīvs un tā pārvaldījums pie intransitīviem vārdiem atbilst mūsdienu latviešu literārās valodas izteiksmei (*palīdzēt kam, kaitēt kam*).

Arī lietuviešu valodā vārdi ar nozīmi *palīdzēt, kaitēt* pārvalda datīva locījumu, piem.:

Padēti draugui yra kiekvieno pareiga — **palīdzēt draugam** ir katra pienākums.

Senam dera patarti, jaunam paklausyti³⁰ — **vecam** dera parunāt, jaunam paklausīt.

Kīlam padēsi, ir **tau** kiti padēs³¹ — otram palīdzēsi, arī tev citi palīdzēs.

Pavasario šalnos **daržovēms** ķenķia³² — pavasara salnas kaitē dāržeņiem.

Tāpat krievu valodā: Помочь больному **старіку**³³.

Virzības datīvs

Virzības datīvs norāda dzīvu būtni vai priekšmetu, uz ko virzās vai no kā attālinās verbā izteiktā darbība. Virzības datīva nozīme lielākoties atklājas ciešajā saistījumā.

³⁰ Dabartinēs lietuvīgu kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 128. lpp.

³¹ Turpat, 526. lpp.

³² Turpat, 330. lpp.

³³ С. И. Ожегов, Словарь русского языка, М., 1952, 509. lpp.

Virzības datīvs ir atkarīgs no vārdiem ar nozīmi *tuvoties, sekot, izbēgt* un tuviem sinonīmiem vārdiem, piem.:

... pēdējais uzbrukums nekavējot viņu partiju droši *tuvo-*
ties uzvarai pa uzsāktu ceļu. DL 1895, 272.

Revolūcijai no augšas *seko* šot revolūcija no apakšas. DL 1893, 97.

„Franču Panama“ nepalika viena, **viņai** *seko* ja līdzīgas

„Panamas“ Vācijā un Itālijā un arī citās valstīs... DL 1894, 1.

Lietuviešu valodā *artintis* (tuvoties) lieto ar prievārdu *prie* un nomenu ģenitīvā, piem.:

Jis *prisiartino prie maneš*³⁴ — viņš *man* *tuvojās*.

Sekti (*sekot*) lieto gan ar akuzatīvu, piem.: sekti politikā — sekot politikai³⁵, gan ar prievārdu *paskui* un nomenu akuzatīvā, piem.: Prašau sekti **paskui mane**³⁶ — lūdzu sekot man [pakaļ].

Krievu valodā verbu [*no*] *следовать* (*sekot*) lieto ar prievārdu *za* un nomenu instrumentāli, piem.: *следуйте за мной*³⁷ *seko* jiet **man**; события следуют одно **за другим** — notikumi *seko* viens otram³⁸. Verbs *следовать* (*sekot*, rīkoties saskaņā ar ko) pārvalda datīvu, piem.: *следовать моде*³⁹ *seko* t **modei**. Verbu *избегт* lieto ar datīvu *извairīties* nozīmē, piem.:

Lai gan vecie ekonomisti un socialisti ir šās teorijas stingri pretnieki, tad tomēr viņi nav varējuši *izbēgt* tās *iespaidam*. DL 1894, 22.

Nepatikšanām šē kritiķis nevar *izbēgt* un nerauga no tām *izlocīties*. DL 1894, 92.

Mūsdienu latviešu valodā verbu *избегт* (*извairīties* nozīmē) ne lieto ar nomenu datīvā, bet gan ar prepozīciju *no* un nomenu attiecīgajā locījumā, piem.: *избегт no nāves*.

Lietuviešu valodā verbu *išbēgti* (*izbēgt, izvairīties*) un nomenu datīvā lietoja senāk, piem.: *išbēgti kalinei*⁴⁰ — *izbēgt* cietumam. Mūsdienu lietuviešu valodā tāda konstrukcija ir arhaisms. Ja apzīmē kustību telpā, tad parasti lieto konstrukciju ar prepozīciju *iš* un nomenu ģenitīvā, piem.: *išbēgti iš namų*⁴¹ — *aizbēgt* (*aizskriet*) **no mājām**.

³⁴ Dabartinēs lietuvīu kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 36. lpp.

³⁵ Turpat 707. lpp.

³⁶ Turpat.

³⁷ С. И. Ожегов, Словарь русского языка, М., 1952, 672.

³⁸ Turpat.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Tauta ir žodis, Kaunās, 1928., 50. lpp.

⁴¹ Dabartinēs lietuvīu kalbos žodynas, Vilnius., 1954., 270. lpp.

Krievu valodā verbs *избежать* pārvalda ģenitīvu un lietojams tikai *izvairīties* nozīmē, piem.: *избежать смерти*⁴² *izvairīties no nāves*, bet *kustības telpā* nozīmē krievu valodā lieto verbu *бежать* ar prepozīciju *из* un nomenu ģenitīvā, piem.: *Кровь бежит из раны*⁴³ — asinis tek no brūces.

Attiecības datīvs

Attiecības datīvs norāda dzīvu būtņi vai priekšmetu, uz ko attiecas kādas psihiskas parādības, domas, jūtas vai griba. Tā nozīme lielākoties atklājas ciešajā saistījumā. Attiecības datīvs ir atkarīgs no vārdiem ar nozīmi *ticēt*, *uzticēties*, *pateikties*, *paklausīt* un nozīmē tuviem sinonīmiem vārdiem, piem.:

Kam lai tic, Kocham vai Petenkoferam? DL 1893, 72.

Ir jau diezgan vīru, **kam** pilnīgi var uzticēties... DL 1892, 21.

Šādiem saviem spēkiem ne-apnikušiem spēkiem varam tikai pateikties no visas un pilnas sirds. DL 1892, 165.

B. tādai ieteikšanai gandrīz būtu paklausījis. DL 1893, 71.

Attiecības datīvs pie psihisko parādību izteicējiem vārdiem jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos atbilst mūsdienu literārās latviešu valodas konstrukcijai: *ticēt kam*; *uzticēties kam*, *pateikties kam*, *paklausīt kam*. Attiecības datīvu lieto arī lietuviešu valodā atbarībā no verba *dēkoti* (pateikties), piem.: *dēkoti kam*⁴⁴ — pateikties kam, verbs *paklusti* — (paklausīt) pārvalda datīvu, piem: *Mergaitē paklusomotinai* — meitene paklausīja mātei⁴⁵. Verbs *tikēti* (ticēt) un *pasitikēti* (uzticēties) pārvalda instrumentāli, piem: *Tikēti pergale*⁴⁶ — ticēt uzvarai, *tikēti* kieno žodžiais — ticēt kāda vārdiem; *pasitikēti* savo tarybine vyriausybe⁴⁷ — uzticēties savai padomju valdībai.

Krievu valodā verbs *верить*, *доверяться* pārvalda datīvu, piem.: *Не верить своим ушам*⁴⁸ — neticēt savām ausīm; *доверить кому свои деньги*⁴⁹ — uzticēt kam savu naudu

⁴² С. И. Ожегов, Словарь русского языка, М., 1952, 208. lpp.

⁴³ Turpat, 31. lpp.

⁴⁴ Ch. Lemchenas, Trumpas rusų — lietuvų kalbų žodynas, Vilnius, 1957., 26. lpp.

⁴⁵ Dabartinės lietuvų kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 533. lpp.

⁴⁶ Turpat, 855. lpp.

⁴⁷ Turpat, 551. lpp.

⁴⁸ С. И. Ожегов, Словарь русского языка, М., 1952, 60. lpp.

⁴⁹ Turpat, 144. lpp.

Verbs *благодарить* (pateikties) krievu valodā pārvalda akuzatīvu, piem.: благодарю вас⁵¹ — pateicos jums. Verbs *слушаться* (paklausīt) pārvalda ģenitīvu, piem.: слушаться родителей⁵¹ [p a] klausīt vecākiem.

Atbilstības, piemēribas vai līdzības datīvs

Atbilstības, piemēribas vai līdzības datīvs norāda dzīvu būtnei vai priekšmetu, kam atbilst, ir piemērota, līdzinās kāda cita persona vai priekšmets. Tā nozīme lielākoties atklājas ciešajā saistījumā. Atbilstības, piemēribas un līdzības datīvs ir atkarīgs no vārdiem ar nozīmi *atbilst, piemēroties, līdzināties*, piem.:

... neprot pienācīgi izlietot klases laiku un savas mācības piemērot bērnu gadiem. DL 1892, 167.

Šie kalzīešu un skotu centieni līdzinājas ungaru liberalās partijas prasījumam... DL 1893, 97.

Vācieši jūt, ka viņi nevar vairs līdzināties mūsu armijai. DL 1893, 97.

Atbilstības, piemēribas un līdzības datīvs tiešajā verbālajā pārvaldījumā jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos atbilst mūsdienu latviešu valodas pārvaldījumam (atbilst kam, piemēroties kam, līdzināties kam).

Lietuviešu valodā verbs *atitikti* (atbilst) pārvalda akuzatīvu, piem.:

TSR Sajungoje gamybiniiai santykiai visiškai atitinka gamybinių, jėgų būvį⁵² — PSR Savienībā ražošanas attiecības atbilst ražošanas spēkiem. Verbs *taikyti* (piemērot) pārvalda nomenu datīvā un arī ģenitīvu ar prepozīciju *prie* un nomenu ģenitīvā, piem.:

akinius *prie akių taikyti* — acenes piemērot acīm⁵³.

Verbs *lygintis* (līdzināties) pārvalda datīva locījumu, piem.:

Ar gali *ereliui* žvirblis *prilygti*⁵⁴ — vai ērglis var līdzināties *zvirbulim*.

Krievu valodā verbs *приспособиться* (piemēroties, pielāgoties) pārvalda datīvu ar prievārdu *k*, piem.: приспособиться к новым условиям⁵⁵ — piemēroties jauniem apstākļiem.

⁵⁰ С. И. Ожегов, Словарь русского языка, М., 1952, 40. lpp.

⁵¹ Turpat, 676. lpp.

⁵² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 42. lpp.

⁵³ Turpat, 834. lpp.

⁵⁴ Turpat, 425. lpp.

⁵⁵ С. И. Ожегов, Словарь русского языка, М., 1952, 547.

Verbs *соответствовать* (atbilst) pārvalda datīvu, piem.: *соответствовать истине*⁵⁶ — atbilst patiesībai; verbs *равняется* (līdzināties) pārvalda datīvu, piem.: Трижды три равняется девяти⁵⁷ — trīs reiz trīs ir deviņi (līdzinās deviņiem).

Izjutēja datīvs

Izjutēja datīvs norāda dzīvu būtņi vai personificētu priekšmetu, kas izjūt verbā izteikto darbību vai stāvokli. Izjutēja datīvs lielākoties ir atkarīgs no vienpersonas nozīmē lietotiem verbiem. Terminu „izjutējs“ lietojis ir A. Ozols, runājot par ģenitīvu⁵⁸. Izjutēja datīva nozīme atklājas ciešajā saistījumā.

Izjutēja datīvu atrodam pie vienpersonas nozīmē lietotiem verbiem: *riebjas, derdzas, sāp, salst, slāpst, šķiet, veicas, sokas, patīk, rūp* un nozīmē tuviem sinonīmiem verbiem. Piemēri:

Šādas sekas būšanas cildinātas un vadītas dzinēja, **man** pavisam riebās. DL 1894, 20.

Viņam vairs neizliekas tik briesmīga neraža, lopu mēris, ugunsgrēks. DL 1892, 76.

Izjutēja datīvs pie vienpersonas nozīmē lietotiem verbiem atbilst mūsdienu latviešu valodas izjutēja datīvam, piem.: **man** rieb j (*derdzas, sāp, salst, slāpst, šķiet, veicas, sokas, patīk, rūp, žēl, gribas*) un nozīmē tuviem sinonīmiem verbiem.

Arī lietuviešu valodā ir izjutēja datīvs, piem., atkarībā no verba *skaudēti* (*sāpēt*), piem.:

Man galvā *skauda* — **man** *sāp* galva⁵⁹; no verba *rodytis* (likties, šķīst), piem.:

Man *rodos* kad tuoj līs — **man** *liekas*, drīz līs; no verba *sektis* (veikties), piem.:

Jam *darbas sekasi* dirbti⁶⁰ — darbs **viņam** *veicas*, no verba *patikti* (patikt), piem.:

Mergaitē **jam** *labai patīko*⁶¹ — meitene **viņam** ļoti patika, no verba *rūpēti* (*rūpēt*), piem.:

⁵⁶ С. И. Ожегов, Словарь русского языка, М., 1952. 690. lpp.

⁵⁷ Turpat, 587. lpp.

⁵⁸ A. Ozols, Jaunākie latviešu valodas pētījumi, Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1954., 157 lpp.

⁵⁹ Juozas Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika I dalis, Kaunas, 1954., 129. lpp.

⁶⁰ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954, 708. lpp.

⁶¹ Turpat, 559. lpp.

Kas **kam** rūpī, apie tai ir šneka⁶² — kas **kam** rūp, par to arī runā; no verba *gaila* (žēl), piem.:

Man *gaila* rūtū darželio⁶⁴ — **žēl man** rūtū dārziņa; no verba *norētis* (gribēties), piem.:

Vaikui norīsī miego⁶⁴ — **bērnām** gribas gulēt.

Krievu valodā verbs *претум* (riebjas) pārvalda datīvu, piem.: *лесть мне претит*⁶⁵ — glaimi man riebjas; verbs *казаться* (likties), piem.: *мне кажется, что он прав*⁶⁶ — **man** liekas, ka viņam taisnība; verbs *весту* bezpersonas nozīmē, piem.: *ему везет в жизни*⁶⁷ — **viņam** veicas dzīvē; verbs *жаль* (žēl), piem.: *мне его жаль*⁶⁸ — **man** viņa žēl; verbs *захотеть* (iegribēties), piem.: *мне захотелось есть*⁶⁹ — **man** iegribējās ēst.

Visu nozīmju paveida ieinteresētības datīvi līdz šim analizēti kā netiešie papildinātāji, piem.:

Audzinātāja vieta bija piesolīta kādam pazīstamam, prātīgam un apdāvinātam **skolotājam**. DL 1893, 101.

Šajā teikumā vārds *skolotājam* ir netiešais papildinātājs.

2. NOLŪKA DATĪVS

Nolūka datīvs izsaka, kādam nolūkam, mērķim, uzdevumam noder teikumā izteiktā darbība.

Izšķirami divi nolūka datīva veidi: īstenais nolūka datīvs (datīvus finālis) un noderības datīvs (datīvus destinātīvus). **Datīvus finālis** un **datīvus destinātīvus** izsaka tuvas sinonīmas nozīmes, tāpēc daudzi gramātiķi un valodnieki šos abus datīvus nešķir⁷⁰.

⁶² Dabartinēs lietuvīņu kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 687. lpp.

⁶³ Turpat, 190. lpp.

⁶⁴ Turpat, 504. lpp.

⁶⁵ Latviešu-krievu vārdnīca, Rīgā, 1953., 521. lpp.

⁶⁶ Turpat, 310. lpp.

⁶⁷ С. И. Ожеров, Словарь русского языка, М., 1952, 58. lpp.

⁶⁸ Latviešu-krievu vārdnīca, Rīgā, 1953., 712. lpp.

⁶⁹ Turpat, 182. lpp.

⁷⁰ A. Bielenstein, Lettische Grammatik, Mitau, 1863, 288. lpp. Autors saka: „Dativs norāda... nolūku... tie rudzi būs sēklai, kam?“

J. Endzelīns un K. Milenbachs, Latviešu gramatika, Rīgā, 1907. g. 16. lpp. (un arī turpmākajos šīs grāmatas izdevumos). Autori neatšķir noderības datīva nozīmi no īstenā nolūka datīva nozīmes, nosaucot tos abus datīvus par nolūka datīviem, piem.: „es iešu maizei miltu,“... liniem zemi ecēdams. Autori konstatē, ka nolūka datīva vietā jaunākajā laikā lieto arī prievārdu „par“ vai „kā“ ar sekojošu nomena attiecīgajā locījumā; piem.: „ko atstāšu par piemiņu, kā piemiņu“.

J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, 1951, 573. lpp. Autors tikai nosauc nolūka datīvu, dodot vairākus piemērus: „ievu ziedi smaržai labi, ne bitēm medu nest;... meitiņas guodam aug;... šupuolam kārti cirtu...“

Istenais nolūka datīvs apzīmē tikai nolūku. Parasti tas ir vārds, kas izsaka abstraktu jēdzienu un nemēdz būt daudzskaitlī.

Noderības datīvs apzīmē mērķi, noderību, uzdevumu, nodomu. Parasti tas ir vārds, kas izsaka konkrētu jēdzienu. Noderības datīvam kā sinonīma izteiksme var būt *kā* vai *par* ar nomeniem attiecīgajos locījumos. Nolūka datīva nozīme atklājas brīvākajā saistījumā.

Istenais nolūka datīvs

Istenais nolūka datīvs verbālajā pārvaldījumā jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos konstatējams plašos apmēros. Tas var būt atkarīgs no dažādiem verbiem, piem.:

No Peterburgas A. M. Sibirakova dāvāja 10.000 rbļ. nama **ceļšanai**, kurā varētu dzīvot augstāko sieviešu kursu apmeklētājas. DL 1894, 2.

Minētā naudas zuma palika svabada un tika atstata **izlietošanai** līdzīgiem mērķiem. DL 1892, 76.

... ar kādu vienkāršu līdzekli sasildīja ūdeni un tad to **izlietoja ārstēšanai**. DL 1893, 97.

Noderības datīvs

Noderības datīvs verbālajā pārvaldījumā jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos konstatējams diezgan bieži, piem.:

Bez tam **piešķirta** vēl 1000 markas liela naudas zuma šo strādnieku **pabalstam**. DL 1892, 1.

Jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos īstenā nolūka un noderības datīva vietā bieži sastopama ģermāniskā konstrukcija ar **priekš** (vācu *für*) un nomena attiecīgajā locījumā, piem.:

„Kad visi katli“, teica kāds vecs strādnieks pēc Vaļana notikuma, „**tiktu izlietoti priekš** putras **vārīšanas**, tad viņu nebūtu **priekš** dinamita **lādešanas**.“ DL 1894, 9.

... arī no Zinību komisijas puses Vebers **pieteicis** 8 darbus **priekš kongresa**. DL 1894, 11.

Lignicas iecirknī, kur 37 skolotāji pāri palika, bija **priekš** 2785 **klasēm** 1777 skolotāji. DL 1894, 12.

Priekš 200 ierīkotām skolotāju **vietām** pēc oficialām ziņām **trūcis** 200 skolotāju. DL 1894, 12.

Dažreiz vienā un tai pašā teikumā atrodas nolūka datīvs un nolūka datīva vietā konstrukcija ar **priekš** un nomena attiecīgajā locījumā, piem.:

Peterburgas tirgotāju biedrība **dāvāja** uz 1894. g. 80.120 rbļ. dažiem labdarīgiem **nolūkiem** un bez tam **priekš stipendijām** dažādās skolās 20.420 rbļ. DL 1894, 11.

Mūsdienu latviešu literārajā valodā ir izskaustas nelatviskās konstrukcijas ar *priekš* un nomenu attiecīgajā locījumā nolūka izteikšanai. Pārpratuma novēršanai un skaidrības labā tikai konstrukcijās ar nelokāmo vārdu nolūka datīvu izsaka ar prievārdu *priekš* un attiecīgo nomenu, piem.: *priekš auto, priekš kino*.

Lietuviešu valodā plaši konstatējams nolūka datīvs, piem.: *Mēs d i r b a m e* savo sicoalstinēs Tėvynės **gerovei** — mēs strādājam savas sociālistiskās tēvijas labklājībai.

Lietuviešu valodā nolūka datīvs ir stabilāks, to var izteikt ar pronomenu vien datīvā, piem.:

... reikia sukurti naują, geresnį pasaulį, o **tam** reikia mokytis — vajag radīt jaunu labāku pasauli, bet **šim nolūkam** vajag mācīties. Latviešu valodā *tam* vietā jāsaka *šim nolūkam* vai *tālab*.

Krievu valodā datīva locījumu nelieto nolūka izteikšanai. Krievu valodā nolūku izsaka visbiežāk prepozīcijas *ради, для* ar nomenu attiecīgajā locījumā, piem.: ... **для того** нужно учиться, un prepozīcija *на* ar akuzatīvu, piem.: он **направлен на излечение**.

Krievu valodas ietekmē radušās nelatviskās konstrukcijas: nolūka datīva vietā konstrukcija ar prepozīciju *uz* un nomenu akuzatīvā, piem.:

Uzdodu pristava vietnieka kungam minēto gorodovoju **nosūtīt** manā kancelejā **uz** naudas **saņemšanu**. DL 1893, 99.

Nolūka datīvi teikuma locekļu funkcijā ir nolūka apstākļi, piem.:

Darbam mēs esam radīti, darbā mums ja-atrod viss, arī prieks un apmierinājums. DL 1892, 1.

Vārds *darbam* ir nolūka datīvs un atrodas nolūka apstākļa funkcijā.

3. PIEDERĪBAS DATĪVS

Piederības datīvs izsaka piederības nojēgumu. Latviešu valodā ir raksturīgs piederības datīvs, ko veido nomens datīvā saistījumā ar verbu *būt*, piem.: **man** ir grāmata. Piederības nozīmi var izteikt arī citi verbi ar nozīmi *piederēt, pienākties*. Citās indoeiropiešu valodās lieto īpašus verbus piederības izteikšanai ar nominatīvu, kas atbilst latviešu verbam *būt* ar nomenu datīvā, piem.: latīņu *habere*, liet. *turėti*, kr. *иметь*, vācu *haben*, angļu *to have*, franču *avoir*.

Piederības datīva nozīme lielākoties atklājas brīvākajā saistījumā.

Jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos piederības datīvs lietots ļoti bieži. Piemēri ar piederības datīvu, kas izteikti ar verbu *būt* un nomenu datīvā.

Nevaru atstat nepieminejis, ka **zinātnei** ir līdzekļi izsaukt mākslisku lietu, ja tik gaisā ir vajadzīgais garaiņu procents. DL 1894, 19.

Katram **laikam** un katrai **tautai** ir savs dzīves ideāls, kuru jacenšas sasniegt. DL 1893, 98.

Mūsdienu lietuviešu valodā vairs nelieto konstrukciju *būt* + nomens datīvā piederības nozīmē, tās vietā piederību izsaka verbs *turēti* ar nomenu nominatīvā, piem.: **man** ir grāmata tulko ar **aš turiu** knyga. Par konstrukciju *būt* + nomens datīvā piederības nozīmē J. Jablonskis⁷¹ 1928. gadā saka, ka tā lietuviešu valodā plaši lietota senāk, bet tagad rakstu valodā to lieto reti, piem.: teikums **nēr man** tēvelio; **jam** buvo dar reikalų daugybė — man nav tētiņa; viņam daudz darišanu — jāzsaka ar **aš neturiu** tēvelio; **jis turēja** reikalų daugybę.

Krievu valodā arī nav konstrukcijas ar verbu *būt* + nomenu datīvā piederības nozīmē, piem.: **man** ir grāmata tulko ar **я имею книгу** vai arī **у меня** есть книга.

Latīņu valodā piederības nozīmē lietots verbs *habēre*, bet ir arī piederības datīvs — datīvus possessīvus, piem.: **mihi** liber est — **man** ir grāmata.

Piederības datīvs atkarībā no vārdiem ar nozīmi *piederēt, piederēties, pienākties, piekrist*⁷² bieži konstatējams jaunstrāvnieku publicistikā, piem.:

Sivaričā ar dinamita patronu uzsperta gaisā daļa viesnīcas, kas **piederēja** kādam **melnkalnietim**. DL 1892, 77.

Zeme **nepiederēs nevienam**, bet **valstij**, kura to saviem pavalstniekiem dos lietošanai.

Verbs *piederēt* un tuvie sinonīmie verbi arī lietuviešu valodā lietojams ar nomenu datīvā, piem.: Tas nams **mums** **priklauso**⁷³ — tā māja **pieder mums**.

Tāpat krievu valodā *принадлежать* ar nomenu datīvā veido piederības konstrukciju, piem.: эта книга **принадлежит мне** — šī grāmata **pieder man**.

⁷¹ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1957., 601. lpp.

„Šitas naud-kas, mūsu plačiai vartotas seniau, dabar ypač plačiai yra sakomas latvių ir mūsų dainų (tautosakos) kalboj.“

⁷² Verbu *piekrist* piederības nozīmē mūsdienu latviešu literārajā valodā nelieto.

⁷³ Dabartinēs lietuvīų kalbos žodynas, Vilnius, 1954., 627. lpp.

Verbu *piederēt* un tam tuvos sinonīmos verbus lieto arī ar prievārdu *pie* un nomenu attiecīgajā locījumā, ja tiek izteikta piederība kādam kolektīvam, grupai, piem.:

Rumaņu avižu lielākā daļa **piederot pie karaļa pretiniekiem**. DL 1892, 79.

Lietuviešu valodā šādā nozīmē lieto datīvu, piem.:

Pirmajai **linksniutei** **priklauso** vaikas, kalnas⁷⁴ — Pie pirmās deklinācijas pieder bērns, kalns.

Krievu valodā šādā nozīmē lieto konstrukciju ar prepozīciju *k* + nomens datīvā, piem.: к первому **склонению** принадлежит...

Piederības datīvs kā teikuma loceklis līdz šim⁷⁵ analizēts par papildinātāju, piem.:

Strūgas pieder **tirgotājiem Suhovam un Razņikovam**... DL 1893, 100.

4. IEROSINĀTĀJA DATĪVS

Ar piederības datīvu tieši saistās ierosinātāja datīvs. Ierosinātāja datīvs ir nomens datīvā, kas teikumā apzīmē darbības ierosinātāju, veicēju, darītāju, procesa izraisītāju (iesācēju). Ierosinātāja datīvs izpaužas divos veidos: vai nu kā patstāvīgais datīvs, vai kā vajadzības jeb debitīvais datīvs konstrukcijās, kas izsaka vajadzību, piem.:

Vilcienam **tuvojoties**, parādījās stacijas dežurants. **Man** **jāmācās** dzejolis.

Patstāvīgais datīvs

Patstāvīgo datīvu veido nelokāmais divdabis ar izskaņu *-ot* (*-oties*) saistījumā ar nomenu datīva locījumā.

Patstāvīgais datīvs ir sintaktiska konstrukcija, kurā divdabis apzīmē darbību, bet persona vai priekšmets, kas izteikts ar nomenu datīva locījumā, ir darbības veicējs, darītājs, procesa izraisītājs (iesācējs).

Patstāvīgais datīvs ir dzīvs mūsdienu latviešu valodā un plaši lietots arī jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos, piem.:

Pēc tam viņi sāka svilpot un trokšņot lielam ļaužu **pulkam** ap **tiem sapulcejojoties**. DL 1894, 5.

⁷⁴ S. Pupeikis, Lietuvių kalbos vadovėlis, Kaunas, 1953., 67. lpp.

⁷⁵ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, 1951., 1017. lpp.

Un kas zīmejas uz purvju un tuksnešu spēju ļaudis uzturēt, tad vēl nevar sacīt, vai viņi ar laiku, **zinatnei** izplatoties, nepārvērtīsies par zelta bedrēm.“ DL 1894, 19.

Lietuviešu valodā šo datīvu lieto diezgan plaši, piem.:

Ir vagis nevagia **kitiems** m a t a n t⁷⁶ — arī zaglis nezog, **ciemtiem** redzot.

Vajadzības datīvs

Vajadzības jeb debitīvais datīvs ir nomens datīvā, kas norāda dzīvu būtnei vai priekšmetu, kam jāveic darbība.

Latviešu valodā vajadzības datīvs lietojams pie vajadzības izteiksmes, piem.: Visām **tautām** jācīnās par mieru; pie verba *vajadzēt* un tam tuviem sinonīmiem vārdiem, piem.:

Visām **tautām** v a j a g c īnīties par mieru; pie verba *būt* (+ infinitīvs), piem.:

Kas nestrādā, **tam** n e b ū s ē s t; pie nenoteiksmes, piem.:

Visiem p u l c ē t i e s auditorijā; pie ciešamās kārtas tagadnes lokāmā divdabja, piem.:

Kopus dzīve **mums** c e ļ a m a, kopus **visiem** d z ī v o j a m a.

Kas kaitēja nedzīvot

Diženā kolchozā,

Simtiem govju **man** s l a u c a m u,

Simtiem zirgu i z b r a u c a m u.

(Padomju tautas dziesma)

Vajadzības datīvs pie ciešamās kārtas lokāmā divdabja atbilst latīņu valodas konstrukcijai — coniugatio periphrastica passiva (gerundivum + esse) vajadzības un nepieciešamības izteikšanai, piem.: liber **mihi** l e g e n d u s e s t — grāmata **man** l a s ā m a — **man** jā l a s a grāmata. Vajadzības datīva nozīme atklājas lielākoties brīvākajā saistījumā.

Jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos vajadzības datīva pārvaldījums atbilst mūsdienu latviešu valodas vajadzības datīva pārvaldījumam. To rāda piemēri no jaunstrāvnieku publicistiskajiem rakstiem. Piemēri ar vajadzības datīvu pie vārdiem vajadzības izteiksmē:

Kas reiz grib valdit, **tam** jaunībā j a m ā c a s paklausīt.
DL 1893, 98.

Jau vairak gadus mūsu **zemkopībai** j a c īn a s grūtos apstākļos
un tādēļ visiem spēkiem jāpūlejas... DL 1892, 77.

⁷⁶ J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, Vilnius, 1957., 605. lpp.

Piemēri ar vajadzības datīvu pie verba *vajadzēt* un tam sinonīmiem verbiem:

Vispārīgi atzīts, ka *skolai* vajag sagatavot bērnus dzīvei. DL 1892, 18.

Katram skolas *namam* ša vārda šaurakajā nozīmē vajag būt audzināšanas iestādei. DL 1893, 99.

Vajadzības datīvs pie verba *būt* + infinitīvs, piem.:

Protams, vēstures *mācībai*, lai tā atnestu audzēkņiem šo labumu, *nebūs būt* tik vienkāršai skaitļa un notikumu kopai... DL 1893, 100.

Kā un kur *būs mums* *taupīt*? DL 1894, 10.

Bazara komiteja, kurai *bij rūpēt*ies par Rakstn. Nodaļai atvēlētā izrikojuma sarīkošanu līdz maja beigām vai jūnija sākumam. DL 1893, 100.

Piemēri ar vajadzības datīvu pie ciešamās kārtas lokāmā divdabja:

Zuma, kāda *viņam* bija maksājama pārvalditajam... bija tikai pāris simtu gulžu liela. DL 1893, 98.

Temats rakstu darbam *uzdodams pašam skolotajam*.

DL 1892, 14.

...un uzņemtā civilprāva nozvēreja nepatiesi, ka *viņam* šiem cilvēkiem vairs *neesot* maksājams. DL 1893, 98.

Lietuviešu un krievu valodā nav vajadzības izteiksmes. Latviešu valodas vajadzības izteiksme lietuviešu valodā tulkojama ar vajadzības divdabi un nomena datīvā, kas izsaka darbības darītāju, ierosinātāju, piem.:

1945. gads, pergalēs metai, yra *visiems* atmintini —

1945. gads, uzvaras gads, *visiem* ir jāatceras. Krievu valodā to tulko visbiežāk ar *должен*, bet vajadzības datīva vietā krievu valodā nomens atrodas nominatīvā.

Latviešu valodas verbu *vajadzēt* + vajadzības datīvs lietuviešu valodā tulko ar verbu *reikia* + vajadzības datīvs, piem.: *reikia tau* žinoti — *tev* vajag zināt; ko *tamstai* reikia? — ko *jums* vajag?

Latviešu valodas vajadzības datīvs var būt atkarīgs no ciešamās kārtas lokāmā divdabja, piem.:

Šodien *mums* sagatavojams sienas avīzes jaunais numurs⁷⁷. Lietuviešu valodā to izsaka ar iepriekš nosauktajām konstrukcijām; krievu valodā ar vajadzības datīvu *нужно*, piem.: *ему* *нужно* учиться — *viņam* jāmacās.

Ierosinātāja datīvs līdz šim tiek analizēts par papildinātāju⁷⁸.

⁷⁷ Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei II d., Rīgā, 1954., 17. lpp.

⁷⁸ Turpat, 71. lpp.

5. LAIKA DATĪVS

Laika datīvs ir nomens datīvā, kas norāda laika posmu, kad, kādam (kuram) laikam, cik ilgam laikam nolemta, nodomāta verbā izteiktā darbība; tas atrodas brīvākajā saistījumā, piem.: **a p s t i p r i n ā t** budžetu **1955. gadam**; **s a g a t a v o t** lopiem barību vienam **mēnesim**; **i e g ā d ā t** malku visai **ziemai**.

Latviešu valodniecībā laika datīvs gandrīz nemaz nav minēts. J. Endzelīns Latviešu valodas gramatikā (1951. g.) laika datīvu neuzskata par patstāvīgu locījuma nozīmi, bet par piederīgu nolūka datīvam, minēdams šādus izteicienus kā piemērus:

„...labi man šim brīžam, kaut visam mūžīgam; lai palika mūs laikam tēva zeme nedalīta.“ Par īstenu laika datīvu J. Endzelīns uzskata latgaliešu izloksnē sastopamo datīvu laika jēdziena apzīmēšanai, piem.: „a jī' tam laikam skrīn i skrīn“.

Latviešu valodā laika datīvam tendence pāriet adverbā. Šī parādība jau minēta J. Endzelīna un K. Milenbaha Latviešu gramatikas pirmizdevumā (1907. g., 178. lpp.): „kā laika datīvi minami par laika apstākļu vārdiem pārvērtušies datīvi: mūžam, brīžam, šimbrīžam.“

Kaut gan retāk, tomēr arī jaunstrāvnīkiem publicistiskajos rakstos konstatējams laika datīvs.

Mūsdienu latviešu valodā bieži sastopamie adverbī — sastingušās locījuma formas — ir vēl dzīvas jaunstrāvnīeku publicistikā, piem.:

Šim brīžam lielākā vērība **top** piegriezta koleraī, kuņā pēc ilgaka laika atkal reiz parādijuses mūsu tēvijā. DL 1893, 71.

Šis jautājums **šim brīžam** vēl **n a v i z š ķ i r t s**. DL 1893, 72.

Majā mēnesī domā jau dabūt gatavu preču uzglabatuvi, kuņā **t i k i l g a m** biedribas pārdotavu ievietos, līdz pašu namu pārbūvēs. DL 1893, 72.

Laika datīvu lieto arī lietuviešu valodā. Valodnieks J. Jablonskis⁷⁹ min laika datīvu — laiko naudininkas. Jaunākajās lietuviešu valodas gramatikās minēti laika apstākļi, ko var izteikt ar datīvu, piem.:

Kelione **a t i d ē j a u v a s a r a i** — ceļojumu **a t l i k u v a s a r a i** (uz vasaru). Laukai **d i r b a m i v a s a r ā**, o **z i e m a i l i e k a** kiti darbai⁸⁰ — lauki **a p s t r ā d ā j a m i v a s a r ā**, bet **z i e m a i a t l i e k** citi darbi. Kuro mokyklaī **p r i v e ž ē** visiems **metams** — skolai atveda kurināmo

⁷⁹ J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, Vilnius, 1957., 595. lpp.

⁸⁰ Juozas Ziugžda, Lietuvių kalbos gramatika II dalis Sintaksė, 1956., 31. lpp.

visam gadam. Teikumā laika datīvs atrodas laika apstākļa funkcijā, piem.:

Šim brīžam sērgas laikā mums jaievēro tas, ... DL 1893, 72.

6. VEIDA DATĪVS

Veida datīvs ir nomens datīvā, kas izsaka veidu, kā notiek darbība vai norisinās process, atbildot uz jautājumu *kā? kādā veidā? kādā kārtā?* Veida datīvs atrodas brīvākajā saistījumā, piem.: **godam pildīt uzdevumu.**

Latviešu valodniecībā veida datīvs ir minēts. V. Seile⁸¹ latgaliešu izloksnē sarakstītajā latviešu valodas sintaksē saka, ka dažreiz ar „devuma“ locījumu tiek izsacīts kārtas apstāklis, piem.: godam dzimis. E. Blesē⁸² konstatē latviešu valodā veida datīvu, nosaukdams to par „datīvus modi“ un min šādus piemērus: Kas m a n nāca **hiedram** līdz; **vergam** t u r māmuliņu.

J. Endzelīns Latviešu valodas gramatikā (1951. g.) nemin veida datīvu. E. Bleses nosaukto veida datīvu J. Endzelīns uzskata par nolūka datīvu, kā piemērus min: „meitiņas guodam aug; vergam tura māmuliņu.“ Pievienojamies V. Seiles un E. Bleses konstatējumam, ka ar datīvu var izteikt veida nozīmi. Piem.: vergam tura māmuliņu, vārdam *vergam* ir sinkretiskas nozīmes, tas var būt veida datīvs, ja nozīmē „kā vergu tur māmuliņu“, bet var būt arī nolūka datīvs, ja nozīme — „māmuliņu tur, lai tā vergotu.“

Lietuviešu un krievu valodā nav ne veida datīva, nedz arī veida apstākļa, kas izteikts ar datīvu.

Veida datīvs jaunstrāvnieku publicistiskajos rakstos konstatējams šādā piemērā:

Tirgus beigās mēs vienmēr d a b u j a m **piedevām**, ja ne pilnīgu plūkšanos, tad vismaz trokšņošanu. DL 1893, 98.

Vajaga izbēgt visam, kas **parastam** veicina saslimšanu. DL 1892, 146.

Veida datīvs *piedevām*, *parastam* ir veida apstāklis.

7. NOTIKUMA DATĪVS

Notikuma datīvs ir nomens datīvā, kas apzīmē dzīvu būtnei vai priekšmetu, kam neatkarīgi no tā gribas kas notiek, atgadās vai kas nokļūst kādā stāvoklī. Notikuma datīvs ir atkarīgs no verbiem ar nozīmi *gadīties*, *notikties* un tiem tuviem sinonīmiem

⁸¹ V. Seil, Latviešu valodas sintakse.

⁸² E. Blesē, Latviešu valodas propaīdetiskais kurss, 1933., 93. lpp.

intransitīviem vārdiem, kas lielākoties izsaka stāvokli. Notikuma datīvs atrodas brīvākajā saistījumā, piem.:

Mums bija iespējams noklausīties pārraidē koncertu. Jau ziņojām par darba trūkumu Helziņforsā, caur ko **strādniekiem** uztācis maizes bads. DL 1894, 9.

Kur dzīvo kundze vecis Hrustaļevs, **kam** nesen piepildījās 120 gadi. DL 1893, 100.

Vācijai nelaiņmejas ar savu izstādi. DL 1892, 147.

Notikuma datīvs *kam* un *strādniekiem* kā teikuma loceklis ir netiešais papildinātājs. Lietuviešu valodā notikuma datīvs tiešajā verbālajā pārvaldījumā atbilst latviešu valodas notikuma datīva pārvaldījumam. Lietuviešu valodā to sauc par „nuotykiō (jvykiō) naudininkas“⁸³, piem.:

Mums atsitīko nelaiņe — **mums** notika nelaiņe. Krievu valodā arī lieto notikuma datīvu, bet gramatikās un valodnieciskajos rakstos to nemin, piem.: случилось **мне** в лесу переночевать.

8. ATZINUMA DATĪVS

Atzinuma datīvs ir nomens datīvā, kas apzīmē dzīvu būtni vai personificētu priekšmetu, uz kuru attiecas izteikts atzinums, pēc kura domām, izjūtas, kas labs, slikts, tīkams, netīkams norisinās. Atzinuma datīvs visbiežāk sastopams sakāmvārdu, parunu, lozungu un dažādu frazeoloģismu priekšā un atrodas brīvākajā saistījumā; piem.: **Man** tas bijis nebijis. **Mums** notāne silts, ne auksts. **Man** pat dēls sakās iešot labāk uz pilsētu (A. S. Pr. K., 26.). Latviešu valodas gramatikās un valodnieciskajā literatūrā nav minēts atzinuma datīvs. J. Endzelīns gan min „datīvus iudicanti“ (LV g. 1951.), kas daļēji atbilst atzinuma datīvam; teorētiski nav to paskaidrojis, bet devis ilustratīvu materiālu: „Maļam smalki rudzu maizi, būs tautām bīdelēta“, „kas pats dums, tam ledus glums“. Par šiem piemēriem šaubās arī pats autors, tas varētu būt arī datīvus (in)commodi.

Jaunstrāvnīeku publicistiskajos rakstos atzinuma datīvs atrodams šādā piemērā:

... lai gan labākas muzikas izlutinatām **ausim** saskaņa vietam **nebij** pa prātam DL 1893,100.

Atzinuma datīvs *ausim* kā teikuma loceklis ir netiešais papildinātājs.

⁸³ J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, Vilnius, 1957., 601. lpp.

Lietuviešu valodā atzinuma datīvs (lēmējo naudininkas)⁸⁴ atbilst latviešu valodas atzinuma datīvam, piem.:

Ir **man** dabar, vaikelī, nei gaidžiai gieda, nei šunes loja⁸⁵ — arī **man** tagad, bērniņ, ne gaiļi dzied, ne suņi rej.

Ekscerpētā materiāla analīze, līdzšinējie valodnieku pētījumi, salīdzinājumi ar lietuviešu un krievu valodu ļauj secināt, ka, pirmkārt, datīva locījums tiešajā verbālajā pārvaldījumā izplatīts un lietots daudzās nozīmēs;

otrkārt, ciešais brīvākais saistījums ir viens no faktoriem, kas veicina datīva locījuma daudzo nozīmju atklāsmi un precizēšanu;

treškārt, senāk konstatētā datīvus (in)commodi vietā izvirzīts ieinteresētības datīvs ar paveidiem: adresāta, labvēlīguma (nelabvēlīguma), virzības, attiecības, atbilstības (piemērības, līdzības) un izjutēja datīvs;

ceturtkārt, senāk konstatētais nolūka datīvs iedalīts īstenā nolūka un noderības datīvā;

piektkārt, precizēti piederības laika, veida un vajadzības datīvi, izvirzot tos kā patstāvīgas nozīmes;

sestkārt, konstatēti un izvirzīti notikuma un atzinuma datīvi.

A. T. БОЯТЕ

ЗНАЧЕНИЯ ДАТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА ПРИ ГЛАГОЛЬНОМ БЕСПРЕДЛОЖНОМ УПРАВЛЕНИИ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

Анализ выписанного материала, прежние исследования лингвистов, сравнение с литовским языком позволяют сделать следующие выводы:

1. Приглагольный дательный падеж в беспредложном управлении широко распространен и употребляется во многих значениях. Значения дательного падежа уточняют функции членов предложения, напр., косвенным дополнением может быть дательный падеж заинтересованности (в общем и специфических значениях), принадлежности, долженствования, происшествия и суждения.

2. Для полного раскрытия значений дательного падежа в качестве одного из факторов выдвинута более тесная и более свободная связь. В тесной связи находится дательный адресата, также дательный самостоятельный и дательный долженствования; в более свободной связи: datīvus (in) commodi, дательный проис-

⁸⁴ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, Vilnius, 1957., 602. lpp.

⁸⁵ Turpat.

⁸⁶ Turpat.

шествия, суждения, принадлежности. В тесной связи значения дательного падежа раскрываются в простых словосочетаниях, а в более свободной связи — в сложных словосочетаниях или в целом предложении.

3. По своему происхождению общее значение дательного падежа—значение заинтересованности и его подтипы, дательный адресата и *dativus (in) commodi*; в дальнейшем ходе развития значений можно установить новые значения: дательный направления, отношения, времени, вида, происшествия и суждения.

4. С точки зрения продуктивности главные значения дательного падежа — значение заинтересованности, цели, принадлежности и долженствования; второстепенные значения — времени, вида, происшествия и суждения.

5. Вместо *dativus (in) commodi* выдвигается дательный падеж заинтересованности с его подтипами: дательный адресата, *dativus (in) commodi*, направления, отношения, соответствия (приспособления, подобия) и ощущения. Дательный цели подразделяется на подлинный дательный цели и дательный назначения. В этой работе уточняются дательный принадлежности, времени, вида и долженствования. Эти значения выдвигаются как самостоятельные значения. Устанавливаются и выдвигаются дательные происшествия и суждения.

I. FREIDENFELDS

DIVDABJA FORMAS RAKSTU KRĀJUMĀ

„„Sēta, daba (un) pasaule.“¹

Pagājušā gadsimta 50. un 60. gados, kad noformējas latviešu nācija, veidojas arī latviešu nacionālā valoda. Nacionālās valodas radīšanā liela nozīme ir jaunlatviešu izdevumiem. Šo izdevumu vidū izcila vieta ir rakstu krājuma „Sēta, daba (un) pasaule“ trim grāmatām. Minētais rakstu krājums ir „pirmais latviešu periodiskais izdevums, kas cenšas nekropļoti izteikt jaunlatviešu atziņas“,² kuru izteikšanai J. Alunāns un viņa biedri meklē arī jaunas, vēlāk nostiprināmas rakstu tradīcijas. Pētījot latviešu literārās valodas vēsturi, ir nepieciešams izsekot valodas formām un teikumu tipiem kopš literārās valodas sākumiem. Tas panākams ar atsevišķu rakstu pieminekļu, to vidū arī „Sētas, dabas (un) pasaules“, valodas pētījumiem.

Šai rakstā mēģināts konstatēt SDP³ divdabju formu atšķirības no mūsdienu valodas divdabju formām. Reģistrētās atšķirības saistāmas galvenokārt ar formu rakstību, formu darināšanu vai formu lietošanu. Labāka pārskata radīšanas nolūkā katra divdabja formu un izlietojumu īpatnības analizētas atsevišķi.

A. Divdabis ar -ošs

Lokāmais darāmās kārtas tagadnes divdabis tekstā sastopams daudz retāk nekā pārējie lokāmie divdabji. Divdabja formas visumā saskan ar modernajā valodā lietojamām. Īpatnības, par kurām runāts tālāk, vērojamas galvenokārt darbības vārdu celmu formās, no kurām atvasināti divdabji.

¹ „Sehta, dabba (un) pasaule“ I—III. Tehrpatâ 1860. gaddâ.

² J. Niedre, „Latviešu literatūra“ II; Rīgā, 1953., 57. lpp.

³ Saisinājumu sarakstu skat. raksta beigās.

I. Formu darināšanas un darinātājcelma īpatnības

1. No darbības vārda „skriet“ lokāmais darāmās kārtas tagadnes divdabīšs tikai „skrejoscha“ (piem., „skrejoscha ģipte“ I 80) vai „skreijoscha“ (piem., „skreijoscha smilts“ II 20). Nav sastopami atvasinājumi no tagadnes celma „skrien-“. Uz celmu „skrien-“ un „skrej-“ paralēlismu norāda profesors Endzelīns Lvgr. 604. § un 612. a §. No minēto paragrafu teksta var secināt, ka izplatītāks la. valodā ir celms „skrej-“. Jaunākā latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca⁴ te atzīst paralēlformas.

Īpatnējais rakstījums „skreijoscha“ laikam skaidrojams par uzsvara ietekmētu pagarinājumu.⁵ Ir iespējams, ka rakstījums šai gadījumā arī neatspoguļo atbilstošu izrunu.

2. Senā -i- celma ietekme, šķiet, saskatāma divdabja formā „guloschs“ II 113, kurā gan nav vērojams senais celma beigu -i-, taču nav arī tagad parastākā -j- divdabja izskaņas priekšā. Profesors Endzelīns šo la. valodas parādību skaidro tā, ka seno -i- celmu šai vārdā tagad aizstāj -j- celms, bet izlokšnēs pēc 2. un 3. personas formu parauga arī pirmajā personā vērojams „l“ (nevis „j“). Tādējādi arī varēja izveidoties divdabja forma „guloschs“ gaidāmā „guļošs“ vai senākā „gulišs“ vietā. Tagad parastās formas ar mīksto līdzskani celma beigās analizētajā tekstā nebija sastopamas⁶.

3. Vienu reizi sastopams arī divdabīšs „sehdschs“ I 41 (par to skat. arī Endzelīna Lvgr. 629. §).

Latviešu valodā vērojama parādība, ka, veidojot lokāmo darāmās kārtas tagadnes divdabīšus ar -ošs no tiem darbības vārdiem, kuru tagadnes celma beigās patskaņa priekšā ir šņācenis, divdabja izskaņas priekšā lieto līdzskani, kura savienojumā ar -j- radies šņācenis, piem., „spiedošs“⁷. Līdzīgi arī varētu būt ar „sēdošs“ gaidāmā „sēžošs“ vietā. Tomēr, ievērojot, ka SDP sastopama senā -i- celma forma („Viens tahds tur **seh**d vakarā...“ III 7), jāizšķiras par divdabja skaidrojumu ar vēsturisko -i- celmu ietekmi.

4. Vienā gadījumā (I₉), kontaminējot formas „zūdošs“ un „žūstošs“, radies divdabīšs „zuhstoschs“: „Sausums wissur pasludīna **zuhstoschu** dzihwibu“.

Ievērojot veco ortografiju, drukas kļūda te nav iespējama.

5. Kā liecina piemēri:

„... pulks pa **deggoschu** saules karstumu tahlak eet“ I 104;

⁴ Lvpv., LVI., Rīgā, 1951. g., 179. lpp.

⁵ Par to runā arī prof. Endzelīns Lvgr., LVI, Rīgā, 1951. g., 63. §

⁶ Par -i-celmu darb. vārdiem la. valodā skat. Lvgr. 629. §

⁷ La. val. gramat. I d., LVI, Rīgā, 1953. g. 319. §.

„... pusemehnesis atkal atspihdeja pa **deggoscheem** saules stareem“ I 104;

„— Zirgi un gohwis... no badda un **deggoschahm** slahpehm mohciti... klihst“ I 10, divdabis te nav darināts no atvasināta liekamā darbības vārda „dedzināt“ tagadnes celma, bet gan no darbības vārda saknes, kas saskan ar pirmatnīgā darbības vārda „degt“ tagadnes celmu.

6. Jāatzīmē, ka „Sētas, dabas (un) pasaules“ tekstā sastopami lokāmie darāmās kārtas tagadnes divdabji tikai no nepārejošajiem darbības vārdiem.⁸

II. Īpatnības divdabja lietošanā

1. Kā norāda profesors J. Endzelīns⁹, formas ar noteiktajām galotnēm sastopamas arī divdabjiem, skaitļiem un dažiem vietniekvārdiem. Taču SDP materiālā divdabju formas ar noteikto galotni lietotas reti. Neesmu atradis nevienu divdabja ar -ošs formu, kam būtu noteiktā galotne. Pat tais gadījumos, kur tagad noteiktā galotne obligāta īpašas divdabja pozīcijas dēļ, sastopam atbilstošo nenoteikto formu:

„...scho deggoshu...“ I 50- parindēs.

2. Vienā gadījumā vērojams saskaņas trūkums starp divdabi ar -ošs apzīmētāja funkciju un apzīmējamo vārdu: „slahpstoscham dzihvneekeem wissur rahdahs mohschķi...“ I 9.

Divdabis ar -ots

1. Šis la. valodas izloksnēs sastopamais divdabis¹⁰ SDP tekstā vērojams vienā piemērā:

„...**deggots** wehjsch no deenwizscheem netruhkst“ III 78.

2. Par krievu valodas „окаймляющий“ aplamu atveidojumu latviešu valodā jāatzīst vairākkārt tekstā lietotās formas, „apkaimots“, kam, lai gan šās saknes vārdi (la. apkaime, kaimiņš, ciemoties, lei. kaimynas, kaīmenē, kaimas u. c.) sastopami, ne la., ne lei. valodā nav atrodams divdabja atvasināšanas pamatam noderīgais darbības vārds.

P i e m ē r i:

a) „Preeksch pahrdohschanas tabunus uz **apkaimotiem** tirgiem dzenn...“ II 82.

⁸ Tagad divdabja ar -ošs darināšana no pārejošajiem darbības vārdiem ieviesusies tik plaši, ka uz to norādīts pat mācību grāmatā, piem., Latviešu valodas gramatikā 1 d., 315. § (LVI, Rīgā, 1953.)

⁹ Lvgr. 461. §; 320. § u. c. Я. Эндзелин, Славяно-Балтійскіе этюды, Харьковъ, 1911, 131 стр.

¹⁰ Par to J. Endzelīns Lvgr. 723. §

b) „... ar to (-zveju) tik daudz ļauzchu puhlejahs, ka ikgaddus wehl kahdi 5000 zemnieki no **apkaimotoahm** gebernahm kazeem palihgā nahk.“ II 98.

c) „... warr gan buht, ka Ēģiptē... wistas daudz agrak piemittuschahs, neka cittās **apkaimotoās** zemmēs.“ I 30.

3. Formas „raggots“ (Anglijas **raggotas** gohwis...“ II 70), „mezglots“ (... wiņņi slikti ballināti un bez tam wehl **mezgloti**“ II 48), varbūt arī „spahrnots“ (kas Lv. III 988 minēta šķirti no „spārnot“ un paskaidrota ar vācu divdabi „geflügelt“) uzlūkojamas par sekundāriem īpašības vārdiem. Visos gadījumos tām blakus vērojami I deklinācijas lietvārdi: rags, mezgls, spārns. Izlietojuma ziņā minētās formas ir sinonīmas īpašības vārdu ar -ains formām¹¹.

B. Divdabis ar -ams

Divdabji ar -ams SDP tekstā ir sastopami visai bieži. Pēc atlieksmēm pret paskaidrojamo vārdu divdabja lietošanas nozīmes ir ļoti dažādas. Vienā gadījumā divdabis konstatēts saīsinātā rakstībā — „spehl. kahrtehm“ II, 31, vienu reizi sastopams kļūdainais iespiedums „slawejanus“ I 42 (parindēs). Galvenās īpatnības, salīdzinot SDP tekstu ar mūsdienu normētās valodas paraugiem, vērojamas divdabja atvasināšanā un, mazākā mērā, lietošanā.

I. Divdabja formu rakstības īpatnības

Nevienam SDP lietotam ciešamās kārtas tagadnes divdabim nav apzīmēts piedēkļa patskaņa garums. Tā, piemēram, ne tikai I konjugācijas darbības vārdu divdabju formās „deggama“ (I 183), sargahjama“ (II 73), bet arī III konjugācijas darbības vārda formā „zihdamu“ I 113 piedēkļa patskaņi ir -a-.

Ortografijas dēļ arī tagadnes resp. pagātnes piedēkļi -āj- -ēj- -īj- viscaur drukāti ar īsu patskaņa burtu: „ceenijams“ (III vāka 2. lpp.); „izzschahwejams“ I 81, „gohdajamohs“ III 10. Tāpēc nav iespējams noteikt, vai iepriekš minētie rakstījumi atspoguļo daudzās izloksnēs vērojamo piedēkļu patskaņu garumu saīsināšanu, par ko prof. Endzelīns runā Latviešu valodas gramatikas 33. §.

II. Formu darināšanas un darinātājelma īpatnības.

1. Darbības vārdus „cept“ un „cirpt“ SDP autori lietojuši kā tagadnes -jo- celma darbības vārdus. Tas labi saprotams, jo abi tie apzīmē darbību (ne stāvokli vai kādu citu procesu) un tālab

¹¹ Par to skat. J. Endzelina Lvgr. 206. §

nozīmes ziņā iekļaujas tagadnes -jo- celma darbības vārdu grupā¹². Šī īpatnība, kas plaši vērojama arī nenormētajā mūsdienu valodā, atspoguļojas ciešamās kārtas tagadnes divdabja formās: „cepjami“ I 33, „cehrpjams“ I 72.

2. Darbības vārda „astrast“ ciešamās kārtas tagadnes divdabīs sastopams viscaur tikai ar „n“ izskaņas priekšā, piem.: „atronams gais“ I 56 u. c. (pavisam 112 reizes). Profesors Endzelīns min¹³ formu „(at)ruonu“ kā raksturīgu vairākām izloksnēm. Mūsdienu literārajā valodā te pieļautas tikai tagadnes formas bez -n¹⁴.

3. Darbības vārds „sargāt“, ko prof. Endzelīns atzīst par fleksijas ziņā izolētu¹⁵ un kam tagad pieļautas tagadnē paralēlformas¹⁶, SDP tekstā viscaur sastopams tikai kā tagadnes -ājo- celms. Par to liecina arī divdabji „izsargajams“ I 23; I.116; „sargajams“ II 73.

4. Darbības vārds „vēlēt“, kam tagadnē nozīmes ziņā šķiram -ējo- celma formas (vēlēju deputātu) un -o- celma formas (vēlu veiksmi)¹⁷, pētītajā materiālā lietots arī ar nozīmi „vēlu veiksmi“ kā tagadnes -ējo- celms. Tas redzams arī divdabja formā „wehlejams“: „... būtu wehlejams, ka ikweena zemneeku sehta buhtu greznota...“ II 58.

5. Tāpat kā darāmās kārtas tagadnes divdabja formās, arī ciešamās kārtas tagadnes divdabja formās izskaņas priekšā sastopams divskanis un -j-: „smejjams“ I 84; „leijami mehri“ II 122, „apejjams laiks“ I 25 u. c. Var šīs īpatnības skaidrot ar uzsvara ietekmi,¹⁸ taču visticamāk, ka rakstījums te neatspoguļo izrunu.

6. Divdabīs „schuhjams“ I 53 atšķiras no mūsdienu valodā parastās formas ar garo „ū“ tagadnes celma -j- priekšā. Šis rakstījums, jādomā, neatspoguļo izrunu, bet radies nenoteiksmes „šūt“ ietekmē.

7. Konstatēts viens gadījums, kad ciešamās kārtas tagadnes divdabīs darināts nevis no tagadnes celma, bet gan no darbības vārda saknes. Tas vērojams formā „smahdams“ dz. III 63. Liekas, ka šī forma bijusi anormāla arī SDP rakstīšanas laikā, jo citur (II 69; II 94) sastopama parastā forma „smahdejams“; pie tam jāievēro, ka forma „smahdams“ lietota dzejā.

8. Vēl jānorāda, ka SDP sastopamas tādas ciešamās kārtas tagadnes divdabjiem līdzīgas formas, kuru pamatā nav atbilstoša dar-

¹² Skat. J. Endzelīna Lvgr. 622. §

¹³ Lvgr. 611, 612. §

¹⁴ Lvpv. 23. lpp.

¹⁵ Lvgr. 653. §

¹⁶ Lvpv. 171. lpp.

¹⁷ Lvpv., 210. lpp., arī Lv. XVII burtnīcā, Rīgā, 1931., 551. un 557. lpp.

¹⁸ Lvgr. 63. §

bības vārda. Šīs formas pēlītājā materiālā lietotas par terminiem elektrotehnikā, taču valodas praksē tās nav ieviesušās. Te jāmin forma „**nawinama** elektrība“ I 61, ar ko apzīmēta tagadējā negatīvā elektrība. Arī divdabja forma „**elektrinams**“ (saistījumā: „**elektrinamu** maschinu“ I 60 divas reizes) darināta no SDP autora iedomāta darbības vārda „**elektrināt**“, kam laikam vajadzējis nozīmēt „**elektrizēt**“. Ar la. valodā parasto darbības vārda izskaņu -ināt te gribēts aizstāt svešvārda izskaņu -izēt. Pozitīvā elektrība SDP saukta par „**pastahdamu** elektrību“ I 61. Šā vārda veidošana grūti izskaidrojama. Iespējams, ka te Alunāns gribējis burtiski pārtulkot lat. „positivus“ = „nolikt“ vai, tas vēl ticamāk, krievu „положительное электричество“. Krievu priedēklis „по“ atveidots ar latviešu pa-, bet krievu īpašības vārda pamatā esošā verba celma tiešu atveidojumu izmantot nebija iespējams, jo „paliekams“ radītu pārpratumus. Tad nu noderīga bija sinonīmā darbības vārda „stādīt“¹⁹ sakne. Tā arī varētu būt radusies divdabim līdzīgā forma „**pastahdams**“.

9. Atzīmējams, ka ciešamās kārtas tagadnes divdabīs diezgan bieži darināts arī no nepārejošiem darbības vārdiem. Šai gadījumā tas parasti dublē darāmās kārtas tagadnes divdabī²⁰, piemēram: „**deggama** gahze“ I 78., „**deggama** malka“ I 183; „**nesadeggama ehka**“ II 119; „**salihpamas** lietas“ I 20. Ir arī tādi gadījumi, kur nozīme atšķiras no atbilstošā darāmās kārtas tagadnes divdabja nozīmes, piem.: „**peldamas** kahjas“ I 3, „**dilstama** slimība“ u. c.

10. Vienā gadījumā lībiskajā dialektā uzrakstītajā pantā vērojams dialektā sastopamā darbības vārda „žaudēt“ resp. „žoudēt“ divdabīs: „Man rite seens **zechoudams**, To Deewiņ pasārge!“ dz. III 60.

III. Īpatnības divdabja lietošanā

1. Noteikto un nenoteikto galotņu lietošana divdabjos atšķiras no mūsdienu valodā parastās. Tas sakāms arī par īpašības vārdiem. Pārsvārā ir nenoteikto galotņu formas, kas bieži lietotas noteikto galotņu vietā, piem., „**atronams** gaiss“ I 56, „**ceenijami** lassitaji“ III vāka 2. lpp. u. d. c. Dažos gadījumos vienā un tai pašā pozīcijā un nozīmē dažkārt lietota nenoteiktā, dažkārt noteiktā galotne. Tā vienā lappusē lasām gan „**wiss** tas **neismehro-**

¹⁹ Skat. šās nozīmes minējumu Lvv. III 1050.

²⁰ Skat. par to J. Endzelina Lvgr. 796. §. Arī Pauls savā grāmatā „Prinzipien der Sprachgeschichte“, Halle, 1920., 279. lpp., runādams par kārtas kategoriju, min: „Den Wechsel zwischen aktiver und passiver Bedeutung können wir noch an den Nominalformen des Verbums beobachten...“

jamajs²¹ isplattījums“, gan „pasaules pa scho neismehrojamu placci... skreedamas“ I 45. Līdzīgi arī viscaur tekstā ir akuzatīvs „wairojamu glahzi“ I VI; I 56 u. c., bet vienā gadījumā „wairojamo glahzi“ I 28.

Noteiktā galotne divdabjiem sastopama reti, parasti tikai nominatīvā un akuzatīvā: „peewelkamajs spehks“ I 74; „greezchamajs gals“ I 62; „dzeedinamee spehki“ I 22; „labbakohs gohdajamohs wihrus“ III 10 (te varbūt iepriekšējā īpašības vārda ietekmē); „paskubbinamee spehki“ I 43; „peewelkamo spehku“ I 74; „uzticcamajs draugs“ dz. III 77; „audzinamee nami“ II 131.

2. Nozīmes ziņā raksturīga ciešamās kārtas tagadnes divdabja lietošana ar darāmās kārtas tagadnes lokāmā divdabja nozīmi²²: „izzchahwejams spehks“ I 81. u. c.; „izkaltejams spehks“ I 81. u. c., „apreibinamas lietas“ I 20, 21 u. c. Te varētu minēt arī vārdu saistījumu „reebjams darbs“ I 34 (-darbs, kas rieb, riebīgs darbs).

Mūsdienu valodai neparasts ciešamās kārtas tagadnes divdabis ir teikuma daļā „nemittejams karsch pastahw“ I 101. Darbības vārds „mitēt“²³ (tiešajā formā!), kas tagad jau gandrīz zudis, acīm redzot SDP rakstīšanas laikā bijis tik parasts, ka no tā bijis iespējams darināt divdabi.

3. Reģistrēts saliktenis „preekschturramas bruņņas“ III 10,²⁴ lai gan darbības vārda „priekšturēt“ latviešu valodā nav, (tā vietā lieto vārdu saistījumu „turēt priekšā“).

4. Vienā gadījumā vērojams saskaņas trūkums starp divdabi apzīmētāja funkcijā un apzīmējamo vārdu: „Cik barrojamu spehka pee wiņņahm atrohnams“ I 108. Te, redzams, drukas kļūda.

C. Divdabīs ar -is, -usi

Pārrunājamais divdabis ļoti parasts SDP tekstā. Visvairāk tas sastopams darbības vārdu salikto laiku formās. Visumā lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja formas, kas vērojamas SDP, neatšķiras no tagad lietojamām, tikai dzejā dažkārt gadās neapstro-

²¹ Noteiktās galotnes īpašības vārdu formas SDP arī nominatīvā rakstītas ar -ajs, piem.: „peewelkamajs spehks“ I 74; „greezchamajs gals“ I 62, „uzticcamajs draugs“ dz. III 77. Tā kā datīva un lokatīva formas ar -aj- gandrīz negadās, tad minētais nominatīva rakstījums laikam pamatojams ar to lietvārdu ietekmi, kuri beidzas ar izskaņu -ajs, -tājs, jo piedekļa patskaņu garumu saskaņā ar veco ortogrāfiju neapzīmēja. Kā min. prof. Endzelīns, Dundagā, piemēram, noteiktos adjektīvus deklinē kā darītāju vārdus „eidēs“ u. c. (Lvgr. 323. §.)

²² Skat. 120. lpp. par to ciešamās kārtas divdabju lietošanu, kas darināti no nepārejošiem darbības vārdiem.

²³ Lvv. II 638.

²⁴ Arī Lvv. III 398.

fētas formas: „satruhdejschas“ dz. III 72; „tukschojs“ dz. III 60., „zinnajschi“ dz III 63, kas radušās, vārdus pakļaujot pantmēra prasībām. Vienā gadījumā divdabja formā konstatēta drukas kļūda darbības vārda saknē: „peezihowjuschi“ I VII; citur attiecīgais darbības vārds rakstīts pareizi.

Zināmas īpatnības vērojamas divdabja formu rakstībā, divdabja atvasināšanā, atvasināšanai izmantotajos darbības vārdu celmos un arī divdabja lietošanā.

C¹. Tiešā forma

I. Īpatnības divdabja formu rakstībā

1. Divdabja nenoteiktās formas sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīvā sastopama tikai izskaņa -use, nevis -usi, ko tagad atzīstam par obligātu normētajā valodā²⁵. Piemēri: „apspeeduse“ I 104; „atstahjuse“ I 68; „auguse“ I 17; „bijuse“ III 50 u. c.

Divdabji ar izskaņu -use lietojami jo daudzās la. valodas izloksnēs²⁶. Tas arī būs bijis pamats SDP autoriem šādu divdabja izskaņu uzlūkot par normu. Jānorāda, ka -e nominatīva galotnē sastopams V deklinācijas lietvārdiem, turpretim -i vienskaitļa nominatīvā ir tikai vietniekvārdā „pati“, pie tam daudzās izloksnēs arī „pati“ vietā lieto „pate“²⁷. Citos locījumos galotnes „e“ SDP atrastajās lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja formās nav sastopams.

2. Nominatīvā „izdeenejs“ I 107 vērojama izlokšņu vairumam parastā „i“ zušana aiz -j- priekš -s.²⁸

II. Formu darināšanas un darinātājcelma īpatnības.

1. Mūsdienu literārajā valodā lietojamās formas „aprijis“ vietā sastopam izloksnēs parasto „aprihjis“ I 102²⁹. Patskaņa pagarināšanu šai un citās vēsturisko -o- celma darbības vārdu tagadnes

²⁵ Starp citu, liekas, divdabja izskaņas -use noliegšana literārajā valodā nesaskan ar valodas attīstības tendencēm, jo sieviešu dzimtes vārdi ar vienskaitļa nominatīva galotni -e ieviešas lietvārdos allaž plašāk, piem., ar „birzs“ nozīmi Lvpr. dota arī forma „birze“ (32. lpp.), nemaz nerunājot par tādiem gadījumiem kā „ogle“. Arī redzamāko pagājušā gadsimta autoru (Blaumaņa, Veidenbauma u. c.) valodā ir tikai formas ar -use. Latviešu valodā bez tam nav nevienas deklinējamu vārdu kategorijas, kam vienskaitļa nominatīva galotne būtu -i, izņemot „pati“, kur tāpat ir svārstības starp „e“ un „i“ galotnē.

²⁶ Par to Lvgr., 734. c §.

²⁷ Lvgr. 374. §.

²⁸ Lvgr. 734. d §.

²⁹ Lvgr. 609. a §.

un pagātnes formās profesors J. Endzelīns, kā jau iepriekš minēts, skaidro ar uzsvāra ietekmi³⁰.

2. Latviešu valodā ir gan „izsikt“, gan „izsīkt“³¹. Jaunākā latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca min tikai vienu darbības vārda rakstījuma veidu: „izsikt“, 3. p. „sīkst“, „sīka“³², turpretim SDP materiālā patskanis darbības vārda pagātnes celmā ir pa vecam īss: „izsīcis“ I 38; „izsīkuse“ I 10³³.

3. Tāpat kā lokāmā ciešāmās kārtas tagadnes divdabja, arī lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja formās darbības vārdu piedēkļi -āj-, -ēj-, -īj-, rakstīti atbilstoši toreizējās ortografijas noteikumiem — ar īsa patskaņa burtu.

P i e m ē r i: „bruhķejis“ I 40; „izbruhķejuschi“ II 24, „dzirdejis“ III 52; „izniheinajuschi“ I 80, „sakrecejuschi“ I 108. u. c.

4. Ar mūsdienās neparastu darbības vārda celma beigu līdzskani raksturīga divdabja forma „pahrwehrsuschi“ I 50, I 91 u. c. Agrāk šī darbības vārda pagātnē, šķiet, bijusi svārstišanās starp „vērt-“ un „vērs-“. Uz to norāda arī Latviešu valodas vārdnīcas piemēru materiāls: „jaunais likums pārvērsa apstākļus“ un „es būt(u) savus garus matas pār vaiņagu pārvērtusi“³⁴. Pētītajā materiālā ir formas ar abējādiem celmiem.

5. Vēl īpatnējāks ir darbības vārda „uzšķērst“ divdabīs „uzschķehrsuschi“ I 93. Lieta tā, ka latviešu valoda nav vērojama „s“ un „ž“ mija (šķērsu-šķēržu). Neko līdzīgu nerāda arī Lvv. piemēri³⁵. Vienīgi iespējamais skaidrojums šai gadījumā, ka pagātnes celma -s radies nenoteiksmes ietekmē.

6. Latviešu valodai raksturīgo v (īsteni ū) zudumu „u“ resp. „ū“ un „uo“ priekšā SDP tekstā redzam divdabjos: „sapuuschi“ I 68, II 99 u. c., „izzchuuschu“ I 42, II 19. Kā dažkārt izloksnēs „v“ zūd starp patskaņiem, tā arī SDP mūsdienu literārās valodas divdabja formas „iepuvis“ vietā konstatēta forma „eepuis“ I 24³⁶.

7. Nav vairs valodā atbilstošu darbības vārdu personu formu SDP teksta divdabjiem „uzburbuschas“ III 54 (parindēs³⁷), „iztulzuschas“ III 54 (parindēs³⁸); maz pazīstami tādiem divdabjiem kā „eesirmuscheem“ I 81, „sirmuschu“ dz. III 74, „sakruppis“ I 16; II 19; „sekminajis“ I 75, pamatā esošie darbības vārdi.

³⁰ Lvgr. 63. §.

³¹ Lvv. I, 796. lpp.

³² Lvpv. 78. lpp.

³³ Par šīs formas vēsturi Lvgr. 611. un 620. §.

³⁴ Lvv. III, 187. lpp.

³⁵ Lvv. XL burtn. 383. lpp.

³⁶ Par v zudumu skat. Lvgr 101. a § un 101. c §.

³⁷ Lvv. XXXIX burtn. 319. lpp.

³⁸ Lvv. I 821 arī minēta tikai lokāmās darāmās kārtas pagātnes divdabja forma.

III. Īpatnības divdabja lietošanā

1. Kā iepriekš pārrunāto divdabju, tā arī lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja formas ar nenoteikto galotni dažkārt vērojamas tur, kur būtu gaidāmas formas ar noteikto galotni. Tā, piemēram, aiz norādāmā vietniekvārda tagad neparastu divdabja formu ar nenoteikto galotni daudzskaitļa nominatīvā vērojam vārdu saistījumos „**schih** **zudduschas** leetas“ I 50 un „**schee** **pagahijuschi** laiki“ III 8. Mūsdienu valodā nebūtu iespējams lietot divdabja formu ar nenoteikto galotni teikuma daļā „**atlikuschi** raddi drihkst tuweneekus pawaddiht“ I 104.

2. Tāpat kā, piemēram, lokāmā ciešamās kārtas tagadnes divdabja formās, arī lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja formās sastopams noteiktās galotnes rakstījums -ajs, piem. „**nonihkuschajs**“ I 22³⁹.

3. Profesora Endzelina minētā⁴⁰ vecākajām grāmatām un tautas dziesmām raksturīgā parādība, ka īpašības vārdu formās -ajstarp sakni un seno locījumu galotni sastopams ne tikai datīvā, resp. instrumentālī un lokatīvā, bet arī citos locījumos, vienā gadījumā vērojama arī SDP lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja akuzatīva formā: „**cittu atlikuschaju** (vīnu) pārdod par 25 lihdz 40 kapeikahm spanni“ II 54.

4. Īpatnēja ir konstrukcija „**dazchi schķittuschi**“ I 28 ar personas rādītāju vārdu nominatīvā. Mūsdienu valodā šai nozīmē parasti, runājot gan par vienu, gan arī par vairākiem darītājiem, lieto lokāmās darāmās kārtas pagātnes divdabja formu vienskaitlī — „**šķītis**“ ar personas rādītāju vārdu datīvā.

C². Atgriezeniskā forma

Divdabja atgriezeniskās formas lietotas diezgan maz. Biežāk sastopams nominatīvs; akuzatīva formas retas.

I. Divdabja formu rakstības īpatnības

Sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīva formas SDP tekstos viscaur beidzas ar izskaņu -usehs (ne -usies). Tas saprotams, jo, kā norāda prof. Endzelīns Lvgr.⁴¹ izloksnēs raksturīgajam „aktīvajam -se utt. atbilst -sēs utt.“. Tātad te sastopamies ar izplatītas dialektu īpatnības atspoguļojumu SDP tekstā.

³⁹ Šā rakstījuma skaidrojumu skat. 121. lpp.

⁴⁰ J. Endzelina Lvgr., 322. §.

⁴¹ Lvgr. 735. §.

II. Formu darināšanas un darinātājcelma īpatnības

1. Kā tiešajās formās, tā arī atgriezeniskajās formās pamatā esošo darbības vārdu pagātnes celmu piedēkļi -āj-, -ēj-, -īj- allaž rakstūti ar īsa patskaņa burtu.⁴² Piemēri: „missejees“ III 83; „apspundejuschohs“ I 23 u. c.

2. Teikuma daļā „cik schi malla **atwirzusehs** no ekwatora“ II 15, sastopams mūsdienās maz parastā darbības vārda „atvirzt“⁴³ atgriezeniskais divdabīs.

3. Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā dotā darbības vārda „brīnīties“⁴⁴ vietā SDP tekstā divdabja „brihnejuschees“ I 38 pamatā ir „brīnēties“⁴⁵.

4. Divdabja forma „sabihjuschohs“ saistījumā „sabihjuschohs lohpus“ II 79 liecina par izloksnēm raksturīgo ij < ij uzsvara ietekmē. (Par to skat. iepriekš 122. lpp.)

5. Ja tiešajās divdabja formās vērojama celmu „pārvērt-“ un „pavērs-“ svārstīšanās⁴⁶, tad atgriezeniskā forma SDP ir tikai „pahrwehrsusehs“ II V, II 102 u. c.

III. Īpatnības divdabja lietošanā

1. Vairākkārt divdabja atgriezeniskā forma lietota gadījumos, kad mūsdienu valodā iespējama vienīgi tiešā forma. Piemēri: „wistas daudz agrak **peemittuschahs**“ I 70; „wiņņi irr jaunās pasaules, kas... wehl naw **sabeezejuschahs**“ I 56. Ne viens, ne otrs no minēto divdabju pamatā esošajiem darbības vārdiem nav Lvv. raksturots par atgriezenisku. Reta mūsdienās ir arī atgriezeniskā forma, kas vērojama teikumā „cihpslas ween ir **atlikkuschahs**“ III 55.

2. Vienā gadījumā atgriezeniskā divdabja sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva forma lietota par saskaņotu apzīmētāju pie lietvārda lokatīva: „Jo jautrās **neapmahkuschahs** naktīs rassa rahdahs“ I 72. Ka autors divdabja formu lietojis ar atgriezeniskās formas nozīmi, liecina patskaņa garuma apzīmējums galotnē ar „h“ pretstatā galotnes patskaņa garuma apzīmējumam ar „^“ īpašības vārda un lietvārda lokatīvā. Konstatētā parādība skaidrojama ar to, ka atgriezeniskajiem divdabjiem lokatīva formas

⁴² Skat. 9. lpp.

⁴³ Par to Lvv. I 211.

⁴⁴ Lvpv. 34. lpp.

⁴⁵ Par izskaņu paralēlismu šai darbības vārdā skat. Lvv. I 334. lpp.

⁴⁶ Skat. raksta 123. lpp.

nav un tapēc vajadzības gadījumā tā bija jāaizstāj ar citu locījumu, piem., nominatīva formu⁴⁷.

3. Nelatviskā „misēties“ locīšanā saliktajos laikos divdabim „missejees“ personas rādītājs vārds SDP tekstā nostājas gan nominatīvā, piem., „bet viņam peenahkaks lehnprahtīgi parahdiht, kur stahstitajs missejees“ II 83., gan arī datīvā, piem., „Treschâ grahmatâ drukkatajam missejees“ III 84.

4. Teikumā „Tad wissa draudze uz lauku izeet... un atpakaļ greezuschees swinn un swehti lauku darba sahkumu“ II 29, kā arī teikuma daļā „atliekas bij atrahwuschees“ I 104 trūkst formālas saskaņas dzimtē starp divdabi un attiecīgo lietvārdu.

D. Divdabis ar -ts.

Lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis ir viens no visvairāk lietotajiem divdabjiem SDP rakstos. Divdabis ļoti plaši lietots darbības vārdu ciešamās kārtas analītiskajās formās un arī patstāvīgi. Rakstības, atvasināšanas un lietošanas ziņā SDP konstatētās lokāmās ciešamās kārtas pagātnes divdabja formas gandrīz pilnīgi saskan ar mūsdienu literārajā valodā lietojamām. Tālāk apskatīšu atsevišķas īpatnības, kas vērojamas SDP konstatētajām divdabja formām.

I. Īpatnības lokāmā ciešamās kārtas pagātnes divdabja formu rakstībā⁴⁸

Lokāmajos ciešamās kārtas pagātnes divdabjos, kas darināti no tādiem darbības vārdiem, kuru saknes beigu līdzskanis ir -z-, dažkārt sastopams divdabja izskaņas priekšā -s- pareizā -z- vietā. Tas vērojams piemērā „Tad biķkeri tur uzleek un kaus“, kas izgreests bija no ceeta ohscha kohka...“ dz III 74. Līdzīgi arī blakus citur sastopamam pareizajam rakstījumam „lauzti skaitļi“ vienā gadījumā lasām „lausteem skaitļeem“ II 7. „s“ gaidāmā „z“ vietā nebalsīgā -t priekšā minētajās formās rakstīts laikam izrunā vērojams asimilācijas ietekmē.

II. Formu darināšanas un darinātājcelma īpatnības.

1. Kā iepriekš aplūkoto divdabju formās, tā arī lokāmā ciešamās kārtas pagātnes divdabja formās dažos gadījumos saknē vērojams divskanis gaidāmo patskaņu vietā -j- priekšā. Piemēri:

⁴⁷ Arī mūsdienās sarunu valodā retumis vērojama šāda parādība.

⁴⁸ Nav minētas rakstības īpatnības, kas vērojamas darbības vārdu saknē neatkarīgi no darbības vārda gramatiskās formas, piem., „puschkotu“ dz. III 74, 75. literārā „pušķotu“ vietā, „apskraidroti“ I 55 pareizā „apskaidroti“ vietā.

„...wiņņi (=klosteri) bijuschi un wehl irr patwertuwes... preeksch waijateen un nelaimigeem cilwekeem...“ I 97; I 54 (2 reizes). Kā jau iepriekš minēts⁴⁹, šo parādību var izskaidrot ar akcenta ietekmi, lai gan visticamāk liekas, ka te rakstība neatbilst izrunai.

2. SDP nav šķirti darbības vārdi „plest“ un „plēst“. Arī Latviešu valodas vārdnīcā⁵⁰, kur gan abi darbības vārdi nozīmes ziņā šķirti, norādīts, ka „plest“ vietā pazīstams arī „plēst“ ar kritošu intonāciju. Atvasinātais darbības vārds „atplēst“ Lvv. minēts tikai ar garu patskani⁵¹. Teikuma daļā „...schur tur eeraugamas ļawas galwas ar atplehstu rihkli...“ I 99 forma „atplehstu“ lietota tagadējo rakstības normu noteiktās „atplestu“ vietā⁵².

3. Teikuma daļā „...wiņņas (=salas) irr diwejadas: tahdas, kas nestahw ceeti uz vienas weetas un pawassarā teek aizpluhdi-natas“ II 10 redzams, ka, atvasinot divdabi, SDP autori nav šķiruši nozīmes ziņā „pludināt“ no „plūdīnāt“, kā to prasa mūsdienu literārās valodas norma⁵³. Jāpiezīmē, ka Latviešu valodas vārdnīcā⁵⁴ arī „pludināt“ un „plūdīnāt“ minētas kā paralēlas formas.

4. SDP konstatēto lokāmo ciešamās kārtas pagātnes divdabju skaitā ir vairāki tādi, kuru atvasināšanas pamatā esošie darbības vārdi mūsdienās vai nu vispār nav pazīstami, vai arī kļuvuši par atmirstošiem.

1) Latviešu valodas vārdnīcā gan minēts senprūšu vārdam „pogatawint“ atbilstošs latviešu darbības vārds „gatawināt“⁵⁵, taču ar priedekli atvasinātais „izgatawināt“, kas bijis par pamatu SDP divdabim „izgattawinahts“ (teikumā: „Tahds melnajs tejs...“, kas no mazahm, melnahm wai uhbelainahm sarulletahm lappahm izgattawinahts, irr pats labajs“ II 113.) vārdnīcā nav ievietots.

2) Tikai ar SDP piemēru Lvv. pārstāvēts divdabīs „netuhbots“⁵⁶ teik.: „Bet sewischki raddijumus mohka...“, ja zirgus caur nelahdzigeem rihkeem un netuhbotahm paugahm woi sakkahm eewaino...“ I 11.

3) Mūsdienu „magnetizēts“ vietā SDP lietoti divdabji „magneetinahts“ resp. „atmagneetinahts“ I 63. Jāpiezīmē, ka svešvārdus ar -et (Komet, Magnet) jaunlatvieši latviskojuši ar izskaņu -ietis, piem., „magneetis“, un no šāda tipa lietvārda „magneetis“ tad ar izskaņu -ināt pavisam regulāri darināts darbības vārds „magneeti-

⁴⁹ Skat. raksta 2. 5. lpp.

⁵⁰ Lvv. III, 337, 340.

⁵¹ Lvv. I, 182.

⁵² Lvpr. 150. lpp.

⁵³ Lvpr. 151. lpp.

⁵⁴ Lvv. III, 353.

⁵⁵ Lvv. I, 609.

⁵⁶ Lvv. XXXIX b. 277. lpp.

na (h)t“ un tālāk divdabis „magneetinahts“. Ļoti daudzi divdabji („paschķidrinata“ I 22, no ceļļa **nowaddata**“ I 92 u. c.) darināti no darbības vārdiem, kas mūsdienu valodā reti lietojami.

5. Daži divdabji atvasināti no tādiem darbības vārdiem, kam nenoteiksmē ir mūsdienās neparasti piedēkļi.

1) Divdabis „gēhratas“ II 84; II 89 darināts no kāda darbības vārda „gērāt“, kas Lvv. nav atzīmēts.

2) Teikumā „...ahdas...teek jo wairak **ceenatas**“ I 53; II 87 redzam piedēkļa -ā- parastā -i- vietā. Lvv. norādīts, ka piedēkļa -ā- šai darbības vārdā sastopams dialekta formās.⁵⁷

3) Laikam par rakstības kļūdu iepriekšējā „izrohbotu“ ietekmē uzlūkojams piedēkļa -o divdabī „izrohtotu“. Piemērs: „Ohzoli, woi tew nebija izrohbotu lappiņu, **izrohtotu** lappiņu...“ dz. III 74.

III. Īpatnības divdabja lietošanā

1. Vācu valodas konstrukciju ietekmē lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis dažkārt lietots analitiskajās ciešamās kārtas formās saistījumā ar prievārdu „no“ un darītāja vārdu. Piemēri: „Greeki un Rohmneeki...**tikka** **apspeesti** no wahceescheem“ I 602.

„...zaldati **tikka**...no wisseem **pawalstneekem** **uzturreti**“ I 103.

2. Lokāmā ciešamās kārtas pagātnes divdabja lietošanā nav ievēroti noteiktās resp. nenoteiktās galotnes lietošanas noteikumi. Gandrīz visur nenoteikto galotņu divdabji lietoti tur, kur pēc mūsdienu normas vajadzētu formas ar noteikto galotni. Te minēšu tikai dažus piemērus: „...schihs **minetas** leetas...“ I 51; „...tas **nolahdets** maitas gabbals“ I 76, „...tautas nepasneedza palihdziņu saweem **apspeesteem** brahļeem...“ I 105 u. c.

3. Divdabja lietošanas sakarā atzīmējams, ka mūsdienu saliktoņu „dzimteilvēks“, „dzimtkungs“, „dzimtļaudis“⁵⁸ vietā SDP tekstos lietotas divdabja „dzimts“ formas saistījumā ar attiecīgo lietvārdu: „**dzimti** muizehneeki“ II 35; „**dzimteem** muizehneekem“ I 84, „**dzimti** zemnieki“ II 61, „**dzimtu** cilweku“ I 103. Lvv. piemēros paralēli minēti gan rakstījumi divos vārdos, gan arī saliktenī.⁵⁹

4. Sakarā ar to, ka SDP lietots sieviešu dzimtes vārds „rullite“ I 66 un nevis vīr. dz. „rullītis“, teikumā „...rittenitis pilnīgi ap-

⁵⁷ Lvv. I 394.

⁵⁸ Lvpv. 51. lpp.

⁵⁹ Lvv. I, 551. lpp.

greczdamees metalla rulliti v, kas pie fedderes r peceetinata, 13 reizes ar metallu...salaizch“ I 65 nav vērojams saskaņas trūkums, kā tas, izolēti analizējot teikumu, varētu likties.

E. Divdabis ar izskaņu -dams, -damies

Divdabis ar izskaņu -dams SDP rakstos lietots apmēram divas reizes retāk nekā lokāmais darāmās kārtas pagātnes, lokāmais ciešamās kārtas tagadnes un lokāmais ciešamās kārtas pagātnes divdabis, taču tas sastopams biežāk par nelokāmajiem divdabjiem ar -ot un -am, biežāk par lokāmo darāmās kārtas tagadnes divdabi. No mūsdienu valodas viedokļa apskatot SDP valodas materiālu, divdabja ar -dams lietošana pētījamā rakstu krājumā atšķiras no tagad parastās, turpretim divdabja atvasināšana un rakstība pilnīgi saskan ar mūsdienās vērojamo atvasināšanu un rakstību. Par konstatētajām īpatnībām jāsaka sekojošais.

E¹. Tiešā forma

I. Īpatnības divdabja formu rakstībā

1. Nebalsīgo līdzskaņu asimilācija balsīgo līdzskaņu priekšā dažos atsevišķos gadījumos, pretēji la. valodas tagadējām normām un rakstīšanas tradīcijām, atspoguļota arī rakstos. Tā, piemēram, sastopami rakstījumi „nepanezdamas“ II 73 un „nezdamas“ I 101.⁶⁰ Nepareizi rakstīts „s“ izskaņas -dams priekšā divdabī „sīsdams“ dz. III 69. Šī kļūda varbūt skaidrojama ar to, ka SDP autori, divdabi darinot, pamatā nēmuši nenoteiksmes celmu, neievērodami līdzskaņu vēsturiski pozicionālo miju. Taču šis skaidrojums ir pret-runā ar iepriekš minēto rakstījumu „nepanezdamas“, „nezdamas“, jo atbilstošais nenoteiksmes celms taču ir nes-. Tālab, manuprāt, ticamāks ir skaidrojums, ka -s- burts izskaņas priekšā rakstīts vārda sākuma -s- ietekmē.⁶¹

2. Par iespaiduma kļūdu jāatzīst aplamais divdabja rakstījums teikumā „... weens gals pahr elektro-magneeti pahrsnegdams irr spiccigs...“ I 66.

⁶⁰ Balsīgo līdzskaņu asimilācija nebalsīgo līdzskaņu priekšā dažos gadījumos ietekmējusi lokāmās ciešamās kārtas pagātnes divdabja rakstību. Par to skat. 13. lpp.

⁶¹ Interesanti atzīmēt, ka tieši šā vārda rakstībā bieži kļūdās pat vidusskolas vecāko klašu skolēni.

II. Formu darināšanas un darinātājcelma īpatnības

1. Vienā gadījumā divdabis ar -dams darināts no mūsdienās nelietoama un arī latviešu valodas vārdnīcā neminēta darbības vārda „uzrietēt“. Piemērs: „...saule **uzreetedama** tohs atkal pee arkla atrohn...“ II 29.

2. Tekstā sastopams divdabis „atgainadams“ I 38. Spriežot pēc citiem atbilstošā darbības vārda rakstījumiem, piem., I 10, jāsecina, ka mīkstinājuma trūkums nav tikai iespiedumklūda. Droši vien divdabja pamatā ir kāda forma „atgaināt“, kas varētu būt radusies pareizo „atgainīt“ un „atgaiņāt“⁶² kontaminācijas rezultātā.

III. Īpatnības divdabja lietošanā

1. Ja, balstoties uz mūsdienu valodas materiālu, jaunāko skolas gramatiku autori divdabi ar -dams ieskaitījuši nelokāmo divdabju grupā⁶³, tad SDP materiāls liecina, ka jaunlatviešu periodā divdabis ir vēl bijis lokāms.⁶⁴ Tas redzams no sekojošiem piemēriem ar divdabi atkarīgo locījumu formās:

- a) „Afrikā irr melni ļaudis... kas baddu pamirruschus **ruhkdamus** ļawas behdzina“ I 41,
- b) Citkahrt Afrikas ķehwes...tikka...no **dzedadamahm** meitahm slauktas“ I 41,
- c) „...abbas besslahpekligas leetas...**ecdegdamam** skahbumam barribu...dohd“ I 51;
- d) „...mums ar kaulu milteem **mehslodameem** daudz ilgaki irr jagaida uz labbu razchu, neka ar kaulu pelneem **mehslodameem**“ III 51.

Te minams arī vēl cits piemērs, kur divdabis ar -dams nominatīvā apzīmē lietvārdu, citiem vārdiem, ir lietots lokāmā divdabja funkcijā.⁶⁵

„Un **pasaules** pa scho neismehrojamu placci...**skreedamas**, woi tahs buhs ar tahdu wahju wallodu, kahda mums irr?“ I 45. Taču arī SDP divdabis ar -dams lokāmā divdabja funkcijās sastopams tikai 5 gadījumos no 349.

⁶² Lvv. I 157; Lvpv. 60.

⁶³ Skat., piem., La. val. gramat. 266. lpp.

⁶⁴ LPSR ZA V u LI Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas I sēj. 1187. lpp. minēts, ka šā divdabja „datīva formas atgadās arī rakstnieku darbos ap gadsimtu miju, piem., J. Poruka stāstos, un retumis laikrakstu valodā.“

⁶⁵ Par to, ka šāda lietošana divdabim ar -dams nav raksturīga, skat. Lvgr. 799. §.

2. Tāpat kā divdabis „šķītis“ resp. „šķītuši“, arī divdabis „šķīzdams“ resp. „šķīzdami“ lietots mūsdienu valodai neparastā saistījumā ar darītāja vārdu nominatīvā:⁶⁶ „**Guddi un kreewi** pee wiņņeem peebeha **schķīzdami**, ka Pohļu waldischana wiņņus apspeezchoht“ II 26; līdzīgi I 55.

3. Ja vien vārds „atlieka“ SDP nav lietots kā kopdzimtes lietvārds (pēc „plāpa“, „auša“ parauga), tad trūkst saskaņas starp divdabi ar -dams un atbilstošo lietvārdu teikumā „...kur pehdigas atleekas no krustneeku karra spehkeem behļodami bij atrahwuschees...“ I 104.

E². Atgriezeniskā forma

I. Formu darināšanas un darinātājcelma īpatnības

1. No valodā neieviesušās darbības vārda darināts divdabis „kuprinādamies“ teikumā „Aļņi...**kuprinadamees** un **krattidamees** no ohdu kohdeeneem atgainahs I 10⁶⁷.

2. Mūsdienu literārās valodas normu noteiktā „brīnīties“⁶⁸ vietā Lvv min kā paralēlas formas „brīnīties“ un „brīnēties“⁶⁹. SDP konstatētā divdabja ar -dams forma atvasināta no nenoteiksmes „brīnēties“: „Wiņņa mahcekļi...peepeschi ļohti **brihnedamees** eesaucahs...“ I 60.⁷⁰

II. Īpatnības divdabja lietošanā

SDP vienā teikumā vērojama arī atgriezeniskā divdabja ar -damies lietošana apzīmētāja funkcijā: „...tad naw jabrihnojahs, ka sewischķi komeeschi, schee brihnischķīgi pa debbesihm **aizschau-damees spulgi**, dazchas alloschanas un dazchas leekas bailes pee ļaudihm peewedduschi“ I 54.

F. Divdabis ar -ot, -oties

Šo divdabi SDP materiālā var sastapt gandrīz tikpat bieži, cik bieži sastopams divdabis ar -dams, taču jāatzīmē, ka visvairāk aplūkojamais divdabis lietots darbības vārdu atstāstījuma izteiksmes

⁶⁶ Par lok. dar. k. pag. divdabja līdzīgu lietošanu skat. 124. lpp.

⁶⁷ Lvv. II, 319. darbības vārdam „kuprināties“ kā vienīgais piemērs minēts šie citētais teikums, pie tam sagrozītā veidā.

⁶⁸ Lvpv. 34. lpp.

⁶⁹ Lvv. I, 334. lpp.

⁷⁰ Par līdzīgu parādību citu divdabju formās skat. 125. lpp.

nozīmē. Tikai šai nozīmē lietojams divdabis ar -ot no darbības vārda nākotnes celma.⁷¹ Dažas īpatnības vērojamas divdabja formu atvasināšanā un lietošanā.

I. Formu darināšanas un darinātājelma īpatnības

1. Vairākos divdabjos vērojams darbības vārda saknes patskaņa pagarinājums -j- priekšā, kas varbūt skaidrojams ar akcenta ietekmi.⁷²

P i e m ē r i:

a) ij > īj: „Mehnesnīcas spohzchumu ar skaidrahm debbesihm **pahrmihjoht** pirmas mahņu ticcibas par mehnesi cehlahs“ I 72. „... wiņņeem (=klosteriem) sewischķi pahrmette...3) ka tee ļauzchu mantas **aprihjoht**...“ I 97.

b) aj > aij: „...**waijagoht** ihpaschas skohlas eecelt“ II 60.

2. Atšķirībā no mūsdienu literārās valodas normas, kas darbības vārdu „mīlēt“ ieskaita tikai III konjugācijā⁷³, SDP nelokāmais divdabis ar -ot ir darināts no II konjugācijas darbības vārda tagadnes celma mīlēj-⁷⁴: „... wiņņas (=vārdes) pehc skunstes likkumeem dzeedoht un dzeesmas labpraht **mihlejoht**“ I 45.

3. Literārās valodas „neapnīkot“⁷⁵ vietā SDP ir divdabis „neapnīkstoht“ I 79, kur celmā „apnīkst“ vērojams senā -o-celma ar iespraustu nāseni kapaļinājums ar -st-⁷⁶.

4. Mūsdienu literārās valodas normas nosaka darbības vārda „cept“ konjugēšanu pēc I konjugācijas 1. grupas parauga⁷⁷, turpretim SDP tekstos ir divdabis „cepjot“: „Kukņai waijaga gremmojameem rihķeem palihdzeht ehdamas leetas...**cepjoht**“ I 115 (Citu šā darbības vārda divdabju formas ar līdzīgu parādību minētas 118. lpp.).

II. Divdabja lietošanas īpatnības

Jau SDP divdabja formas kā „newiļļoht“, „nemannohht“, „beidzoht“ vairākkārt („Bet miglas allazch tik peepeschī un **newiļļoht** eestahjahs...“ II 82; „Wiņņi... pamaziht un pawissam **nemannohht**

⁷¹ Lvgr. 725. §.

⁷² Par šo parādību citu divdabju formās skat. 116., 119., 125. lpp.

⁷³ Lvpv. 118. lpp.

⁷⁴ Lv. II 644 šim darbības vārdam paralēli minētas II un III konjugācijas formas.

⁷⁵ Par to skat. Lvgr. 611., 620. §.

⁷⁶ Lvpv. 17. lpp.

⁷⁷ Lvpv. 36. lpp., La. val. gramat. I, 152. lpp.

swescham lohпам tuwinahs“ II 80 u. c.) lietotas ar apstākļa vārdu nozīmi.⁷⁸

Atgriezeniskām divdabju formām ar -oties nekādu īpatnību nav.

G. Nelokāmais divdabis ar -am, -amies

No visiem mūsdienās lietojamiem divdabjiem šis divdabis SDP sastopams visretāk — tikai 20 reizes. Tāpat kā lokāmā ciešamās kārtas tagadnes divdabja formās, arī nelokāmo divdabju ar -am formās divdabja piedēkļa patskaņa garums nav apzīmēts, piem.: „sakkam“ I 77; „daudzīnam“ I 75; „lassam“ I 90; „lohkam“ I 70; „peepildamees“ I 77.⁷⁹

SDP tekstā esmu konstatējis arī vienu senākā lokāmā darāmās kārtas tagadnes divdabja formu ar -us; „...pah̄r to gan dazch labs gribbus buht pamahcems“ I 24.⁸⁾

* * *

Nobeigumā pieminēsim SDP tekstā konstatēto divdabju skaitu:

1) divdabis ar -ošs	— 55	izrakstījumi,
2) divdabis ar -ots	— 1	„
3) divdabis ar -is	— 777	„
4) divdabis ar -ams	— 717	„
5) divdabis ar -ts	— 777	„
6) divdabis ar -us	— 1	„
7) divdabis ar -dams	— 349	„
8) divdabis ar -ot	— 317	„
9) divdabis ar -am	— 20	„

Kopā 3014 izrakstījumi.

Sāsinājumu paskaidrojumi

1. dz. = saistītas valodas piemērs;
2. la. = latviešu (valodā);
3. La. val. gramat. — „Latviešu valodas gramatika VIII—XI klasei“ I daļa; LVI, Rīgā 1953. g.
4. lei. = leišu (valoda);

⁷⁸ Skat. Lvv. I 277.

⁷⁹ Vai šis rakstījums skaidrojams tikai ar vecās ortografijas noteikumiem, vai arī tas atspoguļo SDP autoru runu — nav nosakāms.

⁸⁰ Par divdabi ar -us skat. Lvgr. 724. §.

5. Lvgr. = J. Endzelīns. „Latviešu valodas gramatika“; LVI; Rīgā 1951.
6. Lvpv. = „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca“; LVI; Rīgā 1951.
7. Lvv. = K. Mülenbacha „Latviešu valodas vārdnīca“ I—IV; Rīgā 1923.—1932.
8. SDP = „Sehta, dabba (un) pasaule“ I—III. Tehrpātā 1860. gadā.

И. Ж. ФРЕЙДЕНФЕЛД

ФОРМЫ ПРИЧАСТИЯ И ДЕЕПРИЧАСТИЯ В СБОРНИКЕ СТАТЕЙ „СЕТА, ДАБА (УН) ПАСАУЛЕ“

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ.

В 50 — 60-ых годах прошлого столетия, когда формируется латышская нация, слагается и латышский национальный язык. В создании национального языка большое значение имеют издания младолатышей. Среди этих изданий выдающееся место занимают три книги сборника „СЕТА, ДАБА (УН) ПАСАУЛЕ“.

Упомянутый сборник, как указывает Я. Ниедре, является первым латышским периодическим изданием, неискаженно выражающим взгляды младолатышей, для выражения которых Ю. Алунан и его товарищи ищут новые традиции правописания. Для изучения истории латышского литературного языка необходимо проследить формы языка и типы предложений с начала образования литературного языка. Исследование отдельных памятников письма, в том числе и сборника „СЕТА, ДАБА (УН) ПАСАУЛЕ“, помогает выполнить эту задачу.

Настоящая статья является попыткой установить и проанализировать отличие форм причастий и деепричастий в сборнике „СЕТА, ДАБА (УН) ПАСАУЛЕ“ от соответствующих форм современного языка. Установленные отличия, в количестве около 70, связаны главным образом с правописанием, образованием или применением форм. Для наглядности каждая форма и особенности ее применения проанализированы отдельно. В конце статьи дано число различных причастий и деепричастий в исследованном материале.

J. KUŠKIS

DIFTONGIZĀCIJA UN MONOFTONGIZĀCIJA GROSTONAS UN MEIRĀNU IZLOKSNĒ

Par Grostonas un Meirānu izloksni līdz šim nav ne plašāku materiālu vākumu, ne publicējumu. No Meirāniem viena tautasdziesma ir ievietota J. Endzelīna *Lettisches Lesebuch*¹. Par Grostonas un Meirānu kaimiņu izloksnēm atrodami apraksti valodniekiem ļoti vērtīgā izdevuma *Filologu biedrības raksti* slejās.

Tāpēc par šī darba galveno uzdevumu ir izvirzīts pēc iespējas plašāk parādīt parādības, par ko ir savākts materiāls 1957. gadā un kas mūsdienās ātri zūd literārās valodas ietekmē, līdz ar ko zūd valodniecībai neaizstājams materiāls.

Īpaša nozīme augšzemnieku dialekta izlokšņu grupu robežu noteikšanā ir diftongizācijai un monoftongizācijai, un arī šīs parādības Grostonā un Meirānos ļoti strauji iet mazumā.

Reizē ar šo sistematizēšanu dots Grostonā un Meirānos vēl sastopamo parādību sastatījums ar tuvākajām kaimiņu izloksnēm, norādot arī, cik plaši šīs parādības sastopamas visā augšzemnieku apgabalā.

Mazāka vērība veltīta atsevišķu parādību iespējamiem skaidrojumiem, kas paliek par turpmāko uzdevumu.

Materiāli ir vākti, uzturoties Grostonā un Meirānos 1957. gada martā, aprīlī un jūlijā, tieši materiālu vākšanas nolūkā sarunājoties ar iedzīvotājiem. Nav vairs ne Grostonā, ne Meirānos sastopami tādi ļaudis, kas it nemaz nebūtu bijuši dažus gadus projām no dzimtās puses. Tāpēc vajadzēja uzklaustīt tos, kas Grostonā un Meirānos dzimuši, gandrīz visu mūžu tur dzīvojuši un arī tagad dzīvo. Šie teicēji ir: Grostonā — Anna Māliņa (86²), Aleksejs Viksne

¹ [J. Endzelin,] *Lettisches Lesebuch, Grammatiche und metrische Vorbemerkungen, Texte und Glossar* von J. Endzelin, Heidelberg 1922, 131.

Arī A. Aizsils 1933 FM 25 — 26 min 18 vārdus no Meirāniem.

² Skaitlis norāda vecumu 1957. gadā.

(83), Ede Dobule (81), Marija Putniņa (81), Marija Baltause (80), Jēkabs Krastiņš (80), Ede Maizīte (80), Pēteris Ezerkalns (78), Lote Skraba (78), Marija Ramnovska (77), Jānis Vibulis (77), Alfreds Lakstīgals (75), Otilija Pakalne (74), Olga Zobāne (73), Pēteris Jumiķis (72), Alma Ansonē (60), Pēteris Viļumsons (60), Jānis Dobulis (53), Milda Ramāne (50); Meirānos — Maija Vanaga (100), Zuzanna Rutkova (89), Līze Krēslīņa (88), Matīss Platais (86), Lizete Ruņģe (82), Emma Krēslīņa (79), Oto Auziņš (76), Ernests Naudiņš (75), Alberts Kalpaks (73), Ernests Zvērs (70), Anna Platā (69), Kārlis Krievs (69).

Izvēlēti ir visvecākie ļaudis tāpēc, ka viņu runā ir paglābies daudz vairāk īpatnību.

Sākot kādas parādības apskatu, dots tās izplatījums augšzemiņu izlokšņu apgabalā; tad dotas norādes par šīs parādības stāvokli Grostonā, Meirānos un tuvākajos kaimiņos; pēc tam doti savāktie materiāli un skaidrojumi.

Materiālos skaitlis pēc piemēra norāda teicēja vecumu, reizē ar to norādot arī pašu teicēju; ja vairāk teicēji izrādījās dzimuši vienā gadā, gadu skaitlim pievienots vēl uzvārda pirmais burts.

Diftongizācijas un monoftongizācijas lielās nekonsekvences dēļ Grostonā un Meirānos nebija iespējams stingri nošķirt uzsvērtu un neuzsvērtu zilbju apskatu: daudzos gadījumos kāds no pārveidojumiem sastopams par daudz reti, lai ko droši apgalvotu.

Lietota latviešu dialektu tekstu rakstos pieņemtā fonētiskā transkripcija.

Citējumu norādēs šāda kārtība: autors, darba nosaukums, izdošanas vieta (ja tā nav Rīga), izdošanas gads, izdevuma saīsinājums, tā numurs, beigās izdevuma lappuse.

Piezīme. Tā kā tipografijā nebija vajadzīgo zīmju, visur, kur vajadzīga fonētiskā transkripcija (izlokšņu piemēros, citātos uc.), radušās šādas atšķirības no latviešu fonētiskās transkripcijas:

1) parastie mazie burti visnotaļ aizstāti ar lielajiem, piem.: KUOKS „koks“;

2) epentezes patskaņu, vāji izrunātu divskaņa elementu un citu pārīso skaņu apzīmēšanai lietoti parastie mazie burti, piem.: LĀeBI „labi“, ŪoGA „oga“;

... 3) dažu skaņu garums apzīmēts ar diviem burtiem, piem.: AA, OO, YY uc.; ja divi vienādi blakus burti neapzīmē garu skaņu, starp burtiem likta svītriņa (-);

4) nezilbisko patskaņu apzīmēšanai (diftongisko savienojumu otrā komponentā) lociņš zem burta aizstāts ar iekavu aiz burta, piem.: MĀA(JA „māja“;

5) viens virs otra rakstāmie burti (labiālizētā a-skaņa, palatālā pārskāņa) iespiesti blakus, starpā liekot daļas svītras zīmi, piem.: A/oUZAS „auzas“, U/iPE „upe“;

6) platās e-skaņas apzīmēšanai lietots e ar nāseņa zīmi;

7) intonāciju zīmes aizstātas ar cipariem: 1 — gravis, 2 — lociņš (kāpjoši kritošā intonācija), 3 — akūts, 4 — cirkumflekss, 5 — jumtiņš (lauztā intonācija); cipars visnotaļ rakstīts tieši aiz tā burta, virs kura attiecīgā zīme lietojama fonētiskajā transkripcijā; pusgarumos intonācijas cipars rakstīts aiz pusgaruma zīmes; visur, kur intonācijas zīme parastajā fonētiskajā transkripcijā reizē ir arī garumzīme, iespiests burts ar garumzīmi vai divi burti, piem.: BŪ³S „būs“, OO³aDA „āda“; garumzīme vienmēr likta arī uz diftongisko savienojumu ĀA(, ĪI(un ŪU(pirmā burta, kad tas apzīmē garu skaņu; cipars 5 lietots lauztās intonācijas apzīmēšanai izlokšņu piemēros un citātos; tā kā akūtu parastajā fonētiskajā transkripcijā lieto arī palatālizēto līdzskaņu apzīmēšanai, tad cipars 3 aiz līdzskaņa apzīmē tā palatālizējumu, piem.: Lo³Ā³C³S³ „lācis“;

8) afrikātu apzīmēšanai lietoti divi burti: DZ, DŽ;

9) velārā N-skaņa visnotaļ apzīmēta ar parasto N burtu (gan Grostonā, gan Meirānos velārā N-skaņa konsekvienti ir pirms K un G);

10) citātos garais gotu S aizstāts ar parasto S burtu; 3—ar Z;

11) pārējās zīmes aizstātas ar paskaidrojumiem iekavās aiz katra izlokšnes piemēra vārda;

12) tā kā fonētiskie rakstījumi galvenokārt ir ar lielajiem burtiem, nav lietots kursīvs.

SAĪSINĀJUMI

a.	akuzatīvs.
apst.	apstāklenis.
d.	datīvs.
divd.	divdabis.
dsk.	daudzskaitlis.
FBR	Filologu biedrības raksti, Rīgā 1921.—1940.
FM	Filoloģijas materiāli. Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums, Rīgā 1933.
ģ.	ģenitīvs.
i.	instrumentālis.
ib.	ibidem (turpat).
imper.	imperatīvs.
inf.	infinitīvs.
l.	lokatīvs.

LVGr	J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā 1951.
n.	nominatīvs.
nk.	nākotne.
p.	persona.
pg.	pagātnē.
refl.	refleksīvā forma.
sdz.	sieviešu dzimte.
tg.	tagadne.
tdz.	tautasdziesma.
v.	vokatīvs.
vdz.	viriešu dzimte.
vsķ.	vienskaitlis.
VuLIR	Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, Valodas un literatūras institūta raksti, Rīgā 1952. un sek.

DIFTONGIZĀCIJA

I

$\bar{A} > \bar{A}A$ (; $o\bar{A}$, OA , OOa ; uOO , UO)

Augšzemnieku dialektam ir raksturīgs $\bar{A}$ -skaņas pārveidojums par $\bar{A}/o$, OO , kas savukārt dziļajiem augšzemniekiem diftongizēts³.

$\bar{A}$ vietā dzirdama starppakāpe starp $\bar{A}$ un OO Palsmanē, Gaujienā, Galgauskā, Druvienā, Piebalgā, Liezērē, Dzelzavā, Sāvienā, Ļaudonā, Mērienā, Krustpilī, Vestienā, Plāterē, Skrīveros, Iecavā, Secē; apmēram OA — Pļaviņās, Daudzesē, Sēlpilī, Biržos, Viesītē, Ābeļos, Neretā, Aknīstē; $o\bar{A}$ — Mežamuižā (pie Krustpils), Lejasciemā; OOA — Susējā, Apukalnā; OOa — Sunākstē; $\bar{O}$ (plats, garš o) — Lubānā; OO — Dignājā, Mēmelē, Zasa, Ilūkstē, Līvānos; UO resp. UA — Alūksnē, Alsviķī, Zeltiņos, Augulienā, Gulbenē, Lašos un gandrīz visās latgaļu izloksnēs⁴; Atašienē blakus ir OO un UO ⁵.

Neuzvērtajās zilbēs Vecgulbenē palaikam $\bar{A}$ -skaņa saglabāta⁶. „Citādi austrumizlokšņu vairumā $\bar{A}$ piedēkļu (bet ne gala) zilbēs ir labiālizēts un pārvērts par diftongu. $\bar{A}$ ir paglābts gandrīz visās augšzemnieku izloksnēs viensk. lokatīva gala zilbē, izņemot Neretu, kur arī katrs neuzvērts $\bar{A}$ ir pārvērties par OA . Pārējās gala zilbēs $\bar{A}$ liktenis izloksnēs ir ļoti dažāds...“⁷.

³ J. Endzelīns, LVGr 12; J. Endzelin, Lettisches Lesebuch., Heidelberg 1922, 129.

⁴ J. Endzelīns, LVGr 125.

⁵ J. Endzelīns, ib.; Leonhards Latkovskis, Par Atašienes un Varakļānu izloksni, 1933 FM 102.

⁶ J. Endzelīns, LVGr 127.

⁷ Ib.; dažādie $\bar{A}$ pārveidojumi gala zilbēs — 127.—129. lpp.

Grostona un Meirāni ir augšzemnieku dialekta rietumu pusē, un Ā-skaņas pārveidojumi te ne vienmēr ir tik radikāli un regulāri kā Latgalē.

Kopā ar Trapeni, Tirzu, Adulienu, Cesveini, Sarkaņiem, Bučausku, Bērzauni, Mārcienu, Saikavu, Kalsnavu, Sausnēju, Odzienu, Devēnu, Vējavu, Liepkalni, Meņgeli, Ogri, Taurupi, Aizkraukli, Liezēri, Ērgļiem, Skrīveriem, Lazdonu, Patkuli un Praulienu J. Endzelīns Grostonu ir minējis kā vienu no tām augšzemnieku izloksnēm, kur Ā ir paglābts⁸. Taču tūlīt tiek piebilsts: „Lai tomēr ir minēts, ka Ń vai Ā^1 dažkārt nav viegli atšķirams no Ā un ka vairākās izloksnēs — arī vienas personas izrunā — artikulācija svārstās⁹. Grostonā parasti dzirdama Ā-skaņa gan uzsvērtajās, gan arī visās neuzsvērtajās zilbēs (ja vien nav morfoloģisku pārveidojumu), bet krītoši intonētās Ā^1 -skaņas vietā bieži vien dzirdama skaņa, ko apmēram varētu apzīmēt ar $\text{Ā}^1\text{A}$ (: ar ļoti strauji krītoši intonētu Ā-skaņu sākumā un ar līdzenu, bet zemāka toņa A-skaņu beigās, piemēram: $\text{JĀ}^1\text{A}$ ($\text{NĪ}^1\text{I}$ (TI 81D (vsk. v.), $\text{MĀ}^1\text{A}$ (JA 73Z, $\text{MĀ}^1\text{A}$ ($\text{LA}^1\text{INĀ}^1$ 78S (vsk. 1.), $\text{MĀ}^1\text{A}$ (SA 72, $\text{VĀ}^1\text{A}$ (RDUS 78E (dsk. a.)). Šais gadījumos, kā redzams, nav nozīmes, vai seko balsīgs vai nebalsīgs līdzskanis. Te varētu jau runāt par diftongizācijas procesa sākumu, tāpat kā E. Hauzenberga Liezēres ĪI (<I , $\text{Ū}^1\text{U}$ (<U jau arī sauc par šī procesa sākumu un pat par diftongizāciju¹⁰.

Grostonā reizēm ir dzirdama Ā/o-skaņa: $\text{JĀ}^2/\text{o}$, ŅU 81D (dsk. ģ.), $\text{KĀ}^2/\text{o}$, $\text{JINĀ}^4\text{M}$ 78S (dsk. d./i.), $\text{MĀ}^2/\text{o}$, JU 57 (vsk. a./i.), NA/o - $\text{I}^1\text{EGĀ}^1/\text{o}$, $\text{DĀ}^4\text{JU}$ 78S (tg. 1. p.) „neatceros“, $\text{RU}^1\text{OTĀ}^4/\text{o}$ - $\text{JĀ}^4/\text{o}$ S 81D (pg. 3. p.), $\text{SĀ}^3/\text{o}$, KUŠI 80K, $\text{VĀ}^1/\text{o}$, RDU 81D (vsk. a./i.); bet neliela diftongizācija dzirdēta tikai vienu reizi: $\text{KoĀ}^2\text{JAS}$ 75L (dsk. n.). Citādi Grostonā ir Ā vai $\text{Ā}^1\text{A}$.

Liezērē Ā-skaņa „... sastopama tīrā veidā...“¹¹, kamēr J. Endzelīns minējis Liezēri to izloksņu skaitā, kur sastopams arī Ā/o (||Ā)¹². Tā kā J. Endzelīna vērojumi ir senāki (apmēram no 1900. gada līdz 1911. gadam¹³), varbūt ar laiku Ā/o ir pazudis. Tas pats, acīmredzot, notiek tagad arī Grostonā (un uz rietumiem — Vestienā, kur ir Ā/o ||Ā^1), bet tādas skaņas kā oĀ ir jau Grostonā zudušas.

⁸ Ib., 125; A. Becenbergers bez tam te vēl piemin Aizkuju, Mēdzūlu, Jaunpiebalgu, Ranku, Gulbeni, Drustus (Lettische Dialekt-Studien, Göttingen 1885, 84, uz ko norāda arī J. Endzelīns Lettische Grammatik 1922, 85).

⁹ J. Endzelīns, LVGr 125.

¹⁰ E. Hauzenberga, Liezēriešu izloksne, 1934 FBR XIV 181—182.

¹¹ E. Hauzenberga, Liezēriešu izloksne, 1934 FBR XIV 180.

¹² J. Endzelīns, LVGr 125.

¹³ Ib., 9.

¹⁴ Marta Ozoliņa, Vestieņu izloksne; 1937 FBR XVII 79—80.

Lazdonā, Praulienā un Sarkanos (kas šķir Grostonu no Meirāniem) sastopami $\bar{A}$, $\bar{A}^1A$ (un reizēm $\bar{A}/o$ tāpat kā Grostonā).

Meirāni robežojas jau ar augšzemnieku dialekta „austrumnieku”¹⁵ izlokšņu apgabalu, un $\bar{A}$ -skaņas diftongizācija Meirānos ir daudz stiprāka nekā Grostonā. Meirānos dzirdamas jau formas gan ar $\bar{A}^1A$ (, gan arī ar $o\bar{A}$, OA , OOa , uOO , UO ; bieži sastopams $\bar{A}/o$ un $OO < \bar{A}$; bet gandrīz visi runātāji blakus runā arī tos pašus vārdus ar skaidru $\bar{A}$ -skaņu.

Lubānu J. Endzelīns minējis to izlokšņu skaitā, kur $\bar{A}$ pārveidojums par UO skan kā $O\bar{A}^{16}$; bet Edm. Zirnītis un A. Ābele Lubānā $\bar{A}$ vietā atzīmējuši O (ļoti platu OO)¹⁷, ko pēc tam akceptējis J. Endzelīns¹⁸. Tātad arī Lubānā $\bar{A}$ -skaņas diftongizējums gājis mazumā.

Barkavā, kas ir jau Latgalē, turpretim $\bar{A} > OA$ ($O\bar{A}$) konsekventi, izņemot o - un $\bar{a}$ -celmu lokatīvus,¹⁹ arī tagad.

$\bar{A}^1A$ (Meirānos tāpat kā Grostonā sastopams, piemēram, šādos vārdos: $G\bar{A}^1A$ (JA 86 (pg. 3. p.), $L\bar{A}^1A$ (GA 88 (apst.), $M\bar{A}^1A$ (JA 86, $M\bar{A}^1A$ (JAS 86 (dsk. n.), $M\bar{A}\bar{A}^1\bar{A}$ (TE¹I 100 (vsk. d.) — ar pārskāņu, $STR\bar{A}^1A$ (VA 86 (vsk. l.).

$\bar{A} > OA, OOa; o\bar{A}$

Šie Meirānos sastopamie diftongizējumi atkarīgi no nākošo skaņu kvalitātes; ja seko vai sekojis kāds velārs patskanis un starp to un iepriekšējo $\bar{A}$ nav ne J, ne palatālu, ne palatālizētu līdzskaņu, tad $\bar{A} > OA, OOa$; bet pārējos gadījumos (pirms palatālajiem patskaņiem, palatāliem un palatālizētiem līdzskaņiem) $\bar{A} > o\bar{A}$.

Par blakus skaņu ietekmi uz OA izrunu Biržos teikts: „Vispareizākais grafiskais attēls, šķiet[, l būtu $o\bar{A}$, $o\bar{A}/o$, $\bar{A}/o$, raugoties[, l cik intensīvi sekmē labiālizāciju apkārtējās fōnēmas.”²⁰

Arī Lubānā „...tautosill[abisks] $-\bar{A}^1R-$ paliek nemainījies[, ti., tas nepārvēršas par O^1R], ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis palatāls vokālis”²¹.

Minēto likumību par sekošās skaņas ietekmi uz diftongizētā $\bar{A}$ ($>OO$) izrunu Meirānos rāda tālāk minētie piemēri. Vārdi te rakstīti tādā morfoloģiskā formā, kā tie dzirdēti.

¹⁵ J. Endzelīns, LVGr 14.

¹⁶ J. Endzelin, Lettisches Lesebuch., Heidelberg 1922, 130; Lettische Grammatik, 1922, 85.

¹⁷ Edm. Zirnītis, Lubāniešu izlokšne, 1937 FBR XVII 118.

¹⁸ J. Endzelīns, LVGr 125.

¹⁹ J. Cerikis, Barkavas pagasta izlokšne, 1933 FBR XIII 22.

²⁰ J. Bičolis, Birziešu izlokšne, 1932 FBR XII 66.

²¹ Edm. Zirnītis, Lubāniešu izlokšne, 1937 FBR XVII 118.

Ā > OA, OOa

DZI:³LO¹AK 100 apst., GRO¹AMATA 100, GRO¹AMATU 88, JOO⁴aMOKSOJ 86 „jāmaksā“, JO¹APĀLIEK 100, KLO³AT 100 apst., MO¹ASA||MĀ¹/oSA 73K, OO³aDĀ⁴M 86 dsk. d./i., SPOĀ¹RNC 100, VOO¹aLA 86 sdz.

Ā > oĀ

A:³PSoĀ²eLeIT 73K „apsālīt“, BRoĀ²LI 73K vsk. v., GoĀ²JA 100, KoĀ⁴i(IŅA 79, KoĀJA 86, LoĀ³C³S³ 100, MoĀ¹JA 100, MoĀ⁴JĀ⁴S 73K dsk. l., MoĀ¹JIŅU 100 vsk. a./i., MoĀ²JU 73K vsk. a./i., MoĀ¹SI¹M 79 dsk. d./i. „māsām“, MoĀ¹T 73K vsk. v., MoĀ¹TE 73K, MoĀ¹TEŠ 73K, MoĀ¹TĒM 86, MoĀ¹TI 86, oĀ¹KI 88 dsk. n., SKRoĀ²ĢIŠ 86 (galda daļa), TRĪ¹I(KoĀ²I(S³ 86.

Vienu reizi dzirdētais atšķirīgais pārveidojums Ā > oĀ : SA:³-SaORNUOJUSE 86 (divd.) arī radies īpašas blakus skaņu ietekmes dēļ.

Visi šie vairāk vai mazāk radikālie diftongizējumi nav konsekventi; runātāji blakus lieto tos pašus vārdus arī ar OO, Ā/o vai pat gluži skaidru Ā (vai Ā¹A ( ), piemēram, ATGOO²JA||ATGĀ²/oJA||ATGĀ²JA 75N, KLOO³T||KLĀ³/oT||KLĀ³T 100 (apst.), MOO²JU||MĀ²/oJU||MĀ²JU 73K (vsk. a.), OO³DAS||Ā³/oDAS||Ā³DAS 86 (vsk. ģ.); tas rāda, ka diftongizējumi ar lielākas vai mazākas kvantitātes O-skaņu nav radušies tieši no Ā, bet no Ā/o vai OO²². Dažādā diftongizējumu kvalitāte atkarā no sekošās skaņas liecina par labu A. Becenbergera, J. Endzelina un A. Ābeles uzskatam, ka augšzemnieku O, OO radušies no A, Ā, bet A, Ā radušies no Ā, Ae, ĀĀ, Āe, kas ieguvuši palatālo pārskauņu vai epentezi²³.

Meirānos dzirdams arī diftongizējums

Ā > uO, UO.

Tas dzirdēts tikai neuzsvērtās zilbēs (tikai!) šādos vārdos: A¹IZGuO¹ 86 „aizgāja“, JĀ¹SA¹RGU¹OJ 100 „jāsarga“, NAZINuOJ 86 „nezināja“, RIJU²OM 86 „rijām“, ZINuO³T 86 „zināt“ un uzsvērtā zilbē vārdā NI·KuO¹ 100, 86 „ne·kā“. Šis diftongizējums dzirdēts tikai visvecāko ļaužu (pāri 80 g.) runā. No desmit gadījumiem ar Ā > OA, OOa deviņi sastopami arī visvecāko ļaužu runā, un tikai viens — 73 gadus vecam runātājam, pie tam šai gadījumā oĀ||Ā/o. No visiem deviņpadsmit gadījumiem ar Ā > oĀ desmit ir visvecāko ļaužu runā, deviņi gadījumi 70—80 g. vecu ļaužu runā. Bet vēl jaunāku ļaužu runā (60—70 g.) diftongizācija nav vairs ne reizi dzirdēta; ir vairs tikai OO||Ā/o||Ā.

²² Sal. J. Endzelins, LVGr 125.

²³ Adalbert Bezenberger, Lettische Dialekt-Studien, Göttingen 1885, 86; J. Endzelins, LVGr 117, 126; A. Ābele, *ā||uo* ziemeļu-austrumu izloksnēs, 1934 FBR XIV 166—171.

No tā secināms, ka $\bar{A}(>OO)$ diftongizēšana Meirānos izzūd tāpat kā Lubānā (sal. 140. lp.), pamazām zūdot arī OO -skaņai ($<\bar{A}$), kaš uz rietumiem Cēsvainē²⁴ un Lazdonā, Praulienā, Sarkanos, Grostonā jau zudusi.

II

$\bar{E}>i\bar{E}$

J. Endzelīns norāda, ka augšzemnieku apgabalā $\bar{E}>IE$ dzirdēts Jaunrozē (palaikam tikai uzsvērtās zilbēs), Apukalnā, Alūksnē, Alsviķī, Zeltiņos, Lejasciemā, Vecgulbenē, Balvos, Baltinavā, Viļakā, Kalupē, Liksnā, Lašos uc., bet Lubānā un Latgales izloksnēs (Andrupinē, Barkavā, Bērzpilī, Ciblā, Kaunatā, Kārsavā, Krāslavā, Ludzā, Pildā, Rēzeknē, Skaistā, Varakļānos, Vārkavā, Viļānos, Zvirgzdinē uc.) tikai tas $\bar{E}$ pārvērties par IE , kas jau senāk nebija pārvērties par $\bar{E}$ vai $\bar{A}$ ²⁵.

Grostonā (un Lazdonā, Praulienā, Sarkanos) $\bar{E}>IE$ nemaz nav vairs tagad sastopams; ir tikai $\bar{E}>\bar{E}$, $\bar{A}$.

Meirānos diftongizējums (šaurais) $\bar{E}>i\bar{E}$ dzirdēts tikai vienu reizi vārdā $KL\bar{i}\bar{E}^3C^3$ 86 „klēts“, pie tam ar paralēlformu $KL\bar{E}^3T\bar{E}$ 86.

„Prof. J. Endzelīns Le[ttische] Gr[ammatik] 44. § raksta, ka Lubānā $\bar{E}>IE$ tais gadījumos, kur tas iepriekš nav kļuvis par $\bar{E}$; tagad visos nosacījumos $\bar{E}>\bar{E}$ ...“²⁶ Šis konstatējums par $\bar{E}>\bar{E}$ ieviešanos $\bar{E}>IE$ vietā attiecināms arī uz Meirāniem.

III

$\bar{I}>II$ (, $\bar{I}J$; II (, IJ ; $e\bar{I}I$ (, $e\bar{I}$; EI

J. Endzelīns kā vienu no augšzemnieku dialekta pazīmēm min to, ka „ $\bar{I}$ un $\bar{U}$ pārvērsti par diftongiem“²⁷; šī pazīme ir viena no tām, kas sniedzas vistālāk rietumos²⁸ un ir sastopama ne vien Latgalē, bet arī Jaunrozē, Apukalnā, Alsviķī, Alūksnē, Zeltiņos, Lejasciemā, Gulbenē, Augulienā, Lubānā, Daudzesē, Sēlpilī,

²⁴ Sal. J. Endzelīns, LVGr 125; Adalbert Bezzenberger, Lettische Dialekt-Studien, Göttingen 1885, 85.

²⁵ J. Endzelīns, LVGr 108—109.

²⁶ Edm. Zirnītis, Lubāniešu izloksne, 1937 FBR XVII 117.

²⁷ J. Endzelīns, LVGr 13.

²⁸ Ib., 14.

Secē, Sunākstē, Vārkavā, Ābeļos, Mēmelē, Lielzalvā, Susējā un tālāk visā austrumu Sēlijā²⁹; šais vietās „I un Ū pārvēršas par diftongiem“³⁰.

Mazāk skaidri I un Ū pārvēršanās par diftongiem vērojama Skrīveros, Vestienā, Aizkrauklē, Ļaudonā uc. dienvidaustrumu Vidzemē³¹, bet vēl tālāk uz rietumiem Trapenē, Gaujienā, Palsmanē, Lizumā, Tirzā, Liezērē, Bērzaunē, Mētrienā, Savienā uc.³² I un Ū ir paturēti.

I-skaņas diftongizācija sastopama arī piedēkļos³³, kur rodas EI (Barkavā, Sēlpilī uc.³⁴), no kura, savukārt, — Ē (Kaldabruņā, Zasā³⁵) vai „diftongam IE līdzīga skaņa“ (Lašos, Kaunatā, Jaungulbenē³⁶).

Alūksnē, Alsviķī, Lejasciemā, Apukalnā, Vecgulbenē, Neretā uc.³⁷ piedēkļu I-skaņa paturēta, „kas laikam izskaidrojams ar to, ka piedēkļu I — kas ir neuzsvērts vai tikai ar palīgakcentu — ir druskā isāks un tāpēc mazāk tiecas pārvērsties par diftongu“³⁸.

Grostonā un Meirāni ir I diftongizācijas apgabala rietumu pusē, tuvāk vidusdialekta apgabalam, tā ka I-skaņas diftongizācijā nav vērojamas tik radikālas pārmaiņas un tik regulāri kā Latgalē.

Grostonā, kas ir vairāk rietumos nekā Meirāni, bieži sastopams vienīgi I-skaņas pārveidojums par II(vai IJ un II(vai IJ. Pie kam ļoti grūti saklausāms, vai šī savienojuma pirmajā daļā ir I vai I. un vai otrā daļā ir I(vai J.

Ar I(tiek apzīmēta neizbiska I-skaņa, kas ir arī tuvāka J-skaņai.

Ja intonācija krītoša (vai kāpjōši krītoša — pirms balsīgajiem līdzskaņiem), minētajā savienojumā Grostonā, šķiet, parasti sastopama I-skaņa uzsvērtajās zilbēs: BLĪ¹I(GZNA 78S, LĪ¹I(Ā 73Z vsk. ģ., RĪ¹I(KLĪ¹I(TE 60A, STĪ¹I(PĀ¹M 73Z un neuzsvērtajās saknes zilbēs: JĀ¹DZĪ¹I(VU¹O 72, NADRĪ¹I(KST 50, bet pārējās neuzsvērtajās zilbēs sastopama I-skaņa³⁹: DĀĀ¹RZNI¹ECI¹I(-BA 72, RĪ¹I(KLĪ¹I(TE 60A, I¹E-Ē³DI¹I(SI 73Z.

Ja intonācija nav krītoša, šķiet, parasta ir I-skaņa neatkarīgi no stāvokļa vārdā: ĀĀ³ZĪ¹I(ŠI 75L dsk. n., PRE:³TI³JM 80K,

²⁹ J. Endzelīns, LVGr 139.

³⁰ Ib., 139.

³¹ Ib., 139.

³² Ib., 139.

³³ Ib., 140.

³⁴ Ib., 140.

³⁵ Ib., 140.

³⁶ Ib., 140.

³⁷ Ib., 140.

³⁸ Ib., 140.

³⁹ Sal. šinī lp. minēto J. Endzelīna atzinumu, „ka piedēkļu I.. ir druskā isāks.“.

RA:³KSTĪ³I(T 73Z, ŠA¹UKSMĪ⁴I(KS (pusbalsīga beigu k-skaņa) 73Z „šausmīgs“, TĪ³I(TAVAS 75L.

Taču nav droši iespējams nevienu no minētajām likumībām vispārināt.

I vai J atrašanās savienojumu II(, IJ, II(, IJ otrā daļā laikam ir atkarīga vienīgi no runas ātruma, rūpīguma: ātrā runā parasta šķiet I-skaņa; lēnākā izrunā—J.

Tikai divas reizes Grostonā dzirdēts lielāks Ī-skaņas diftongi-zējums: PĒ⁴ILE (pusplata E-skaņa) 80K (divskaņa pirmajā daļā -skaņa, kura noteikti nav vairs I un kuru izrunā apmēram tā kā augšzemnieku Ē vārdā LĒLS), UPe⁴I(TĒ 83 (kur pirmajā daļā jau skaidri bija saklausāma neliela e-skaņas kvalitāte).

Grostonā ir sastopama arī tīra Ī-skaņa bez jebkādas diftongizā-cijas: NĀ¹/oC, JĀĀ¹NĪ⁴TI, LEJINĀ 81D, JĀ¹KAPI¹ŅĶ, BOGĀ¹C VĪ¹RS 81D, NU¹ĒLĪ²I(KST (pusbalsīga K-skaņa) TRĪ³S KUI-MEĻUS 80K, GĀNĪ⁴BA PI¹E TĀM MĀ²JĀM 74 udc. Tas, laikam, parasts, ja runātājs cenšas runāt „pareizi“, skandēdams tautas-dziesmas, stāstīdams pasakas vai kādu grāmatā izlasītu notikumu.

Ī-skaņas pārveidojumi Grostonā ir pilnīgi analogiski arī Lazdonā (kā arī Praulienā un Sarkanos), bet atšķiras no izlokšnēm, kas ir tālāk uz rietumiem, kur parasti tikai Ī¹>II(, IJ uc., bet Ī³ (Ī⁵) (>II(uc. Grostonā) ir saglabāts:

Liezērē „Kritoši intonētās Ī- un Ū-skaņas izrunā . . vērojams ir kā⁵ diftongizācijas procesa sākums⁴⁰; patskaņa sākums ir plataks, bet uz beigām tas pamazām sašaurinās⁴¹; „E Hauzenbergas konstatējums. . par diftongizācijas procesa sākumu⁴² liezēriešu Ī¹- un Ū¹-skaņas izrunā attiecināms arī uz vestieniešiem⁴³; J. Endzelīns norāda, ka arī Sausnējā, Pļaviņās, Ērgļos, Saikavā un Lubejā „ir tikai [kritoši intonēts] ī² (< [kritoši intonēta] ī un [stiepti intonēta] ī) pārvērties par ij, kamēr ī⁵ (ar kāpjošu intonāciju!) tur ir paglabāts⁴⁴.

Uz Grostonā diftongizētā Ī izrunu attiecināms iepriekš minētais E. Hauzenbergas novērojums par liezēriešu diftongizēto Ī.

J. Endzelīns norāda, ka divskanī EI (<Ī) „. . . E ir ļoti šaurs (. . . piem., Liepkalnē, Vestienā uc., . .) un to pa daļai var uztvert pat kā⁵ platu I; salīdzini vārdu DZIJVUOT, TRIJS uc. rakstību

⁴⁰ E. Hauzenberga FBR XIV 182 to jau sauc par diftongizāciju.

⁴¹ E. Hauzenberga, Liezēriešu izlokšne, 1934 FBR XIV 181.

⁴² E. Hauzenberga FBR XIV 182 to jau sauc par diftongizāciju.

⁴³ Marta Ozoliņa, Vestieniešu izlokšne, 1937 FBR XVII 78.

⁴⁴ J. Endzelīns, LVGr 140.

(no Cēsaines)..⁴⁵. Liekas tieši šāda izruna sastopama arī Grostonā (un Lazdonā, Praulienā, Sarkaņos).

Meirānos, kas atrodas tālāk austrumos (aiz Lazdonas un Praulienas), Ī-skaņas diftongizācija ir daudz spēcīgāka, un tur sastopami ne tikai skaņu savienojumi ĪI, ĪJ, ĪI(un ĪJ kā Grostonā, Lazdonā un Praulienā, bet bieži arī eĪ, EI, EĪ uc.

Vēl uz austrumiem (blakus Meirāniem) Lubānā Ī>EI ir vēl daudz biežāk, bet Barkavā jau pavisam regulāri Ī>EI.

Lubānu (kopā ar Meirāniem, Dignāju un Biržiem) J. Endzelīns pieskaita jau augšzemnieku dialekta „austrumnieku“⁴⁶ grupai, bet norāda, ka te tomēr lautzās intonācijas vietā ir kāpjošā⁴⁷ kā sēliskajās izloksnēs — atšķirā no visām pārējām „austrumnieku“ izloksnēm. Lubānā „Ī diftongizējies par EI gan saknes, gan piedēkļu zilbēs: VE¹IRS, TE¹IREI⁴T, LĀ¹DZEI⁴GS [(velāra L-skaņa, afrikāta DZ apzīmēta ar fonētiskajā transkripcijā pieņemto zīmi)],⁴⁸ kaut gan šis „..vecais reflekss .. tagad nav vairs stabils..“⁴⁸.

Barkavā (kas ir Meirāniem blakus, bet jau Latgalē) ir „austrumnieku“ izloksne ar lautzu intonāciju (ne kāpjošu!) un regulāru Ī>EI⁴⁹.

Meirānos atšķirā no Lubānas un Barkavas Ī>EI nav regulāra parādība. Tie paši vārdi var tikt runāti gan ar Ī, gan ĪI(uc., gan EI.

Tālāk tiek minēti visi vārdi, kas dzirdēti Meirānos ar vairāk vai mazāk diftongizētu Ī-skaņu. Vārdi rakstīti tādā morfoloģiskā formā, kā tie dzirdēti teikumā.

I>II(, IJ

JĀ¹VĒ¹TIJ (pusplata Ē-skaņa) 86 „jāvētī“, NAKRII(T 86 3. p. (varbūt ĪI(?), VALSTII(BA 100.

Intonācija te bija ļoti grūti saklausāma, un tā palikusi neapzīmēta.

Laikam te pieder arī gadījumi, kur tagad dzirdama īsā I-skaņa: — dsk. datīvā resp. instrumentālī⁵⁰: CĒ¹SI¹M 86 „Cēsīm“, KLĒ¹TI¹M 89 „klētīm“ uc., kur I<II(<Ī tautosillabiska M priekšā;

⁴⁵ J. Endzelīns, LVGr 140.

⁴⁶ Ib., 14.

⁴⁷ J. Endzelīns, Lettisches Lesebuch..., Heidelberg 1922, 129—130.

⁴⁸ Edm. Zirņītis, Lubāniešu izloksne, 1937 FBR XVII 116.

⁴⁹ J. Cerīks, Barkavas pagasta izloksne, 1933 FBR XIII 20—21. Arī te minētais „Iznēmums: Ī>E pagātnes -ījā-celmu galotnēs: SVI¹ETEJU, DAREJU, SACEJU, ..“ patiesībā nav izņēmums, bet fonētiski radies E (<EI) pirms J, skt. LVGr 146—147.

⁵⁰ Sal. J. Endzelīns, LVGr 69—70.

— verbu formās nebalsīgās t-skaņas priekšā⁵¹: I:⁴SPU¹/eESTITA 73K, LA:³SIT (A ar nepilnu pārskauņu) 73K uc.;

— verbu pagātnes formās pirms J: I:³ZATA¹IKSIJI⁴ES 79 „iztaisījies“, LI¹ELIJĀ⁴S 79, RA:³KSTIJA 100, STĀĀ³STIJSI 100 „stāstījuši“, TA¹ISIJA 100 uc., kur I<II(<Ī tāpat kā augšzemnieku izloksnēs analogiski E<EI<Ī (<I pirms J)⁵²; tam par labu liecina arī Meirānos (tikai vienu reizi!) dzirdētās formas BEJKS||BYJKS 88 „bijis“, TA¹ISJA 86.

Ī>II, IJ

APL¹JK 100 „CU¹U(KAS PA U³OGA¹M ~ Ā³D“, Ā:⁴TL¹I(-DZĪ¹I(BAS 73K vsk. ģ., BAZN¹I(CI 100 vsk. a./i., BRĪI(KŠKUS 86 „BU¹MBAS SVI¹EŽ — ~ VĪ³eN GA¹A(JA“, CI¹RVĪ¹I(C³ 69P „cirvītis“, CĪ¹I(TE¹RS³ 86, DRĪ¹I(ŽI 86 „drīzi“, DVĒ¹SELI¹I(T 86 „TĪ¹I(MĀ¹C MUNU ~“ tdz. rinda, DĒ¹SELI¹I(TI 86 vsk. a./i., DZĪ¹I(VĀ⁴JA 73K pg. 3. p., DZĪ¹I(VE 86, DZĪ¹I(VES (pusplata E-skaņa) 86 vsk. ģ., DZĪ¹I(VoĀ⁴JKS 86 divd. „dzīvojot“ „VAL²NC, KU¹R SIS ~!“ „DZĪ¹I(VuOJ 86 tg. 3. p., GĀILI¹I(ŠA 75N vsk. ģ., GLĪ¹I(TĀ³K (Ā ar nepilnu pārskauņu) 73K, GO:TLĪ¹I(BA 86 vsk. ģ. „~SKUOLA“, GRĪ¹I(DAS 73K vsk. ģ., GŪ²U(DĪ¹I(GA 86 vsk. n., I¹EDZĪ¹I(VĀ⁴JAS 73K „iedzivojas“, IS-SKA¹ITĪ¹I(T 100, IZ-PESTĪ¹I(TIES 100 refl., Ī¹I(RENI¹EKI 75N, KO:⁴RKĪ¹I(TI 100 vsk. a./i., KĪ¹I(SE¹L³S³ 69K, LE¹MPĪ¹I(GS 73K, LĪ¹I(DAKA 86, LĪ¹I(DZI 73K apst., MĪ¹I(KLI 79 vsk. a./i., MĪ¹I(LESTĪ¹I(BA 86, MĪ¹I(LĀ⁴KUO 79 vsk. a./i., MĪ¹JLĀ¹ 100 vsk. n., NĪ¹I(73K „NA¹U ~ TA¹UKA, ~ E¹LLAS“, PĪ¹I(PĒ⁴ŠANU 69K vsk. a./i., RĪ¹I(GAS 86 vsk. ģ., RĪ¹I(GĀ⁴ 86 vsk. l., SANĪ¹I(TIJA 100 pg. 3. p., TĪ¹I(86 vsk. n. „tā“, TĪ¹I(RI 69K imper. vsk. 2. p., TĪ¹I(RUMĀ⁴ 73K vsk. l., TĪ¹IRUMI 100 dsk. n., TRĪ¹I(S 73K, 100 „trīs (3)“, TRĪ¹I(S-DESMIT 75K, VĪ¹I(RA¹M 86 vsk. d., VĪ¹I(RI¹EC³ 73K „vīrietis“, VĪ¹I(RI¹ŅČ 69P, ZĪ¹I(LES (pusplata E-skaņa) 82 dsk. n.

Visos līdz šim minētajos vārdos par II(, IJ un Ī(IJ lietošanu Meirānos sakāms tas pats, kas par tiem jau minēts Grostonā (skt. 143.—145. lp.).

Ī>eĪI(, eĪ, eĪ

A:³PSoĀ²eLeĪ⁴T (gaiša L-skaņa) 73K, BIKSeĪ¹I(TĒM (pusplata Ē-skaņa) 79 dsk. d./i. tdz., BeĪ¹I(DELE⁴T (pusplata Ē- un Ē-skaņa) 73K, CA:PUREĪ⁴TI 79 vsk. a./i. tdz., DA¹NceĪ⁵C³||eĪ⁴C³ 100 (vērpjamā ratiņa daļa), DAREĪ⁴SI 89 nk. 2. p., DZeĪ¹VOJ 100 tg.

⁵¹ J. Endzelins, LVGr 69.

⁵² Ib., 146—147.

3. p., IS-STĀ⁴STē⁴I(T 86, Le¹I(DZA¹ŠKI 73K apst. „lidzās“, Le¹T 79 „Lē¹I DĪ¹eU(S DU³OD LĪ³I(TA¹M ~“ tdz., MUTē⁴Tē⁴ (U ar nepilnu pārskauņu) 79 vsk. 1. tdz., N¹EDRe⁴Tē⁴M 100 dsk. d./i., PĪ¹MeĪZA 79 pg. 3. p. tdz., Re¹I(GAS 75N vsk. ģ., SAZAMĀ³Cē¹TĪ⁴eS 88 „samācīties“, SKA:Tē⁴T 100, SKRU¹ODRe¹ŠU 86 sdz. dsk. ģ. (ar ļoti vāju laužumu), STABULē⁴Tē⁴ 79 tdz., ŠN¹URē¹ITE 86, VĀ²VERē¹TE (pusplatas E-skaņas) 79 tdz., ZEBENē⁴CA 69P (zirga auzu kule).

Šai grupai pievienojams arī NA:ZeIC³ 100 „nazītis“ ar ļoti īsu I-skaņu nebalsīgās C³-skaņas priekšā (sal. 146. lp. un LVGr 69).

I > EI

APTA¹ISEIC 86 divd., DA:REI⁴SI 100 nk. 2. p., DARE¹IS (A ar nepilnu pārskauņu) 100 nk. 3. p., DEVEI⁴TU¹O 86 vsk. a./i., GĀ¹I(LEIC³ (gaiša L-skaņa) 100, JU³OCEI⁵GI (pāršaura E-skaņa) 86, KĪ¹SEI⁴C³ 100 „ķīsītis“ (zivs), LĀ¹I(DEI⁴S 86 nk. 2. p., MEDEI⁵T 100, ME¹ILĀ⁴KUO 79 vsk. a./i., NŪ¹SLE¹IC³S³ (pusplata E-skaņa) 100 divd., PU:⁴iDELEI⁴Tē⁴ (pusplata E-skaņa) 100, RĪ¹KLEI⁴Tē⁴ 100 (vērpjamā ratiņa spārņa daļa), SPU¹OLEI⁵Tē⁴ 100, SILEI⁴Tē⁴ (pusplata E-skaņa) 79 vsk. 1. tdz., VE¹I¹GRĪ¹I(ZC 79 dsk. n. „vīgrieznes“.

E-skaņa šais vārdos diftongā EI (<Ī) palaikam šaura, vārdā JU³OCEI⁵GI (pāršaura E-skaņa) 86 pat ļoti šaura. Turpretī vārdos NŪ¹SLE¹IC³S³ (pusplata E-skaņa) 100, PU:⁴iDELEI⁴Tē⁴ 100, SPU¹OLEI⁵Tē⁴ 100 un VE¹I¹GRĪ¹I(ZC 79 — vairāk vai mazāk plata.

Kā redzams, Meirānos Ī > II(uc. sastopams gan jaunāku (lidz 70 g.), gan vecāku (70—100 g.) ļaužu runā, Ī > eĪ uc. — parasti tikai vecāku ļaužu runā (70—80 g.), bet Ī > EI — tikai visvecāko (79—100 g.) ļaužu runā. Bez tam Ī > II(uc. dzirdēts vairākos desmitos vārdū, Ī > eĪ uc. — tikai 22 gadījumos, bet Ī > EI — tikai 16. Bez tam pat visvecākie runātāji ļoti bieži Ī-skaņu nediftongizē, tā ka dzirdamas arī visu minēto vārdū parāllēlformas ar Ī, II(uc. un EI uc.

Arī kaimiņu Lubānā „Vecais refleks[s] EI (<Ī) tagad nav vairs stabils: tā vietā dzird jau II(⁵³.

Arī I¹R > Ī¹R > I¹ER (Ē¹R), kas vēl šodien ir kaimiņos Lubānā⁵⁴ un Barkavā⁵⁵, Meirānos dzirdēts tikai vienu reizi, pie tam blakus arī

⁵³ Edm. Zirnītis, Lubāniešu izloksne, 1937 FBR XVII 116.

⁵⁴ Par to arī Edm. Zirnītis ib.; J. Endzelins, Latviešu valoda Vidzeme, 1954 VuLIR III 134; LVGr 151; Lettisches Lesebuch., Heidelberg 1922, 130.

⁵⁵ Par to arī J. Ceriks, Barkavas pagasta izloksne, 1933 FBR XIII 21.

I: TI²ERGŪ⁴S||TI:³RGŪ⁴S 79 (dsk. 1.). Tas viss liecina, ka Ī-skaņas diftongizācija Meirānos iet mazumā. To apzinās arī paši vecie meirānieši, kas saka, ka Lubānā gan „briesmīgi griežot: CIERVS¹, TIERGS“, bet ka Meirānos tā nerunājot. Jaunāki ļaudis (ap 50—60 g.) apzināti vairās no Ī>EI, bet Ī>II(neuztver kā atšķirīgu no Ī.

IV

Ū>ŪU((UU( )

Ū-skaņas diftongizācija augšzemnieku dialektā palaikam sastopama tais pašās vietās un tādā pašā mērā kā Ī-skaņas diftongizācija; šīs vietas (kā arī diftongizācijas stiprums) minētas 142.—143

Vārdu ar Ū-skaņu latviešu valodā ir mazāk nekā vārdu ar Ī-skaņu, bet piedēkļos Ū-skaņa gandrīz nemaz nav sastopama, kamēr Ī-skaņa ir ļoti izplatīta. Tāpēc arī, klausoties izlokšņu runātājus Grostonā un Meirānos, Ū-skaņa bija daudz retāk dzirdama par Ī-skaņu; nav iespējams tāpēc par Ū-skaņas pārveidojumiem apgalvot kaut ko tādā mērā kā par Ī-skaņas pārveidojumiem Grostonā (143.—145. lp.).

Grostonā un Meirāni stipri atšķiras Ī-skaņas diftongizēšanā: Grostonā ir tikai II(, IJ; II(, IJ (143. lp.) (šie pārveidojumi arī Lazdonā, Praulienā, Sarkaņos); bet Meirānos bez šiem sastopami arī Ī-skaņas pārveidojumi par eĪ, EI uc., kaut neregulāri.

Turpretī Ū-skaņas pārveidojumi gan Grostonā, gan Meirānos ir dzirdēti vienādi, parasti Ū>ŪU(; arī Meirānos nav dzirdēts ne reizi nekāds tālāks diftongizējums. Varbūt tas kādreiz ir bijis tāpat kā kaimiņu Lubānā:

„Prof. J. Endzelins savā *Le[t]tische] Gr[ammatik] 59. §* raksta, ka Lubānā Ū>YU un *Le[t]tisches] Leseb[uch] 130. lpp.* Ū šķīro: YU un IU (pēc palatāliem konsonantiem). Tā tasl,] šķietl,] kādreiz arī bijis, jo arī tagad vēl YU dzirdams pa retam pēc velāriem konsonantiem, bet ļoti nekonsekventi. Jaunākās (pat vecās) paaudzes valodā dzird arī jau citu refleksu: UU(⁵⁶. Meirānos tagad ir vairs tikai ŪU(, UU((tāpat kā Grostonā), kam blakus dzirdama arī skaidra Ū-skaņa. Kādos gadījumos ir ŪU(vai UU(, nav nosakāms; varbūt ŪU(vairāk tuvojas tīrai Ū-skaņai.

Vidusdialektā Ū-skaņa (atšķirā no U) ir saspriegta⁵⁷. Grostonas, Lazdonas, Praulienas, Sarkaņu un Meirānu ŪU(ir ar daudz vājāku spriegumu, t. i., ar nelielu lūpu pavirzījumu uz priekšu šī skaņu savienojuma sākumā, lielāku beigās (radot bilabiālai V-skaņai tuvu skaņu, kas te apzīmēta ar Ū( ), pie kam, šķiet, zemāks ir

⁵⁶ Edm. Zirnītis, Lubāniešu izlokšne, 1937 FBR XVII 116.

⁵⁷ J. Endzelins, LVGr 26.

arī mēles pacēlums. Minētie lūpu stāvokļi ir viegli pamanāmi; mēles stāvoklis būtu jāpētī ar rentgenogrammām un palātogrammām. Meirānos arī īsā U-skaņa tiek artikulēta ar daudz mazāku lūpu pavirzījumu uz priekšu nekā vidusdialektā, tā ka dažkārt neuzsvērtās zilbēs $U > O$: DEGONS, DRAGONS⁵⁸.

Uz ŪU(izrunu Grostonā un Meirānos attiecināmi arī vērojumi par šīs skaņas izrunu citās augšzemnieku izloksnēs. Vestienā, „Ū-skaņu izrunājot, lūpas nemēdz pastiept uz priekšu, pamazām tās savelkot, skaņa sašaurinās. Izruna svārstās. Domājos sadzirdējusi oŪ, eŪ, UU(, Ūu(“⁵⁹.

Par šādu sašaurinājumu (kas jau raksturīgs bilabiālas V-skaņas izrunai) liecina arī rakstījumi JUWS „jūs“, BŪWS „būs“ no Krustpils⁶⁰. Dažās augšzemnieku izloksnēs (Viļakā, Balvos, Liepnā uc.) Ū-skaņa diftongizēta par OU, bet „O-skaņa šai diftongā OU ir lielāko tiesu šaura. ., to pa daļai var uztvert kā⁵ platu U“⁶¹. Tādā kārtā arī izloksnēs (kas ir daudz dziļāk augšzemnieku apgabalā) divskanis, kas radies no Ū, sākas ar plataku, beidzas ar šaurāku skaņu, kā ir arī Grostonā un Meirānos.

Ka U- resp. Ū-skaņas labializācija Meirānos ir ļoti vāja, liecina arī hipernormālisms $L > U$, kas dzirdēts (uz)vārdā KAU(PAKS 86. $L > U$ un $U > L$ sastopams daudzās augšzemnieku izloksnēs (Liksnā, ap Ludzu, Pildā, Barkavā, Kalupē, Viļānos, Biržos, Susējā, Varakļānos, Skaistā, Vārkavā) un leišu valodā⁶².

Atšķirā no $\bar{I} > EI$, kas vēl sastopams Meirānos, $\bar{U} > IU$ (, YU(uc. Meirānos nav vairs dzirdams pat visvecāko ļaužu runā. Piemēram daži vārdi ar ŪU(, UU(, Ū Grostonā: ČŪ¹U(SKA 80K, DŪ¹U(ŠĪ¹I(GS 80K, GŪ²U(ŽAS 60A (vērpjamā ratīņa daļa), I¹ELŪ³U(ZUSE 81D divd., JŪ²U(RA 80K, KRŪ²U(ZE 80K, KŪ²U(JA 86, LŪ²DZ³S³ 80K „lūdzis“, LŪ¹U(KTI 86 „~ VPIESI“, MŪ¹RĒ⁴JA (pusplata Ē-skaņa) 77V pg. 3. p., MŪ¹U(SU 73Z dsk. ģ., MŪ³U(ŠŠ 73Z, PLŪ¹C 81D tg. 3. p., PŪ¹T! 80K imper., PŪ¹U(PU¹ĒLI 78S dsk. n., PŪ²U(RIŅ⁴ 86 vsk. l., RŪ¹U(C 75L „LUOGA ~“, RŪ³U(KC (pusbalsīga K-skaņa) 78S „rūgts“, SŪ³U(NĒKLIŠ 81D (vieta, kur daudz sūnu), Ū³U(DE¹NC 80K; Meirānos: BRŪ¹U(VĒ¹ 86 3. p., BŪ³S(ĪBUS) 100 nk. 3. p., CŪ¹U(KAS 100 dsk. n., DŪ²U(MŪS 86 dsk. a., DŪ²U(ŅIJS 86 „~ AZA¹RS“, GRŪ¹U(ŠI 79 apst., JŪ¹U(RA¹I 100 vsk. d., KRŪ¹UMU⁴OS 100 dsk. l., KU¹U(KC 86

⁵⁸ Sal. J. Endzelīns, LVGr 89: $U > -O$ dažās augšzemnieku izloksnēs.

⁵⁹ Marta Ozoliņa, Vestieniņu izloksne, 1937 FBR XVII 78.

⁶⁰ J. Endzelīns, LVGr 141.

⁶¹ J. Endzelīns, ib.

⁶² J. Endzelīns, LVGr 203—204.

„kūts“, LU¹U(SIS 69K, MU³U(ŽA 73K vsk. ģ., PU¹U(Š 79 3. p., RŪ¹PI⁴GI 69K apst., RŪ¹TE 86 „LUOGA ~“, ŠKŪ²NC 76 „šķūnis“, ŠKŪ²U(NI¹E 76 vsk. 1., Ū¹U(BĀNI 69K dsk. n. (mājas), Ū³U(DE¹NC (pusplata E-skaņa) 86.

MONOFTONGIZĀCIJA

V

IE > Īe, Īi(, Ī

IE (arī UO) pārvērties par Ī (Ū) **dziļo** augšzemnieku izloksnēs⁶³ šādās vietās Vidzemē: Jaunrozē, Apukalnā, Karvā, Alsviķī, Zeltiņos, Lejasciemā, Augulienā, Gulbenē, Lubānā, kā arī visā Latgalē (izņemot dienvidrietumu stūrī) un Biržos, Viesītē, Susējā, Saukā, Zasā un tālāk uz austrumiem Sēlijā⁶⁴.

Grostonā (un Lazdonā, Praulienā, Sarkanos) IE monoftongizējums nemaz nav sastopams; IE visnotaļ ir saglabāts.

Dzirdami gan Grostonā (un Lazdonā, Praulienā, Sarkanos) vārdi LĪ³I(C 80K „lietus“, SĀTĪ¹I(K 80K („~ DIVUS CILVĀKUS“, „~ OTKAL TUO PO:ŠU TĒTIŅU“); bet tas nav fonētisks pārveidojums IE > Ī, bet gan skaņu mija; Latviešu valodas vārdnīcā latviešu LĪ⁵TS salīdzināts ar leišu LYTU¹S⁶⁵; uz TĪKU pārveidošanos augšzemnieku izloksnēs par TEIKU norāda J. Endzelīns⁶⁶. Šie vārdi sastopami arī Meirānos: LĪ³C LĪ³ST 89, LE¹I DĪ¹eU(S DU³OD LĪ³I(TAM Le³T 79, A:³S IZMI¹RKU PA CEĻU BRA²UK-DAMS (pusbalsīga K-skaņa) LĪ³TĀ⁴ 89; TA¹/oU(S PRĀ¹C (-TS) 'LA¹ NU¹OTĪK. . 100, TA LE¹I 'ZINA, KA TĪ¹I(K 86. Bet tā kā Meirānos (atšķirā no Grostonas, Lazdonas, Praulienas un Sarkanjiem) diezgan bieži Ī > EI (kas šais vārdos nav novērojams! ir reizēm tikai Īi( ) un IE > Ī, iespējams, ka Meirānos Ī šais vārdos var būt arī monoftongizēšanās rezultāts.

Lubānā un Barkavā IE > Ī konsekventi⁶⁷.

Meirānos diftonga IE monoftongizēšanā ir ļoti dažādi varianti; var būt Īe, Īi(, Ī, kam blakus var būt saglabāts arī IE.

⁶³ J. Endzelīns, LVGr 13, 137.

⁶⁴ J. Endzelīns, ib. 137.

⁶⁵ K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, 1925—1927 II 491.

⁶⁶ J. Endzelīns, LVGr 746.

⁶⁷ Edm. Zirnis, Lubāniešu izloksne, 1927 FBR XVII 116; J. Ceriks, Barkavas pagasta izloksne, 1933 FBR XIII 22.

Meirānos IE monoftongizācija notiek neatkarīgi no intonācijas, kamēr Neretā monoftongizēts tikai IE³, bet Mazlaicēnē IE⁴, I¹E⁶⁸.

Tālāk tiek sniegti visi vārdi, kuros dzirdēta Meirānu ļaužu runā diftonga IE monoftongizācija. Vārdi rakstīti tādā morfoloģiskā formā, kā tie dzirdēti teikumā.

IE > Īe

Uzsvērtās zilbēs, zilbēs ar palīgakcentu, neuzsvērtās saknes zilbēs: CĒ¹RPE¹LNĪ¹eKŪ¹oS 86 dsk. l. (mājas), CĪ²eMs 86, DĪ¹eU(S 79 tdz., DĪ¹eVA 86 vsk. ģ. I¹eKŠĀ⁴ 100, 86 apst., JĀ¹-A¹IZĪ³eT 88, LA¹IZI¹I(TĪ⁴eS||LA¹IZI¹I(TI⁴ES 79 tdz., MA¹LNA-VĪ¹eŠUS 79 dsk. a. tdz., NABAVĪ⁵eŠUS (otra A-skaņa ar daļēju pārskanņu) 79 dsk. a. tdz., PARUNĀ³TĪ⁴eS 73K, bet: PAPĻĀ¹/o-PĀ³TĪ⁴ES 73K, PĪ³eCAS 79 dsk. n., PU:³PAVĪ¹eŠUS 79 dsk. a. tdz., SAZAMĀĀ³CeĪ³TĪ⁴eS 88, SĪ¹eRU 79 vsk. a./i., SKRĪ¹eME-ŅĪ⁴eM 79 dsk. d./i., SNĪ¹eGA 100 vsk. ģ., SNĪ²eGS 100, 73K vsk. ģ., TRA:³KTĪ⁴eRUOS||TRA:³KTĪ⁴ERUOS 79 dsk. l., VI³eN 86. Daudzskaitļa datīvā resp. instrumentālī: DEVIŅĪ⁴eM 79, GRĀ¹-VĪ⁴eM 86, LA¹IKĪ⁴eM 86, PRA¹ULĒ⁴NI¹EŠIeM 73K (Praulienas iedzīvotāji), PU¹IJKŠĪ⁴eM 88 „puisiem“, SKRĪ¹eMENĪ⁴eM 79.

IE > Īi(

BĪ¹I(ZA 79 sdz., BĪ¹I(ZU 86 vsk. a./i., DĪ²IVERAM (pusplata E-skaņa) 79 „dieverim“, DZI³I(DĀ¹ 88 „dziedāja“, DZĪ³I(DĀ⁴T 88, Ī¹I(CE³LT 86, Ī²I(DŪ¹MĀ⁴ 88 tg. 2. p., Ī²I(DU¹U(MĀ⁴T 88, Ī¹I(KSĀ⁴ 86, Ī³IT 79, ISPRI³I(CA 86, KLĪ³I(DZ 88 tg. 3. p., LAT-GALĪ¹I(ŠI 88 dsk. n., LUBĀ⁴ŅĪ¹I(ŠŪ⁴oS 79 dsk. l., MA:³ŠĒ¹L-ŅĪ¹I(KS||MA:³ŠĒ¹LNĪ¹eKS 86 „~ — CYLVĀKS UZ NI:KĪM, PALAIDNYS“, NAjĪ³I(T 88 tg. 3. p., NŪ¹U(GRĪ¹I(ZA 79 pg. 3. p., PĪ¹I(CI 86, PRĪ¹I(DI 79 vsk. a./i., PŪ¹U(CESSPĪ¹I(GĒ¹L³S³ 86, SA¹IMENĪ¹I(KI¹M 86 dsk. d./i., SA¹IMINĪ¹I(KS 88, SKŪ¹U(LNĪ¹I(-CA 88, VE¹IGRĪ¹I(ZC 79 „vīgrieznes“, VĪ³I(N 79, VĪ³I(NA 79 sdz., VĪ³I(NU 88 vsk. a./i., VĪ¹I(TU 88 vsk. a./i., ZĪ¹I(DI 79 dsk. n., ZVIDZĪ¹I(NES 86 vsk. ģ. (krogs).

Prepozīcija PIE Meirānos dzirdēta dažāda: PĪ¹I(79, PĪ¹ 100, PĪ 100, 86. PĪ arī Lubānā⁶⁹.

Vienu reizi dzirdēts IE > Īi(e : DZĪ³I(eSMĒS 79 dsk. n.

⁶⁸ J. Endzelins, LVGr 138; A. Ābele, Daži sīkumi izlokšņu vokālismā, 1933 FM 59—61.

⁶⁹ Edm. Zirnītis, Lubāniešu izlokšne, 1937 FBR XVII 116.

BRUNĒNĪ⁵KU 86 dsk. ģ., CĪ⁵MA 86 vsk., ģ., CĪ³TA 79 sdz., CĪ⁵TI 86 dsk. n., GRĪŽAMAS 86 „SKRŪVU ~“, GRĪŽAMAS 86 dsk. n. „AR RŪKU ~ PAISĪTAVYS“, Ī¹DŪ⁴M⁴C⁸⁶ „iedomāts“, ĪZATA¹IKSIJ⁴ES 79 „iztaisījies“, ĪZASĒ⁴DĪ⁴S 86 „iesēdies“, Ī⁴M 79 dsk. d./i. „viņiem“, JOO²-Ī³T 86, NA¹VĪ³NA¹M 86 „nevienam“, NA:³PA-Ī³SĪ 79 nk. 2. p., NA:³SKRĪ⁴N 86 tg. 3. p., NECEŽNĪ³KI 86 dsk. n. „~ BRAUKUŠI TE NECEŽA LAIKUOS“, NU¹U(GRĪST 86 „nogriezt“, PĪ¹ESĪN 86 tg. 3. p., PĪ¹MeĪ⁴ZA 79 pg. 3. p. tdz., PŪ¹CESSPĪ¹ĢE¹L³S³ 86, SAĪ⁴MENĪ⁵KS 86, SA¹-MENĪ⁵KUS 86 dsk. a., SAGRĪ¹ŽĀ⁴S 86 tg. 3. p. refl., SĪ¹VĪ¹ŠI 86 dsk. n., SKRĪ³N 79 tg. 3. p., ŠŪ¹ZĪ⁴M 86 „šoziem“, TĪ¹ 86 „tie“, TĪ⁴M 86 „tiem“, VĪ³NĀ 86 vsk. 1., ZĪ¹MAS 86 vsk. ģ.

Vienu reizi dzirdēts IE > YY pirms AI nākošajā vārdā: MA³U-DA⁴TYYS||PELDE⁴TYYS (gaiša L-skaņa, pusplata Ē-skaņa) A¹IZĢĀ⁴JA 86.

Šis pārveidojums Meirānos plaši sastopams arī daudzskaitļa datīvā resp. instrumentālī⁷⁰:

APA¹UŠĪ⁴M 86, BIN⁴DZUKĪ⁴M 86 „BINDZUKS — PUSMĒTELĪC³“, CA¹URĪ⁴M 86, GRAUDĪ⁴M 86, KU¹NGĪ⁴M 86, KŪ¹o-KĪ⁴M 86, LINĪ⁴M 86, MOTĪ⁴M 79 tdz., NOĢĪ⁴M 86, PAKŠKĪ⁴M 86, ROTĪ⁴M 86, SAVĪ⁴M 100, SEVĪ⁴M 86, STRIKĪ⁴M 86, SVORĪ⁴M 86, VĀ²ĢĪ⁴M 86 „ratiem“, VIDĪ⁴M 86, ŽOGORĪ⁴M 86.

Sastopami arī daudzskaitļa datīvi resp. instrumentāļi, kur Ī (<IE) > I tautosillabiska M priekšā (kā konsekventi ir kaimiņņu Barkavā⁷¹): DĒ¹LĪ⁴M 86 „dēliem“, I:TĀ⁴LĪ¹EŠĪ¹M 86, KO³LNI⁵M 86, LĀ¹I(KI⁵M 86, ME¹IRĀ³NIEŠIM 86 (Meirānu iedzīvotāji), MO:³ZI⁴M 86, NI:³KI⁴M 86, ORŪ⁴DI⁴M 86, PARĀ⁴DNI¹EKIM 100, SA¹IMENI¹I(KĪ⁴M (pusplata E-skaņa) 86, STRI:³KI⁴M 86.

Arī daudzskaitļa datīvā resp. instrumentālī DURVĪ⁴M 86 varbūt Ī < IE⁷².

Vienskaitļa lokatīvi KLĒ¹TĪ⁴ 86, PILĪ⁴ 86, KAMU¹U(LĪ⁴TĪ⁴ 79 arī laikam ir ar Ī < IE⁷³.

No minētajiem piemēriem redzama lielā dažādība IE monofongizēšanā Meirānos. Šī visai plašā IE monofongizēšana sastopama gandrīz tikai visvecāko ļaužu (79—100 g.) runā; jaunākie ļaudis tikai retumis IE > Īe: PARUNĀ³TĪ⁴eS 73K, SNĪ²eKS (pusbalsīga

⁷⁰ J. Endzelīns, LVGr 402.

⁷¹ J. Endzelīns, LVGr 402; J. Ceriks, Barkavas pagasta izloksne, 1933 FBR XIII 27.

⁷² J. Endzelīns, LVGr 434.

⁷³ J. Endzelīns, LVGr 412, 432.

K-skaņa) 73K, bet paralēli arī PАПЛĀ¹/oPĀ³TI⁴ES 73K, SNI²EGA 73K vsk. ģ. ar IE.

Bet ļaužu runā, kuri jaunāki par 79 gadiem, IE>II(, I nav dzirdēti. Arī visvecāko ļaužu runā IE bieži vien tiek saglabāts: I³ERE 86, PI²ECI 86, VI³ENC 86 „viens“, SI¹EVU 79 vsk. a. udc.; arī: JAUNĀKI⁴EM 100 dsk. d./i., KUĢI⁴E 100 vsk. l. Tas viss liecina, ka Meirānos diftonga IE monoftongizācija iet mazumā.

VI

UO>Ūo, ŪU(, Ū

Diftonga UO monoftongizējums sastopams tais pašās augšzemiņu izlokšanās kā diftonga IE monoftongizējums (skt. 150. lp.).

Grostonā (un Lazdonā, Praulienā, Sarkaņos) UO vienmēr pilnīgi saglabāts.

Lubānā un Barkavā turpretim konsekventi UO>Ū⁷⁴.

Meirānos, diftongu UO monoftongizējot, rodas dažādi varianti: Ūo, ŪU(, Ū, kam blakus saglabāts arī UO.

UO monoftongizācija Meirānos notiek neatkarīgi no intonācijas, kamēr Neretā monoftongizēts tikai UO³, bet Mazlaicēnē — UO⁴, UO⁷⁵.

Tālāk minēti visi vārdi, kuros Meirānu ļaužu runā dzirdēta diftonga UO monoftongizācija. Vārdi sniegti tādā morfoloģiskā formā, kādā tie dzirdēti teikumos.

UO>Ūo

GARŪ¹oZA 86 „garoza“, KOLKŪ¹oZA¹M 89 vsk. d., KU¹o 79 „ko“, KU¹oKI⁴M 86 dsk. d./i., KU¹oKS 86, LOZDŪ¹oNI¹EC³ 79 (Lazdonas iedzīvotājs), LŪ³oGA 86 vsk. ģ., NŪ¹o 86 „no“, NŪ¹oPLĒ⁴SE (pusplata E-skaņa) 86, NŪ¹oTACANĀ⁴JA 86, PĀ¹R-DŪ¹OD 86 tg. 3. p., RŪ¹oK 86 tg. 3. p., SKŪ¹oLU¹OTĀ²JKS 89 „skolotājs“, TŪ¹o 79 „to“, Ū¹oTRĀ⁴ 79 vsk. l., Ū³oZULA 86 vsk. ģ., VI³ENRŪ⁴oCI 86 vsk. a./i. (izkopts veids), ZŪ¹oBŪ⁴oS 86 dsk. l.

Šis pārveidojums dzirdēts arī dažās daudzskaitļa lokatīva formās: CĒ¹RPE¹LNI¹eKŪ¹oS 86 (mājas), GRU¹OŽŪoS 86, LA¹I-KŪ¹oS 86, LUBĀ⁴NI¹I(SŪ⁴oS 79 (Lubānas iedzīvotāji), ZŪ¹o-BŪ⁴oS 86.

Vienreiz (jaunāks runātājs!) dzirdēts atšķirīgs pārveidojums: GARŪ³aZINŪ 69P vsk. a./i.

⁷⁴ Edm. Zirņītis, Lubāniešu izlokšne, 1937 FBR XVII 119; J. Ceriks, Barkavas pagasta izlokšne, 1933 FBR XIII 23.

⁷⁵ J. Endzelīns, LVGr 138; A. Ābele, Daži sīkumi izlokšņu vokālismā, 1933 FM 59—61.

UO>ŪU(

Sis pārveidojums daudzskaitļa lokatīvos ne reizi nav dzirdēts. DŪ¹U(D! 79 imper., DŪ¹U(MĀ⁴DA¹MS 79 divd., DŪ¹U(MĀ⁴T 88, GŪ²U(DĪ¹I(GA 86 sdz., GŪ¹U(VEJ 86 vsk. d., Ī¹I(DŪ¹U(MĀ⁴ 89 vsk. 2. p., Ī¹I(DŪ¹U(MĀ⁴T 79, KAMŪ¹U(LĪ⁴TĪ⁴ 79 vsk. 1., KRŪ¹U(GU 86 vsk. a./i., KUMŪ¹U(SIŅUS 86 dsk. a., KŪ¹U(86 „ko“, KŪ¹U(PĀ⁴ 86 apst., LŪ¹U(NU 89 vsk. a./i. „algu“, NŪ¹U(100, 86 „no“, NŪ¹U(GRĪ¹I(ZA 79 pg. 3. p., NŪ¹U(GRĪ⁴ST 86, NŪ¹U(KA/oPLĀ⁴ŠU 79 nk. 1. p., NŪ¹U(ŅE¹M (pusplata E-skaņa) 79 tg. 3. p., NŪ¹U(ŅE⁴ME (pusplata E-skaņa) 86 pg. 3. p., NŪ¹U(ŠĀ⁴-VEĶ 86 pg. 3. p., PĪ¹RMŪ¹U(86 „vispirms“, PROSŪ¹U(T 79 divd., RŪ¹U(BEŽU 86 vsk. a./i., RŪ¹U(K 79 tg. 3. p., RŪ¹U(KU 86 vsk. a., RŪ¹U(ZAINI 79 „~ ZIEDI“, SKŪ¹U(LĀ⁴ 88 vsk. 1., SKŪ¹U(-LĀ⁴TĀ⁴JU 86 vsk. a./i. sdz., SKŪ¹U(LNĪ¹I(CA 88, SKRŪ¹U(VEĶ 100, Ū¹U(GAS 79 dsk. n.

UO>Ū

A/oTRŪ¹DA⁴S 86 tg. 3. p., DAKŪ⁴D! 86 imper. „piekod“, DILŪ⁴NI 86 vsk. a./i (slimība), DŪ²D 88 tg. 2. p. „dod“, DŪ¹ZĒ 86, GRŪ¹ŽUS 86 dsk. a. „grožus“, IZDŪ⁵T 86, Ī¹DŪ⁴MĀ⁴C 86 „iedomāts“, KARŪ¹TE (pusplata E-skaņa) 79, KARŪ¹TI 86 vsk. a./i., KARŪ¹TI⁴TĒ 100, KAŽŪ¹KS 86, KRŪ¹KS 86 „krogs“, KŪ¹ 86 „ko“, KŪ¹DALIŅU 86 vsk. a./i., KŪ¹KA 86 vsk. ģ., KŪ¹KI 86 dsk. n., KŪ¹PĀ⁴ 86 apst., KŪ¹RTĒ⁴LS³ 86 „dzīvoklis“, NŪ¹ 86 „no“, NŪ¹KOVA 86 pg. 3. p., NŪ¹ĶĒ⁴R³S³ 86 „noķēris“, NŪ¹SAUCEĶ 86 pg. 3. p., NŪ¹SLE¹IC³S³ (pusplata E-skaņa) 100 „noslicis“, NŪ¹SMEĻ 86 tg. 3. p., NŪ³ST 86 „nost“, ORŪ⁴DI 86 dsk. n., ORŪ⁴DI¹M 86 dsk. d./i., PADŪ⁴ME (pusplata E-skaņa) 86, PASKŪ¹LĀ⁴TIES 86 „paskoloties“, PĀ¹RGRŪ¹ZĀ⁴S 86 „pārgrozās“, PE¹ŅGERŪ¹TU 86 vsk. a./i., PIJŪ⁴LE (pusplata E-skaņa) 86, PRIEKŪ⁴S 100 dsk. l., PU:SKAŽŪ³KS 86, PŪ¹GU 86 dsk. ģ., RŪ²BEŽA 86 vsk. ģ. (vīriešu dzimte!), RŪ¹BEŽKANAVA 86 „robežgrāvis“, RŪ¹KĀ¹M 86 dsk. d./i., RŪ¹KAS 79 dsk. n., RŪ¹KU 86 vsk. a./i., SA:PRŪ¹T 86 tg. 2. p., SKŪ¹LĀ⁴S 86 dsk. l., SLŪ³TA 79, ŠNŪ¹RŌ¹ITE 86, ŠNŪ¹RI||ŠŅU¹ORI 86 vsk. a./i., ŠŪ¹KT 86 „šūt“, ŠŪ¹ZĪ⁴M 86 apst., ŠVA¹NDŪ¹ZAI¹NU¹O 86 dsk. ģ. „TAGAD JAU ~ PĪ¹I(PU NA¹U(“, Ū²GL¹ES (pusplata E-skaņa) 86 dsk. a., Ū⁵RĒS 86 „orēs“, Ū¹TRĀ 86 vsk. l., Ū¹TRREI⁴Z 79 apst., Ū¹ZŪ³LA 86 vsk. ģ., Ū¹ZŪ³LI 86 dsk. n., Ū¹ZULUO⁴S 86 dsk. l., TŪ¹ 86 „to“, VĀ¹VULŪ¹JA 86 „runāja“, ZŪ⁴BI 86 dsk. a./i.

UO>Ū sastopams arī lokatīvos: BLUKŪ⁴S 86, KOPŪ⁴S 79, KRAMPKŠKŪ⁴S 86 „~ TA¹ISI⁴TA SI³ENA“, KRŪ¹OGŪ⁴S

79, KRŪ¹U(MŪ⁴S 79, LAIKŪ⁴S 86, 79, PAKŠKŪ⁴S 86, STRIKŪ⁴S 86, ŠITAMŪ⁴S 79 „šajos“, TI.³RGŪ⁴S 79, TRAUKŪ⁴S 86, VI-SĀ⁴DŪ⁴S 86.

Pa vienai reizei dzirdēts pārveidojums UO>uO: Ā³BuOLNĪ⁴CA 79 „ābele“ (ar īsu O) un UO>o: Ā³BoLUS 79 „ābolus“ (ar stipri saīsinātu O),

Pa vienai reizei dzirdēti pārveidojumi UO>Uu(: GORUu(-ZINŪ 86 vsk. a./i., kā arī UO>Ū: O:STU¹ŅDĒ:SMIT 86, Ū³oZULA 86 vsk. ģ.; īss U arī formā KAŽUKA 86 vsk. ģ. Šādiem saīsinātiem U blakus (kā hipernormalisms) vienu reizi dzirdēts U||UO U-skaņas vietā: OLUTIŅA||OLU¹OTIŅA DZĀĀ³RĀĀ³JIŅI 79 tdz.

Pa vienai reizei dzirdēti: A:SiŪ¹T 100 „esot“, OSTiŪ⁴TU¹O 86 vsk. a./i., O:STYŅI 86, SUELIJA 73K „solija“, „SUELIT 73K „solit“.

Izņemot vienīgi pašus pēdējos divus piemērus, visi pārējie divskaņa UO monoftongizējumi dzirdēti tikai visvecāko (79—100 g.) ļaužu runā; tā kā arī šie ļaudis lieto gan Ūo, gan ŪU(, gan Ū, kam blakus bieži dzirdams arī skaidrs UŌ, secināms, ka divskaņa UO monoftongizēšana Meirānos iet mazumā.

SECINĀJUMI

Grostonā un Meirānos A¹>Ā¹A(; tikai Meirānos Ā>oĀ, OA, OOa; uOO, UO, pie kam vērojama sekojošo skaņu ietekme: pirms velārajiem patskaņiem parasti ir diftongizējumi, kur pārsvarā O, ja strpā nav ne J, ne palatālu, ne palatālizētu līdzskaņu. Paralleli ļoti bieži dzirdams arī skaidrs Ā.

Ē>iĒ dzirdēts Meirānos vairs tikai vienā vārdā KLiĒ¹C³ „klēts“.

Grostonā un Meirānos Ī>ĪI(, ĪJ; II(, IJ, pie kam ĪI(, ĪJ ir uzsvērtās zilbēs un neuzsvērtās saknes zilbēs, ja intonācija krītoša, bet ja intonācija nav krītoša — visās zilbēs; krītoši intonētajās neuzsvērtajās zilbēs ir II(, IJ. Tikai Meirānos ir arī Ī>eĪ, EI, kam blakus ļoti bieži dzirdams arī Ī.

Ū>ŪU(sastopams Grostonā un Meirānos; tālāki diftongizējumi nav dzirdēti; blakus arī skaidrs Ū.

IE Grostonā palicis nepārveidots. Tikai Meirānos ir IE>Ie ĪI(, Ī, kam blakus arī skaidrs IE. Daudzskaitļa datīvā resp. instrumentāli bieži sastopam radušās Ī-skaņas pārveidojumu par I tautosillabiskās M-skaņas priekšā.

UO Grostonā palicis nepārveidots. Tikai Meirānos ir UO>Ūo, ŪU(, Ū, kam blakus arī skaidrs UO.

Atskaitot $\bar{I} > \bar{II}(\bar{I}\bar{J}; \bar{II}(\bar{I}\bar{J}$ un $\bar{U} > \bar{UU}(\bar{I}$, visas pārējās parādības parasti vairs dzirdamas tikai visvecāko ļaužu runā (80—100 g.), bet jaunāki ļaudis tās apzinās (izņemot tikko nosauktās) un no tām vairās. Tādā kārtā literārā valoda atspiež augšzemnieku dialektu uz austrumiem.

Meirāni tagad vairs īsti nevar tikt pieskaitīti pie dziļo augšzemnieku („austrumnieku“) izloksnēm, jo diftongizācija un monofтонгизācija ir neregulāra (blakus saglabātas nepārveidotas skaņas) un sastopama tikai visvecāko ļaužu runā. Tā kā kāpjošā intonācija Meirānos (un Grostonā) saglabāta, Meirānu izloksne kļūst par tīri sēlisku izloksni.

1958.

Я. Я. КУШКИС

ДИФТОНГИЗАЦИЯ И МОНОФТОНГИЗАЦИЯ В ГОВОРАХ ГРОСТОНЫ И МЕЙРАНОВ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

В статье рассматриваются вопросы дифтонгизации гласных и монофтонгизации дифтонгов говоров Гростоны и Мейранов Мадонского района.

В Гростоне и Мейранах $\bar{A}^1 > \bar{A}^1 A(\bar{I}$; только в Мейранах $\bar{A} > o\bar{A}$, oA , ooA ; uoo , uo , причем наблюдается влияние последующих звуков: перед велярными гласными обычна дифтонгизация с преобладанием o , если между ними нет ни j , ни палатальных, ни палатализованных согласных. Параллельно очень часто слышится также чистое $\bar{A}$.

$\bar{E} > i\bar{E}$ в Мейранах только в одном слове (KLi $\bar{E}^1C^3$ — „клеть“).

В Гростоне и Мейранах $\bar{I} > \bar{II}(\bar{I}\bar{J}; \bar{II}(\bar{I}\bar{J}$, причем $\bar{II}(\bar{I}\bar{J}$ встречаются в ударных слогах и безударных корневых слогах, если интонация нисходящая; если же интонация не нисходящая, то во всех слогах; в безударных слогах с нисходящей интонацией слышится $\bar{II}(\bar{I}\bar{J}$. Только в Мейранах встречается также $\bar{I} > e\bar{I}$, $E\bar{I}$, наряду с чем очень часто уже слышится и $\bar{I}$.

$\bar{U} > \bar{UU}(\bar{I}$ наблюдается в Гростоне и Мейранах; дальнейшая дифтонгизация не наблюдалась; наряду встречается также чистое $\bar{U}$.

$\bar{I}E$ в Гростоне сохраняется без изменения. Только в Мейранах $\bar{I}E > \bar{I}e$, $\bar{II}(\bar{I}$, наряду с чем слышится также отчетливое $\bar{I}E$. В дательном падеже или инструменталисе множественного

числа часто встречается изменение звука $\bar{I}$ ($<IE$) в $\bar{I}$ перед тавто-
силлабическим плавным M .

UO в Гростоне сохраняется без изменения. Только в Мей-
ранах $UO > \bar{U}o$, $\bar{U}U$ ($\bar{U}$, наряду с чем слышится и отчетливое UO).

Кроме $\bar{I} > \bar{I}i$, $\bar{I}j$; $\bar{I}i$, $\bar{I}j$ и $\bar{U} > \bar{U}u$, все остальные упомянутые
диалектные явления обычно уже наблюдаются только в речи
самого старшего поколения (80—100 лет), а более молодые люди
уже осознают их (за исключением только что названных) и избе-
гают в своей речи. Таким образом, литературный язык оттесняет
верхнелатышский диалект к востоку.

Мейраны нельзя сегодня уже полностью относить к глубоким
верхнелатышским („восточным“) говорам, так как дифтонгизация
и монофтонгизация здесь непоследовательны (наряду с этим наблю-
даются частичные изменения или звуки сохраняются полностью,
без изменения) и встречаются только в речи самого старшего поко-
ления. Так как восходящая интонация в Мейранах (и Гростоне)
сохранилась, то мейранский говор становится уже чисто селон-
ским говором.

С. Г. БАЖАНОВА

НЕКОТОРЫЕ ЗНАЧЕНИЯ ПОЛУЗНАМЕНАТЕЛЬНЫХ ПОЛУСЛУЖЕБНЫХ СЛОВ В РУССКОМ И ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКАХ

Слова „ещё“ и „vēl“

Во всех крупных работах, посвящённых грамматике русского языка, начиная с самых ранних, отмечалось, что все слова распадаются на несколько больших групп, различающихся между собой в лексическом и грамматическом отношениях. Были выделены, и выделяются до настоящего времени, лексико-грамматические разряды слов — части речи, которые сильно отличаются друг от друга. Одни из этих разрядов включают в себя названия различных предметов, действий, явлений, качеств; другие же — объединяют более общие понятия об отношениях этих предметов, действий и т. п. друг к другу, к предмету речи, говорящему и т. д.

Первые из упомянутых слов, „отражающие действительность в её предметах, действиях, качествах, свойствах“,¹ названы знаменательными словами. Вторые же, отражающие отношения между явлениями действительности, названы служебными.

Деление слов на знаменательные и служебные можно проследить на материале разных языков, особенно — близко родственных, например, русского и латышского. Деление слов на знаменательные и служебные существует как в русской, так и в латышской грамматиках. Однако в русской грамматике вопрос о знаменательных и служебных словах освещен гораздо более подробно², чем в латышской. Но и в русской грамматике этот

¹ В. В. Виноградов, Современный русский язык. Морфология. М. 1938, стр. 37.

² Деление слов на знаменательные и служебные дано уже Ломоносовым в его „Российской грамматике“ и проводится во всех крупных трудах по русской грамматике, но почти всюду этому интересному и важному вопросу уделено мало места.

вопрос разработан односторонне и недостаточно полно. Очень мало внимания уделено проблеме перехода знаменательных слов в служебные³, всё же некоторый прогресс в этом направлении достигнут. Установлено, что между знаменательными и служебными словами нет непреходимой стены. В живом языке эти категории слов взаимодействуют, между ними существует связь. Установлено также, что переход знаменательных слов в служебные происходит при ослаблении лексических значений и изменении синтаксических функций знаменательных слов⁴. Возможно, что знаменательное слово, переходя в служебное, все более и более расширяло свое значение, становилось всё более отвлечённым, пока не превращалось только в выразителя отношений, теряя свою конкретность и лексическое содержание.

В языке существует очень много слов, стоящих на грани знаменательности и служебности. Одни из этих слов только в определённых условиях употребляются в качестве служебных; другие — только иногда бывают знаменательными; третьи — одинаково легко могут выступать в качестве знаменательных и в качестве служебных. Следовательно, степень перехода знаменательных слов в служебные может быть разной.⁵

Нам представляется возможным среди слов, переходных от знаменательных к служебным, выделить две группы, резко отличающиеся друг от друга.

1. Существует ряд наречий, начавших переходить в предлоги, таких, как „вокруг“, „около“ и др. в русском языке и „apkārt“, „blakus“ и др. в латышском. Что можно сказать о словах такого типа? Во-первых, это слова относительно новые, в них явно чувствуется производность, особенно в таких, как „вокруг“ и „apkārt“. В предлоги эти наречия начали переходить совсем недавно. Во-вторых, переходя в предлоги, эти наречия не теряют своей знаменательности, прочно удерживают свой лексический смысл, остаются полноценными наречиями. Но

³ Мимоходом об этом говорят многие учёные: Ф. И. Буслаев, И. И. Давыдов, А. А. Потёбня и др. Более подробно, с указанием причин, на проблеме перехода останавливается А. А. Шахматов. Из последних работ по этому вопросу можно назвать статью Е. Т. Черкасовой „К изучению образования русских отыменных предлогов“. (Сб. „Исследования по грамматике русского литературного языка“, М. 1955), диссертации Н. А. Каламовой „Переход наречий в служебные части речи: предлоги, союзы, частицы“, М. 1952 и Ю. Г. Скибы „Переход самостоятельных слов в служебные в современном русском языке“. Львов, 1953.

⁴ Эту мысль высказывает А. А. Шахматов в „Синтаксисе русского языка“ и несколько развивает В. В. Виноградов в „Русском языке“.

⁵ В. В. Виноградов, „Русский язык“, М, 1947.

наряду с этим они при определённом употреблении получают широкий, обобщающий смысл, при котором их лексическое значение отходит на задний план, что и даёт им возможность употребляться в качестве служебных слов — предлогов, слов с обобщающим значением, выражающих отношения.

2. Существуют также переходные слова типа „ещё“, „уже“, „vĕl“, „jau“, которые по своей специфике резко отличаются от слов первой группы. Прежде всего, это слова очень древние. Если „уже“ можно считать исторически производным, выделяя в нём в качестве корня даже не древнерусское, а старославянское наречие времени „у“⁶ (местоименного происхождения) и частицу „же“, то в „ещё“ не видно следов производности. Слова же „vĕl“ и „jau“ явно первообразные („jau“, видимо, соответствует наречию „у“). Переходя в служебные части речи — частицы, эти древнейшие наречия теряли свой лексический смысл, свою знаменательность. Этот переход начался довольно давно, и сейчас слова типа „ещё“, „vĕl“ являются наречиями с ослабленным лексическим значением, с ослабленной знаменательностью. В тех же случаях (весьма и весьма многочисленных), когда в значении слов „ещё“ и „vĕl“ начинает преобладать усилительный или чисто присоединительный смысл, они выступают в качестве частиц.

Если природа слов типа „ещё“ изучена мало⁷, то такие слова, как „vĕl“, „jau“ и подобные не изучены вовсе. Однако большое сходство значений и употребления этих слов даёт возможность то немногое, что сказано о полузнаменательных словах русского языка отнести к подобным же явлениям латышского языка.

Слово „ещё“ в трудах по грамматике русского языка и в толковых словарях считается переходным между наречиями и частицами, но нет единого принципа отнесения его в разных значениях к той или другой части речи. Примеры часто не соответствуют тем значениям слова, которые они должны пояснять (см. Толковый словарь живого великорусского языка В. Даля). И, наконец, одно и то же значение относится к разным частям речи.

На основании всех этих, правда, довольно разноречивых описаний и непосредственных наблюдений над языковым материалом можно сделать некоторые выводы, касающиеся отнесения слов

⁶ Н. В. Горяев, Опыт сравнительного этимологического словаря литературного русского языка. Тифлис, 1892.

⁷ Слову „ещё“ посвящены статьи Н. М. Мешковской „Усилительная частица „ещё“. „Русский язык в школе“ № 5, 1952 и А. А. Остроумова „Наречие „ещё“ и его безударный двойник“. Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР, т. 6, 1954.

„еще“ и „vĕl“ в разных своих значениях к различным частям речи.

Перейдем к рассмотрению значений слов „ещё“ и „vĕl“.

Эти слова выступают в основном в значении двух частей речи: наречия и частицы. Слова „еще“ и „vĕl“ являются наречиями в тех случаях, когда они относятся к глаголу, выступая в роли обстоятельственного слова и обозначая признак действия, состояния или другого признака. Они являются частицами, когда усиливают, выделяют значения отдельных членов предложения или усиливают значение всего предложения в целом. В качестве частиц „еще“ и „vĕl“ могут иметь также присоединительное значение.

Обратимся сначала к наречным значениям этих слов, а затем рассмотрим те их значения, в которых они выступают в качестве частиц.

1. Наречия „еще“ и „vĕl“

Несмотря на то что эти наречия близки по значениям, рассмотрим каждое в отдельности, чтобы составить цельное представление о каждом из них.

Наречие „еще“ выступает в двух основных значениях: временном и прибавительном.

1) Наречие времени „еще“

„Еще“, так же как и „vĕl“, выступает в качестве наречия времени в тех случаях, когда, являясь обстоятельством времени, относится к сказуемому или определению, обозначая признак действия, состояния или качества, причем признак с временным значением.

Значение наречия времени „ещё“, как и „vĕl“, трудно определить. Вернее всего, что оно обозначает незаконченность, длительность действия. Оттенки временного значения наречия „еще“ зависят от вида и форм времени сказуемого. Этот факт, как нам кажется, также свидетельствует о частичной утрате данным словом его первоначального лексического значения, так как на наречие с полным лексическим значением не влияют формы глагола.

Наречие „ещё“ при сказуемом, выраженном формами несовершенного вида в настоящем или прошедшем времени, указывает, что действие или состояние не закончено, что оно продолжается, а в некоторых случаях „ещё“ обозначает, что действие затянулось. В этих случаях значение наречия „ещё“ находится

в прямой зависимости от значения тех форм несовершенного вида, при которых оно стоит:

„А осенний, ясный, немножко холодный, утром морозный день, . . . когда низкое солнце уже не греет, но блестит ярче летнего, небольшая осиновая роща вся сверкает насквозь, . . . изморозь ещё белее на дне долин, а свежий ветер тихонько шевелит и гонит упавшие, покоробленные листья“ (И. С. Тургенев).

„Кругом ещё лежали снега, было сыро, пустынно . . .“ (А. Н. Толстой).

Наречие „ещё“ может относиться не непосредственно к глаголу, а к другому наречию, определяющему этот глагол; обычно это наречие образа действия. „Ещё“ в данном случае указывает, что действие или состояние продолжается в определённом своём качестве:

„Кругом ещё ярко светит солнце: охотиться ещё можно“ (И. С. Тургенев).

„Некоторое время солнце ещё слабо обозначалось пятном, потом и это пятно совсем растаяло“ (А. Гайдар).

То же значение незаконченности, длительности состояния предмета или явления наречие „ещё“ имеет при сказуемом, выраженном категорией состояния:

„Четверть часа прошло. Солнце село, но в лесу ещё светло . . .“ (И. С. Тургенев),

или кратким прилагательным:

„Авторитет волхва ещё высок“ (В. В. Мавродин).

„Прекрасный человек, . . . очень я им доволен: одно — молод ещё“ (И. С. Тургенев).

В вышеприведённых случаях значение наречия „ещё“ приближается к значению слова „пока“, выступающего в данных обстоятельствах в роли наречия, и указывает, что качество или состояние ограничены во времени. При составных именных сказуемых в форме прошедшего времени „ещё“ теряет свою смысловую близость со словом „пока“ и обозначает, что состояние или качество имели место в определённое время:

„В то время ещё живы были устаревшие понятия о том, как надо воевать . . .“ (А. Н. Толстой).

„Вероятно потому, что в армии я был ещё мальчишкой, мне захотелось рассказать новым мальчишкам и девочкам, какая она была жизнь . . .“ (А. Гайдар).

Нужно отметить, что в последнем примере у наречия времени „ещё“ наречное значение несколько ослаблено, видимо, потому, что оно относится к слову, в лексическом значении которого имеется известный временной смысл. „Ещё“, не теряя окончательно наречного значения, выполняет здесь функцию усилительно-выделительную, т. е. функцию служебных слов.

„Ещё“ может употребляться и при сказуемых, выраженных формами будущего времени. Здесь ещё ярче, чем в предыдущем случае, проявляется усилительный характер „ещё“, хотя временной смысл этого слова также заметен. „Ещё“ при сказуемом в форме будущего простого выражает (как отмечено в Толковом словаре русского языка под редакцией проф. Д. Н. Ушакова) „наличие достаточного времени или условий для какого-нибудь действия“:

„...я себе веноч сперва совью, жать-то я ещё успею“ (И. С. Тургенев).

„Ещё“ при сказуемом в форме будущего сложного имеет сходное значение: оно указывает на очерёдность действия:

„Об этом пути мы будем ещё говорить дальше“ (В. В. Мавродин).

Наречие „ещё“ может относиться не к сказуемому, а к определению, выраженному прилагательным или причастием, и указывать, что какое-то первоначальное состояние или качество остаётся в данный момент без изменения. „Ещё“ при прилагательном входит в состав обособленного определения, а при причастии — в состав причастного оборота:

„Широкие полосы света, ещё холодные, ...стали ложиться по земле“ (А. П. Чехов).

„Он (Арагон) показывает...эволюцию людей, ещё ищущих путь к народу“ (Журн. „Огонёк“).

Наряду с „ещё“ в качестве наречия времени часто выступает сочетание „всё ещё“. Оба эти слова, взаимно усиливая значения друг друга, употребляются вместе и являются единым наречием. „Всё ещё“ указывает на незаконченность, длительность действия:

„Уж скоро полдень, а Герасим и Любим всё ещё барахтаются под ивняком“ (А. П. Чехов).

„Антропка-а-а!“ всё ещё чудилось в воздухе, наполненном тенями ночи“ (И. С. Тургенев).

Очень часто наречие времени „ещё“ употребляется при сказуемом с отрицанием. И в этом случае оттенки значения „ещё“ зависят от форм сказуемого.

„Ещё“ при сказуемом в форме настоящего времени с отрицанием указывает на отсутствие какого-либо действия или состояния в данное время, но не отрицает возможности его совершения (приближаясь по значению к „пока“, „пока ещё“) или просто указывает на отсутствие какого-либо действия или состояния:

„...Одоевский моложе Грибоедова на 7 лет, ... и в период 1814—1818 гг. общение их ещё не принимает характера той исключительной братской дружбы, который оно получает в 1824—1825 гг....“ (М. В. Нечкина).

Похожее значение имеет наречие „ещё“ в безличных предложениях, главный член которых (сказуемое) выражен словом „нет“:

„Году ещё нет, как замуж вышла, а ты уж на неё смерть накликаешь!...“ (А. П. Чехов).

„Нет ещё таких находок, которые неоспоримо подтверждали бы, что питекантроп умел изготавливать...орудия труда...“ (Журн. „Огонёк“).

„Ещё“ при сказуемом, выраженном глаголом несовершенного вида в форме прошедшего времени, имеет значение: „до сих пор“ и обозначает, что действие пока не начиналось, хотя может или должно произойти:

„...“КВ,, с надетыми гусеницами дымил и стрелял в выхлопную трубу, но ещё не заводился“ (А. Н. Толстой).

„Ещё“ при сказуемом — глаголе совершенного вида в форме прошедшего времени так же, как и в предыдущем случае имеет значение „до сих пор“, но обозначает, что действие ещё не закончилось, не достигло своего результата:

„Волнение ещё не оставило её“ (А. П. Чехов).

„...под глазами у неё ещё не растаяла бледносиватая дымка...“ (А. Гайдар).

Наречие „ещё“ при причастных оборотах указывает, что предмет или явление пока не обладает новым качеством или состоянием, о котором говорится в предложении, но должен или будет его иметь:

„...у северной двери стоит отец Григорий, ещё не снявший облачения, и сердито мигает своими седыми бровями“ (А. П. Чехов).

Значение наречия „еще“ и здесь зависит от вида глагольной формы: если, как в вышеприведенном примере, употреблено причастие несовершенного вида, то „ещё“ обозначает, что действие или состояние ещё не начиналось. Если же употреблено причастие совершенного вида, то „ещё“ указывает на то, что результат действия не достигнут:

„...был период военных депутатов, ...потом молодёжи и, наконец, рабочих и вообще зрителя, ещё не приобщившегося к культуре...“ (К. С. Станиславский).

„Если Грибоедов...почитал Россию „к тому ещё не готовую“ и был сторонником конституционной монархии, то и тут он не выходил бы из декабристского круга идей...“ (М. В. Нечкина).

Значение наречия „всё ещё“ при отрицании совпадает со значением „ещё“ в том же положении, но несёт на себе бóльшую смысловую нагрузку:

„Но наступил вечер, а фамилия всё ещё не была найдена“ (А. П. Чехов).

„Странная история, — всё ещё не успокоившись, сказал начальник штаба“ (А. Н. Толстой).

Таковы, в кратких чертах, значения наречия времени „ещё“. Из вышеизложенного видно, что это — наречие со стёртым и трудно определяемым лексическим значением, на оттенки которого сильно влияют формы сказуемого.

2) Слово „ещё“ может быть наречием с усилительным повторительным значением

„Ещё“ в данном значении можно считать наречием, так как оно относится непосредственно к глаголу, имеет заметную смысловую самостоятельность (обычно несёт на себе логическое ударение).

Наречия этой группы имеют два основных значения: значение усиления степени действия и значение повторения действия.

а) Наречие „ещё“ со значением усиления степени действия:
„Все события последних дней казались ему невероятными, а встреча с Щедриным ещё усилила это ощущение“ (К. Паустовский).

„А Николай Никитич ещё подогревал это представление своими разговорами“ (К. Паустовский).

В этих примерах „ещё“ употребляется со значением „ещё больше“, „ещё сильнее“. Но если в соединениях типа „ещё больше“, „ещё сильнее“ „ещё“ является усилительной частицей, то без сравнительной степени наречия „ещё“ несёт на себе значительно большую лексическую нагрузку и выступает в качестве знаменательного слова — наречия.

б) Наречие „ещё“ со значением повторения действия:

„Хорошо! — похвалил Гек. — Только стрельните ещё, а то одного раза им, наверное, мало... (А. Гайдар).

„Охотник прицелился ещё, нажал на спуск. Винчестер негромко клацнул. Ещё! Ещё! Боек бил по пустому месту“ (Журн. „Огонёк“).

В вышеприведённых случаях „ещё“ употребляется со значением „ещё раз“ и в силу тех же причин, которые описаны выше, является в данном значении наречием.

Нужно заметить, что слово „ещё“ в выражениях „ещё больше“ и „ещё раз“ обладает различным значением. Если в выражении „ещё больше“ „ещё“ имеет только усилительное значение, то в выражении „ещё раз“ оно обладает более сложным ограничительно-выделительным значением и неотделимо от слова „раз“:

„Ещё раз прозвенел над вами голос пеночки, соловей щёлкнул в первый раз“ (И. С. Тургенев).

Всё это даёт основание отнести „ещё“ в выражении „ещё раз“ к явлениям переходным от наречий к частицам.

Таким образом, наречие „ещё“ со значением усиления степени или повторения действия беднее смысловыми оттенками, чем „ещё“ — наречие времени. Оба основных смысловых оттенка этого наречия имеют в своей основе значение увеличения.

Наречие „вѐл“ выступает в тех же значениях, что и наречие „ещё“. Нужно сказать, что значения этих наречий в основном совпадают, поэтому „вѐл“ будет разбираться в том же порядке, что и „ещё“, и, в силу сходства их значений, с меньшим количеством комментариев.

1) „Vēl“ — наречие времени

В этом употреблении на значение „вѐл“ (так же, как и на значение „ещё“) влияют формы сказуемого, к которому это наречие относится. „Vēl“ при сказуемом в форме настоящего времени указывает, что действие всё ещё длится:

„Mājas stāvs v ē l d e g, griesti jau iegāzušies“ (E. Birznieks-Upītis).

(Остов дома ещё горит, потолок уже провалился).

Точно в таком же значении выступает „vēl“ при глаголах имперфективных, бесприставочных, выражающих длительное или незаконченное действие, похожих по значению на русские глаголы несовершенного вида, в форме прошедшего времени:

„... Kopš XV gs. otrās puses Livonijas ordenis un tā valsts faktiski bija pilnīgi neatkarīgi no sava centra Prūsijā, kaut gan formāli zināma atkarība v ē l p a s t ā v ē j a“ (T. Zeids).

(Со второй половины XVв. Ливонский орден и его государство фактически были совершенно независимы от своего центра в Пруссии, хотя формально ещё существовала известная зависимость.)

Похожее значение имеет „vēl“, относящееся не непосредственно к глаголу, а к наречию, определяющему глагол. „Vēl“ в данном случае указывает, в каком виде, в каком своём качестве продолжается действие:

„Galva viņai vairs tā nesāpēja, bet sirds v ē l s t i p r i p u k s t ē j a“ (E. Birznieks-Upītis).

(Голова у неё так уже не болела, но сердце ещё сильно билось.)

Интересно отметить полное сходство значений ещё“ и „vēl“ при сказуемом в форме будущего времени. „Vēl“ при сказуемом, выраженном приставочным, перфективным глаголом, обозначающим законченное или мгновенное действие, в форме будущего времени указывает, что действие наверняка произойдёт:

„Mēs v ē l p i e d z ī v o s i m . . . , n ē l a b ā k n e b i e d ē š u , r e i z j ū s e s a t n o l ē m u s i p a l i k t“ (A. Sakse).

(Мы ещё доживём, . . . нет, лучше не буду пугать, если вы решили остаться.)

„Vēl“ при имперфективном глаголе в форме будущего времени указывает на очерёдность действия:

„Mežs jau beidzas, pļava sākas.

Pārī strautam t i k t v ē l n ā k a s . . .“ (V. Plūdonis)

(Лес уже кончился, начинается луг. Придётся ещё перейти через ручей. . .)

Как и „ещё“, „vēl“ может относиться к прилагательному или причастию, являющемуся определением, и указывать на состояние или качество предмета, остающееся без изменений:

„... vĕl slapjiem vaigiem, aizvērtām acīm... viņa bija aizmīguši uz mūžu“ (E. Birznieks-Upītis).

(С е щ ё м о к р ы м и щ е к а м и, з а к р ы т ы м и г л а з а м и... о н а у с н у л а н а в е к и).

„... uz vienas rokas mazais puikēlis, otrā rokā vĕl kūroša kanniņa“ (E. Birznieks-Upītis).

(Н а о д н о й р у к е м а л ь ш, в д р у г о й р у к е — е щ ё д ы м я щ и й с я к у в ш и н ч и к).

Что касается наречия „всё ещё“, то в латышском языке для него нет одного эквивалента, ему соответствуют сочетания: „vĕl arvien“, „vĕl aizvien“, „vĕl vienmēr“, „vĕl joprojām“. Эти сочетания фразеологически не срослись ещё до такой степени, как „всё ещё“; об этом свидетельствует тот факт, что части наречия „всё ещё“ не могут меняться местами, тогда как для латышских эквивалентов такая замена вполне возможна („arvien vĕl“ и т. д.).

„Cepuri tas nesa savīstītu rokā un vienmēr vĕl bārās...“ (E. Birznieks-Upītis).

(С в е р н у т у ю ш а п к у о н н ё с в р у к е и в с ё е щ ё р у г а л с я)

„Lietus vĕl arvien līņāja“ (E. Birznieks-Upītis).

(Д о ж д ь в с ё е щ ё м о р о с и л.)

„Tīrums zemkopība, dabīgi, neizspieda liduma zemkopību, kurai joprojām vĕl bija ievērojama nozīme vairāk nekā veselu gadu tūkstoši ilgi“ (H. Moora).

(П о л е в о е з е м л е д е л и е, е с т е с т в е н н о, н е в ы т е с н и л о п о д с е ч н о г о з е м л е д е л и я, к о т о р о е в т е ч е н и е ц е л о г о т ы с я ч е л е т и я в с ё е щ ё и г р а л о б о л ь ш у ю р о л ь.)

„Dziesma beidzās, bet pa aizām un virsotnēm vĕl aizvien skanēja tālas atbalsis...“ (Žurn. „Zvaigzne“).

(П е с н я к о н ч и л а с ь, н о п о у щ е л ь я м и в е р ш и н а м в с ё е щ ё з в у ч а л о д а л ё к о е э х о.)

Сочетания „vĕl arvien“ и др., как и „всё ещё“, выступают в качестве наречия.

Также совпадают значения „vĕl“ и „ещё“ при сказуемых с отрицанием. Значение отрицания наличия действия или состояния в данный момент (при возможности или обязательности его вообще) имеет „vĕl“ при сказуемом, выраженном глаголом в форме настоящего времени:

„... viņa... pieskrej pie gala loga, tur vĕl nedeg, bet logs no ārpusē aiznagliots“ (E. Birznieks-Upītis).

(О н а п о д б е г а е т к к р а й н е м у о к н у, т а м е щ е н е г о р и т, н о о к н о с н а р у ж и з а к о л о ч е н о.)

при составном именном сказуемом:

„No rīta viņa bija lūgusi, lai tas atvedot dažas drapes un pastaidzās ātrāk mājās, jo viņa vēl neesot gluži vesela“ (E. Birznieks-Upītis).

(С утра она просила, чтобы он привез капли и поторопился быстрее домой, так как она еще не совсем здорова.)

при отрицании „vēl“ в безличных предложениях:

„Paiet viena stunda, otra, treša, — Adama vēl nav“ (Apsīšu Jēkabs).

(Проходит один час, другой, третий, — Адама еще нет.)

„Vēl“ может относиться к глаголам в форме прошедшего времени. При глаголах имперфективных „vēl“ обозначает то же, что „ещё“ при глаголах несовершенного вида — действие, которое ещё не началось, хотя возможности для его совершения уже налицо:

„Andrejs to vēl nemodināja“ (E. Birznieks-Upītis).
(Андрей его еще не будил.)

„Vēl“ при сказуемом — перфективном глаголе в форме одного из сложных времен (чаще всего именно в этой форме, а не в форме простого прошедшего) указывает, что действие до сих пор не закончилось, не достигло своего результата, т. е. имеет то же значение, что и „ещё“ при глаголах совершенного вида:

„Bet viņš man atteica, ka vēl neesot izgājuši pastmeisteram atņemtie 14 rubļi...“ (E. Birznieks-Upītis).

(Но он мне ответил, что 14 рублей, отнятые у почтмейстера, ещё не вышли.)

„Vēl“ при причастии с отрицанием имеет то же значение, что и „ещё“ — указывает, что предмет или явление остаётся пока в старом своём качестве:

„Pilskalnos un apmetnēs pie pilskalniem no IX—XII gs. atrastās dzelzs un bronzas kausējamo ceplu atliekas, bronzas kausējamie trauciņi, kalēju lūksas, veseri, bronzas skārda atgriezumi un vēl nepabeigtas rotas lietas“ (T. Zeids).

(В городищах и стоянках у городищ IX—XII вв. найдены остатки печей для выплавки железа и бронзы, плавильные тигли для бронзы, кузнечные клещи, молоты, обрезки бронзовой жести и ещё незаконченные украшения.)

Наречные сочетания с „vēl“ при отрицании указывают на то, что результат действия ещё не достигнут:

„Vēl vien mēr nevāru sev piedot, ka neklausīju Tevī un aizgāju no dzimtā pagasta“ (Žurn. „Zvaigzne“).

(Всё ещё не могу себе простить, что не послушал тебя и ушёл из родной волости.)

Таковы значения наречия времени „vēl“. Нужно сказать, что в основном эти значения соответствуют значениям наречия „ещё“. Различия в значениях обуславливаются тем, что оттенки значения „ещё“ в большой степени зависят от вида глагола — сказуемого, в латышском же языке деление на перфективные и имперфективные глаголы не всегда и не совсем соответствует делению русских глаголов на виды. Кроме этого, наречие „vēl“ менее тесно связано со словом, к которому относится. Если „ещё“ стоит обычно рядом с таким словом, то наречие „vēl“ очень часто бывает отделено от него. Это указывает на меньшую знаменательность „vēl“, на то, что „vēl“ в большей степени частица, нежели „ещё“.

2) Наречие „vēl“ со значением усиления степени действия или повторения действия

Значения этого наречия полностью совпадают со значением „ещё“.

а) Наречие „vēl“ со значением усиления степени действия обладает ещё большим усилительным смыслом, чем „ещё“ с тем же значением. Для передачи этого значения „vēl“ на русский язык мало одного слова „ещё“, такое „vēl“ обычно, но не всегда, переводится выражением „ещё больше“, „ещё сильнее“:

„Pilsētu tirgotāji vēl pasliktināja zemnieku stāvokli...“ (T. Zeids).

(Городские торговцы ещё больше ухудшили положение крестьян.)

б) Наречие „vēl“ со значением повторения действия не отличается от „ещё“ с тем же значением; оно также обозначает „ещё раз“ (vēl reiz):

„Izmēģināja vēl līdz atrada vienu, kas bija līdz galam atgriezta vaļā“ (A. Sakse).

Попробовала ещё, пока не нашла одну (гайку), которая была откручена до конца.)

„Еще“ и „vēl“ со значением повторения действия стоят обычно после того глагола, к которому относятся, и несут на себе заметное логическое ударение. Это ещё больше подчеркивает их смысловую самостоятельность и лексическую значимость.

Очень употребительно сочетание „vēl reiz“:

„Acis vienaldzīgi vēl reiz pavēgās uz velkoņa pusi, kas izglāba kādu citu, ne viņa dēlu“ (A. Sakse).

(Глаза ещё раз равнодушно обратились в сторону буксира, который спас кого-то другого, не его сына.)

Если „vēl reiz“ можно отнести к наречиям, то трудно решить, чем, собственно, наречием или частицей, является здесь „vēl“. Видимо, как и с „ещё“ в таком же употреблении, мы здесь имеем дело с явлением переходным от наречий к частицам.

Итак, мы рассмотрели значения наречий „еще“ и „vēl“ и убедились, что эти значения, за очень немногими исключениями, совпадают.

II. Частицы „еще“ и „vēl“

„Еще“ и „vēl“ могут употребляться не только в качестве наречий, но и в качестве частиц. Это употребление — логическое следствие ослабления лексического значения соответствующих наречий. „Ещё“ и „vēl“ являются неполноценными наречиями: даже употребляясь в качестве наречий, они наряду с лексическими значениями времени и повторения имеют значение усиления, которое особенно заметно в наречиях со значением усиления степени действия. Но и в качестве наречий времени „еще“ и „vēl“ имеют усилительный оттенок: они усиливают значение вида в русском языке и значение законченности или незавершенности действия — в латышском.

В качестве частиц „ещё“ и „vēl“ имеют два основных значения: присоединительное и усилительное. Чтобы избежать повторов, ввиду большого сходства их значений, обе частицы будем рассматривать вместе.

1) Присоединительные частицы „еще“ и „vēl“

Присоединительные частицы „ещё“ и „vēl“ указывают, что к группе имеющих предметов, лиц, явлений и т. п. прибавляется один или несколько таких же предметов. „Ещё“ и „vēl“ в данном случае стоят при существительном (реже местоимении),

обозначающем то, что присоединяется, и являющемся в предложении подлежащим или дополнением:

„Пока они дивились, выбегает ещё казак... и давай ругаться...“ (А. Гайдар)

„О здравии Марии, Кирилла, воина Захарии... Кого ещё?“ (А. П. Чехов).

„Piesteidzās vēl citi māju laudis un aiznesa Andženu uz istabu“ (Е. Birznieks-Upītis).

(Подоспели ещё другие домашние и унесли Анджена в комнату.)

„Vai tev vēl kas ir pudelē?“ (Apsišu Jēkabs).
(Есть у тебя еще что-нибудь в бутылке?)

В предложении может быть точно указано, сколько предметов присоединяется; в таком случае „ещё“ и „vėl“ будут стоять при подлежащем или дополнении, выраженном существительным с числительным (в обоих языках это очень распространенное употребление):

„Сюда же, в коридор, выходили ещё десять дверей“ (А. Гайдар).

„Pieteicās vēl divas strādnieces, kas bija ar mieru jau pirmdien pāriet uz divām mašīnām“ (А. Sakse).

(Вызвались ещё две работницы, которые были согласны уже в понедельник перейти на два станка.)

То же значение присоединения, но с оттенком выделения имеют „ещё“ и „vėl“, употребляясь со словами „кроме того“, „к тому же“, „turklāt“, „bez tam“ и т. п.:

“...мой герой не только глубоко уважает Степанова, но, кроме того, ещё по-человечески любит его...”
(Журн. „Огонёк“).

„Plašus zemes gabalus solīja arī bruņu kalpiem, bet zemiņkiem — cik tie var apstrādāt un bez tam vēl sešus brīvgadus“ (Т. Zeids).

(Большие земельные участки обещаны также оруженосцам, а крестьянам — столько, сколько они могут обработать, и, кроме того, еще шесть свободных лет.)

Присоединительные частицы „ещё“ и „vėl“ могут выступать в сочетании с соединительными союзами. В этом употреблении более богато представлено слово „ещё“. Сочетания „ещё“ с союзами „и“ (и ещё, ещё и), „да“ (да ещё), „а“ (а ещё) часто имеют значение присоединительного союза.

„И ещё“ — ближе к присоединительной частице, имеет значение — „кроме того“. „И ещё“ обычно присоединяет при перечислении последний из однородных членов:

„Ее поместили в землянке, . . . где . . . жили Юрий, Гриша и ещё пять красноармейцев“ (А. Н. Толстой).

„Ещё и“ по значению уже ближе к союзу, присоединяет обычно какое-либо сообщение, носящее дополнительный характер:

„М. Тайманова знают как пианиста и как шахматиста. Но, оказывается, он ещё и „злопамятный“ человек“ (Журн. „Огонёк“).

То же значение имеет „ещё“ в сочетании с союзом „да“, если этот союз выступает в значении союза „и“.

Часто „да ещё“ имеет присоединительно-усилительный характер, т. е. отчасти приближается к усилительной частице, выражает экспрессию:

„. . . ты осуждаешь, поносишь, непристойным словом обзываешь, да ещё кого!“ (А. П. Чехов).

В роли же присоединительного союза выступает „а ещё“ („а тут ещё“, „а то ещё“):

„Справа от шоссе — аэродром, слева — танкодром, а ещё немного впереди — артиллерийский полигон“ (Журн. „Огонёк“).

„А ещё“ иногда присоединяет характеристику лица, предмета, явления. В таких случаях „а ещё“ наряду с присоединительным значением имеет сильную эмоциональную окраску:

„Деревня! — бормотал он, — а ещё деревня! Спросил хошь квасу — и квасу нет. . .“ (И. С. Тургенев).

„И ты тут, Парфен?! А ещё тоже слепец, святой старец!“
Ничего не видит, а туда же, куда и люди, не повинуются!“
(А. П. Чехов).

Сочетания „vēl“ с союзами „un“ (и) и „arī“ (и, также) также имеет значение присоединительного союза.

„Un vēl“ по значению точно соответствует „и ещё“ и так же присоединяет последнее из перечисляемых названий предметов, явлений и т. п.:

„. . . Načaturjana valsi no lugas „Maskarade“ . . ., Jurjana draisko deju „Jandals“ un vēl citus skaņdarbus skolas orķestris izpilda droši un precīzi“ (Žurn. „Zvaigzne“).

(Школьный оркестр уверенно и чётко исполняет вальс Хачатуряна из пьесы „Маскарад“, шаловливый танец Юрьяна „Яндал“ и ещё другие произведения.)

„Vēl arī“ имеет то же значение присоединения с выделением, что и „ещё и“:

„Lai gan zemkopība un lopkopība jau kopš mūsu eras sākuma bija kļuvušas par pamata nodarbibām, liela nozīme ekonomikā bija vēl arī dravniecībai un medniecībai...“ (Т. Zeids).

(Хотя земледелие и скотоводство уже с начала нашей эры стали основным занятием, большое значение в экономике имели ещё и бортничество и охота).

Сочетание „un vēl arī“ указывает на очень сильное выделение присоединяемого слова:

„... mans tēvatēvs tai (pirtij) ielicis jaunu krāsni, un vēl arī tu atminies... ka viņa sievasmāsa... ik sestdienas to kurināja“ (Apsišu Jēkabs).

(Мой дед поставил в ней (бане) новую печь, и ещё и ты помнишь, что его свояченица каждую субботу её топила.)

Итак, присоединительные частицы „ещё“ и „vēl“ имеют значение присоединения, добавления и служат для указания, что к имеющимся предметам, явлениям и т. п. присоединяются подобные. Частицы эти чаще всего употребляются при перечислении и стоят перед последним из однородных членов. „Ещё“ в сочетании с союзами „и“, „да“, „а“ и „vēl“ с союзами „un“, „arī“ уподобляются присоединительным союзам и служат для присоединения чего-либо дополнительного, не совсем обязательного. В этом последнем значении „ещё“ выступает несколько чаще, вернее, разнообразнее.

2) Усилительные частицы „ещё“ и „vēl“

В качестве усилительных частиц „ещё“ и „vēl“ усиливают, выделяют значение отдельных слов или всего предложения в целом.

а) Чаще всего усилительные частицы „ещё“ и „vēl“ употребляются при прилагательном или наречии в сравнительной степени, усиливая её значение.

„Ещё“ при прилагательном в сравнительной степени указывает на усиление признака предмета:

„Я в другой раз осмотрелся. Изба показалась мне ещё печальнее прежнего“ (И. С. Тургенев).

„Длинный подбородок жены стал еще длиннее“
(А. П. Чехов).

„Ещё“ при наречии в сравнительной степени указывает на усиление признака действия:

„Макар Тарасыч вздохнул и ещё усерднее зама-
хал веником“ (А. П. Чехов).

„...услылав, что мать собирается идти в могилу, Чук с
Геком взвыли ещё громче...“ (А. Гайдар).

Особенно часто употребляется „ещё“ при наречиях „боль-
ше“, „более“:

„...его давний авторитет ещё больше укрепляется“
(Журн. „Огонёк“).

Иногда „ещё“ употребляется при аналитической сравнитель-
ной степени (со словом „более“) прилагательного или наречия:

„В скором времени подунайская вольница стала ещё
более активной на море“ (В. В. Мавродин).

„На другой день Щеголева выступила ещё более
удачно“ (Журн. „Огонёк“).

Во всех этих примерах может быть употреблена и обычная
сравнительная степень, разумеется, с „ещё“.

„Ещё“ может употребляться только при аналитической форме
сравнительной степени прилагательного, если прилагательное
является не частью составного именного сказуемого (прилага-
тельное в сравнительной степени обычно выступает в этой роли),
а определением:

„...учёный Дюбуа на острове Ява откопал части скелета
человека, ещё более древнего, чем неандерталец“
(Журн. „Огонёк“).

И, наконец, „ещё“ может употребляться с прилагательным
„большой“ и наречием „более“ при существительном, обозначаю-
щем свойство:

„Боярская знать...ставила задачей ещё большее
ослабление княжеской власти...“ (В. В. Мавродин).

„Ещё более таинственности придавала им
их игра“ (А. П. Чехов).

Так же как и „ещё“, „vĕl“ чаще всего употребляется при
прилагательном или наречии в сравнительной степени и имеет
те же значения, а именно, при прилагательном указывает на
увеличение признака предмета:

„Ja Maija atbildēja uz mūžīgajiem „vai ne?“, viņš kļuva vēl runīgāks“ (A. Sakse).

(Если Майя отвечала на вечные „не так ли?“ он становился ещё болтливее);

при наречии указывает на увеличение признака действия:

„Apkārt stāvošie puīši skubināja šūpotāju dzīt vēl augstāk...“ (E. Birznieks-Upītis).

(Парни, стоявшие вокруг, подзадоривали качающегося взлетать ещё выше);

при аналитической сравнительной степени:

„Tas (suns) iesmilkstas, atlec, bet krīt atkal no jauna vēl ar jo skaļāku riešanu virsū...“ (E. Birznieks-Upītis).

(Она (собака) взвизгивает, отскакивает и снова набрасывается с ещё более сильным лаем.)

Нужно сказать, что употребление „vēl“ при сравнительной степени прилагательных и наречий менее разнообразно, чем употребление „ещё“.

б) Усилительное значение имеют частицы „ещё“ и „vēl“ при обстоятельствах времени. В этом употреблении частицы „ещё“ и „vēl“ усиливают временной смысл обстоятельства времени, подчеркивают давность действия, продолжительность его, указание на то, в какое время происходило, началось или кончилось действие. В данном употреблении частице „ещё“ часто, а частице „vēl“ почти всегда соответствуют усилительные частицы „уже“, „даже“, „jau“, „pat“.

„Она сама признавалась мне, что ещё с утра у неё было какое-то особенное чувство, она угадывала, что я приеду“ (А. П. Чехов).

„Ещё за несколько дней до этого почти вся молодёжь — девушки и пареньки-подростки — скрылись из гела“ (А. Н. Толстой).

„Выехали они со двора ещё до обеда, а почина всё нет и нет“ (А. П. Чехов).

„Vēl priekš saules rietēšanas pārkonam vajadzēja savilkties...“ (Apsīšu Jēkabs).

(Гроза должна была надвинуться ещё до захода солнца.)

„Un, stāstot par knipja mešanu, viņš vēl tagad katru reizi briesmīgi uzbudinās“ (E. Birznieks-Upītis).

(И, рассказывая о щелчке, он ещё теперь каждый раз ужасно раздражается.)

Особенно часто такие частицы встречаются в произведениях исторического характера, подчёркивая давность какого-либо события:

„Здесь же, у устья Днепра, ещё в X в. было какое-то поселение русских воинов-купцов...“ (В. В. Мавродин).

„Ещё в начале XII в. в Ревеле был „русский конец“, а папская булла 1234 г. говорит о многочисленности русских в Ревеле“ (В. В. Мавродин).

„Kuršu ķēniņu ciemos šāds ciema vecākā... instituts bija saglabājies vēl līdz XX gs.“ (Т. Zeids).

(В селах куршских князьков этот институт сельских старшин сохранился ещё до XX в.)

Усилительные частицы „ещё“ и „вёл“ могут употребляться и при других членах предложения, сохраняя описанное выше значение, если в этих членах предложения имеется указание на время действия. Так „ещё“ и „вёл“ могут употребляться при названиях лиц или каких-либо источников (литературных, исторических), на которые делается ссылка. Они подчёркивают лексическое значение слова, к которому относятся и которое само по себе указывает на давность события или действия:

„...они пили из консервных жестянок трофейное французское шампанское, воспетое ещё Пушкиным“ (А. Н. Толстой).

„...не случайно ещё у писателей древности упоминается Коданский залив, где ныне стоит польский город Гданск...“ (В. В. Мавродин).

„Cik tad ilgi — vēl viņa tēvs saucās Salmiņš un tās arī palika visu mūžu“ (А. Sakse).

(Давно ли? — ещё его отец назывался Салминем и таковым он оставался всю жизнь).

В вышеприведённых случаях усилительные частицы относятся к подлежащему или дополнению. Они могут относиться к распространённому определению, указывая на какую-либо примету, на какой-либо признак предмета в прошлом:

„Ленин знал её (каширскую электростанцию) ещё как Каширстрой...“ (Журн. „Огонёк“).

Наконец, усилительные частицы могут употребляться с обстоятельством места, которое в данных условиях приобретает характер обстоятельства времени:

„Ещё издали, сквозь частую сетку дождя, заметил я дом с тесовой крышей и двумя трубами“ (И. С. Тургенев).

„Ar birsti rokā viņš gaidīja, kamēr iešu, lai vēl pie durvīm man notīrītu cepuri“ (E. Birznieks-Upītis).

(Со щёткой в руках он ждал, пока я пойду, чтобы ещё у дверей вычистить мне шапку.)

в) Усилительные частицы „ещё“ и „vēl“ могут относиться к отрицательному местоимению, усиливая значение отрицания, придавая всему предложению смысл категорического отрицания:

„Н и к о г д а е щ ё я так не отдыхала!“ (К. Паустовский).

„Прислушиваясь к ночным звукам, он думал, что вот проходит жизнь, а ничего ещё толком не сделано“ (К. Паустовский).

„... līdz šim tev vēl neviena precinieka nav bijis. Bet kad pasaule izdzirstu, ka tev nauda, tad jau nu to netrūktu“ (R. Blaumanis).

(До сих пор у тебя не было ещё ни одного жениха. Но когда люди услышат, что у тебя деньги, то в них недостатка не будет.)

„Nekad vēl nav pieredzētas tik dziļas pārmaiņas kā tās, kuras mēs redzam gatavojamies“ (J. Rainis).

(Н и к о г д а е щ ё не наблюдалось таких глубоких перемен, как те, подготовку которых мы видим.)

г) „Ещё“ и „vēl“ имеют усилительно-ограничительное значение, употребляясь с ограничительными частицами:

„Ну, а другие (травы) не так: и помогают-то они, а грех; и говорить о них грех. Ещё с молитвой разве...“ (И. С. Тургенев).

„Mēs droši varējam nākt vēl tik no pusdienas, jo kas tad mūs, tukšīniekus, pirmos ņems iztiesāšanā?“ (Apsīšu Jēkabs).

(Мы смело могли прийти ещё только после обеда, так как кто же примет нас, бедняков, первыми?)

д) „Еще“ и „vēl“ могут иметь значение ограничительных частиц:

„Прощайте, я ухожу!—Так рано? Ведь ещё одиннадцать часов“ (А. П. Чехов).

„Черти! — продолжал Зотов. — Вас ещё не доставало на мою голову“ (А. П. Чехов).

„Un amatā vēl kādu mēnesi“ (Apsīšu Jēkabs).

(И в должности (состоит) ещё (только) месяц.)

е) „Ещё“ может употребляться в качестве усилительно-выделительной частицы для подчёркивания, как сказано в Толковом словаре русского языка под редакцией проф. Д. Н. Уша-

кова, „какого-нибудь признака, факта (...преимущественно при напоминании)“. В этом употреблении „ещё“ относится к словам, обозначающим этот признак, факт:

„...помните, я ещё за певалой была?“ (И. С. Тургенев).

„...Якову Васильевичу...Забыл! Такая ещё простая фамилия,... словно как бы лошадиная...“ (А. П. Чехов).

„А помните, как я, вы и доктор ездили верхом в Шестово?... Тогда ещё нам юродивый встретился“ (А. П. Чехов).

„Vēl“ в таком употреблении в разбираемом материале не встретилось.

ж) Усилительные частицы „ещё“ и „vēl“ могут относиться ко всему предложению в целом, усиливая, подчёркивая его смысл. Предложение с такой частицей „ещё“ имеет сильную эмоциональную окраску и почти всегда выражает некоторую угрозу. Сказуемое в нём обычно — в форме будущего времени:

„...а вы погодите... вас ещё в свинопасы произведут“ (И. С. Тургенев).

„Поругайся мне ещё тут... невежа...“ (А. П. Чехов).

„Я ещё доберусь до тебя!“ (А. П. Чехов).

„Vēl“, относясь ко всему предложению, придаёт ему, как и „ещё“, экспрессивную окраску. Но такое предложение может выражать не обязательно угрозу, а также досаду, уверенность. Сказуемое чаще, чем в русских предложениях, стоит в форме настоящего и прошедшего времен, а не только в форме будущего:

„Es salaboju mašīnu, lai strādāt, bet viņš man vēl ar tiesu piedraud, par kaitētāju grib pataisīt“ (A. Sakse).

(Я исправил машину, чтобы работать, а он мне ещё судом грозит, вредителем хочет выставить.)

„Es tev vēl parādišu, kā Irma strādā!“ (A. Sakse).

(Я тебе ещё покажу, как Ирма работает.)

Tu taču tos skolotājus vēl vari pamācīt, kā jāstrādā uz būves“ (Žurn. „Zvaigzne“).

(Ты ведь ещё можешь этих учителей поучить, как надо работать на стройке.)

В этих предложениях усилительные частицы „ещё“ и „vēl“ следует отличать от соответствующих наречий времени при сказуемом в форме будущего времени, которое при подстановке к

другим членам предложения меняет или теряет своё значение. Значение же усилительной частицы от такой подстановки не меняется, она, находясь при любом члене предложения, подчеркивает смысл всего предложения в целом.

з) Усилительная частица „ещё“ может входить в состав фразеологических единиц с сильной эмоциональной окраской. Такие единицы могут иметь самое разнообразное значение:

„ещё бы“ в значении „конечно“:

„А точно я слышал, это место у вас нечистое. — Варнавицы? Ещё бы!“ (И. С. Тургенев);

„— Видно, нам не годится, — промолвила она. — Ещё бы!“ (И. С. Тургенев);

„вот ещё“ обозначает неудовольствие, отказ:

„Да что вы меня им попрекаете? Пушай он сбесится! Вот ещё навязался на мою голову...“ (А. П. Чехов);

„— Эдакий злой дядька! — прошептал Гек. — Давай, Чук, мы с тобой ему что-нибудь скажем. — Вот ещё! — отказался Чук. — Он тогда возьмёт и вовсе нас из дому выгонит“ (А. Гайдар);

„ещё что“ в значении своеобразного отрицания:

„— Злые люди... Они хотели бы сжечь всю землю. — И они скоро сожгут? — Ещё что!... Их переловят быстро“ (А. Гайдар);

„это ещё что“ со значением неодобрения:

„Вспомнились другие — золотые стрелки из другой жизни. Это ещё что такое, мать моя! Катя тряхнула головой и принялась считать немцев“ (А. Н. Толстой);

„Это ещё что за танцы?“ (А. Гайдар);

„это ещё ничего“ — т. е. относительно неплохо:

„Ну, это ещё всё ничего... Да живёт-то она в двадцати верстах от города...“ (И. С. Тургенев);

„ещё не так“ — т. е. ещё больше:

„Я и не знал, что Акима в том бучиле утопили: я бы ещё не так напужался“ (И. С. Тургенев).

Как и „ещё“, „вёл“ входит в состав фразеологических единиц с сильной эмоциональной окраской или же выражающих просто очень большую степень усиления. В этом последнем употреблении „ещё“ не встречается. Разумеется, фразеологические единицы с „вёл“ отличаются от русских и имеют другие значения:

„kur vēl“ выражает большую степень усиления:

„Šeit minēts tikai tas sudraba daudzums, ko pašas okupantu varas atzina par nelikumīgi atņemtu, bet kur vēl tās vērtības, ko paši okupanti atzina par likumīgi iegūtām...“ (Т. Zeids);

(Здесь указано только то количество серебра, которое сами захватчики признали незаконно отнятым, а где ж ещё те ценности, которые сами захватчики считали законно приобретёнными);

„nu vēl“ имеет сходное значение усиления, но уже в отношении ко всему предложению:

„Vai dienī, — Briede čukstēja, — nu vēl iznāks tā, ka viņas dabūs uzslavu, bet mēs rājienu!“ (А. Sakse);

(О господи, — шептала Бриеде, — теперь ещё получится, что их похвалят, а мы получим выговор);

„tad vēl“ в значении „потом только“ (этот случай приведён в словаре К. Мюленбаха и Я. Эндзелина⁸):

„Pirmie nāca aprīņa priekšnieks un gubernators, tad vēl vesela svīta ar spožiem uzpleciem un pogām“ (Е. Birznieks-Upītis);

(Первыми шли уездный начальник и губернатор, потом только (ещё) целая свита с блестящими погонами и пуговицами);

„ne vēl“ в значении „тем менее“, „где уж там“ (об этом также см. в словаре К. Мюленбаха и Я. Эндзелина):

„Ja viņai pašai vienu mēnesi būtu tā jādzīvo — trūkums jau sen klauvētu pie viņas durvīm ne vēl varētu ar auto braukāt un naktslokalos uzdzīvot“ (А. Sakse);

(Если бы ей самой пришлось прожить так месяц, нужда давно стучалась бы у её дверей, где уж там кататься в автомобилях и кутить в ночных кабаке);

„ne tad nu vēl“ употребляется в значении, похожем на „ne vēl“. Этот фразеологизм очень трудно перевести на русский язык:

„Grūti jau bija mierā sēdētājam panest tādu gaisu, tādu dvanumu, ne tad nu vēl tam, kam viennotaļ jākustas, kā krodziniekam“ (Апсишу Јекабс);

(Даже сидящим спокойно трудно было выносить такой тяжёлый воздух, не говоря уже о том, кому, как трактирщику, надо было все время двигаться);

⁸ К. Mülenbachs, J. Endzelins. Latviešu valodas vārdnīca. R., 1923.—1946.

„tak vėl“ в значении „ведь“, „же“ (в отношении ко всему предложению):

„Ja bijusi izdarīta skāde, tad priekš tam jau ieceltas tiesas, un šim tak vėl esot manta, ar ko padarīto skādi atlīdzināt“ (Apsīšu Jēkabs);

(Если был нанесён ущерб, то ведь для этого существуют суды, и у него ведь имеется имущество, чем возместить нанесённый ущерб.)

Итак, усилительные частицы „ещё“ и „vėl“ усиливают значение отдельного слова, выделяют его из ряда других или придают ограничительный смысл высказыванию. Эти частицы могут относиться ко всему предложению, подчеркивая его смысл и приобретаая тем самым модальный оттенок.

Значения и употребление частиц „ещё“ и „vėl“ очень сходны, но некоторая разница между ними все же имеется. Частица „vėl“ не встретилась в выделительном значении, и случаи её употребления при сравнительной степени менее разнообразны. Но „vėl“ чаще, чем „ещё“, употребляется как модальная частица в отношении ко всему предложению и может иметь различные эмоциональные значения; „ещё“ же в данном употреблении преимущественно выражает угрозу. Различаются между собою „ещё“ и „vėl“, входящие во фразеологические единицы с сильной эмоциональной окраской. Эти единицы наиболее глубоко отражают своеобразие языка, русского или латышского, и очень редко русские и латышские частицы в таком значении соответствуют друг другу.

Из всего вышесказанного можно сделать следующие выводы.

В языке наряду со знаменательными и служебными словами имеется целая группа слов, переходных от знаменательных к служебным. К этим словам относятся разобранные выше „ещё“ в русском языке и „vėl“ в латышском. „Ещё“ и „vėl“, являясь по происхождению наречиями, начали постепенно переходить в служебные слова — частицы. В их значениях все более и более начал преобладать усилительный оттенок, который в некоторых случаях в конце концов вытеснил лексическое значение времени или повторения. В тех же случаях, когда „ещё“ и „vėl“ сохраняют лексическое значение времени и повторения, эти значения очень сильно ослаблены.

Слова „ещё“ и „vėl“ соответственно в русском и латышском языках выступают в качестве двух частей речи: наречия и частицы.

Наречия „ещё“ и „vėl“ имеют два основных значения: они выступают как наречия времени и как наречия со значением прибавления, присоединения. Эти наречия обозначают признак действия, состояния или качества, относятся к сказуемому или

определению. Выступая как наречия, „ещё“ и „vēl“ отличаются от обычных наречий некоторой лексической неполновесностью.

Частицы „ещё“ и „vēl“ имеют также два основных значения: присоединительное и усилительное. Они играют в предложении служебную роль, могут относиться к отдельным членам предложения, присоединяя, усиливая или выделяя их, или ко всему предложению в целом, подчёркивая его значение и внося модальный оттенок.

Наряду с этим имеется ряд случаев, в которых трудно определить, являются ли „ещё“ и „vēl“ наречиями или частицами.

В своих основных значениях и случаях употребления „ещё“ и „vēl“ полностью сходятся. Однако разница между ними всё же существует. „Vēl“ в качестве частицы употребляется чаще, чем „ещё“. Это объясняется тем, что „vēl“ обладает большим усилительным смыслом, является, так сказать, больше частицей чем „ещё“. „Vēl“ очень часто употребляется в тех случаях, когда употребление „ещё“ является необязательным, а зачастую просто лишним. Большой усилительный смысл и употребительность „vēl“ характеризует такой факт: большинство русских фразеологизмов с „ещё“ (за исключением очень немногих) можно и должно перевести на латышский язык сочетаниями со словом „vēl“, правда, эти фразеологизмы в переводе обычно теряют эмоциональную окраску. Большую же часть фразеологизмов с „vēl“ на русский язык сочетаниями со словом „ещё“ перевести нельзя.

Нужно сказать, что в некоторых значениях „vēl“ употребляется реже, чем „ещё“, например, при сравнительной степени, в значении присоединительного союза при сочетании с соединительными союзами. Но это зависит не от значения „vēl“, а от того, что в латышском языке менее разнообразно выражается сравнительная степень и соединительных союзов, с которыми могло бы сочетаться слово „vēl“, не три, как в русском языке (и, да, а), а только два (un, arī).

Несмотря на некоторые различия, сходство слов „ещё“ и „vēl“ в значениях и употреблении очень велико. Установить это весьма интересно и важно, так как сходство таких древних и сложных по своим значениям полужнаменательных полуслужебных слов свидетельствует о близком и глубоком родстве двух языков и сходном их развитии:

В. А. ЮРИК

ОПЫТ СТРУКТУРНОГО АНАЛИЗА СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ЦВЕТА В РУССКОМ И ЛАТЫШСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная работа имеет своей целью сопоставление некоторых лексических явлений русского и латышского языков, а именно: названий цвета. Всё исследование проводилось здесь в соответствии с положениями теории „смыслового поля“, поэтому представляется в известной мере новым и нуждается в пояснении относительно методики сопоставления лексических единиц.

Прежде всего необходимо отметить, что за последнее время в советском языкознании всё чаще раздаются голоса в защиту относительно нового течения в исследовании языков — структурализма. На смену резко отрицательному отношению к этому направлению в годы, непосредственно следующие после дискуссии по вопросам языкознания в 1950 г., в наших лингвистических периодических изданиях явно ощущается в целом положительное, хотя и осторожное отношение к структурализму.¹

В настоящей статье нет необходимости подробно излагать все преимущества и недостатки этого учения, однако следует указать, что такие положения структурализма, как изучение языка как системы, различение речи и языка, истории языка и

¹ Ср., напр. **О. С. Ахманова**, О методе лингвистического исследования у американских структуралистов, ВЯ, 1952, № 5; **М. М. Гухман**, Лингвистический механицизм Блумфильда и дескриптивная лингвистика, „Труды Института языкознания АН СССР“, т. IV, 1954; **Е. Д. Панфилов**, Против реакционной методологии современного структурализма, „Уч. зап. 1-го Ленинградского педагогического института иностранных языков“, вып. I, 1954 и, с другой стороны, **С. К. Шаумян**, О сущности структурной лингвистики, ВЯ, 1956, № 5; **А. А. Реформатский**, Что такое структурализм?, ВЯ, 1957, № 6; **Б. Трика**, К дискуссии по вопросам структурализма, ВЯ, 1957, № 3; **И. И. Ревзин**, Структуральная лингвистика, семантика и проблемы изучения слова, ВЯ, 1957, № 2.

его статического состояния, представляются весьма плодотворными и перспективными.

Несмотря на то, что структурализм как метод складывался и развивался в основном в первой половине XX века, путь его уже ознаменовался некоторыми успехами в области морфологии и особенно фонетики языков, за что говорят хотя бы отдельные работы членов Пражского лингвистического кружка Трубецкого, Мартине и др., которые своими исследованиями доказали жизнеспособность и перспективность этого метода.²

Однако самым слабым местом структурализма до сих пор остаётся изучение лексики конкретных языков, а между тем на необходимость именно структурного, системного изучения лексики неоднократно указывалось в нашей специальной периодической печати. Вот, например, что пишут в передовой статье журнала „Вопросы языкознания“ известные советские языковеды В. В. Виноградов, О. С. Ахманова и В. В. Иванов:

„... в большинстве случаев они (т. е. попытки планомерного научного описания словарного состава языков — В. Ю.) сводятся к тому, что разнообразные процессы и явления в области лексики известным образом группируются, объясняются и освещаются, и из многотысячного состава лексики языка к ним подбирается большее или меньшее количество иллюстраций... Важнейшим недостатком такого описания лексики является то, что схема построения, основанная на выделении тех или других лексикологических проблем и на соответствующей классификации и группировке лексико-семантических явлений, обычно почти не отражает специфических особенностей лексической структуры (разрядка В. Ю.) языка в целом.“³

Действительно, по нашим словарям, которые в настоящее время представляют собой единственные образцы монографического описания лексики того или иного языка, нельзя получить отчётливого представления о системном характере словарного состава, тем более о национальной специфике лексической системы языка. Так, например, очень мало можно узнать о русском слове „идти“ как члене лексической системы, если из словаря о нём известно только, что оно значит: „Двигаться, переступая ногами.“⁴ Для его полной семантической характеристики необходимо ещё определить и так называемую „ценность“ этого слова, т. е. выявить, в каком отношении оно находится к другим словам, тоже

² См., напр. такие работы, как N. S. Trubetzkoy, Grundzüge der Phonologie „Travaux du Cercle linguistique de Prague“, 7, 1939; A. Martinet, Phonologie as functional phonetics, 1950; J. Kurylowicz, La notion de l'isomorphisme, 1949 и др.

³ О. С. Ахманова, В. В. Виноградов, В. В. Иванов О некоторых вопросах и задачах описательной, исторической и сравнительно-исторической лексикологии, ВЯ, 1956, № 3, стр. 5.

⁴ Словарь русского языка (сост. С. И. Ожегов), изд. 2, 1952, стр. 207.

обозначающим движение, установить его роль и место в системе лексических средств, относящихся к обозначению движения.

В латышском языке, например, глагол *iet* (идти) имеет более узкое применение по сравнению с соответствующим русским глаголом, так как там существует и глагол *ņākt* (идти по направлению к автору речи, действительному или воображаемому), который ограничивает семантику глагола *iet* (ср. немецкие *gehen* и *kommen*). В русском языке подобного ограничения у глагола „идти“ нет. Эти особенности и являются, собственно, определяющими „ценность“ слов как членов систем разных языков, и устанавливаются они с помощью структурного изучения лексики.

Систему словарного состава языка можно описывать различными методами, однако в настоящей статье используется лишь метод так называемого „смыслового“, или „семантического поля“, ибо в плане сопоставления лексических единиц разных языков этот метод представляется наиболее эффективным. Вот как, например, характеризует его О. С. Ахманова в своей содержательной работе „Очерки по общей и русской лексикологии“, даже при заметном скептическом отношении к этому методу в целом:

„Если рассматривать исследования „семантических полей“ с точки зрения выявления интересных фактов „различия человеческих языков“, то их надо будет признать весьма полезными и интересными. Они могут использоваться как основа для выявления характерных особенностей и тенденций развития „семантической структуры языка и сопоставления её с другими языками.“⁵

Сущность этого метода состоит в том, что значения слов рассматриваются не сами по себе, а с точки зрения их отношений друг к другу в пределах однородного более или менее широкого круга семантически близких понятий. Совокупность понятий, относящихся к какой-либо области, например, к области цвета, движения, родства, одежды и т. п., называют „семантическим полем“. Это „поле“ представляется, в сущности, доступным для восприятия всех людей, т. е. является в известном смысле „общечеловеческим“, однако средства, существующие в языке для обозначения элементов семантического поля, будут специфичными для каждого языка и составляют его национальное своеобразие.

В задачу настоящей работы и входит анализ семантического поля цвета в русском и латышском языках, причём прежде чем перейти к непосредственному анализу языкового материала,

⁵ О. С. Ахманова, Очерки по общей и русской лексикологии, 1957, стр. 79.

необходимо сделать несколько пояснений, относящихся к отбору лексических единиц.

Необходимость разграничения языка и речи, которая в настоящее время получила широкое признание в советской лингвистике,⁶ принимается во внимание и в данном исследовании. В нём учитываются и отбираются только такие единицы, которые представляют собой элементы языка, а не речевые произведения. Последние, являясь в известной мере продуктом творчества, создаются в процессе речи и представляют собой акты использования средств языка по определённым законам. К таким произведениям относятся прежде всего словосочетания, при создании которых говорящий сам комбинирует языковые лексические единицы, сочетая их в зависимости от той или иной речевой ситуации тем или иным способом. Так, например, в языке не существует готового словосочетания „зелёный стакан“, однако если в действительности стакан будет иметь зелёный цвет, говорящий соответствующим образом, по существующим в данном языке законам, комбинирует языковые лексические единицы „зелённый“ и „стакан“ в словосочетание, которое в данном случае и является речевым произведением, продуктом творчества автора речи.

С подобной трактовкой словосочетаний можно встретиться во многих работах советских лингвистов, опубликованных в печати за последние годы. Так, например, один из талантливейших советских языковедов профессор А. И. Смирницкий писал по этому вопросу следующее:

„...словосочетания в своей массе представляют собой соединения слов, возникающие в процессе речи, в процессе создания предложений, и являются, таким образом, прежде всего частичными (или незаконченными) речевыми произведениями.“⁷

Так же представляет себе характер словосочетаний и В. Н. Комиссаров, который в статье, посвящённой разбору проблем антонимии, пишет:

„Возьмём понятие, выражаемое следующим словосочетанием: **высокий дом на крутом берегу реки**. Это понятие, разумеется, не существует вне материального выражения, но последнее, хотя и созданное средствами языка, представляет собой единицу речи, а не самого языка.“⁸

⁶ См., напр. А. И. Смирницкий, Объективность существования языка, 1952; С. Л. Рубинштейн, К вопросу о языке, речи и мышлении, ВЯ, 1957, № 2.

⁷ А. И. Смирницкий, ук. соч., стр. 22.

⁸ В. Н. Комиссаров, Проблема определения антонима, ВЯ, 1957, № 2, стр. 50.

То же, вероятно, имел в виду и С. Л. Рубинштейн, который, по-новому трактуя вопрос связи языка, речи и мышления, писал следующее:

„Грамматика как часть языкознания изучает общие закономерности сочетания слов, но она не охватывает все возможные и реально встречающиеся закономерные их сочетания.“⁹

В этом свете такая синтаксическая единица, как предложение, в ещё большей мере представляется речевым произведением, ибо составляется из словосочетаний, которые, как было показано, сами являются речевыми произведениями.

Следует, однако, учитывать тот факт, что в качестве единиц языка, а не речи могут иногда функционировать не только словосочетания, но и сложные предложения, если они выступают как фразеологически связанные образования, например: „спустя рукава“, „белый гриб“, „Куда ни кинь, всё клин“ и под.

Особого рассмотрения заслуживают в этом плане сложные слова. Как известно, в основе подавляющего большинства сложных слов лежат словосочетания и сочинительные сочетания слов, однако отношение сложных слов к языку и речи буе различным в зависимости от характера сложного слова. Можно, пожалуй, вслед за А. Н. Смирницким разделить все сложные слова на две группы: а) слова, обладающие „идиоматичностью“, т. е. выводимостью значения целого из значений входящих в это целое частей, и б) слова, не обладающие „идиоматичностью“. Примером слов первой группы будут, например, такие, как „паровоз“, „пароход“, „прямоугольник“ и под., к словам второй группы можно отнести такие, как „четырехэтажный“, „темнозелёный“, „седобородый“ и под. Последнюю группу слов А. И. Смирницкий характеризует следующим образом:

„Такое сложное образования, как **седобородый**, не обладает сколько-нибудь заметной идиоматичностью и в этом отношении никак принципиально не отличается от явного словосочетания с **седою бородой**... **синезубый** как перевод прозвища датского конунга Харальда Гормссона (X век) — *blaaland*, — вполне понятное образование, хотя, повидимому, и не входящее как готовая единица в словарный состав русского языка.“¹⁰

Действительно, такие слова, как, например, „сине-бело-зелёный“, „шестимиллиметровый“ и под., создаются в процессе речи и не входят в словарный состав языка, наоборот, слова типа „чересполосица“, „пароход“, „домосед“ и др., настолько

⁹ С. Л. Рубинштейн, К вопросу о языке, речи и мышлении, ВЯ, 1957, № 2, стр. 43.

¹⁰ А. И. Смирницкий, К вопросу о слове, „Вопросы теории и истории языка в света трудов И. В. Сталина по языкознанию“, 1952, стр. 199.

широко бытуют в речевой практике, что являются как бы неотъемлемой частью словарного состава русского языка, причём не которые из них в той или иной степени утрачивают свой сложный характер, например, „товаровед“, „пчеловод“ и под.¹¹

При анализе материала данной работы учитываются все указанные особенности природы сложных слов, из которых здесь рассматриваются только те, которые входят в словарный состав языка.

Таковы те предварительные замечания, которые необходимо было предпослать непосредственному анализу языкового материала.

Приступая к рассмотрению способов обозначения цвета, можно сразу же сказать, что как в русском, так и в латышском языках многие обозначения цвета относятся к разряду речевых произведений. Так, в русском языке встречается целый ряд словосочетаний, включающих в свой состав такие, например, цветовые обозначения: „костюм стального цвета“, „туфли песочного цвета“, „глаза бутылочного цвета“ и под., однако слова „стальной“, „песочный“, „бутылочный“ и под. при отсутствии более или менее широкого синтаксического контекста не могут обозначать цвета: словосочетания „стальной костюм“, „песочные туфли“ явно двусмысленны, семантически недостаточны, ибо слова „стальной“ и „песочный“ здесь могут обозначать и материал — „сталь“, „песок“, вернее указывать на признак через отношение к этим существительным. То же имеем и в латышском языке; словосочетания: *smilšu krāsas zeķes* (чулки песочного цвета), *salmu krāsas berete* (берет соломенного цвета) и под.— в выражении цвета опираются на компонент *krāsa* (цвет), без которого они оказываются двусмысленными: *smilšu zeķes* (песочные чулки), *salmu berete* (соломенный берет).

Некоторые из таких слов настолько закрепились за понятиями цвета, что могут обходиться и без дополнительного их уточнения в виде компонента словосочетания „цвета“, например, в русском языке: „розовый“, „малиновый“, „бирюзовый“, „лазурный“, „сиреневый“, „васильковый“, „кремовый“, „аквамариновый“ и др., однако все они, кроме обозначений цвета, могут выполнять и другую функцию, например в сочетаниях: розовое и конопляное масла, бирюзовые и фаянсовые фигурки. Наоборот, такие

¹¹ См.: К. А. Левковская, О словообразовании и его отношении к грамматике, „Вопросы теории и истории языка в света трудов И. В. Сталина по языкознанию“, 1952, стр. 155 слл.

обозначения цветов, как „красный“, „голубой“, „коричневый“, „золотистый“ и под., своим прямым значением имеют цвет и в других значениях могут употребляться только фигурально.

В латышском языке в силу отсутствия там относительных прилагательных, подобных русским „сиреневый“, „малиновый“, „васильковый“ и др., нет случаев, когда слово, обозначающее свойство или качество через отношение к предмету, имело бы своим вторым значением понятие цвета, не уточняясь при этом компонентом словосочетания *krāsa(s)*, например: *zelta krāsa* (золотого цвета) и под.

Второй род единиц, обозначающих цвет, в обоих сопоставляемых языках относится к собственно языковым образованиям и входит в словарный состав этих языков. Это качественные прилагательные типа „красный“, „синий“, „жёлтый“ и под. в русском языке и типа *balts* „белый“, *melns* „чёрный“ — в латышском. Поскольку задачей настоящего исследования является анализ средств языка, непосредственно служащих для обозначения цвета, то в нём учитываются языковые единицы только второго рода. Правда, нужно оговориться, что в каждом языке имеют место заимствованные лексические единицы, обозначающие цвет. Сюда относятся такие слова, как „бордо“, „беж“, „маренго“, „хаки“ в русском языке и *roza* (розовый), *bēša* (бежевый), *haki* (хаки) — в латышском языке, причём в русском языке для некоторых из них существуют однокоренные прилагательные с русскими суффиксами: „беж“ и „беж-ев-ый“, „бордо“ и „борд-ов-ый“. В латышском языке таких параллельных абсолютно синонимичных образований нет. Оба сопоставляемых языка используют эти заимствованные неизменяемые единицы как с элементом словосочетания „цвета“, *krāsa(s)*, так и без него, причём по следнее встречается реже, например: „чулки цвета беж“ и „чулки беж“, *bordo krāsas kleita* и *bordo kleita* (бордовое платье). Следует указать также и на слова *lillā* (лиловый) и *marengo* (маренго) в латышском языке, из которых первое представляется принадлежностью просторечного стиля, а второе распространено чрезвычайно узко, как и в русском языке, поэтому эти слова в настоящем исследовании во внимание не приняты.

В каждом языке имеют место и специальные обозначения цветов каких-либо определённых предметов. Так, в русском языке есть прилагательные: румяный, смуглый, карий, седой, русый, чернявый, белобрысый, рыжий, которые употребляются лишь для обозначения цвета определённых предметов (ниже они рассматриваются подробнее). В латышском языке подобных специализированных названий меньше: *blonds* (белобрысый),

sirms (седой), melnīgsnējs (смуглый, чернявый), ruds (рыжий). Эти лексические единицы также рассматриваются в данном исследовании.

Наоборот, за пределами темы настоящей работы оказываются специализированные названия масти лошадей: сивый, пегий, саврасый, соловый, чубарый, мухортый, гнедой, вороной, каурый и под., ибо в этих названиях отражены как собственно цвет, так и способ, или вид окраски, например: „соловый“ — это „желтоватый со светлыми хвостом и гривой“,¹² „пегий“ — „пятнистый, пёстрый“.¹³

Кроме того, не подвергаются сопоставительному анализу и такие лексические единицы обоих языков, которые обозначают не цвет, а способ или вид окраски, её характер, например, в русском языке: „мутный“, „пятнистый“, „бесцветный“, „радужный“, „яркий“, „тусклый“, „пёстрый“, „рябой“, „матовый“, „бледный“, „разноцветный“, „цветной“, „красочный“, „яркий“; в латышском — bezkrāsains (бесцветный), plankumains (пятнистый), raibs (рябой, пёстрый), blāvs (матовый, тусклый), spilgts (яркий), bāls (бледный), daudzkrāsains (разноцветный), krāsains (цветной), košs (яркий, красивый), spodrs (блестящий, чистый), spožs (блестящий).

Наконец, в настоящем исследовании подвергаются анализу и слова, обозначающие уменьшенную или смягчённую степень интенсивности того или иного цвета, являющиеся единицами языка, например, в русском языке: „голубоватый“, „смугловатый“, „красноватый“ и под., в латышском: zaļgans (зеленоватый), iebalts (беловатый) и под.

Для удобства анализа представляется целесообразным сгруппировать слова, обозначающие цвет в небольшие семантические области, своего рода вторичные семантические поля, с каким-либо более или менее общим значением, причём сразу же следует оговориться, что объединение слов в подобные группы является в некоторой мере субъективным.

Одной из таких групп являются слова со значением красного цвета и его оттенков. В русском языке эта группа содержит следующие члены: „красный“, „багровый“, „бордовый“ (имеется неизменяемый синоним „бордо“, который при сопоставлении во внимание не принимается), „алый“, „пунцовый“, „оранжевый“

¹² Словарь русского языка (сост. С. И. Ожегов), изд. 2., 1952, стр. 689.

¹³ Там же, стр. 448.

и специализированное название цвета лица (щёк) „румяный“. В латышском языке лексических единиц этой группы представлено меньше: sarkans, oranžs, sārts, bordo, roza. Слово sarkans примерно соответствует значению русских слов „красный“, „багровый“ и отчасти „румяный“, а слово sārts — русским „алый“, „пунцовый“ и „румяный“. Слово roza имеет в русском языке эквивалент „розовый“, который, как было отмечено выше, может обозначать не только цвет, и поэтому не включается в число членов данной группы русского языка, однако как языковую единицу его можно использовать при сопоставлении. Слово bordo совпадает по значению с русским „бордовый“ (есть также неизменяемое „бордо“), слово oranžs соответствует русскому „оранжевый“. Следовательно, в этой группе семантическое поле выглядит так:¹⁴

sarkans		sārts			bordo	roza
красный	багровый	румяный	алый	пунцовый	бордовый (бордо)	розовый

В группе жёлтого цвета русский язык располагает следующими членами: „жёлтый“, „бурый“, „палевый“, „коричневый“, „бежевый“ (есть и неизменяемое „беж“), „золотистый“ и в качестве специализированных названий для цвета волос „рыжий“ (обычно) и „русый“ и для цвета глаз — „карий“.

В латышском языке лексических единиц в этой группе меньше: dzeltens, brūns, bēša, zeltains и ruds. Латышское dzeltens примерно соответствует русским „жёлтый“ и „палевый“, латышское brūns — русским „коричневый“, „бурый“, „русый“ и „карий“, совпадают zeltains и „золотистый“, ruds и „рыжий“, bēša и „бежевый“ („беж“). Таким образом, эта группа получает следующую конфигурацию поля:

dzeltens		zeltains	ruds	brūns				bēša
желтый	палевый	золотистый	рыжий	коричневый	бурый	русый	карий	бежевый (беж)

¹⁴ На схеме линиями обозначены границы, совпадающие у русских и латышских слов. В дальнейших схемах обозначения границ — те же.

Группа синего цвета представлена в русском языке такими единицами: „синий“, „голубой“, „фиолетовый“, „лиловый“, „сизый“. В латышском языке лишь две единицы (не считая просторечного *lillā*): *zils* и *violets*. Латышское *zils* соотнесено с русскими „синий“ и „голубой“, а *violets* с русскими „фиолетовый“, „лиловый“ и „сизый“. Правда, в некоторых латышских словарях в качестве самостоятельной лексической единицы приводится слово *gaišzils* (букв.: светлосиний, голубой)¹⁵, однако это сложное слово не имеет идиоматичности, и поэтому считать его языковой единицей нельзя. Поле имеет следующий вид:

zils		violets		
синий	голубой	фиолетовый	лиловый	сизый

В группе зелёного цвета оба языка обладают одинаковым количеством единиц: латышское *zaļš* соотнесено с русским „зелёный“, а латышское *haki* с русским „хаки“. Поле выглядит так:

zaļš	haki
зелёный	хаки

Группа чёрного цвета имеет в русском языке следующие названия: „чёрный“, „серый“, „дымчатый“ и специализированные названия цвета „смуглый“ и „чернявый“. В латышском языке эта группа представлена такими членами: *melns*, *pelēks* и специализированное *melnīgsnējs*. Латышское *melns* примерно соответствует русскому „чёрный“, латышское *pelēks* русским „серый“ и „дымчатый“, а латышское *melnīgsnējs* — русским специализированным названиям „смуглый“ и „чернявый“. Поле этой группы, следовательно, имеет следующую конфигурацию:

melns	pelēks		melnīgsnējs	
чёрный	серый	дымчатый	смуглый	чернявый

¹⁵ Latviešu-krievu vārdnīca (sast. autoru kolektīvs), 1953., стр. 159.

В группе белого цвета русский язык располагает следующими членами: „белый“, „серебристый“, „белёсый“ и специализированными названиями цвета волос: „белокурый“, „белобрысый“, „седой“. В латышском языке эта группа представлена беднее: balts, sudrabains, bālgans и специализированные blonds и sirms. Совпадают латышское balts и русское „белый“, sudrabains и „серебристый“, bālgans и „белёсый“, sirms и „седой“. Латышское blonds примерно соответствует русским „белокурый“ и „белобрысый“. Следовательно, это поле выглядит следующим образом:

balts	sudrabains	bālgans	sirms	blonds	
белый	серебри- стый	белёсый	седой	бело- курый	бело- брысый

Следует отметить, что в обоих языках есть также и общие названия тонов окраски. Это „тёмный“ и „светлый“ в русском языке и соответственно tumšs и gaišs — в латышском.

Что касается слов, обозначающих уменьшенную или смягчённую степень интенсивности того или иного цвета, то следует сказать, что они образуют своеобразную надбавку к рассмотренным семантическим полям: оставаясь, по существу, в пределах того же цвета, они обозначают лишь уменьшенную степень проявления последнего. В русском языке подобных образований не так уже много, и все они получены суффиксальным способом от корней, обозначающих цвет. Так, с помощью суффикса „-оват-“ („-еват-“) образованы слова: „красноватый“, „рыжеватый“, „желтоватый“, „синеватый“, „голубоватый“, „зеленоватый“, „черноватый“, „сероватый“, „сумгловатый“, „беловатый“, „седоватый“, а с помощью суффикса „-ат“- слова: „розоватый“ (здесь только значение цвета) и „коричневатый“.

В латышском языке таких слов гораздо больше, причём образованы они как с помощью суффиксов, так и с помощью приставок. Из суффиксов здесь встречаются -gan- в словах zaļgans (зеленоватый), brūngans (коричневатый), zilgans (синеватый); суффикс -īg-: sarkanīgs (красноватый), dzeltenīgs (желтоватый), pelēcīgs (сероватый); суффиксальные образования здесь соответствуют почти всем русским подобным образованиям, но латышский язык располагает, кроме того, и многими приставочными

образованиями, причём особо продуктивной в этом плане является приставка *ie-*: *iebalts* (беловатый), *iebrūns* (коричневатый), *iepelēks* (сероватый), *iesarkans* (красноватый), *iesārts* (розоватый), *iezaļš* (зеленоватый), *iezils* (синеватый, голубоватый), *iedzeltens* (желтоватый), *iesirms* (седоватый). Менее продуктивна здесь приставка *ra-*: *ramelns* (черноватый), *pasarkans* (красноватый), *pasirms* (седоватый).

Следовательно, конфигурацию надстройки к основному семантическому полю цвета в русском и латышском языках можно представить в виде следующих отношений:

1) Поле красного цвета характерно соотношением русского „красноватый“ и латышских *sarkanīgs*, *iesarkans* и *pasarkans*; русское „розоватый“ совпадает с латышским *iesārts*.

красноватый			розоватый
sarkanīgs	iesarkans	pasarkans	iesārts

2) Поле жёлтого цвета дополнится такими отношениями: русские „желтоватый“ и „рыжеватый“ покроятся латышскими *dzeltenīgs* и *iedzeltens*, а русское „коричневатый“ соответствует латышским *brūngans* и *iebrūns*.

желтоватый	рыжеватый	коричневатый	
dzeltenīgs	iedzeltens	brūngans	iebrūns

3) Поле синего цвета имеет отношения: русские „синеватый“ и „голубоватый“ покрываются латышскими *zilgans* и *iezilgans*.

синева- тый	голубо- ватый
zilgans	iezilgans

4) Оттенки зелёного цвета латышского языка *zaļgans*, *iezaļgans* и *iezaļš* соотносятся лишь с одной единицей русского языка „зеленоватый“.

зеленоватый		
<i>zaļgans</i>	<i>iezaļgans</i>	<i>iezaļš</i>

5) Поле чёрного цвета имеет отношения: русские „чёрноватый“, „смугловатый“ соответствуют латышскому *ramelns*, а русское „сероватый“ — латышским *pelēcīgs* и *iepeleķs*.

чёрноватый	смугловатый	сероватый	
<i>ramelns</i>		<i>pelēcīgs</i>	<i>iepeleķs</i>

6) Оттенки белого цвета совпадают в обоих языках: русское „беловатый“ соответствует латышскому *iebalts*.

беловатый
<i>iebalts</i>

Таковы отношения слов, обозначающих уменьшительную интенсивность проявления цвета, в русском и латышском языках.

Таким образом, в настоящем исследовании была предпринята попытка сопоставительного анализа семантического поля цвета в русском и латышском языках. Результаты этого анализа можно обобщить вкратце в следующих положениях:

1) В обозначениях основного цвета русский язык располагает большим количеством лексических единиц, чем латышский. Если в русском языке существует 24 единицы, обозначающие цвет вообще, и 9 единиц, обозначающих специализированные оттенки цвета, то для латышского языка это выразится соответственно цифрами 19 и 3. Это, разумеется, не значит, что латыш-

ский язык с помощью сложных слов и словосочетаний не может выразить все те цвета и их оттенки, что и русский язык.

2) В обозначениях, относящихся к уменьшительным цветовым оттенкам, латышский язык имеет больше лексических единиц, нежели русский. Если в латышском языке таких названий насчитывается 18, то в русском их—13.

3) Способы образования единиц, обозначающих уменьшительные цветовые оттенки, в латышском языке гораздо разнообразнее, чем в русском. В латышском языке подобные слова производятся с помощью двух суффиксов и двух приставок (причем возможны и суффиксально-префиксальные образования, как в *iezilgans*), в то время как в русском языке они производятся лишь с помощью двух суффиксов.

В заключение хотелось бы отметить, что структурное изучение лексики не ограничивается только анализом прямых значений лексических единиц, особенно в сопоставительном плане. Национальная специфика лексической системы каждого языка заключается ещё и в особых переносных значениях слов, а также в способности слов сочетаться друг с другом и выступать во фразеологически связанных словосочетаниях. Думается, что именно на эту сторону анализа лексики указывал В. В. Виноградов, когда в одной из своих статей писал, имея в виду переносные значения слов:

„...эти значения настолько слиты со спецификой данного конкретного языка, что общечеловеческое, понятийное, логическое содержание в них обрастает со всех сторон своеобразными формами и смысловыми оттенками национального творчества данного народа.“¹⁶

Поэтому настоящее исследование является лишь весьма небольшой частью той работы, которую предстоит ещё проделать в области структурного изучения лексики языка, как части его системы.

---

¹⁶ В. В. Виноградов, Основные типы лексических значений слов, ВЯ, 1953, № 5, стр. 29.

Г. И. РУМЯНЦЕВА

ПРИНЦИПЫ ОТБОРА РУССКИХ СЛОВ И ВЫРАЖЕНИЙ, ПРЕДНАЗНАЧЕННЫХ ДЛЯ АКТИВНОГО УСВОЕНИЯ НА ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ЛАТЫШСКИХ ГРУППАХ

Русская лексика исключительно богата и разнообразна. Словарное богатство русского языка определяется не только количественными показателями, лексика русского языка чрезвычайно богата по своей семантической насыщенности, по большому разнообразию значений слов, по обилию синонимических средств. Русский язык в СССР является средством общения советских граждан всех национальностей. Перед высшими школами Латвии стоит задача — обучить студентов-латышей русскому языку настолько, чтобы он стал для них вторым родным языком. Из этого, однако, не следует, что студенты, изучая русский язык, должны выписывать и выучивать до полного овладения все встречающиеся в прорабатываемых текстах слова.

Имея в виду разнообразие и богатство русской лексики, массу слов, которыми студенты должны овладеть, необходимо в методических целях организовать изучение этого богатства лексики, необходимо составлять словари-минимумы, содержащие списки слов и выражений, предназначенных для усвоения за семестр, за год, за все 4 года. Программа по русскому языку дает только количественные нормы слов, предназначенных для усвоения на том или другом курсе, в программе указывается, что кафедры должны составлять списки слов для каждого курса.

Среднеазиатский государственный университет (г. Ташкент) провел в 1953 году дискуссию по вопросу с словарях-минимумах по русскому языку для национальных вузов, на которой говорилось о необходимости упорядочить словарную работу, о том, что „кафедрам вузов следует широко включать в тематику своей

научно-методической работы составление словарей-минимумов, а также темы, касающиеся принципов их составления"¹. В выводах по дискуссии говорится о важности этой работы, о том, что в ней должны принимать участие Академии педагогических наук и институты педагогических наук при министерствах просвещения республик. В материалах дискуссии справедливо указывается, что „принципиальные установки для отбора слов в русский словарь-минимум для студентов национальных вузов вытекают из целевых установок обучения русскому языку в вузах указанных в программе“, а именно: для того, чтобы студент мог пользоваться русским языком в быту и общественной работе, он должен овладеть прежде всего словами, практически необходимыми, употребительными, а для того, чтобы пользоваться русским языком в своей практической деятельности по специальности, он должен усвоить еще соответствующую часть словарного состава языка, связанную с его специальностью. Таким образом, прежде всего необходимо составить словарь-минимум, который включает слова и выражения, являющиеся предметом проработки на всех видах практических занятий по русскому языку, а также предметом самостоятельного изучения студентами под руководством преподавателя.

Однако опыт работы со студентами-латышами убеждает, что проблема „отбора словаря“ до конца не решается составлением словаря-минимума. Не все слова, входящие в словарь-минимум требуют одинаковой работы над ними, одинакового количества тренировочных упражнений, чтобы они были полностью усвоены студентами. Программа предполагает включение в обязательный список не только слов, новых для студентов, но и уже известных, ранее изученных в средней школе, слов, которые в вузе должны повторяться и закрепляться. (Так, из 2000 слов, предназначенных для активного усвоения на 1-ом курсе только 1000 слов новых, половина же слов дается из „ранее изученного в средней школе лексического фонда“ для повторения и закрепления). Кроме того, и совершенно новые для студентов слова могут и должны изучаться в вузе различными методами. Для усвоения некоторых слов достаточно объяснить значение этих слов студентам, дать несколько упражнений на закрепление этих слов и проконтролировать знание их студентами. Многие же слова и выражения, как показывает опыт работы с нерусскими, не усваиваются студентами без особых пояснений, сопоставления со

---

¹ Труды Среднеазиатского госуниверситета. Материалы дискуссии по вопросу о словарях-минимумах. Ташкент, 1953 г., стр. 65.

словами родного языка, без большого количества специальных упражнений.

Поэтому очень важным вопросом является разработка основных принципов, на основании которых следует отбирать слова для углубленной проработки в аудитории.

Устанавливать эти принципы целесообразно, основываясь на изучении типичных ошибок выпускников средней школы той или другой национальности и учитывая расхождение в лексических и грамматических системах русского языка и родного языка студентов. Принципы отбора словаря для специальной проработки в аудитории должны зависеть в первую очередь от специфики лексической системы русского языка, от закономерностей развития словарного состава русского языка, от семантики русских слов, от законов семантических изменений в русских словах, от того, насколько лексическая система русского языка отличается от лексической системы родного языка студентов.

Принципы отбора словаря должны определяться также особенностями грамматической системы русского языка, они должны определяться тем, насколько слова русского языка отличаются от соотнесенных с ними слов латышского языка свойственными им грамматическими значениями.

Следует также учитывать орфоэпические и орфографические трудности, возникающие у студентов при усвоении русской лексики.

Новые для студентов слова, полностью совпадающие с соотнесенными латышскими словами своими лексическим и грамматическими значениями, усваиваются студентами легко. Такие слова не требуют специальной, тщательной проработки в аудитории. Студенты, выучив эти слова, начинают правильно употреблять их в русской речи без большого количества тренировочных упражнений. Слова, полностью совпадающие с их эквивалентами в латышском языке, нецелесообразно делать предметом постоянных упражнений в аудитории.

Для углубленной проработки во время практических занятий целесообразно отбирать слова и фразеологические выражения, которые активно усваиваются студентами-латышами только в результате большого количества разнообразных и многократных упражнений, слова и выражения, для полного усвоения которых необходима постоянная тщательная работа над ними во время практических занятий по русскому языку.

Практика показывает, что отбирать слова и выражения для

проработки во время практических занятий со студентами-латышами целесообразно исходя из следующих основных принципов.

Слова, трудные для студентов-латышей благодаря специфике свойственных им лексических значений

Слово представляет собой сложную систему лексических значений. „Слово — очень сложное явление. Это целая система значений“². Если системы значений соотнесенных русских и латышских слов не совпадают, то такие слова, как правило, трудно усваиваются студентами-латышами и должны быть поэтому предметом специальной проработки в аудитории.

1. При отборе слов для проработки в аудитории следует учитывать, что слова многозначны и что часто объем (сумма) значений русского слова может не совпадать с объемом (суммой) значений соотнесенного латышского слова. Несоответствие систем значений соотнесенных слов русского и латышского языков может быть связано с внутренними законами развития языка, „в которых ярко проявляется национальная самобытность языка“³.

Изменения словарного состава и развитие значений отдельных слов происходит в разных языках различно, в результате чего объем значений слов в одном языке очень часто может не совпадать с объемом значений соответствующих слов в других языках. „Слова каждого языка образуют систему, и изменения их значений вполне понятны только внутри такой системы“⁴.

При употреблении русских слов, объем значений которых отличается от объема значений соотнесенных латышских слов, студенты-латыши допускают большое количество ошибок.

Приведу примеры таких ошибок из ответов и письменных работ студентов-латышей.⁵

² Е. М. Галкина-Федорук, Современный русский язык. Лексика. Изд. Московского университета, 1954 г., стр. 43.

³ В. В. Виноградов, „О трудах И. В. Сталина по вопросам языкознания“. Изд. „Права“, Москва, 1951 г., стр. 69.

⁴ В. В. Виноградов, „Основные типы лексических значений слова“. „Вопросы языкознания“, М., 1953 г. № 5, стр. 4.

⁵ Выводы делаются на основании анализа ошибок студентов различных факультетов Латвийского госуниверситета за 8 лет (с 1948 по 1955 г.), а также на основании ошибок студентов Рижского Медицинского института. В работе приводятся примеры ошибок, допущенных выпускниками средних школ на вступительных экзаменах в университет в 1954 и 1956 г. г., а также студентами первых и вторых курсов различных факультетов Латвийского госуниверситета (1954 и 1956 г. г.).

Возобновить город (вместо **восстановить**).

Латышскому глаголу **atjaunot** свойственны значения, передающиеся на русском языке глаголами **возобновить, восстановить**:

возобновить дружбу — **atjaunot draudzību,**
восстановить город — **atjaunot pilsētu.**

За последние годы наш город очень **превратился** (вместо **изменился**).

Латышский глагол **pārvēsties** может передавать значение русских глаголов **превратиться, измениться**:

вода **превратилась** в лед — **ūdens pārvērtās ledū,**
он **совершенно** изменился — **viņš pilnīgi pārvērtās.**

Новые специалисты (вместо **молодые**) после окончания университета были распределены по школам Латвийской ССР.

Латышское прилагательное **jauns** включает в себя значение русских прилагательных **новый, молодой**:

новая книга — **jauna grāmata,**
молодой человек — **jauns cilvēks,**
молодое дерево — **jauns koks.**

Читайте с нового **ряда** (вместо с новой строчки).

Наряду со значениями, общими с русскими существительным **ряд,** латышское существительное **rinda** может передавать значения, несвойственные русскому существительному **ряд.**

Так, латышское существительное **rinda** может обозначать „порядок в следовании чего-нибудь“⁶ и переводиться в данном случае существительным **очередь.**

Ieņem t rindu — занять место в **очереди** (занять **очередь**)

Кроме того, латышское существительное **rinda** имеет значение „ряд букв или иных знаков написанных в одну линию“⁶.

ar jaunu rindu — с новой **строчки** (с новой **строки**) или

Крышка книги (вместо **обложка, переплет**).

Объем значений латышского существительного **vāks** шире, чем объем значений русского существительного **крышка.** Существительное **vāks** включает в себя значение, передающееся и русским существительным **обложка, переплет**:

крышка бочки — **mucas vāks,**
книга в красной **обложке** — **grāmata sarkanos vākos.**

Волчья **пещера** (вместо **нора**).

⁶ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

Латышское существительное **ala** включает в себя значения, передающиеся русскими существительными **пещера, нора** :

горная **пещера** — kalnu **ala**,
лисья **нора** — lapsas **ala**.

У меня болит **шея** (вместо **горло**).

Латышское существительное **kakls** может передавать значения русских существительных **шея, горло** :

длинная **шея** — garš **kakls**,
у него болит **горло** — viņam sāp **kakls**.

Он жил в тяжелых **обстоятельствах** (вместо **условиях**).

Латышское существительное **apstākļi** может передавать значения русских существительных **условия, обстоятельства** :

условия **жизни** — dzīves **apstākļi**,
по семейным **обстоятельствам** — ģimenes **apstākļu dēļ**.

Труд Пушкина „Евгений Онегин“ (вместо **произведение**),
работы Толстого (вместо **произведения**).

Латышское существительное **darbs** может передавать значения русских существительных **труд, работа, произведение** :

художественное **произведение** — mākslas **darbs**,
научный **труд** — zinātnisks **darbs**,
письменная **работа** — rakstu **darbs**.

Студенты употребляют слово **мечтать** в значении **видеть во сне**, так как латышское слово **sapņot** включает с себя, кроме значения русского слова **мечтать**, еще и значение, передающееся на русском языке выражением **видеть во сне**.

Все эти и подобные им ошибки в устной и письменной речи студентов-латышей свидетельствуют о необходимости отбирать для аудиторной проработки слова русского языка, отличающиеся от соотнесенных с ними слов латышского языка объемом свойственных им лексических значений, местом в лексической системе языка.

Можно привести большое количество примеров таких слов.

Так, латышское прилагательное **pazīstams** соответствует русскому прилагательному **знакомый** в значении „известный, такой, которого ранее уже знали“⁷ :

я встретила знакомого студента — es satiku pazīstamu studentu.

⁷ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

Однако латышскому прилагательному **pazīstams** свойственно значение, которого нет у русского прилагательного **знакомый** и которое передается на русском языке словом **известный** („пользующийся известностью, знаменитый“⁸):

Известный писатель — **pazīstams rakstnieks**.

Русское прилагательное **удобный** и латышское **ērts** также различаются по объему свойственных им значений.

Они выражают одно общее значение — „вполне подходящий, приспособленный для чего-нибудь, такой, которым хорошо, легко приятно пользоваться“⁸:

удобный диван — **ērts divāns**.

Однако русскому прилагательному **удобный** свойственны значения, которых не выражает латышское **ērts**, например, „благодарный, такой, который нужен“⁸:

удобный случай — **izdevīgs gadījums**, или

Уместный, приличный⁸:

вполне **удобный** вопрос — **pilnīgi piemērots jautājums**.

Русское существительное **платье** также шире по объему своих значений, чем латышское существительное **kleita**. Кроме общего с латышским существительным значения — „верхняя женская одежда, заменяющая кофту и юбку“⁸ (шелковое платье **zīda kleita**), русское существительное **платье** может выражать значение, которое не передается латышским **kleita** — „всякая одежда, носимая поверх белья“:

верхнее **платье** — **virsdrebes**.

Русское существительное **площадь** и соотнесенное с ним латышское существительное **laukums** также не совпадают по объему свойственных им значений.

У этих существительных есть, общие значения:

Часть плоскости, ограниченная ломаной или кривой линией (геом)⁸:

площадь прямоугольника — **taisnstūra laukums**.

2) „Большое, ровное и незастроенное место в пределах города или села“⁸:

Красная площадь — **Sarkanais laukums**.

⁸ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

Однако русское **площадь** можете передавать значение, несвойственное латышскому слову **laukums**:

„Пространство, поверхность, естественно ограниченная или специально выделенная, отделенная для какой-нибудь цели⁹:

жилая **площадь** — dzīvojamā platība.

Латышское существительное **laukums** в свою очередь может передавать значение, несвойственное русскому существительному **площадь** и передающееся на русском языке существительным **поле, площадка**:

футбольное **поле** — futbola laukums,

спортивная **площадка** — sporta laukums.

Отдельные значения русского существительного **жизнь** также передаются на латышском языке разными словами:

общественная **жизнь** — sabiedriskā dzīve,

страхование **жизни** — dzīvības apdrošināšana,

на всю **жизнь** — uz visiem laikiem, uz visu mūžu.

Латышский глагол **apspiest** выражает значение, передающееся на русском языке глаголами **подавить** („прекратить, уничтожить силой, заглушить“⁹) и **угнетать** („жестокое притеснять, эксплуатировать“⁹):

подавить восстание — apspiest sacelšanos,

империализм **угнетает** колониальные народы — imperia-
lisms apspiež koloniju tautas — и не может быть употреблен
в значении „мучить, отягощать сознание, душу“:

угнетают мрачные мысли — mās drūmas domas.

Особенно часты случаи, когда слова русского и латышского языков соответствуют друг другу в прямом значении и не соответствуют в значении переносном.

Например:

Русское прилагательное **бесплодный** соответствует латышскому прилагательному **neauglīgs** в прямом значении („неплодородный“⁹):

бесплодная почва — neauglīga augsne.

Но у русского прилагательного **бесплодный** развилось и переносное значение („Бесполезный, напрасный, не дающий

⁹ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

результата¹⁰), у латышского же прилагательного **neauglīgs** такого значения не развилось:

бесплодные усилия — **veltīgas (veltas) pūles**.

Русское прилагательное **бесцветный** соответствует латышскому прилагательному **bezkrāsains** в прямом значении („Не имеющий цвета, окраски“¹⁰):

бесцветная жидкость — **bezkrāsains šķidrums**.

Но у русского прилагательного **бесцветный** развилось и переносное значение („Неяркий, ничем не замечательный, неоригинальный“¹⁰). Латышское прилагательное **bezkrāsains** такого значения не получило:

бесцветная речь — **bāla runa**,

бесцветные стихи — **bāli (neizteiksmīgi) panti**.

Русское существительное **стол** соответствует латышскому существительному **galds** в прямом значении („предмет домашней мебели“¹⁰).

Русское существительное **стол** и латышское **galds** имеют и другие общие значения. Но у русского существительного **стол** имеется и переносное значение („перен. питание, режим питания“¹⁰). Такого значения в латышском слове **galds** не развилось:

здоровый **стол** — **veselīgs ēdiens**.

Русский глагол **подсказать** соответствует латышскому **pateikt priekšā** в прямом значении („Тихо и незаметно сказать, чтобы помочь кому-нибудь ответить на вопрос“¹⁰).

Но у русского глагола **подсказать** развилось и переносное значение („перен. навести на мысль, внушить какие-нибудь действия, слова“¹⁰). Латышскому **pateikt priekšā** такое значение не свойственно.

Сами обстоятельства **подсказали** мне, как действовать — **paši apstākļi uzvedināja mani uz domām, kā rīkoties**.

Русский глагол **уколоть** в прямом значении соответствует латышскому глаголу **sadurt**. („Вонзить, воткнуть во что-нибудь тонкий острый конец чего-нибудь“¹⁰):

уколоть руку иглой — **sadurt roku ar adatu**.

У русского глагола **уколоть** развилось и переносное значение, которого нет у латышского глагола **sadurt**. („перен. — Обидеть, оскорбить, уязвить“¹⁰).

Слова, подобные вышеприведенным (когда в русском слове развились переносные значения, несвойственные соотнесенным

¹⁰ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

латышским словам), целесообразно специально проработать в аудитории потому, что студенты-латыши по аналогии с родным языком обычно употребляют такие слова только в прямом значении, переносные же значения подобных слов без специальной проработки усваиваются с трудом.

В случаях же, когда латышским словам свойственны переносные значения, которых нет у соотнесенных русских слов, студенты-латыши часто ошибочно переносят эти значения на русские слова.

Привожу примеры таких ошибок:

он стоял на левом **крыле** — (вместо на левом **фланге**).

Латышское существительное **spārns** и русское **крыло** имеют ряд общих значений, например:

1) „У птиц и насекомых — орган, служащий для летания по воздуху“¹¹:

крыло птицы — putna spārns.

2) „Одна из плоских поверхностей, поддерживающих самолет в воздухе“¹¹:

крыло самолета — lidmašīnas spārns.

Латышское существительное **spārns** и русское **крыло** имеют и другие общие значения. Кроме того, латышскому существительному **spārns** свойственно значение, передающееся на русском языке существительным **фланг** (военн. — В расположении и построении войск — левая или правая оконечность фронта, шеренги“¹¹):

на левом **фланге** — kreisajā spārnā.

Он **опрокинул** все доказательства (вместо **опроверг**).

Латышский глагол **apgāzt** и русский **опрокинуть** совпадают в прямом значении „поставить, перевернуть вверх дном или повалить на бок“¹¹:

опрокинуть бочку — apgāzt muci,
ветром **опрокинуло** лодку — vējš apgāza laivu.

Кроме того, латышский глагол **apgāzt** может передавать значение, выражающееся на русском языке глаголом **опровергнуть** „доказать ложность чего-нибудь, чьих-нибудь утверждений“¹¹:

он **опроверг** все сказанное — viņš apgāza visu teikto.

В чем **прячется** причина неудачи (вместо **кроется**).

¹¹ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

Латышский глагол *slēpties* и русский глагол **прятаться** имеют общее значение — „скрываться, помещаться в каком-нибудь месте так, чтобы никто не заметил, не нашел”¹²:

он **прячется** в лесу — *viņš slēpjas mežā*.

Кроме того, латышскому глаголу *slēpties* свойственно значение, передающееся на русском языке глаголами — **крыться, корениться, заключаться**:

в чем кроется (заключается) причина неудачи — *kur slēpjas neveiksmes cēlonis*.

Наряду с русскими словами, отличающимися от соотнесенных с ними слов латышского языка объемом свойственных им лексических значений, целесообразно отбирать для специальной проработки в аудитории и такие слова, для которых нет точных эквивалентов в латышском языке. По аналогии с родным языком студенты-латыши часто передают значение таких слов описательно.

Привожу примеры слов, не имеющих точных эквивалентов в латышском языке:

багровый, беспросветный, безотрадный, безрадостный, быть, ухаживать (за женщиной), наизусть, карий, засветло, неспроста, издавна, забой и др.

Т. е. для специальной проработки в аудитории целесообразно прежде всего отбирать такие слова русского языка, которые отличаются объемом свойственных им лексических значения от соотнесенных слов латышского языка, а также такие слова, для которых нет соотнесенных слов в латышском языке.

2. Слова языковой системы находятся друг с другом в сложных взаимоотношениях. В системе словарного состава языка каждое слово занимает определенное место по отношению к другим словам. Поэтому словам свойственна стилистическая окрашенность. Наряду со словами стилистически нейтральными, употребляющимися в любом стиле речи, в лексической системе языка есть и слова стилистически окрашенные, употребление которых ограничено определенным стилем речи.

Стилистические возможности русского языка, одного из самых выразительных и богатых языков, чрезвычайно велики. В высших учебных заведениях очень полезно знакомить учащихся и со стилистическими особенностями русского языка, нужно учить их подбирать слова, соответствующие стилю высказывания.

¹² Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

Очень распространенными стилистическими ошибками студентов-латышей является включение в разговорную речь слов и конструкций, несвойственных живому языку, и наоборот, включение в письменное повествование слов и выражений, областью употребления которых является живая разговорная речь. Привожу примеры таких ошибок из устной речи:

у девочки были светлые волосы и синие **очи** (вместо **глаза**);
прежде чем начать урок я обвела **очами** весь класс (вместо **глазами**);

я не была в университете, **ибо** была больна (вместо **потому что, так как**);

ученики не **покорились** требованию учителя (вместо не **подчинились**);

учитель всегда **порицал** меня за неаккуратность (вместо **упрекал в неаккуратности**);

я не смогу присутствовать на **грядущем** занятии (вместо **на будущем**).

Предметом изучения на практических занятиях по русскому языку являются в большинстве случаев слова стилистически нейтральные. Однако для расширения словаря студентов полезно работать и над словами, стилистически окрашенными (относящимися к деловому, официальному, книжному и т. п. стилям речи), непременно указывая студентам, какой стиль речи является сферой употребления изучаемых слов. Полезно проводить специальные упражнения на употребление стилистических синонимов типа: порицать-упрекать, взыскательный-требовательный, грядущий — будущий, родина-отчизна, страна-держава и т. п.

Следует обращать специальное внимание на сферу употребления в русском языке слов иноязычного происхождения, слов интернационального фонда, в том случае, если область употребления этих слов в русском языке иная, чем область употребления их в латышском языке.

Часто студенты-латыши, по аналогии с родным языком, употребляют слова иноязычного происхождения, областью употребления которых является книжный стиль, в живой разговорной речи. Например:

я **реализовал** свое желание (вместо **осуществил**); в библиотеке лежит **манускрипт** диссертации (вместо **рукопись**) и т. п.

Целесообразно отбирать для специальной проработки в аудитории такие русские слова, соотнесенными словами для которых в латышском языке являются слова интернационального фонда.

Языковое чутье помогает студентам-латышам выделять из родной речи эти слова как слова иноязычного происхождения, и они часто употребляют их в русском языке так, как они употребляются в латышском.

Например:

третий **конгресс** комсомола (вместо **съезд**); **конгресс** советов (вместо **съезд**); **статут** комсомола (вместо **устав**); **статут** партии (вместо **устав**); я читала только **фрагменты** из этого романа (вместо **отрывки**).

Часто студенты-латыши по аналогии с родным языком употребляют такие иноязычные слова, которые вообще не употребляются в русском языке:

произошла **эксплозия** (вместо **взрыв**); у нее была красивая **фризура** (вместо **прическа**); **облигатное** обучение (вместо **обязательное**); он **компонирует** оперу (вместо **пишет, сочиняет**); **витальный** вопрос (вместо **жизненный**) и т. п.

3. Специальное внимание на занятиях со студентами-латышам следует уделять словам, значение которых определяется их синтаксической функцией. В словах, за которыми закрепляется строго определенная синтаксическая функция, формируются значения, обусловленные этой синтаксической функцией. Функционально-синтаксически ограниченное значение характеризуется тем, что „синтаксические свойства слов как члена предложения здесь как бы включены в его семантическую характеристику“¹³.

В современном русском языке некоторым формам слов свойственна строго определенная синтаксическая функция. Часто этим формам, употребляющимся только в определенном синтаксическом значении, свойственны и особые лексические значения. Так, значение кратких прилагательных, которые употребляются в современном русском языке в функции сказуемого, часто отличаются от значений полных форм прилагательных.

Краткой форме прилагательного **великий (велик)** свойственно значение „большого размера, чем нужно“¹⁴:

комната для них велика; ботинки мне велики, или

„большого размера“:

аудитория достаточно велика.

¹³ В. В. Виноградов, „Основные типы лексических значений слова“. Вопросы языкознания. 1953 г. № 5, стр. 24.

¹⁴ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

Студенты-латыши, распространяя это функционально-синтаксически ограниченное значение, свойственное лишь краткому прилагательному, на полное прилагательное, говорят:

великая аудитория (вместо **большая**).

Распространенной является и такая ошибка:

он мне **должный** 3 рубля (вместо **должен**).

Функционально-синтаксически ограниченное значение краткого прилагательного **должен** (в значении сказуемого. Должник кого-нибудь, обязан уплатить что-н., кому-н.¹⁵) ошибочно переносится на полное прилагательное **должный**.

Расхождение в лексическом значении полных и кратких форм прилагательного может выражаться и в том, что краткой форме прилагательного иногда могут быть несвойственны те значения, которые свойственны полной форме прилагательного.

Так, краткая форма прилагательного **славный (славен)** не имеет того значения („очень хороший, приятный, милый, симпатический, — разг.¹⁵), которое свойственно полной форме. Студенты-латыши ошибочно употребляют краткую форму (**славен**) в этом значении:

мальчик был очень **мил** и **славен** (вместо **милым** и **славным**).

Следует учить студентов-латышей употреблять конструкции типа „**мне лень двинуться с места**“, где слово **лень**, будучи употреблено в качестве главного члена безличного предложения с функционально-синтаксически ограниченным значением („в значении сказуемого, кому — чему с инф. не хочется“¹⁵), является категорией состояния и т. п.

Таким образом, слова с функционально-синтаксически ограниченным значением должны быть предметом специального изучения на практических занятиях по русскому языку, их целесообразно включать в число слов, предназначенных для проработки в аудитории.

4. Академик В. В. Виноградов выделяет среди лексических значений слова значение конструктивно обусловленное. Иногда значение слова полностью не раскрывается формой самого слова, а определяется только в рамках строго определенной синтаксической конструкции. Реализация лексических значений слова в этом случае зависит от строго определенных форм его синтаксических сочетаний.

¹⁵ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

„Многие лексические значения слов неотделимы от строго определенных форм сочетаемости этих слов с другими словами“¹⁶.

Слова с конструктивно обусловленными значениями являются результатом действия внутренних семантических законов развития той или другой языковой системы, реализуются эти значения по-разному в разных языках, поэтому слова с конструктивно-обусловленными значениями должны явиться предметом специальной проработки на практических занятиях по русскому языку в латышских группах.

Студенты-латыши допускают ошибки, употребляя в своей речи слова с конструктивно-обусловленным значением.

Например, значение слова **играть** полностью раскрывается только в определенной синтаксической конструкции:

- играть во что-нибудь (в какую-нибудь игру);
- играть на чем-нибудь (на каком-нибудь музыкальном инструменте).

Распространенной ошибкой является:

- играть футбол (вместо в футбол);
- играть пианино (вместо на пианино).

(Ср. латышское — spēlēt futbola, spēlēt klavieres).

Или значение слова **учить** полностью раскрывается только в определенной синтаксической конструкции:

- учить что-нибудь („усваивать, стараться воспринять и запомнить“¹⁷);
- учить чему-нибудь („сообщать кому-нибудь какие-нибудь знания, навыки, умения“¹⁷).

Распространенной ошибкой студентов-латышей является:

- учить кого-нибудь что-нибудь (вместо чему-нибудь);
- нас учат русский язык (вместо русскому языку).

(Ср. латышское — Mums māca krievu valodu) и т. п.

Привожу примеры слов с конструктивно обусловленным значением.

Глагол **кричать**, кроме своего прямого значения („Издавать громкие крики“¹⁷ имеет и значения конструктивно обусловленные, не могущие быть реализованными вне соответствующей конструкции:

- кричать на кого-что-нибудь („Бранить кого-нибудь, говорить кому-нибудь с раздражением, в повышенном тоне“¹⁷);

¹⁶ В. В. Виноградов, „Основные типы лексических значений слова“. Вопросы языкознания, 1953 г., № 5, стр. 26.

¹⁷ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

кричать о чем-нибудь („Привлекать общественное мнение к чему-нибудь путем широкого разглашения. Газеты кричали о войне“¹⁸).

Глагол **отразиться**, кроме своего прямого значения („Дать свое изображение на какой-нибудь гладкой, блестящей поверхности“¹⁸, имеет еще и конструктивно обусловленное значение („оказать заметное влияние, воздействие на кого — что-нибудь“¹⁸); которое реализуется только в определенной синтаксической конструкции (отразиться на ком — чем-нибудь).

Глагол **вырастать**, кроме прямого значения („становиться больше, старше“¹⁸), имеет и конструктивно обусловленные значения, реализующиеся только в определенной синтаксической конструкции:

вырастать в кого-нибудь („Совершенствуясь, развиваясь достигать какой-нибудь степени (книжн.). Он вырос в крупного, ученого“¹⁸);

вырастать из чего-нибудь („Подрастать так, что одежда становится узкой, короткой (разг.). Мальчик уже вырастает из детского пальто“¹⁸).

Конструктивно-обусловленными значениями могут различаться друг от друга и омонимы. Например:

сказаться кем-нибудь („Объявить о себе что-нибудь, сообщить о себе какие-нибудь сведения (разг.), сказаться больным“¹⁸) и сказаться на ком-чем-нибудь, в ком-чем-нибудь. На его здоровье сказались ранения¹⁸.

Справиться с чем-нибудь („Совладать с чем-нибудь, исполнить что-нибудь. Справиться с делом“¹⁸); справиться о ком-чем-нибудь („Навести справку, осведомиться. Справиться о времени прихода поезда“¹⁸).

Обращаться к кому-нибудь („Адресоваться к кому-нибудь с какими-нибудь словами, просьбой и т. п. Обращаться к кому-нибудь за помощью, за советом“¹⁸);

обращаться с кем-чем-нибудь („Вести себя по отношению к кому-чему-нибудь, относиться к кому-чему-нибудь каким-нибудь образом, хорошо обращаться с детьми“¹⁸). и т. п.

Для того чтобы слова с конструктивно-обусловленными значениями были усвоены студентами-латышами, необходима специальная работа над ними в аудитории. Целесообразно вклю-

¹⁸ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

чать слова с конструктивно-обусловленными значениями в число слов, которые должны прорабатываться во время практических занятий по русскому языку. При этом необходимо обращать внимание студентов на управление, свойственное слову в том или другом значении.

5. На расхождение в управлении соотносённых слов русского и латышского языков следует обращать особое внимание не только при изучении слов с конструктивно-обусловленным значением, но и вообще во всех случаях, когда расхождение в управлении имеет место.

Анализ ошибок, которые допускают студенты-латыши в устной и письменной речи, показывает, что очень большое количество ошибок допускается при употреблении русских слов, отличающихся управлением от соотносённых слов латышского языка. Привожу примеры таких ошибок из ответов студентов на вступительных экзаменах и из ответов студентов 1-го курса филологического факультета в 1953-54 и 1954-55 учебных годах:

благодарить своему товарищу (вместо своего товарища);
руководить литературный кружок (вместо литературным кружком);
приближаться городу (вместо к городу);
попрощаться от него (вместо с ним);

сожалеть свой поступок (вместо раскаиваться в своем поступке) и т. п.

Такого рода ошибки очень живучи, навык употребления слов родного языка мешает правильно строить предложения со словами русского языка, требующими после себя другого падежа или другого предлога, чем соответствующие слова латышского языка.

Привожу примеры расхождения в глагольном и именном управлении в русском и латышском языках:

благодарить (кого-нибудь)	— pateikties (kam);
влиять (на кого-что-нибудь)	— ietekmēt (ko);
воспользоваться (чем-нибудь)	— izmantot (ko);
восторгаться (кем-чем-нибудь)	— sajūsmināties (par ko);
удивляться (кому-чему-нибудь)	— brīnīties (par ko);
ухаживать (за кем-нибудь)	— kopt (ko);
учить (чему-нибудь)	— mācīt (ko);
хвастаться (чем-нибудь)	— lielīties (ar ko) и т. п.

Слова, отличающиеся управлением от соотносённых слов латышского языка, должны прорабатываться в аудитории. Сле-

дует давать большое количество различных упражнений, чтобы научить студентов-латышей правильно употреблять их. Слова русского языка, отличающиеся управлением от соответствующих слов латышского языка, должны входить в список слов, предназначенных для работы над ними во время практических занятий по русскому языку.

6. Большое внимание на практических занятиях следует уделять работе над усвоением фразеологических выражений русского языка — фразеологических сращений, фразеологических единств и фразеологических сочетаний.

Без особого труда усваиваются студентами фразеологические выражения русского языка, для которых в латышском языке имеются точные эквиваленты. Например:

глядеть сквозь пальцы	— skatīties caur pirkstiem;
бросить взгляд	— mest skatu;
выйти из колен	— iziet no sliedēm.

Особое внимание на практических занятиях по русскому языку следует обращать на такие фразеологические выражения русского языка, которые эквивалентны соотносительным фразеологическим выражениям латышского языка только по смыслу.

Н а п р и м е р :

сесть в галошу — iebraukt purvā (въехать в болото);
зарубить на носу — likt aiz auss (положить за ухо);
до гробовой доски — līdz kapa malai (до края могилы) и т. п.

Распространенной ошибкой студентов-латышей является дословный перевод фразеологических выражений латышского языка на русский язык.

Н а п р и м е р :

дело берет плохое направление (вместо — дело принимает дурной оборот ср. — lieta ņem ļaunu virzienu); или
терять основу под ногами (вместо — терять почву под ногами ср. — zaudēt pamatu zem kājām).

Очень распространенной ошибкой является употребление сочетаний:

клясть экзамен (вместо **сдавать экзамен**);
брать участие (вместо **принимать участие**);
брать во внимание (вместо **принимать во внимание**).

Ошибки эти, повидимому, можно объяснить тем, что в латышском языке наряду с формами: kārtot eksamenu, piedalīties, ievē-

rot — употребляются разговорные формы: likt eksamenu, ņemt dalību, ņemt vērā.

Для специальной проработки следует отбирать также такие фразеологические выражения русского языка, которые не имеют эквивалентных фразеологических выражений в латышском языке и которые переводятся на латышский язык свободными сочетаниями слов.

Например:

отложить в долгий ящик — atlikt uz ilgu laiku (отложить на долгое время);

с большой головы на здоровую — uzvelt vainu nevainīgam, (переложить вину на невиновного);

с места в карьер — bez sagatavošanās, uzreiz (без подготовки, сразу);

от корки до корки — no sākuma līdz galam (от начала до конца) и т. п.

Следует отбирать также такие фразеологические выражения русского языка, которые переводятся на латышский язык одним словом:

клевать носом — snauduļot, snaust (дремать);

проявить заботу — rūpēties (заботиться);

подвергать критике — kritizēt (критиковать);

подвергать наказанию — sodīt (наказывать);

подвергать испытанию — pārbaudīt (испытывать) и т. п.

Целесообразно также отбирать такие слова и свободные сочетания слов русского языка, которые переводятся на латышский язык фразеологическими выражениями:

буквоед — burta kalps (слуга буквы);

хвастун — mutes bajars (баярин рта);

пропасть — iet zudumā;

погибнуть — iet bojā;

подозревать — turēt aizdomās;

справиться — tikt galā;

обидеться — ņemt ļaunā;

обрадовать — darīt prieku и т. п.

Из всех фразеологических выражения русского языка особенно большое место должна занимать работа над фразеологическими сочетаниями, так как они очень употребительны и распространены в русском языке и так как они не так легко выделяются и запоминаются студентами-латышами, как фразеологические единства и фразеологические сращения.

Очень большое количество ошибок допускают студенты, употребляющие в своей речи глагольные фразеологические сочетания типа: **нанести обиду, вести хозяйство, держать путь, оказать сопротивление, проявить заботу, понимать участие, обращать внимание, сдержат слово, прийти в восторг, уделять внимание** и т. д.

Эти фразеологические сочетания, как правило, понятны студентам. Тем не менее, их необходимо включать в списки слов и выражений для углубленной проработки в аудитории, так как только путем большого количества специальных упражнений можно научить студентов-латышей правильно употреблять их в устной и письменной речи.

Необходимо, выделяя из прорабатываемого текста фразеологическое сочетание, сообщать студентам не только данное сочетание, но и ряд других сочетаний с тем же словом. Например, если в тексте встречается сочетание **нанести обиду** или **оказать сопротивление**, или **вести войну**, то в список слов и выражений, предназначенных для проработки в аудитории, следует включать не только эти выражения, но и **нанести ущерб, нанести удар** и т. д.

оказать влияние, оказать помощь, оказать услугу и т. д.;
вести переписку, вести беседу, вести хозяйство и т. д.

Многие слова или отдельные значения слов употребляются только в сочетании со строго определенным, семантически ограниченным кругом слов.

Фразеологически связанные значения слов реализуются лишь в определенных, строго ограниченных словосочетаниях, различных в разных языках.

„Способы сочетания слов...определяются внутренними семантическими закономерностями развития языковой системы“¹⁹.

Вольшое количество ошибок студенты допускает именно потому, что часто слова латышского языка сочетаются, образуя фразеологические сочетания такого типа, с другим рядом слов, чем соответствующие слова русского языка.

Так, например, русское фразеологическое сочетание **кивнуть головой** переводится на латышский язык сочетанием **ramāt ar galvu**.

Русский глагол **кивнуть** сочетается только с существительным **голова**.

Однако, по аналогии с родным языком (**ramāt ar roku**) студенты употребляют **кивнуть рукой** (вместо **махнуть рукой**).

¹⁹ В. В. Виноградов, „Основные типы лексических значений слова“, „Вопросы языкознания“, 1952 г., № 5, стр. 16.

Или фразеологически связанное значение русского глагола **прийти** („Во что. Проникнуться чем-нибудь, каким-нибудь чувством, целиком погрузиться в какое-нибудь переживание“²⁰), реализуется в сочетаниях с семантически ограниченным кругом слов:

прийти в ужас; прийти в негодование; прийти в отчаяние; прийти в ярость; прийти в восторг; прийти в восхищение; прийти в изумление; прийти в недоумение и т. д.

Соотнесенный латышский глагол с этими словами не сочетается. Следует давать студентам все возможные фразеологические сочетания с глаголом **прийти**, так как они ошибочно сочетают этот глагол с другими словами, близкими по значению к тем, с которыми он может сочетаться. Например:

он пришел в гнев (вместо — его охватил гнев);
он пришел в радость (вместо — его охватила радость).

Русский глагол **вести** сочетается с такими словами, с которыми соотнесенный латышский глагол не сочетается:

вести борьбу — *vest cīņu*;
вести хозяйство — *vadīt saimniecību*.

Свободное значение латышского глагола **lauzt** передается на русском языке глаголом **ломать**:

сломать ногу — *lauzt kāju*.

Фразеологически связанное значение латышского глагола реализуется в фразеологических сочетаниях:

lauzt vārdu — (нарушить слово);
lauzt līgumu — (расторгнуть договор);
lauzt zvērstu — (изменить присяге).

Русский глагол **ломать** подобных сочетаний не образует. По аналогии с родными языками студенты употребляют:

он **сломал** слово (вместо **нарушил**).

Особое внимание следует уделять и фразеологическим сочетаниям, в состав которых входят слова, вообще не употребляющиеся в свободных значениях, а встречающиеся в языке только в определенных фразеологических единицах:

оказать услугу, сопротивление, помощь и т. д.; понурить голову; оскалить зубы; таращить глаза; потупить взор, глаза; преклонный возраст; застать врасплох и т. д.

²⁰ Толковый словарь русского языка под ред. проф. Ушакова.

Студенты употребляют:

войти врасплох (вместо — войти неожиданно),

считая, что слово врасплох употребляется в свободном значении, являясь синонимом к словам неожиданно, внезапно и т. п.

Таким образом, в списки слов, предназначенных для проработки во время практических занятий, должны входить и фразеологические выражения, в основном фразеологические сочетания, так как они очень широко распространены в русском языке и без специальной проработки с трудом усваиваются студентами-латышами.

Н. П. РАЗДОРОВА

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ К. Г. ПАУСТОВСКОГО „ПОВЕСТЬ О ЛЕСАХ“ И „РОЖДЕНИЕ МОРЯ“¹

В дореволюционной литературе специальная лексика использовалась очень мало. Можно говорить лишь о незначительных элементах производственно-профессиональной лексики в русской дооктябрьской литературе.

Л. А. Булаховский, объясняя, почему специальная лексика редко встречалась в литературе до Великой Октябрьской социалистической революции, пишет: „Ей (специальной лексике — Н. Р.) надо было учиться, и это отпугивало от неё читателя; её надо было объяснять, и на это не с большой охотой шел автор.“²

„Октябрьская революция изменила положение вещей, — замечает Л. А. Булаховский. — После Октября меняется характер тем русской беллетристики. В центре внимания — рабочий, его быт, его интересы, и широким массам делаются известны и привычны многочисленные понятия повседневной жизни фабрик, заводов и шахт.

Вагранки, домны, трансмиссии, гуты, бремсберги, пирсы, шкивы, шестерни и под. входят полноправными членами в русский литературный словарь.“³

Основным героем книг, по выражению А. М. Горького, становится труд.

Первым романом с фабрично-заводской терминологией был „Цемент“ Ф. Гладкова. Вслед за „Цементом“ появилась „Гидро-

---

¹ Настоящая статья представляет сокращенное изложение главы диссертации „Лексика произведений К. Г. Паустовского „Повесть о лесах“ и „Рождение моря“.

² Л. А. Булаховский. Курс русского литературного языка, К. 1949, стр. 41.

³ Там же, стр. 39.

центральной“ М. Шагинян и много других произведений с производственной тематикой.

Таким образом, сама тематика художественных произведений в эпоху, когда „поставлен вопрос о необходимости более тесного сближения искусства с действительностью, об активном вторжении литературы в жизнь эпохи“⁴, открывала путь профессионально-производственным словам в язык художественных произведений.

Специальная лексика входит глубоко в быт нашей жизни, в разговорную речь народа, а поэтому писатель, описывающий ту или иную область человеческого труда, не может обойтись без специальной лексики.

В последние годы советскими писателями создано немало произведений, посвященных творческому труду советских людей. Советские писатели дают образцы художественного использования специальной лексики (А. Новиков-Прибой, Л. Соболев, Б. Лавренев и др.).

Сам по себе этот интенсивный процесс внедрения специальной лексики следует считать положительным явлением в развитии национального литературного языка; он является показателем взаимодействия и взаимовлияния разных „функциональных типов“ (В. В. Виноградов) литературного языка — языка художественной литературы и языка науки, производства. Однако при этом нельзя забывать и о нормативной стороне этого вопроса.

Нельзя злоупотреблять излишним введением терминов в художественное произведение. Это затрудняет понимание написанного для неосведомленного читателя. Даже в специальной, технической речи, особенно в речи журнальной, нагромождение терминов и специфических профессиональных оборотов мешает читателю легко усваивать прочитанное.

Лучшие советские писатели вводят специальную лексику в свои произведения со строгим отбором, учитывая степень распространенности ее в языке. Так как художественное произведение предназначено широким массам читателей, то, естественно, писатель чаще привлекает специальные слова, ставшие или становящиеся общеупотребительными, избегая по возможности узкоспециальных, которые легко заменяются словами общелитературными.

О том, что нужно уметь пользоваться терминами, не засорять ими книгу и в то же время прививать читателю интерес к описываемому, прекрасно сказал А. М. Горький:

---

⁴ М. Горький. О литературе и прочем. Собр. соч., т. 26, ГИХЛ, 1953, стр. 46.

„В нашей литературе не должно быть резкого различия между художественной и научно-популярной книгой... наша книга о достижениях науки и литературы должна давать не только конечные результаты человеческой мысли и опыта, но вводить читателя в самый процесс исследовательской работы, показывая постепенное преодоление трудностей и поиски верного метода“.⁵

Таким образом, специальная лексика должна органически входить в язык художественного произведения, не засоряя его; писатель, вводя специальную лексику, должен сохранять чувство эстетической пропорции.

Однако в этом процессе (процессе внедрения специальной лексики в язык художественного произведения) не обошлось без извращений и грубейших ошибок. Не всегда удачными были и приемы использования терминологии.

М. Горький, критикуя статью С. Н. Эрлихмана „На ходу соревнования“ (журнал „Наши достижения“ 1929, № 5), делает ряд замечаний по поводу использования терминов в составе художественных средств.

„Не годится — не образно — сравнение раскаленной болванки с петухом и курицей...“⁶

„У вас в книжках, — говорил М. Горький молодым писателям, — зачастую очень много технических терминов. Людям другой отрасли производства термины эти не совсем ясны, даже незнакомы. Не поймут названий частей машин и т. д., например, текстильщиков — углекопы, а нужно, чтобы всё и всем было ясно. Значит: не нужно злоупотреблять цеховой терминологией или же следует объяснять термины. Это непременно нужно делать, потому что это дает книге более широкое распространение, позволяет легче усвоить всё то, что в ней сказано“⁷.

Наблюдая распространение в литературном языке советской эпохи терминов производственно-технического характера, М. Горький находит, что необходимо разработать приемы включения этих новых слов в художественную ткань произведения. Одновременно М. Горький предостерегает от чрезмерного увлечения техническими терминами:

„Техника за последние годы мощно разрослась, и всё это не

⁵ М. Горький. О темах. Собр. соч., т. 27, ГИХЛ, 1953, стр. 108.

⁶ М. Горький. Письмо к С. Н. Эрлихману 20 июля 1929 года. Собр. соч., т. 30, ГИХЛ, 1955, стр. 143.

⁷ М. Горький. Беседа с писателями-ударниками по вопросам, предложенным рабочим редакционным советом ВЦСПС. Собр. соч., т. 26, ГИХЛ, 1953 стр. 74.

может не влиять на человека. Тут нужно найти какие-то особенные приемы. Но нельзя злоупотреблять техническими терминами“.⁸

Следуя примеру лучших мастеров художественного слова, К. Г. Паустовский пользуется в своих произведениях общедоступными и общераспространёнными терминами.

Цель данной статьи — выяснить основные принципы отбора и приемы использования специальной лексики⁹ К. Г. Паустовским в названных произведениях. Одновременно необходимо выяснить назначение этой лексики в содержании исследуемых произведений.

Вопрос о приемах отбора и введения специальной лексики в язык художественных произведений — это вопрос прежде всего о художественном мастерстве писателя, о его умении выбрать из всего богатства языка нужные элементы и правильно расположить их в произведении.

Приемы использования специальной лексики в художественном произведении могут быть разнообразными. Это зависит и от содержания произведения, и от природы самого термина, от его своеобразия.

При изучении специальной лексики в произведениях К. Г. Паустовского мы, в первую очередь, обращаем внимание на то, что берет писатель из состава этой лексики.

Вводя терминологию, взыскательный художник слова избегает узкоспециальных слов, а также слов, обозначающих частные (видовые) понятия, потому что эти термины требуют специального объяснения. В художественном произведении, где коммуникативная функция осложняется художественно-образительной, частые специальные объяснения терминов в самом тексте или в подстрочнике крайне нежелательны, так как они способствуют разрушению художественной ткани повествования.

К. Паустовский учитывает это: подавляющее количество привлеченных им терминов не требует особого толкования. Например:

Шофер высунулся из кабинки, начал махать левой рукой вслед поезду, не выпуская из правой руки **руль**, потерял скорость и отстал. „Рожд. м.“, 503.¹⁰

⁸ М. Горький. Беседа с молодыми ударниками, вошедшими в литературу. Собр. соч., т. 26, ГИХЛ, 1953, стр. 58—59.

⁹ При рассмотрении специальной лексики мы обращали внимание на „узкие“ термины, или термины в подлинном смысле слова, и слова, специальные по своему происхождению, но имеющие довольно широкое употребление. Эти слова могут употребляться в специальном значении в зависимости от контекста.

¹⁰ Примеры из книги „Константин Паустовский. Избранное“. Советский писатель, М., 1953.

Анфиса стояла на **палубе**, облокотившись на **борт**, и смотрела на крутой берег реки, заросший желтыми цветами. „П. о л.“, 354.

Густая трава по обочинам дороги поблескивала в свете фар бледными огоньками. „Рожд. м.“, 607.

Убедившись, что всё в порядке, Земляной прошел с Карповым в здание **насосной станции**, в маленькую бетонную комнату, где помещались **пусковые приборы**. „Рожд. м.“, 617.

Подобного рода слов и словосочетаний можно привести очень много. Свободно и непринужденно пользуется этой лексикой автор. Она включается в художественную ткань произведения как обычная общеупотребительная лексика, не вызывая впечатление непонятности. В большинстве своем эти специальные слова и словосочетания входят в активную часть словарного состава языка. Больше того, эта лексика настолько глубоко проникла в литературный язык и своеобразно его окрасила, что ее трудно назвать терминологической.

В исследуемых произведениях К. Паустовский употребляет значительное количество терминов, общих для нескольких профессий. Так например, „штурман“, „штурвальный“ используются не только в морском деле, но и в авиации, а также в сельском хозяйстве (штурвальный — на комбайне) и т. п.

Не одна Наталья Петровна любовалась Лелей. Любовались ею и Карпов и невысокий моряк с медным загаром на резком лице — **штурман** Хмара. „Рожд. м.“, 506.

Началось с того, что Хмара услышал разговор старшего помощника со **штурвальным**. „Рожд. м.“, 626.

Следует отметить, что эта лексика постепенно утрачивает свое „узко“-конкретное употребление вследствие того, что она выходит за узкие рамки одной профессии, как бы „растворяется“ постепенно в общелитературном языке.

К. Паустовский использует такого рода термины в их основной, номинативной функции — для названия, в данном случае, профессий, а также для обозначения предметов или явлений в какой-либо области человеческой деятельности.

В „Рождении моря“ и „Повести о лесах“ много терминов, являющихся по происхождению словами общенародного языка, у которых помимо основного, выделилось дополнительное, терминологическое значение.

В большинстве своем это термины русского происхождения: лоток, ковш, воронка и др. Слова этой группы чаще всего сохраняют „внутреннюю форму“, которая придает слову изобразитель-

ность и позволяет воспроизвести обозначаемый предмет с большей наглядностью:

От косого утреннего солнца, освещавшего лоснящиеся обугленные стволы, изрытую землю, **воронки** с тухлой водой и ржавую проволоку, запутавшую всё вокруг, этот лес казался совершенно неправдоподобным видением, горячечным бредом. „П. о л.“, 442.

Давление от хода машины поднимало срезанный грунт по **лотку** в большой **ковш** скрепера. „Рожд. м.“, 537.

Некоторые из этих терминов характерны для ряда профессий, поэтому общеупотребительны и понятны. В каждой профессии термин такого типа наполняется особым, специальным содержанием, приобретая более точное, узкое, определенное смысловое содержание.

В отличие от узкоспециальных слов указанные слова широко употребляются в общенародном языке. В художественном произведении в зависимости от контекста они получают определенное, узкое, специальное значение.

Встречаются термины, понятные потому, что смысл их заключается в лексическом значении корней. Таких слов в исследуемых произведениях довольно много: водолив, водосброс, землесос, самосвал, водохранилище, иглофильтр и др.

Мощное бетонное тело насосной станции и такое же мощное бетонное тело **водосброса** рабочие поливали водой, что бетон не трескался от жары. „Рожд. м.“, 537.

Так говорили все, кроме этих двух упорных стариков. На них назначение Лени Боброва на **землесос** не произвело никакого впечатления, хотя Леня и рассказывал, что эта мощная машина заменяет труд нескольких тысяч человек. „Рожд. м.“, 567.

Утро пришло туманное, тихое. Снег за ночь растаял. И неизвестно откуда — то ли от сырой земли, то ли из балок, а может быть, от донской воды, заливавшей **водохранилище**, тянуло запахом ранней весны: слежавшихся листьев, мокрой лозы, горьких подземных стеблей. „Рожд. м.“, 619.

Из специальной лексики, используемой К. Паустовским в исследуемых произведениях, следует выделить в особый раздел лексику, имеющую параллели в общенародном языке. Это такие слова как „трап“, „кок“ и др.

Последней **по трапу** поднялась тоненькая девушка с большой охапкой простых цветов — барвинков, бархатцев, гвоздик и так называемых крученых панычей. „Рожд. м.“, 629.

Эти слова в большей мере терминологичны, они имеют специальную область употребления. Однако, поскольку эта лексика имеет соответствия в общенародном языке, ее нетрудно понять.

Следующий раздел специальной лексики представляют слова более узкого, специального значения. Это термины в подлинном смысле слова: капот, тормоз, смотровое стекло и т. п.

Потом шофер вдруг покраснел, с грохотом захлопнул **капот**, ударил по нему кулаком, вскочил в кабину и дал машине такой газ, какого она еще не знавала за всю много-страдальную жизнь в степном совхозе. „Рожд. м.“, 504.

Читатель-неспециалист знаком с многими терминами автомобильного дела, но эта лексика воспринимается иначе, чем специалистами. Мы знаем, что капот—это какая-то часть машины; некоторые дадут быть может более подробные сведения. Специалист расскажет о назначении этой части машины, укажет ее размер и т. д.

Отдельно следует сказать о лексике, имеющей узкоконкретное значение и употребление. В большинстве своем это термины иноязычного происхождения, а также специальная лексика, потерявшая связи с общенародным языком. Термины этой группы имеют строгие семантические границы и эмоциональную нейтральность.

Включение этой лексики в язык художественного произведения должно быть теснейшим образом связано с соблюдением общепонятности, так как произведения советской литературы ориентируются на широчайшие круги советских читателей. Писатель должен изыскать особые приемы использования подобных терминов, чтобы и они не только называли предмет, но и художественно изображали и оценивали его.

К. Г. Паустовский относится к тем писателям, которые заботливо вводят в свои произведения малоизвестные широкому кругу читателей специальные слова из лексики узкого употребления. Способы введения этой терминологии направлены к тому, чтобы довести до сознания массового читателя незнакомую ему группу специальной лексики.

По ходу развития действия писатель подходит к предметам и явлениям производства, к различным областям человеческих знаний с разными целями: иногда он просто называет предмет или явление, иногда описывает его, иногда художественно изображает, иногда дает свою оценку. Этим и обусловлено различие в составе и приемах использования специальной лексики в художественных произведениях.

В исследуемых произведениях нам не встретилось ни одного случая объяснения узкоспециальных слов в подстрочнике. Такого рода объяснения отяжеляют текст, делают его трудно читаемым, снижают художественные достоинства произведения, и писатель сознательно избегает их. К. Паустовский находит другие средства, чтобы с предельной ясностью довести до сознания читателя незнакомый ему термин.

Очень часто автор, знакомя читателя с неизвестным предметом или явлением, вскрывает его сущность с помощью общеизвестных слов. Это метод так называемого „развернутого приложения“. Например:

Что-то пощелкивало и потрескивало в этих холодных трубах. То была **пульпа** — смесь песка с водой. Ее качали из Дона сильные землесосы, наращивали плотину. „Рожд. м.“, 573.

Чтобы не перегрузить художественный текст, К. Паустовский не дает специальных толкований даже многим словам из лексики ограниченного, узкого употребления. Значения большинства их он раскрывает через описание соответствующих предметов и явлений производства. Эти описания (краткие или полные) касаются внешнего вида предмета, рассказывают о его строении и т. д.

Например:

Чем ближе к Дону, тем чаще стали попадаться сваленные около полотна длинные стальные полосы с загнутыми краями — **шпунты**. „Рожд. м.“, 529.

В ходе развития действия об одних предметах и явлениях производства писатель сообщает лишь попутно, другие — являются предметом внимания автора.

В первых случаях он в предельно кратких контекстах говорит об основном отличительном признаке в строении предмета. Во вторых случаях он более подробно описывает эти отличительные признаки.

Такие описания (предельно краткие или подробные) раскрывают смысл того или иного специального слова или словосочетания.

Очень часто К. Паустовский поясняет значение термина путем краткого описания назначения предмета. Эти пояснения делают незнакомые слова ближе, понятнее:

Гудели **электровибраторы**, уплотняя бетон. „Рожд. м.“, 538.

— Растравил старик плотников, — сказал Баулин Леонтьеву, когда они вместе с Марией Трофимовной подошли к реке,

чтобы посмотреть, как **копер** заколачивал в дно реки сваи. „П. о. л.“, 397.

Раскрывая содержание термина посредством описания функций, выполняемых тем или иным орудием труда, К. Паустовский дает возможность читателю наглядно представить размеры работ машин, их мощность и т. д.

Леня вскоре так привязался к своей машине, что даже не очень завидовал товарищам, что работали на гигантском **земляном снаряде** на Волге; тот намывал за час тысячу двести километров грунта и заменял собой труд двадцати тысяч человек. „Рожд. м.“, 595.

За сутки **пропеллерные насосы** будут перекачивать в водохранилище около четырех миллионов кубометров воды. „Рожд. м.“, 536.

Иногда в этих объяснениях мы находим и внешнее описание предмета, и указание на практическое применение его:

Били копры, загоняя в дно Дона стальные полосы — **шпунты**. „Рожд. м.“, 575

Кондуктор снова объяснил Лене, что эти полосы забивают в песчаное дно Дона перед плотиной на большую глубину, пока они не дойдут до твердых пластов мергеля.

И забивают так, что один **шпунт** плотно входит в закраину соседнего **шпунта**, не оставляя щели, куда могла бы просочиться вода.

Таким образом в дне реки сооружается стена из **шпунтов**. Делается это для того, чтобы отвести от плотины подземные воды. „Рожд. м.“, 593.

После таких, очень удачных пояснений незнакомые термины, употребляющиеся в узком кругу людей, становятся понятными, и читатель-неспециалист легко усваивает их.

Во многих случаях, употребляя тот или иной термин, К. Г. Паустовский совмещает описание предмета с пояснением его назначения, например:

Не почва, а кирпич. Чтобы ее поднять, надо вперед пустить **разрыхлитель** — тяжелый барабан с шипами. Он ее разобьет, разроет, и тогда только можно идти по ней скрепером. „Рожд. м.“, 517.

или:

Бывает такая земля, что даже **скрепер** с трудом ее берет, на

что уж у **скрепера** толстый стальной нож. „Рожд. м.“, 516.

Бывает, что тракторы буксуют в грязи и никак не тянут за собой **скрепера**. „Рожд. м.“, 518.

Земляной и Старостин шли к плотине и насосной станции вдоль уже готового и облицованного донецким камнем канала.

Старостин прикинул на глаз его глубину, и ему вдруг нестерпимо захотелось сейчас же увидеть на месте этого сухопутного русла глубокую и чистую воду. Воду там, где желтела на дне канала сухая глина и **скреперы** срезали последний, узкий гребень земли, тянувшийся по этому дну. „Рожд. м.“, 536.

Следующий вид объяснения специального слова — пояснение значения термина с помощью художественного изображения вещи. Чаще всего в этих случаях автор сравнивает предмет производства с предметом быта. Сближение предмета техники с предметом быта в этих сравнениях дается только по одному признаку: общему внешнему облику, форме их.

Приведем примеры:

Земляной и Старостин пошли к **скреперам**. Тяжелые тракторы тащили за собой машины, похожие на огромных бронированных жуков. Широкий нож скрепера резал грунт. Давление от хода машины поднимало срезанный грунт по лотку в большой ковш скрепера. Набрал землю, скрепер уходил в сторону и высыпал ее вдалеке от выемки. „Рожд. м.“, 537.

К. Паустовский здесь прибегает к образному сравнению при описании внешнего вида скрепера и одновременно показывает это новое орудие труда в действии. С помощью таких художественных зарисовок писатель достигает большой выразительности при передаче процессов труда.

В следующем примере К. Паустовский с большим искусством изображает экскаватор. В удачных сравнениях писатель дает возможность представить эту гигантскую машину и ее работу:

Экскаватор чернел всей своей громадой на полосе заката. От него тянулись к горизонту вдоль берега канала горы красной глины.

... Гигантский ковш со стальными хищными зубьями пронесся, как бы отдуваемый ветром, высоко над головой у Старостина и врезался в крутой береговой откос. Грохоча якорными цепями, он вырвал из откоса землю и стремительно унес ее, оставив на глине блестящие следы своих железных зубов.

... С тяжелым гулом экскаватор приподнял своё тёмное тело, опираясь на две стальные толстые лыжи и перенёс их вперёд, тяжело сел на землю, потом поднял лыжи и перенёс их вперёд, готовясь сделать второй шаг. Исполинская машина шла по степи, оставляя за собой широкую полосу отполированной почти до зеркального блеска земли.

... Старостин догнал экскаватор и вскочил на боковую площадку. Дверь внутрь была открыта. Яркие лампы освещали моторы, гидравлические установки, провода, железные лесенки и маленький деревянный стол...

... Старостин вошёл внутрь. Высоко в кабине сидел, небрежно откинувшись на спинку кресла, юноша в чёрном комбинезоне. Он едва заметно поворачивал рычаги на пульте перед креслом. От каждого поворота экскаватор, сотрясаясь всей тысячью тонн своих механизмов, звенел и делал, покачиваясь, как корабль на ленивой волне, ещё один шаг. Юноша переводил рычаги и пел.

Старостин тщательно осмотрел эту прославленную машину, этот сухопутный монитор. Внутри его работало сорок восемь двигателей. Их мощность была вполне достаточна, чтобы дать электрическую энергию большому городу. „Рожд. м.“, 539.

Паустовский, восхищаясь размерами большого шагающего экскаватора, описывает все циклы работы этой „умной“ машины:

А циклы были такие: ковш опускался к земле, набирал грунт, поднимал его, стрела, поворачиваясь, переносила ковш на новое место, ковш опрокидывался, высыпал землю, подтягивался к верхушке стрелы, и стрела несла его обратно к месту выемки, чтобы там снова опустить к земле и набрать грунт. „Рожд. м.“, 509.

Каждая чисто техническая подробность, интересная разве для узкого круга специалистов, получает в произведениях К. Паустовского значение точной и запоминающейся художественной детали.

Вот пример, как К. Паустовский объясняет слово „перемычка“. Описывая искусственные водонепроницаемые заграждения, как-то: плотины, дамбы и т. п., писатель учитывает, что слово „плотина“, например, имеет широкое употребление, поэтому оно понятно и не требует специального объяснения. Другое дело „перемычка“. В художественном произведении оно должно быть объяснено, и автор делает это:

Машина Клавы, лязгая и скрежеща, шла как бы наугад,

пока не остановилась у земляного вала. Это была **перемычка**. „Рожд. м.“, 584.

Кроме того, запертая наглухо **перемычками** и изрезанная на части безобидная степная речушка Карповка могла превратиться в бешеный поток и смыть **перемычки**. „Рожд. м.“, 583.

Читатель легко и незаметно для себя усваивает, что **перемычка** — это земляной вал, служащий для перекрытия рек. Далее мы узнаем, что **перемычка** может быть каменная, что в ней делаются окна для пропуска воды и т. д.:

Дон уже был перекрыт каменной **перемычкой**. В ней оставили окна для пропуска воды. „Рожд. м.“, 613.

Здесь, у прорана, была хорошо видна вся стремительная сила воды. Казалось, что каменная **перемычка** не выдержит, Дон смочет ее и будет в ярости катить камни по дну до самого устья. „Рожд. м.“, 613.

Но **перемычка** стояла и по временам только вздрагивала. Около нее вытянулись в очереди десятки самосвалов с камнем, чтобы забросать им окна в **перемычке** и остановить реку. „Рожд. м.“, 613.

Термин этот соотнесен со словом общенародного языка, как и термин „покрышка“ — предмет, которым покрывают что-нибудь. В „Рождении моря“ слово это употребляется в специальном значении, отмеченном словарями:

Шофер, увидев плотного человека, быстро упустил над мотором **покрышку** и сказал неестественным громким голосом: — Доброго здоровья, товарищ Басаргин! „Рожд. м.“, 568.

О ПРОФЕССИОНАЛИЗМАХ В ЯЗЫКЕ ИССЛЕДУЕМЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ К. ПАУСТОВСКОГО

Специальные слова в одних случаях являются терминами одной из областей знания, в других — они выступают как профессиональные диалектизмы в устах той или иной профессии.

Замена этих слов более распространенными описательными обозначениями из общелитературного словаря значительно снизила бы не только выразительность, но и точность повествования.

Некоторые профессиональные слова и словосочетания подобного типа являются местными наименованиями, в которых ясно проступает ближайшее этимологическое значение, вследствие чего они отличаются особой выразительностью и образностью. При этом они зачастую сопровождаются пояснениями, фиксирующими внимание читателя на образной сущности слова, например:

Вечером он снова шел в море ставить, или, как говорят рыбаки, „**высыпать**“ **сети**. „Рожд. м.“, 478.

Аналогичный характер имеют профессиональные слова и выражения с прозрачной этимологией, которая также подчеркивается пояснением:

Он знал, что самый страшный лесной пожар—это **верховой**, когда деревья горят целиком, от вершин до подножья. При таком ветре, как сейчас, **верховой пожар** так стремителен, что на языке лесников называется „**ураганным огнем**“. „П. о л.“, 388.

При **низовом пожаре** горят подлесок, подстилка, кусты и молодые деревья. У старых деревьев огонь только опалает нижнюю часть стволов. И в такой сильный ветер **низовой пожар** менее опасен. Его лесники называют „**беглым**“. Он идет быстро и оставляет нетронутыми целые куски леса. Огонь, подгоняемый по пятам ветром, не успевает их выжечь. „П. о л.“, 388.

Много профессиональных слов и выражений нам встретилось в „Повести о лесах“ — книге, посвященной теме отношения человека к природе и людям, сознательно подчиняющим ее стихию своим интересам. Это, главным образом, профессионализмы, взятые из живого разговорного языка работников лесной промышленности, строителей, рыбаков.

Причем К. Паустовский обнаруживает большое знание жизни работников названных специальностей, с изумительной точностью передает профессиональные черты их речи, делая, таким образом, явления жизни лесников, строителей и рыбаков интересными и доступными читателю.

Все разговоры вертелись вокруг семян, их всхожести и свойств скорорастущих деревьев. Лесники называют эти деревья „**гонким деревом**“. „П. о л.“, 455.

Иногда ураганы поднимают на воздух целые материка плодородной почвы и уносят её за тысячи километров. Это так называемые **пыльные, или черные бури**. „П. о л.“, 449.

В Смоленской области он видел опытный лес из лиственницы. Потом фашисты свели его весь, до последнего дерева. Это был, как выражались лесоводы, **классический лес**: необыкновенной мощи, чистоты и прелести. Тогда, любуясь этим лесом, Леонтьев думал, что термин „**классический лес**“ точен и соответствует понятию классичности в литературе, живописи и музыке. Простота, совершенство формы, здоровая жизненная сила — все это было особенно ясно выражено в этом лесу. „П. о л.“, 424.

— А тебе чего? — глухо спросил Василий. — Чего надо? Остатний лес хочешь скупить? **Свести под корень?** „П. о л.“, 325.

— Остается одно, — сказал, помолчав, Баулин: — **встречный огонь.**

Леонтьев заметил, как переглянулись лесники, когда услышали эти слова. Раньше он смутно представлял себе, что такое „**встречный огонь**“, но не догадывался, что эта мера связана с опасностью для людей. „П. о л.“, 389.

— Да весь смысл **встречного огня** в том, чтобы дать пожару огромную пищу, действительно раздуть его до неданных размеров. Тогда в окружающ ем воздухе сразу сгорает почти весь кислород, просека заполняется углекислотой и дымом, и огонь, естественно гаснет... „П. о л.“, 391.

Интересно отметить, как К. Паустовский сам объясняет слова, связанные с лесным делом. Первым „лесным“ словом, заворожившим его, было „глухомань“:

„Правда, оно относится не только к лесу, но я впервые услышал его от лесников (так же, как и слово „глушняк“), и с тех пор оно связано в моем представлении с дремучим, замшелым лесом, сырыми чащами, заваленными буреломом, с йодистым запахом прели и гнилых пней, с зеленоватым сумраком и тишиной. „Сторона ли, моя, ты, сторонашка, вековая моя глухомань!“ А затем уже шли настоящие лесные слова: корабельная роща, осинник, мелколесье, песчаный бор, чапыга, мшары (сухие лесные болота), гари, чернолесье, пустошь, опушка, лесной кордон, березняк, порубка, коры, живица, просека, кондовая сосна, дубрава и много простых слов, наполненных живописным содержанием“¹¹.

Многие из профессиональных слов и выражений очень точно передают содержание обозначаемого им понятия. Нам встретилось довольно большое количество специальных слов такого типа. Они известны большому кругу специалистов и зарегистрированы словарями. Примером является слово „дощаник“.¹²

Волны весело били по мосту, захлёстывали на него; девушки с визгом подбирали платья, лошади пятились, прыдая ушами; дружно качались привязанные к мосту **дощаники**, и пароход, широко разворачивая за кормой пенный след, прибавлял ход до полного. „П. о л.“, 358.

¹¹ К. Г. Паустовский. Золотая роза, М., 1956, стр. 101.

¹² Плоскостное речное судно небольшого размера (обл., спец.). Толковый словарь русского языка под ред. Д. Н. Ушакова.

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ

В исследуемых произведениях специальная лексика используется не только в своей прямой функции. Нам встретилось много случаев переносного употребления специальных слов и выражений. К. Паустовский широко вовлекает терминологическую лексику в метафорически-образное употребление, чем достигается большая жизненная полнота изображения:

Ветер ударил с такой силой, что весь **землесос** за пел, за качался, за звенел и поплыл куда-то в ночь. „Рожд. м.“, 598.

Портальные краны бежали по рельсам вдоль массива плотины. „Рожд. м.“, 492.

Земляной нажал **контакт**, и он вдруг как бы тихо за пел у него под рукой. „Рожд. м.“, 619.

Проплывали и оставались за кормой теплохода пристани, загруженные толпами людей, строгие сооружения канала, шлюзы, живописные посёлки, последние, ещё не успевшие уйти с берегов канала запыленные и тоже уже отдохавшие **скреперы**, надменные верблюды, пившие из канала воду, и солнечная рябь новых водохранилищ. „Рожд. м.“, 631.

В наших строительствах **цемент** и электричество решают все. „Рожд. м.“, 501.

Рычали и фыркали **моторы**, звенели буфера, пронзительно кричали паровозы, гремели копры, потрескивали огни сварки, пела вода в насосах, радио мощным голосом передавало с командного пункта приказы лавине грузовиков, лязгали экскаваторы, шуршал бетон в лотках, дробно стучали электровибраторы, а там, дальше, шипела **пульпа**, низвергаясь из труб на гребень земляной плотины, смыкавшейся с обоих берегов с бетонной, ветер свистел в стальных мачтах электропередачи и плескал волнами Дон, смывая с осыпей строительный мусор. „Рожд. м.“, 575.

Количество примеров можно было бы увеличить, но нам думается, что в этом нет необходимости. Приведенные примеры в достаточной степени иллюстрируют наглядность, осязательность, определенность и конкретность изображаемых явлений, которые достигаются с помощью метафоризации.

Стремясь к яркой образности и избегая речевых трафаретов, К. Г. Паустовский очень часто употребляет специальные слова в необычном значении. Писатель использует метафору, образное

сравнение, метафорический эпитет. С помощью этих средств языка достигается выразительность и эмоциональность изложения. Приведем несколько примеров:

И в этой темноте остался наконец один только звук —
звон воды, льющейся из разбитого кувшина мраморной
девушки. „П. о. л.“, 409.

Изредка солнце, прорвавшись сквозь низкие тучи, загоралось охрой и суриком на обрывах и мысах.
„Рожд. м.“, 483.

Снег летел навстречу сухими мелкими хлопьями, будто
канонада отряхивала с низкого неба обильный черемуховый цвет. „П. о. л.“, 437.

Введение специальных терминов в образное и переносное употребление в значительной мере детерминирует понятие и выводит его из узкой сферы употребления.

То, что специальная лексика часто употребляется метафорически, в переносном значении, показывает, насколько она глубоко входит в общенародный язык как нечто органически сродное всей системе литературной речи.

При рассмотрении методов и приёмов использования специальной лексики К. Г. Паустовским мы выделяли слова, прочно вошедшие в литературный язык и сделавшиеся уже общеизвестными, и термины, ещё не вышедшие из узкого профессионального употребления, вследствие чего могущие быть неизвестными широкому кругу читателей.

Таким образом, специальную лексику, употребленную К. Г. Паустовским в „Повести о лесах“ и „Рождении моря“, мы делим на следующие группы по степени её общепонятности:

К первой группе можно отнести специальную лексику, используемую писателем наряду с общеупотребительной, т. к. она понятна без объяснения. Сюда же следует отнести и термины, не потерявшие связи с общенародным языком. Это слова типа „ковш“, „лоток“ и под., используемые в тексте произведения в их специальном значении. Контекстуальное сгущение делает подобные слова терминологичными.

К. Паустовский смело вводит эту лексику в свои произведения без какого-либо объяснения. Эта лексика получила широкое распространение и вошла в качестве составной части не только в пассивный, но и в активный словарь широких масс.

Кроме терминов, прочно вошедших в общенародный язык, без пояснений употребляется писателем значительное количество терминов, обозначающих понятия, общие для многих профессий. Это термины типа „штурман“, „люк“ и под. Некоторая часть

терминов этой группы вышла из узкого профессионального употребления, но не стала ещё общеизвестной.

Эта лексика выступает в исследуемых произведениях в своей основной номинативной функции, т. е. наряду с другими словами она служит средством обозначения предметов и явлений той или иной отрасли человеческой деятельности.

Ряд терминов, не могущих быть признанными общеизвестными, вводятся также без разъяснения, т. к. содержание их легко определяется из внутренней формы слова-термина: водохранилище, землесос и под.

Наконец, в особую группу мы выделяем термины, известные и употребляемые только в какой-либо специальной отрасли знания для точного обозначения определённого понятия или предмета. В общенародном языке эта группа терминов употребляется очень редко. В художественном произведении они используются для более точного изображения среды и обстановки, в которой развёртываются события, для более точного изображения процессов труда, орудий труда и т. д.

Обращаясь к этой терминологии, имеющей узко специальное значение, писатели должны учитывать своеобразие художественного произведения, предназначенного для самого широкого круга читателей. Вводя узкоспециальные слова, писатель должен их объяснить, чтобы они стали понятны читателю, неосведомлённому в той или иной области.

К. Паустовский с большим художественным тактом отбирает терминологию из области узкого употребления и мастерски вводит в языковую ткань своих произведений.

Нам удалось установить некоторые приёмы, которыми пользуется К. Г. Паустовский для раскрытия значения специальных терминов.

1. Наиболее характерным приёмом, помогающим писателю раскрыть содержание термина, является способ так называемого „развёрнутого приложения“, когда вводимый незнакомый термин объясняется с помощью общеизвестных слов:

пульпа — смесь песка с водой и т. п.

2. Очень часто писатель пользуется приёмом „разъясняющего контекста“, которой заключается в том, что писатель не даёт непосредственно следующего за термином определения, а раскрывает его содержание всем окружающим контекстом:

- а) с помощью описания внешнего вида предмета;
- б) с помощью указания на его практическое применение;
- в) в помощь описания функций, выполняемых предметом,

Следует заметить, что объяснение не носит характера специально научного толкования термина, а органически входит в художественное повествование.

К. Г. Паустовский создаёт зримые, живописные картины труда и производства потому, что он отказался от сухого перечисления и описания подробностей производства.

Учитывая, например, что общие названия оборудования знакомы большему кругу читателей, чем названия частей машин, К. Паустовский чаще употребляет такие слова как теплоход, катер, экскаватор и под., нежели кливер, румпель, ванта и т. п.

Назначение терминологии в произведениях К. Г. Паустовского не ограничивается только тем, что она служит средством обозначения, названия предметов и явлений производства и т. п.

Конкретный материал показывает, что в языке исследуемых произведений термины несут и значительную художественную нагрузку, употребляясь в образном, метафорическом значении для усиления выразительности языка.

Наблюдения над языком произведений К. Паустовского показали, что писатель широко использует профессиональные слова и выражения, взятые им из живого разговорного языка работников разных специальностей. Эти слова и выражения с течением времени получают широкое распространение и фиксируются словарями. Писатель не употребляет областных специальных слов, имеющих распространение в одной какой-нибудь местности в среде разного рода специалистов. Как известно, эти профессиональные слова и выражения не имеют перспективы на широкое распространение и только засоряют язык художественного произведения.

В произведениях К. Г. Паустовского использована лишь необходимая специальная лексика, которая органически вплетается в образную ткань повествования.

Т. Л. БАВЧИНА

ИЗ ИСТОРИИ НЕКОТОРЫХ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Английский общенациональный язык можно считать сложившимся к концу 15-го — началу 16-го веков, однако, последующая эпоха не является периодом покоя. Установившиеся нормы языка еще крайне неустойчивы. Особой текучестью в 16-ом веке отличается словарный состав. Как указывает в истории английского языка А. Бо, судя по данным Оксфордского словаря, в период Возрождения в английский язык было введено от 10.000 до 12.000 новых слов, не говоря уже о переосмыслениях. В литературных памятниках 14—15-го веков встречается много слов и значений, чуждых современному пониманию языка; в произведениях 17-го века употребление слов обычно совпадает с современным. Если ряд неологизмов и переосмыслений отмечено уже в середине 16-го века, то еще богаче в отношении словотворчества является конец 16-го века, эпоха Шекспира. Особенно интенсивно в этот период пополняются лексические слои абстрактных понятий, книжной лексики, научной терминологии.

Так как латынь была международным языком науки и всей культурной жизни в период Возрождения, то неологизмы эпохи Возрождения идут в основном из латинского, частично из греческого языков.

Большая часть этих неологизмов представлена интернационализмами, которые выступают как одни и те же слова в языках многих народов и отражают общность культурного и общественного развития, Интернационализмами, этимологически восходящими к латино-греческим словам или морфемам, обычно обозначаются понятия науки, техники, общественной и культурной жизни как терминологического, так и не чисто терминологического характера.

Акад. В. В. Виноградов указывает, что самобытность языка может проявиться и в заимствованиях, так как они преобразуются в своем звуковом облике, грамматической структуре и смысловом содержании. Это относится и к интернациональным словам. При этимологическом и смысловом тождестве в различных языках эти слова в каждом отдельном языке подлежат соответствующему фонетическому и грамматическому воздействию, проходят свой путь смыслового развития, переплетающийся с семантическим развитием международного слова в других языках и все же расходящийся с ним.

Данная работа рассматривает историю нескольких интернациональных слов в английском языке, которые получают свое современное значение в конце 16-го века. Эти слова — *progress*, *critic*, *influence* — характерны для тенденций семантического развития английского языка в эпоху Возрождения, выражающих отход от религии, критику всего догматического и устарелого, идею развития и прогресса.

Само слово „*progress*“ приобретает свое современное значение в 16-том веке. В книге „*The English Language*“ Л. П. Смит пишет:

„Может быть мы не всегда осознаем, насколько новым является данное понятие, но если мы возьмем слова, которыми оно выражается — продвижение вперед, усовершенствование, развитие, улучшение, прогресс, эволюция, мы увидим, что ни одно из них не встречается в английском языке в своем современном значении раньше 16-го века.“

„Прогресс является старым обозначением путешествия, „королевское путешествие“ (*progress*); оно приобрело значение постоянного улучшения в период Шекспира, в период которого появился глагол *to progress* и прилагательное *progressive*, которое применялось Бэконом в его эссеях“.¹

Существительное *progress* восходит к причастию прошедшего времени латинского глагола (*progressus*). В латыни глагол *progredi* и существительное *progressus* обозначали в основном продвижение вперед в смысле перемещения; при этом уже в латыни начинало развиваться значение продвижения вперед в переносном употреблении, в применении к знаниям и добродетели; однако оттенок „продвижения“ как „развития“ присущ в большей мере латинскому существительному от той же основы *progressio*.

¹ L. P. Smith, *The English Language*, London, 1938, p. 223, 224, 226.

Большой Оксфордский словарь,² а также этимологический словарь Скита указывают на проникновение слова progress в английский через французский язык; в таком случае оно восходит к устарелой теперь форме французского языка progrès.

В качестве первого засвидетельствованного примера употребления этого слова во французском языке Оксфордский словарь (NED) указывает Lett. of Louis XII, 1513 in Godef. Затем, согласно NED'у, форма слова как во французском, так и в английском языке была преобразована с приближением к латинскому progressus в progress. Зарегистрированный пример из французского языка, приведенный NED'ом, относится к началу 16-го века. Словарь Darmsteter-Hatzfeld-Thomas и этимологический словарь Дога как первую дату употребления слова progress приводят 1564 год, словарь Блока — 1552 год.

В английском языке, напротив, примеры на progress отмечены уже в 15-ом веке (1432, 1475). Следовательно, путь заимствования данного слова из французского кажется неубедительным. В случае заимствования слово во французском языке существовало очень непродолжительное время перед английским и определено вплоть до второй половины 16-го века было очень мало распространено. Поэтому французский язык не мог оказать никакого воздействия на развитие значения слова в английском языке. Появляясь в английском языке в 15-ом веке, слово progress обладало значением лишь чисто конкретного передвижения по местности, путешествия. Например, The kyng... being in his progresse in the seid counte³ „король будучи на своем путешествии в указанной стране (графстве).“

К концу 16-го—началу 17-го веков оттенок продвижения вперед начинает применяться как движение вверх и затем в переносном смысле — с оттенком значения развития, повышения, роста, улучшения. Слово приобретает современное значение прогресса.

В качестве первого зарегистрированного примера для нового применения слова progress Оксфордский словарь приводит контекст, относящийся к 1603-му году.

Новое осмысление слова progress утверждается лишь постепенно. Так, в трудах Бэкона progress отмечается еще с оттен-

² Большой Оксфордский словарь (A New English Dictionary on Historical Principles ed. by Murray, James A. H., Oxford Clarendon Press, 1888—1928) в дальнейшем обозначается сокращенно NED.

³ 1461, Rolls of Parlt., NED.

ком лишь территориального продвижения вперед: This motion worketh in round at first... which way to deliver itself, and then worketh in progress, where it findeth the deliverance easiest⁴ — „Это движение сначала действует в кругу....., как бы ища, по какому пути разредиться; а затем оно продвигается вперед, каким путем разрежается легче всего.“

Словарь начала 17-го века (Буллокар) также отражает слово progress лишь в его первичном значении „продвижения вперед“ A going forward.

В таком же духе слово комментируется в французско-английском словаре Котгрэва 1611 года. Словарь Филипса в 1658 году уже дает дополнительное пояснение к слову progress: a making progresse — „прогрессировать“.

Оттенок продвижения вперед, перехода на высшую ступень правильно отражен в словаре Сэмюэля Джонсона. В качестве второго оттенка значения Джонсон выделяет „движение вперед“, в качестве третьего — улучшение в интеллектуальном смысле, продвижение вперед в области познаний; и лишь как четвертый и шестой оттенки значения Джонсон приводит оттенок путешествия, который в наше время устарел. Таким образом, ко времени Джонсона в середине 18-го века отдельные оттенки значения слова progress уже укрепились в языке в их современном взаимоотношении.

Расширение применения и новое осмысление слова progress сопровождается возникновением новых образований от того же корня. К концу 16-го века, путем конверсии, образуется глагол того же значения. Глагол представляет собой новообразование самого английского языка, ибо во французском языке глагол progresser, согласно сведениям этимологического словаря Блока, засвидетельствован лишь в 1831 году; словарь Darmsteter-Hatzfeld-Thomas также указывает на данный французский глагол как на новое образование.

При своем появлении в английском языке глагол to progress, как и существительное, употребляется лишь со значением передвижения: We'll progress straight to Oxford⁵ — „мы направимся прямо в Оксфорд“.

Такое же употребление отмечается еще у Шекспира: Let me wipe off this honourable dew, That siluerly doth progresse on the

⁴ 1626, Francis Bacon, Sylva Sylvarum, par. 9. (The Works in five volumes, London, 1765). Все читаты из этого труда приводятся согласно указанному изданию.

⁵ 1590, Greene, Fr. Bacon, NED.

cheekes⁶ — „разрешит мне вытереть эту почтенную росу, которая серебристо покрывает твою щеку“.

Одновременно уже с начала 17-го века встречаются случаи употребления глагола *progress* в переносном значении для номинации „развития вперед на более высокую ступень совершенства“. С таким оттенком слово впервые засвидетельствовано у Бэн Джонсона; *Nor can this remote matter, sodainly Progresse so from extreme, unto extreme, as to grow gold, and leape ore all the meanes*⁷ — „И не может это далекое дело внезапно продвигнуться таким образом от одной крайности до другой так, чтобы породить золото и перескочить через все менее драгоценные металлы.“

Как в существительном, так и в глаголе переносное значение развития, улучшения представляет собой расширение и обобщение значения; оно возникает путем переносного употребления центрального значения слова — продвижения вперед. Это более полное использование возможностей, заложенных в основном значении слова *progress*.

Сходный путь продвигает почти синонимичное слово *progression*, засвидетельствованное в английском языке уже в 15-ом веке. Оно сначала также употребляется в смысле путешествия, затем „движения вперед“; и в конце 16-го века оно немного раньше, чем *progress*, приобретает значение „развития на более высокую ступень“. Уже с последним оттенком слово употребляется Бэконом в его *Aduancement of Learning*: „I do obserue neuerthelesse, that their workes and Acts are rather matters of Magnificence and Memorie, then of progression and proficience...⁸ „Тем не менее я наблюдаю, что их труды и деяния являются в большей степени результатом великолепия и памяти, нежели усовершенствования и владения знаниями“.

Еще более характерным является следующий контекст из трудов Бэкона, в котором он говорит о поощрении наук: *For it is necessary to the progression of Sciences, that Readers be of the most able and sufficient men*⁹ — „Ибо необходимо для развития наук, чтобы лектора были люди наиболее одаренные и сведущие.“

Или: ... *the Progression of Knowledge*¹⁰ — „усовершенствование знаний.“

⁶ *The life and death of King John*, IV, 2, p. 19. William Shakespeare. Все цитаты из трудов Шекспира приводятся согласно изданию Chatto and Windus, London 1876, являющемуся факсимиле изд. in folio, 1623 г.

⁷ Ben Jonson, *The Works*, with a biogr. memoir by W. Gifford, London 1853, *The Alchemist*, p. 248.

⁸ 1605, Bacon, *Aduancement of Learning*, II, p. 2 (*The Two Bookes*

Внедрение слова *progress* в английский язык сопровождается еще возникновением прилагательного *progressive*, которое выражает качество слова в повышенной степени — именно свойство прогрессивности, т. е. всего того, что характеризует развитие вверх, эволюцию, улучшение.

Проникая в английский язык через французский, слово подвергается фонетическому воздействию английского языка — озвончению конечного фрикативного.

Progressive вводится в английский язык Бэконом: *Therefore it is good for Princes, if they use Ambitious Men, to handle it so, as they be still progressive, and not retrograde*¹¹ — „Поэтому хорошо для принцев, если они, используя честолюбивых людей, направляют их так, чтобы они все же были прогрессивными, а не отсталыми“.

Progress принадлежит к наиболее широко распространенным интернациональным словам. В своей, по отношению к латинскому языку, сокращенной форме слово „прогресс“ вошло во все новые языки Европы. Оно является также одним из основных терминов словарного состава современного русского языка.

В 16-ом веке в английском языке появляется также ряд неологизмов, которые в одном или другом аспекте выражают критическую направленность, дискуссию. Эта критика обращена против отступающей средневековой схоластики. Само слово *critic* впервые отмечено в английском языке в 16-ом веке и начинает употребляться в своем современном значении к концу века.

Существительное и прилагательное *critic* восходит к греческой основе *krínein* решать, судить, *krítēs* судья от *krítikós*, *krítós* — тот, кто связан с суждением. В такой же форме слово перенято в латинский язык — *criticus*. Возможно, что в английский язык оно заимствовано через французский, в котором *critique* уже засвидетельствовано с 1372 г. С другой стороны, Большой Оксфордский словарь с большей вероятностью выдвигает положение о прямом проникновении слова из латыни.

Смысловое развитие слова *critic* в английском языке идет параллельно развитию слова *crisis*, появляющемуся к тому же времени, т. е. к середине 16-го века, и восходящему к той же греческой основе *krínein*.

---

of Francis Bacon of the proficiencie and aduancement of Learning, diuine and humane). Все цитаты из этого труда приводятся согласно указанному изданию.

⁹ Там же, стр. 3.

¹⁰ Там же, стр. 62.

¹¹ 1607-12, Francis Bacon, *The Essays or Consels Civil and Moral*, XXXVI of *Ambition*. p. 133. (ed. by Montagu, London, William Pickering). Все цитаты из этого труда приводятся согласно указанному изданию.

Появляется crisis в английском языке в значении кризисного положения в болезни; ему присущ оттенок определения кризисных дней в болезни с астрологической точки зрения. Лишь в 20-ых годах 17-го века применение слова crisis расширяется и на другие области. С употреблением crisis связано раннее употребление прилагательного со значением кризиса critic в английском языке. Оно также применяется исключительно для обозначения кризисных дней в болезни, причем тоже с астрологическим оттенком. Впервые засвидетельствовано оно в английском языке в 1544 году: *If it (jaundis) appears in the vj day, beyng a day iudiciall or creticke of the ague*¹² — „Если она (желтуха) появляется на шестой день, который является решающим или критическим в ходе болезни“.

Такое специфическое применение слова исключительно в области медицины сильно сузило первоначальное его значение, связанное с критикой в различных ее проявлениях.

Этот полумистический, полумедицинский оттенок значения слова идет из французского языка позднего средневековья (так в 1372 году у Корбишона); на такое употребление слова critique во французском языке 14-го — 15-го веков указывает также этимологический словарь Блока.

В английском языке critic в значении „свойства“ или в субстантивированном значении „лица строгого суждения“ впервые засвидетельствовано у Шекспира: *I that haue beene loues whip... A criticke, Nay, a nightwatch Constable*¹³ — „Я, который всегда был бичом... критиком любви, нет, даже ночным сторожем“.

Одним из первых, употребляющих critic в его новом осмыслении, является Бэкон. Он придает этому слову новый, специфический оттенок. Бэкон применяет данный термин впервые для обозначения суждения о достоинствах и недочетах произведения литературы и искусства. Вместе с тем critic начинает употребляться в современном значении „человека, занимающегося литературной или искусствоведческой критикой“: *...Certaine Critiques are vsed to say hyperbolically: That if all Sciences were lost, they might bee found in Virgill*¹⁴ — „...Некоторые критики обычно говорят преувеличивая, что если все науки были бы потеряны, их можно было бы найти у Вергилия“. Такое применение быстро распространяется в течение 17-го и 18-го веков.

Например, у Локка: *This settles truer ideas in men's minds of several things, whereof we read the names in ancient authors,*

¹² 1544, *Phaer Regim. Lyfe*, NED.

¹³ 1588, *William Shakespeare, Loues Labour's Lost*, III, p. 129.

¹⁴ 1605, *Francis Bacon, Advancement of Learning*, I, p. 38.

than all the large and laborious arguments of critics¹⁵ — „Это устанавливает в умах людей более правильные идеи о некоторых, старинными авторами упомянутых, вещах, чем все обширные и трудоемкие аргументы критиков“. В таком же значении, начиная с 20-ых г.г. 17-го века, употребляется *critic* в качестве прилагательного, например, в 18-ом веке у Поупа: *Thence arts o'er all the northern World advance, But kritik learning flourish'd most in France*¹⁶ — „Отсюда искусства распространяются по всему северному миру, но критические знания процветали больше всего во Франции“.

Прилагательное *critical* появляется в английском языке тоже в самом конце 16-го века, обладая тем же значением, что и *critic*, включая оттенок отрицательного суждения. Например, *That is some Satire keene and criticall*¹⁷ — „Это какая-нибудь сатира, острая и критическая.“ *For I am nothing, if not Criticall*¹⁸ — „ибо я не существую, если не критикую.“ *There remayn two Appendices touching the tradition of knowledge, The one Criticall, The other pedanticall*¹⁹ — „Остаются два приложения, касающиеся передачи знаний, одно критическое, второе педантичное“.

Отвлеченное существительное *critique* с ударением на втором слоге перенято из французского *critique*; оно распространяется в английском языке во 2-ой половине 17-го и в 18-ом веке. Однако *critique* слабо укореняется в языке, оно частично вытесняется в этом значении новообразованием *criticism*, которое по своей форме (суффикс отвлеченных существительных *-ism* греческого происхождения) более соответствует выражению абстрактного, обобщенного существительного. Таким употреблением язык, кроме того, более ясно размежевывает оттенки значения „лица, занимающегося критикой“, и общее наименование „действия критики“. Являясь новообразованием начала 17-го века в английском языке, *criticism* впервые засвидетельствован в 1607 г. в значении „суждения“, особенно строгого и отрицательного суждения.

Введение в начале 17-го века неологизма *criticism* уже прямо в современном значении „критики“ свидетельствует о широком распространении слов от данной основы к указанному периоду,

¹⁵ John Locke, Johnson's dictionary, sub voce.

¹⁶ 1709, Pope, *An Essay on Criticism*, III, 153, p. 72. (Collection of British Authors, Tauchnitz edit. Leipzig, 1848.)

¹⁷ William Shakespeare, *A Midsummer nights Dreame* V. p. 159.

¹⁸ William Shakespeare, *The Tragedie of Otello, the Moore of Venice*, II, I, p. 317.

¹⁹ Francis Bacon, *Aduancement of Learning*, II, p. 69.

о том, что новое употребление уже вошло в язык. Правда, утверждается оно не сразу; особенно оттенок значения искусствоведческой и литературоведческой критики, впервые отмеченный уже у Бэкона, укореняется лишь медленно и постепенно. Так, после примера употребления данного слова в последнем значении в Оксфордском словаре, оно не засвидетельствовано вплоть до самого конца 17-го века (1698). В отношении неологизма *criticism* употребление в качестве литературоведческой критики утверждается также лишь в 70-ые годы 17-го века, когда впервые в Англии литературная критика выделяется в особую отрасль. Оно засвидетельствовано у первых английских писателей, занимающихся литературной критикой как особой дисциплиной. *Criticism, as it was first instituted by Aristotle, was meant a standard of judging well; the chiefest part of which is, to observe those excellencies which should delight a reasonable reader*²⁰ —

— „Критика, каковой она была впервые установлена Аристотелем, была задумана как уровень хорошего суждения; основной частью ее является наблюдение над тем прекрасным, что должно восхищать разумного читателя“.

Ясно новое значение выступает в названии, приданном поэтом Поупом своему произведению на тему литературной критики — *An Essay on Criticism* „Эссеи о критике“ — 1709 г.²¹.

Астрологически-медицинское применение слов *critic*, *critical* постепенно угасает лишь к концу 17-го века, между тем как в начале века такого рода применение еще встречается часто. Так, например: *The Moone... passeth almost euery seuenth day into the contrary signe of the same quality... and... bringeth the critical daies*²² — „Луна... переходит почти каждый седьмой день в противоположный знак того же качества... и ...обусловливает критические дни“.

В подобном употреблении совершенно очевидно еще неразвитое состояние медицинских наук к тому времени, их зависимость от средневековой мистики и астрологии. Еще в большей степени это проявляется в определениях, данных словам *critic*, *critical* словарями 17-го века. Словарь Буллокара (1621 г.) дает весьма подробное объяснение о кризисных днях в ходе болезни, называемых *critical*. Изложение ведется ещё в ненаучном, скорее мистическом тоне: *In Phisicke the fourth and seuenth dayes are called Critical, because in them Phisitians vse to iudge of a danger of a disease: But the seuenth is accounted the chiefe*

²⁰ 1674, **John Dryden** *Pref. State of Innocence*, Wks., (NED)

²¹ p. 52 ранее цитированного издания.

²² 1602, **W. Vaughan**: *Nat. Direct.* — NED.

critical day, and the fourth a token or a signe what the seventh day will be, if the Patient live so long etc.²³ — „В медицине четвертый и седьмой день называются критическими, потому что в эти дни врачи обычно судят об опасности болезни. Но седьмой считается главным критическим днем, а четвертый показом или знаком того, каков будет седьмой день, если пациент проживет так долго“.

По отношению к существительному *critic* словарь дает как первое то же значение, что и по поводу *critical*; в качестве второго он приводит вновь зарождающееся значение „Человека с авторитетом, судящего о деятельности или трудах других людей“. Словарь Филиппа (1568 г.) дает уже более современное объяснение. В качестве первого пояснения по поводу слова *critical* он приводит „строгое, точное суждение“. Затем уже следует старое значение кризисных дней в болезни, при этом пояснение уже более логично: это те дни, когда в болезни назрел кризис, — непарные числа. Лишь в словаре Самюэля Джонсона приводится объяснение слова *critical*, которое совпадает уже с современным. В качестве основного оттенка значения для слова *critic* Джонсон выдвигает следующее: человек, обладающий искусством суждения о литературе, обладающий умением различать недочеты и красоты литературного произведения. Значение кризисного положения в болезни приводится Джонсоном уже на последнем месте.

Слово *critic*, *critical* проникло в английский язык в качестве астрологически-медицинского термина очень узкого круга применения; значение решения, заложенное в греческом корне, здесь использовано как „решающее“: *critical days*— „решающие дни в ходе болезни“.

К концу века, как видно из изложенного, уже намечается применение данного слова в его значении „суждения о чем-нибудь“.

Такого рода переосмысление является как бы возвратом к значению данного слова еще в греческом языке, к заложенному в его этимологии отгекну суждения. К концу 16-го и в течение 17-го в. в. последнее значение пускает глубокие корни в английском языке. Наибольшее распространение слово получает в специальном применении суждения о качестве произведений литературы и искусства, в котором оно в английском языке утверждается наиболее поздно. Начиная с данного употребления у Бэкона, его можно считать укрепившимся в языке лишь к концу

²³ 1621, John Bullokar, English Expositor, s. v.

17-го века, когда также начинает применяться новообразование *criticism*. В середине 17-го века появляется глагол того же корня — *to criticize*.

Critic принадлежит к наиболее широко распространенным интернациональным словам, восходящим к греческому языку. Во всех новых языках Европы данная корневая группа выражается соответствующими этимологическими параллелями, лишь изменяемыми произношением и суффиксацией отдельных языков. Вместе с тем смысловое развитие этой корневой группы выявляет свои специфические особенности в отдельных языках. Значением критики, притом литературоведческой и искусствоведческой, слово обладало уже в греческом языке и латыни. Однако во французском языке 14-го—15-го веков и в ранненованглийском, как видно из предшествующего разбора, значение слова *critic* было сильно сужено и затуманено мистическими представлениями. От последних слово освободилось в постепенном процессе расширения значения, под влиянием расцвета художественной литературы светской направленности. Как отмечает этимологический словарь Блока, современное употребление во французском языке зарегистрировано в существительном впервые в 1580 году, в прилагательном — в 1667 году. Сопоставляя эти данные с первыми засвидетельствованными примерами нового употребления в английском языке, мы видим, что новое осмысление существительного протекает в обоих языках почти одновременно; новоосмысление прилагательного засвидетельствовано во французском языке даже больше чем на полвека позже, чем в английском. Следовательно, расширение значения корневой группы в английском языке могло происходить независимо от французского. Слова эти переосмысляются в самом английском языке в связи с усиленным развитием понятий критики, в особенности литературоведческой. О самостоятельном развитии в английском языке слов, выражающих понятия критики, свидетельствует новообразование собственно английского языка *criticism* в самом начале 17-го века, которое во французском языке появляется гораздо позже и не получает широкого применения. Единственное прямое заимствование из французского языка *critique* в английском языке не получило более глубокого внедрения.

Своеобразный путь развития прodelьывает слово „influence“, свидетельствующий о тенденции отхода от церковно-мистических истолкований средневековья.

Слово *influence* латинского происхождения, восходит к позднелатинской форме *influentia*; в английский язык оно вошло из французского, где уже засвидетельствовано с 13-го

века, между тем в английском, согласно NED'у, *influence* отмечается лишь в 14-ом веке. Слово *influentia*, от глагола *influere*, является образованием периода средневековья, так как в классической латыни такое существительное не засвидетельствовано. Согласно своему этимологическому составу слово обозначает действие втеkania, вливания; уже в средневековой латыни оно применяется в переносном смысле „влияния“. Его можно рассматривать как слово, в своем переносном значении вошедшее в международную лексику, так как оно выступает в различных европейских языках, лишь с той разницей, что в русском²⁴ и в немецком языках это слово выражено калькой с латыни, между тем как во французский и английский оно вошло прямо в его латинской форме, лишь с преобразованием латинского суффикса — *-entia* во французское *ence*. Таким образом, слово *influence* можно определить как особый вид интернационализма, в некоторых языках выраженный калькированием, т. е. воспроизведением этимологической структуры слова средствами собственного языка.

В среднеанглийском языке слово *influence* соответственно своему употреблению в средневековой латыни и средневековом французском языке является мистически-окультизм, астрологическим термином, обозначающим сверхчеловеческое влияние, исходящее от звезд в виде эфирического вещества и управляющее человеческой судьбой. Такое истолкование слова *influence* еще очень близко к его первоначальному этимологическому значению „втеkania, течения“ чего-нибудь, ибо влияние это представлялось в виде вещества или жидкости, проливающейся со звезд. В своей книге „*The English Language*“ Л. П. Смит также указывает, что *influence* исходно представляло собой астрологический термин, причем слово современного английского языка *influenza* (грипп) отражает старое верование, будто эпидемические болезни вызываются воздействием звезд²⁵.

В астрологическом значении слово засвидетельствовано впервые у Чосера: *o influences of thise hevenes hye*²⁶ — „О, влияние этих небесных сил“.

В подобном астрологическом понимании *influence* отмечено и в дальнейшем — в 15-ом, 16-ом и изредка даже в 17-ом веках.

²⁴ Акад. В. В. Виноградов указывает, что русское слово-калька „влияние“ вытесняет во второй половине XVIII века слово „инфлюенция“, вошедшее в русский язык через польский.

²⁵ L. P. Smith, *The English Language*, London, 1938, p. 177.

²⁶ *The Complete Works of Geoffrey Chaucer*, ed. by W. W. Skeat. 1920, *Troilus and Criseyde*, II l. 618, p. 1255.

Так, Какстон говорит о влиянии планеты, под которой он родился, Иден (1555) о влиянии холодных планет почью и горячих днем; Спенсер намекает на вредное влияние злой звезды.

Бэкон, в 1625 году употребляя *influence* еще в таком же смысле, уже вместе с тем ограничивает его, указывая на то, что данное применение характерно именно для астрологов. . . . the Astrologers call the euil Influences of the Stars, Evil Aspects²⁷ „Астрологи называют дурные влияния звезд дурными аспектами“.

После 17-го века такого рода астрологически-мистическое осмысление слова *influence* уже больше не встречается, кроме как в образно-поэтическом или юмористическом применении. (Например, Шелли „Queen Mab“).

Одновременно в 15-ом веке мистически-астрологическое понимание этого слова на основе метафорического переноса расширяет свою сферу применения. Оно начинает употребляться как сверхъестественное, божественное влияние, исходящее не только от звезд, но и от бога или другого источника божественной силы, вместе с тем отдаляясь от своего первоначального этимологического значения. С оттенком божественного влияния слово в английском языке впервые засвидетельствовано в 1430 году у Лидгэта.

Influence как влияние божественное получает в 15-ом и в начале 16-го века широкое распространение.

Вместе с тем в 15-ом веке намечается уже другой путь развития данного слова — отход от религиозного значения к светскому.

В сущности это является изменением значения в смысле метафорического переноса со звезд или бога на человека, причем представляется это влияние в начале еще как сверхъестественное, сходное с мистическим влиянием звезд. Оно относится к лицам обожествляемым, как это видно из примера NED'a: I stande in hope his influence shall shyne My trembling penne by grace to enlumyne²⁸ — „Я надеюсь, его влияние озарит мое трепещущее перо, милостиво осеняя его“.

Очевидно, что такого рода переносное, полурелигиозное, полусветское употребление в 15-ом веке является редким еще случаем; Оксфордский словарь приводит только один пример данного применения на протяжении всего 15-го века, между тем как дает несколько примеров религиозного употребления того же периода. Новое, светское применение зарождается еще

²⁷ 1625, Francis Bacon, The Essays and Counsels. Of Envy, IX, p. 25.

²⁸ 1439, Lydgate, Lyfe St. Albon, NED.

в недрах старого, религиозного и развивается лишь постепенно. Окончательно оно выявляется только к концу 16-го—началу 17-го веков, когда уже налицо целый ряд примеров употребления слова *influence* в чисто светском значении. При этом применяется оно уже не только для обозначения конкретного влияния одного лица на другое, а именуется собой понятие влияния в более широком, обобщенном смысле, выражает современное светское значение влияния. Новатором в отношении новоосмысления слова *influence*, как и в отношении множества других слов, выступает Шекспир. Так, в комедии *The Two Gentlemen of Verona* мы читаем:

She is my essence, and I leaue to be;
If I be not by her faire influence
Foster'd, illumin'd, cherish'd, kept aliue²⁹ —

„В ней мое существование, и я перестану быть,
Если ее плодотворное влияние
Не будет питать, озарять, согреть, оживлять меня“.

Светское значение в данном примере очевидно, ибо Шекспир здесь говорит о возвышающем влиянии на его героя „дамы сердца“.

NED дает этот пример Шекспира для продолжения значения „влияния человеческого, представляемого в виде влияния звезд“, первым автором которого приводится Лидгэт. Такого рода определение значения недостаточно четко. Значение влияния, представляемого в виде влияния звезд, может быть как мистически-религиозной окраски, так и светского оттенка; в последнем случае оно приравнивается к звездам в переносном поэтическом стиле. Если в упомянутом примере Лидгэта явно выступает религиозный оттенок, то в примере Шекспира его усмотреть нельзя. Наоборот, в данном случае впервые ясно выступает светское применение слова *influence*. Оно встречается у Шекспира и в другой его комедии, в *Loves Labour's Lost*. Здесь Розалина упрекает своего кавалера в пристрастии к насмешкам:

Why that's the way to choke a gibing spirit,
Whose influence is begot ot that loose grace
Which shallow laughing hearers giue to fooles³⁰ —

„Вот это путь смирить насмешника,
Чье влияние порождено тем легким одобрением,
Которым смех пустоголовных слушателей награждает
шутов“.

²⁹ William Shakespeare, *The Two Gentlemen of Verona* III, 1. p. 30.

³⁰ William Shakespeare, *Loues Labour's lost*, IV, p. 144.

В последнем примере *influence* выступает уже в более обобщенном виде, не будучи связанным настолько с конкретным лицом. Следующим, употребляющим данное слово в его обобщенном светском значении, является Бэкон. Он применяет это слово не в разговорном стиле, как Шекспир, а в более книжном языке, в более отвлеченном значении, говоря о влиянии мудрого слова: *The wisdome of Conuersation... hath... an influence also into businesse and gouernment*³¹ — „Мудрость разговорной речи... влияет также на дела и правительство.“

Разбирая причины, задерживающие рост знаний и наук, Бэкон употребляет слово *influence* в следующем контексте: *...this dedicating of Foundations and Dotations to professory Learning, hath not onely a Maligne aspect, and influence vpon the growth of Scyences, but hath also beene preiudiciall to States and Gouernments*³² — „...Это предоставление фондов и даров ученому труду имеет не только вредные последствия и влияние на рост наук, но является также предосудительным по отношению к государствам и правительствам.“

Вслед за Бэконом мы встречаем *influence* в трудах философов и ученых; так, например, в 1628 году в „Логике“ Спенсера, в книге Де Фоу, в которой он говорит о магнетическом влиянии (1725, *De Foe, Voyage round the world*).

О том, насколько крепко держится еще старое схоластическое значение слова *influence* в английском языке 17-го века, можно судить по определениям данного слова словарями 17-го века. Словарь Буллокара в 1621 году, как и последующий словарь Кокерэма в 1623 году и даже Филипса в 1658 году все еще дают средневековое значение слова *influence*: *A flowing in: most commonly it is take for the powre which Planets and Starres have in mouing of inferior things*³³ — „Влияние: воспринимается обычно как сила, которой обладают планеты и звезды, воздействуя на земные явления (тела)“.

Также слово определяется во французско-английском словаре Котгрэва 1611 года: *A flowing in: an influence, or influent course, of the Planets, their vertue infused, or their course working on inferior creatures*³⁴ — „втекание: влияние или влияющее воздействие планет, чья сила передается или чье движение воздействует на низшие существа.“

³¹ 1605, **Francis Bacon**, *Aduancement of Learning*, II, p. 87.

³² 1605, **Francis Bacon**, *Aduancement of Learning*, II, p. 3.

³³ 1623, **Henry Cockeram**, *The English Dictionary*, s. v.

³⁴ 1611, **Randle Cotgrave**, *A Dictionary of the French and English Tongues*,

В словаре Филиппа слова „планеты“ и „звезды“ заменены термином „небесные тела“, что, в сущности, является одним и тем же.

Современное значение слова *influence* получает свою фиксацию в словаре лишь у Самуэля Джонсона в 1755 году. Последний приводит как астрологическое, так и общее значение влияния — *power of directing and modifying* (направляющая и преобразующая сила). Джонсон иллюстрирует это значение интересным примером из работ Филиппа Сиднея: *Sidney: Incomparable lady, your commandment doth not only give me the will, but the power to obey yo, such influence hath Your excellency*³⁵ — „Несравненная лэди, Ваше приказание дает мне не только волю, но и силу быть послушным вам, такое у Вашего превосходительства влияние.“

Следовательно, и у Сиднея отмечается светское употребление слова *influence* уже в 1580 году, когда была написана его „Аркадия“.

Что касается французского языка, из которого слово вошло в английский, то в нем, согласно сведениям этимологического словаря Блока, астрологическое применение также изживается лишь в 16-ом веке; следовательно, не раньше чем в английском. Об этом свидетельствует и тот факт, что словарь французской Академии 1694 года дает к слову *influence* лишь чисто астрологическое пояснение: *Qualité, puissance, vertu qui decoule des astres sur les corps sublunaires.* — „Свойство, воздействие, сила, которая нисходит от звезд на подлунные (земные) тела“

Таким образом, новое осмысление слова *influence* в английском языке идет под влиянием, а параллельно развитию французского языка, вызванное теми же историческими условиями движения Возрождения и развития наук. Вместе с расширением своего значения слово *influence* также глубже укореняется в языке. Об этом свидетельствует создание соответствующего глагола, который образуется путем конверсии и отмечен в английском языке во второй половине 17-го века (1661 г.). Глагольная форма *to influence* уже с самого своего возникновения выражает действие „влияния“ в современном значении.

О внедрении слова *influence* в английский язык конца 16-го века свидетельствует также и производное от него *influential*, которое появляется к концу 16-го века.

---

³⁵ Samuel Johnson, *A Dictionary of the English Language*, London, 1810 s. v.

Рассмотрев основную линию семантического развития слова *influence* в английском языке, остановимся на некоторых его ответвлениях.

К концу 16-го века в связи с развитием естественных наук в Англии появляется потребность в термине, обозначающем действие вливания. Она восполняется к этому периоду двумя словами: 1) *influence*, которое к середине 16-го века начинает употребляться для обозначения конкретного действия вливания, и 2) неологизмом *influx*, *influxion*, который появляется в начале 17-го века. В рассматриваемый период *influx* и *influxion* являлись синонимами, оба одновременно обозначая как „вливание“, так и „втекание“. Неологизм *influx*, *influxion* вводится в английский язык Бэконом: *For the retyring of the minde within itselfe, is the State which is most susceptible of diuine influxions.*³⁶ — „Ибо замкнутость ума в самом себе является состоянием наиболее восприимчивым к божественным воздействиям“. В этом примере Бэкон еще применяет слово в смысле религиозном, в качестве божественного влияния, воздействия. Однако в других примерах, в которых слово выступает в форме *influx*, Бэкон уже сам полемизирует с возможностью божественного влияния, так: *But we... will inquire with all sobriety and severity, whether there be to be found in the footsteps of nature, any such transmission and Influx of Immaterial Vertues*³⁷ — „Но мы... со всей должной трезвостью и строгостью поставим вопрос, можно ли найти в природе какую-либо подобную передачу или воздействие нематериальных сил“.

В следующем примере Бэкон уже прямо говорит о ложности небесного влияния: *Not by Formes, of Celestiall Influxes, as is vainly taught and received, but by Primitiue Nature of Matter, and the Seeds of Things*³⁸ — „не формами или небесными влияниями, как ложно учат и воспринимают, а первобытной природой материи и зачатками вещей.“

В значении „вливания“ *influx* не укрепляется в английском языке и вскоре вытесняется укоренившимся в языковом сознании словом *influence*. Между тем за словом *influx*, часто применяемым в виде естественнонаучного термина, закрепляется понятие „вливания, втекания.“ Эти два слова как бы разделили между собой сферу употребления.

Слово *influence* входит в английский язык в качестве мистически-астрологического термина сравнительно узкого круга

³⁶ 1605, Francis Bacon, *Advancement of Learning*, II, p. 46.

³⁷ 1626, Francis Bacon, *Sylva Sylvarum*, Century X, Preface.

³⁸ 1626, Francis Bacon, *Sylva Sylvarum*, par. 907.

употребления, оно расширяется в религиозном, абстрактном применении, в период Возрождения переосмысливается в светском направлении, причем в книжном языке как у авторов художественной литературы, так и в научной прозе. Как видно из приведенных примеров, данное слово не ограничивается абстрактной сферой применения, а употребляется и в разговорном стиле на повседневные темы в основном с оттенком влияния одного лица на другое.

* * *

Процесс развития нового осмысления рассмотренных слов свидетельствует о наличии как устойчивых, так и изменчивых элементов в лексике. Новые оттенки значений выражаются путем использования наличного языкового материала, причем в процессе постепенного расширения изменения значения. Так, в слове *influence* он продолжается в течение всего 15-го и 16-го веков, в слове *progress* процесс нового осмысления протекает с конца 16-го до середины 17-го веков. Это свидетельствует о медленности накопления элементов нового качества в языке, о постепенности процесса нового осмысления даже в наиболее подвижной части языка — в словарном составе. Об этом говорит и тот факт, что новые образования к существующей в языке основе могут появиться несколькими столетиями позже возникновения в языке первого слова корневой группы. Так, к слову *progress*, существующему в английском языке с 15-го века, прилагательное *progressive* образуется лишь в начале 17-го века. К слову *influence*, бытующему в языке с 14-го века, прилагательное *influential* появляется к концу 16-го века, а глагол *to influence* даже лишь во второй половине 17-го века; к слову *critic*, засвидетельствованному в середине 16-го века, абстрактное обобщенное существительное *criticism* возникает только в начале 17-го века. Элементы старого осмысления в рассмотренных словах также отесняются медленно. Продолжительное время старое употребление существует бок о бок с новым, в словарях данного периода даже обычно преобладает. Так, например, полностью по старому еще освещается значение слова *influence* (как влияние планет и звезд на человеческую судьбу) словарями 17-го века; таким же образом слово *critical* в словарях начала 17-го века объясняется в своем старом, астрологически-медицинском значении, как кризисные дни в ходе болезни. Словарь Буллокара в 20-ых годах 17-го века отражает слово *progress* лишь в его первичном значении „продвижения вперед“.

С другой стороны, процесс нового осмысления в его непрерывном движении, в его переходных ступенях, переменное сосуществование старых и новых значений свидетельствуют о непрерывной текучести и изменчивости словарного состава языка. Так, наряду с тем, что слово *critic* еще в словарях начала 17-го века поясняется исключительно как обозначение кризисных дней в болезни, оно уже с конца 16-го века засвидетельствовано не с оттенком „решающего кризиса“, а с оттенком более характерного для него „суждения“. При этом развитие в современный термин „критика“ (начало 17-го века) проходит через стадию значения судьи, человека строгого суждения (конец 16-го века). О возможности сравнительно быстрых изменений в сфере словарного состава языка свидетельствует и тот факт, что *critique* во 2-ой половине 17-го и в 18-ом веке употребляется в качестве отвлеченного существительного „критика“, между тем как впоследствии оно в последнем употреблении почти полностью вытесняется новообразованием *criticism*.

Если в 16-ом и в 1-ой половине 17-го века слова „influence“ и „influx“ употреблялись синонимично как для обозначения „влияния“, так и конкретного действия „вливания“, то в 18-ом веке *influence* с оттенком „вливания“ и *influx* с оттенком „влияния“ уже вышли из употребления.

Устойчивая тенденция развития словарного состава в интернациональном плане сказывается в широком использовании латинских и греческих слов и словообразующих основ. Латинские и греческие слова перенимаются в том основном центральном значении, в котором они существовали в данных языках. Однако на почве различных национальных языков они проходят сложный путь развития.

Так, рассмотренные слова, заимствуясь в средне-английский язык, сужают сферу своего применения. Расширяя объем своего применения в 16-ом веке, эти слова вместе с тем опять приближаются к значениям латинского языка. Слово *progress* при своем возникновении в английском языке обозначало лишь продвижение в чисто конкретных условиях. Появление наименования обобщенного понятия „прогресс“ явилось в известной мере возвратом к употреблению латинского языка. В основе подобного обобщения и переноса в область абстрактных понятий лежит центральное и вместе с тем этимологическое значение слова — продвижение вперед.

Ход смыслового развития слова *critic* основан на заложенных в греческом глаголе *krínein* двух оттенках значения: „судить“ и „решать“. В греческом слове *kritikós* оба оттенка представлены

в одинаковой степени, так же и в классической латыни. В средневековом медико-астрологическом употреблении оттенок суждения утерян. Значение слова, таким образом, сужено, центр его тяжести даже перемещен.

В намечающемся в конце 16-го века процессе обратного перемещения проявляется устойчивая тенденция языка к возврату утерянного и использованию всего смыслового богатства слова.

Однако вновь приобретенные значения английского языка являются не просто возвратом к латинским и греческим значениям. Эти слова приобрели дополнительные оттенки: *critic* становится в основном наименованием лица, судящего о достоинствах и недочетах произведения литературы или искусства. *Progress* усиляет оттенок „развития вверх на более высокую ступень развития“. Оба слова дают новообразования, не отмеченные в латинском языке: *progressive* (проникшее через французский язык) и *criticism* (новообразование самого английского языка).

Что касается слова *influence*, то оно в классической латыни совсем не существовало, в средневековой латыни возникло в мистически-астрологическом применении, от которого оно в английском языке 2-ой половины 16-го века отходит и вместе с тем обобщает и расширяет свое значение, проходя несколько этапов развития. При этом в основе всех стадий смыслового развития данного слова лежит его центральное значение: „влияние“. В астрологическом значении оно еще тесно связано с этимологическим значением „втекания“, которое в более обобщенном употреблении стирается. Так, развитие слова *influence* свидетельствует об изменчивости словарного состава, но также о наличии в нем устойчивых элементов (новое использование существующего в английском языке с 14-го века слова и его основного значения, развившегося, в свою очередь, на базе этимологического).

Таким образом, видно, что единство устойчивых и подвижных элементов в лексике выступает на примере истории даже отдельных слов. Язык в части словарного состава объединяет использование существующих элементов с их развертыванием и дальнейшим развитием, с более полным выявлением смысловых возможностей, заложенных в значениях слов.

A. GRĪNBLATS

KOPA „VERBS AR POSTPOZĪTU“ MŪSDIENU ANĢĻU VALODĀ

Mūsdienu anġļu valodā sastopama raksturīga kopa, kuras pirmais komponents ir verbs, bet otrs — adverba vai prievārda homonīms:

- a) *Pluck up your spirit, Jon, and break away.* — Saņem dūšu, Džon, un izbeidz attiecības ar Flēru.
(J. Galsworthy, *To Let*, p. III, ch. I)¹
- b) Often the impetus to go and *have it out with him surged up* and was *beaten back*. — Bieži viņā uzbangoja vēlēšanās vaļsirdīgi izrunāties ar Uilfridu, bet tā atkal saplaka.
(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. II, ch. III).
- c) If we can *pull it off* and *bring it down*, I believe we can *put it over*. — Ja mēs varēsim to realizēt, mēs sasniegsim savu mērķi.
(S. Leacock, *Perfect Lover's Guide and Other Stories*. Tom Lachford Promoter).
- d) But I'm *fed up*. I've got too much at stake to *play around* any longer. — Bet man ir apnicis. Es esmu pārāk daudz līcis uz spēles, lai vēl ilgāk niekotos.
(M. Wilson, *Live with Lightning*, ch. VIII).
- e) "Fleur!" he said, and without pausing to let her *take him in, went on*: "I'm not feeling the thing." — „Flēr!” viņš teica un neapstādamies, lai viņa nepaspētu izdibināt viņu, turpināja: „Es nejūtos labi.”
(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*. Passers By).

¹ Turpmāk visos piemēros kursīvs mans — A. G.

f) I went to my own Dad and he says if I *settle down* he'll see me *through*. — Es aizgāju pie sava tēva, viņš saka, ja es nodibināšu ģimenes dzīvi, viņš mani atbalstīs.

(J. Galsworthy, *To Let*, part III, ch. VI).

Minētos piemēros *out, up, back, off* u. c. nav nedz prepozīcijas, nedz pilnnozīmīgi adverbji, jo, pievienojoties verbam, tie dod kopu ar jaunu nozīmi. Par to liecina šāda veida kopu ekvivalenti citās valodās, piem., latviešu valodā:

to pluck up one's spirit	— saņemt dūšu,
to break away	— izbeigt attiecības,
to have it out	— nokārtot strīdu, izrunāties,
to surge up	— sabangoties (pārnestā nozīmē),
to beat back	— apspiest,
to pull off	— paveikt,
to bring down	— pieveikt (sal. ar sarunu valodā lietojamo „dabūt gatavu“)
to put over	— veiksmīgi izpildīt,
fed up	— apnicis,
to play around	— niekoties,
to take in	— izdibināt,
to go on	— turpināt,
to settle down	— nodibināt ģimenes dzīvi,
to see through	— atbalstīt.

Nevienā no minētiem piemēriem verbs nav paturējis savu brīvo nozīmi, arī otrais komponents brīvi nemodificē verbu.

Ši raksta nolūks ir noskaidrot apskatāmās kopas dabu, komponentu īpatnējo lomu nozīmes veidošanā un attieksmi pret pārējiem teikuma locekļiem, kopas fonētisko aspektu, tās attieksmi pret frazeoloģiju.

Šo jautājumu noskaidrošana dos iespēju jau nākamajā posmā apskatīt kopu ekvivalentus latviešu valodā, to izvēli un izklāstu dažāda tipa vārdnīcās, sekmēs metodikas jautājumu risināšanu angļu valodas mācīšanā.

Sevišķi akūts kļuvis jautājums par sarunvalodas iemaņu apgūšanu augstskolās, mācoties angļu valodu kā svešvalodu vai specialitāti. Metodiski un psihologi atzinuši nepieciešamību studēt valodu visos aspektos, tātad arī sarunvalodu kā sazināšanās līdzekli un kā iegūto teorētisko zināšanu pārbaudes un nostiprināšanas līdzekli praksē. Sakarā ar to lielāka vērība veltījama frazeoloģijai un tātad arī apskatāmai kopai, kas sagādā vislielākās grūtības ne vien valodas reproduktīvās, bet arī pasīvās apgušanas procesā.

Noskaidrojot, piem., kā kopas īpatnējā struktūra, savrupējais noformējums un fonētiskais ietērs saskaņojas ar runas loģiski ritmisko plūdumu — intonāciju — radīsim pamatu pareizai, izteiksmīgai lasīšanai, runai. Izpētot jautājumu par kopas saistījumu ar fiksetām prepozīcijām un tās nozīmu diapazonu, iespējams nostiprināt pamatus pareizai tekstu izpratnei, sarunvalodas iemaņu apgūšanai u. tml.

1. TERMINOLOĢIJAS JAUTĀJUMS

Apskatāmo kopu apzīmē dažādi: par verba un adverba kombināciju (O. Kennedy)², par verbāli adverbiālu viengalotņu frazeoloģismu, vārdkopu verbs + prepozicionālais adverbs (A. Smirnicks)³, par komplekso verbu (V. Žigadlo)⁴, par verbu ar postpozīciju (B. Iljišs)⁵, par verbu ar adverbiālo postpozīciju (I. Aničkovs)⁶, par verbu ar prepozicionālo adverbu (V. Makejenko)⁷, par verbu ar postpozitīvo piedēkli (J. Žluktenko)⁸. Žluktenko attiecina uz apskatāmo kopu arī O. Ahmanovas apzīmējumu *analītisks vārds*. Pirmo apzīmējumu nevar pieņemt par terminu, jo no tā izriet, it kā visās verbāli adverbiālas viengalotņu konstrukcijas būtu frazeoloģismi. Arī pārējie apzīmējumi dažādu iemeslu dēļ nevar noderēt par terminiem. Tā, piem., krievu lingvistiskajā literatūrā tiek lietots apzīmējums глагол с послелогом — verbs ar postpozīciju. Šis termins nav izdevīgs, jo tas asociējas ar terminu предлог (prepozīcija). Tāpēc otro komponentu nosaucam par postpozītu (no latīņu *post* — pēc, *positus* — stāvoklis); visu konstrukciju apzīmējam ar terminu — kopa verbs + postpozīts (сочетание глагола с постпозитом). Apzīmējums postpozīts norādis uz otrā komponenta stāvokli un novērsis asociācijas ar terminu prepozīcija.

2. DAŽĀDIE VIEDOKĻI PAR KOPAS VIETU CITU VALODAS PARĀDĪBU VIDŪ

Lingvistikā pastāv dažādi uzskati par kopas komponentu lomu un sakariem. Nesfilds noliedz postpozīta semantisko nozīmi: „A Verb is said to be compounded with an Adverb when the two words

² O. Kennedy, *The Modern English Verb-Adverb Combination*, California, 1920.

³ А. И. Смирницкий, *Лексикология английского языка*, М., 1956.

⁴ В. Н. Жигadlo, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик, *Современный английский язык*. М., 1956.

⁵ Б. А. Ильиш, *Современный английский язык*, М., 1948.

⁶ И. Е. Аничков, *Английские адвербиальные послеслоги*, 1947.

⁷ В. Н. Makeенко, *Сочетания глаголов с предложными наречиями в современном английском языке*, М., 1951.

⁸ Ю. А. Жluktenko, *Постпозитивные глагольные приставки в современном английском языке*, М., 1954.

are so habitually used together, that one is considered to be a part of the other." (Modern English Grammar by J. C. Nesfield, London, 1920, § 225). L. Smits turpretī pārvērtē postpozīta lomū (Smith, Logan. Words and Idioms, London, 1933).

Jautājums par kopa dabu un to, vai kopa verbs + postpozīts pieskaitāma pie brīvajām vārdkopām, frazeoloģismiem vai kompleksiem vārdiem, tiek dažādi interpretēts padomju lingvistiskajā literatūrā.

Saskaņā ar A. Smirnicka viedokli kopa atzīstama par frazeoloģismu⁹. Par verbāli adverbiālo viengalotņu frazeoloģismu pazīmēm tiek izvirzīta komponentu patstāvība, nošķirtais izveidojums un idiomatiskums.

Diametrāli pretēja viedokļa aizstāvji uzskata šādu veidojumu par kompleksu verbu, pamatojot šo spriedumu ar to, ka otrais komponents neveic teikuma locekļa funkcijas un ir palīgvārds — tāda veidojuma sastāvdaļa, kurai ir verba nozīme. Šo viedokli aizstāv nesēn publicētās angļu teorētiskās gramatikas autori¹⁰. Saskaņā ar to jauniem vārdiem mūsdienu angļu valodā, kas veidoti ar afiksācijas palīdzību, vēl piebiedrojas kompleksie vārdi, kuros vārdi saistās ar postpozītu.

Saskaņā ar trešo, neitrālo viedokli konstrukcijas otrais komponents netiek uzlūkots par atsevišķu teikuma locekli kā, piem., adverbs, tas neizsaka sakaru un attieksmes ar citiem teikuma locekļiem kā, piem., prepozīcija: tas ir pa pusei vārds, pa pusei morfēma¹¹. No minētā tiek secināts, ka konstrukcija ieņem vidēju stāvokli starp frazeoloģismu un salikteni¹². Kā redzams, viedokļi pašos pamatos atšķiras viens no otra.

Sakarā ar dažādām pieejām šīs parādības interpretēšanā rodas neskaidrības arī leksikografijā. Tā A. Kuņins angļu-krievu frazeoloģiskajā vārdnīcā apskatāmo kopu nesniedz. Nodaļā par frazeoloģismu izvēli autors saka: „Verbu un prepozicionālo adverbu konstrukcijas vārdnīcā nav ievietotas, jo šo konstrukciju piederība frazeoloģijai ir strīdus jautājums.”¹³

Kopa sastopama Kuņina vārdnīcā vienīgi frazeoloģiski saistītās konstrukcijās, piem., *to keep up one's heart, to keep one's hair on,*

⁹ А. И. Смирницкий, Лексикология английского языка, М., 1956, §§ 235—239.

¹⁰ В. Н. Жигadlo, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик, Современный английский язык, М., 1956 г., §§ 68, 169.

¹¹ Б. А. Ильиш, Современный английский язык, М., 1948.

¹² И. Р. Гальперин и Е. Б. Черкасская, Лексикология английского языка, М., 1956.

¹³ Англо-русский фразеологический словарь. Составил А. В. Кунин, М., 1955.

to make up for lost time u. tml., nevis „brīvā” veidā. Sakarā ar to, piem., kopu to make up (for), to look forward (to), to keep on, to keep up u. tml. tiešās un pārnestās, konkrētās un abstraktās nozīmes jāmeklē citās vārdnīcās.

3. KOPAS KOMPONENTI

Prof. I. Aņičkovs aizrādījis uz kopas verbs + postpozīts lielo nozīmi mūsdienu angļu valodā, īpaši izceļot postpozītu *up*.

„Если сочетания с послелогоми составляют сердцевину английского языка, то сердцевину этой сердцевины составляют сочетания с ‘up’“. (Аничков И. Е. Английские адвербиальные послелогои, М., 1947, стр. 158).

„Кто владеет элементом *up*, тот знает английский язык.“ (ibid.).

Konstrukcija verbs + postpozīts ir plaši izplatīta mūsdienu angļu valodā. Šādu konstrukciju veidošanā piedalās dažāda veida komponenti: no vienas puses — lielākoties vienzilbīgi visdažādāko aspektu verbi, verbi, kas izsaka momentānu, vienreizēju, periodiski atkārtotu, uzsāktu, pabeigtu darbību, procesu vai stāvokli, un no otras puses — postpozīti *across, around, away, back, behind, by, down, forth, forward, in, off, on, out, over, round, through, up* u. c. Šie postpozīti, kam piemīt virziena vai vietas nozīme un kas kopā ir aspekta noteicēji vai darbības virziena ierobežotāji, savā tiešajā vai pārnestajā nozīmē saistās daudzās motivētās un nemotivētās kombinācijās ar verbu tiešajām vai pārnestajām nozīmēm. Ar to, ka postpozīts saistās galvenokārt ar verbiem, kas izsaka procesu, ir skaidrojama parādība, ka postpozīts nav sastopams pie verbiem, kurus nelieto continuous laikos. Šie verbi ir pasīvās uztveres (*hear, feel, see* u. tml.) un stāvokļa (*know, understand, hate, consist, contain* u. tml.) verbi, tāpat verbi, kas neizsaka procesu. Postpozīts sastopams pie šiem verbiem tikai gadījumā, ja tie apzīmē aktīvu darbību: *to hear out, to see off, to feel up to* u. tml. Šādā gadījumā tos var lietot arī continuous laikos.

J. Žluktenko¹⁴ postpozītu sarakstā ietilpinājusi sešpadsmit postpozītus (15 vienzilbīgus un 1 divzilbīgu). Šis saraksts jāpapildina arī ar vārdiem *across, behind, forward* u. tml. Aplūkosim dažus piemērus:

- a) And to get this idea across, just what are you going to do?—
Ko jūs īsti esat nodomājis darīt, lai realizētu šo ideju?
(M. Carter, Fatherless Sons, part I, ch. IX).

¹⁴ Ю. А. Жлуктенко, Постпозитивные приставки в современном английском языке. М., 1954.

- b) This young man *cut across* all these preconceptions. — Šis jaunais cilvēks pārvilka krustu visiem šiem aizspriedumiem.
(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, part I, ch. IV).
- c) Why not *draw up* a cost-sheet for a cyclotron? ... he'll *come across*. — Kāpēc nesastādīt ciklotrona izmaksas aprēķinu?... viņš atvērs maku.
(M. Wilson, *Live with Lightning*, book II, ch. I).
- d) It would have saved a lot of *hanging about*, ... — Tas būtu ietaupījis pūles ilgāk dzīvot bez mērķa, ...
(J. Galsworthy, *To Let*, part I, ch. III).
- e) I desire to see neither you nor your son if this marriage *comes about*. — Es nevēlos redzēt ne jūs, nedz jūsu dēlu, ja šis laulības notiks.
(J. Galsworthy, *To Let*, part III, ch. VII).
- f) ...we always had to *pull together* to manage at all, ... — ...mums vienmēr bija jāpiespiežas, lai savilktu galus, ...
(J. Walsh, *Not Like This*).
- g) “Oh!” murmured Soames, at once relieved and *taken aback*. — “Ou!” nomurmināja Soumss, reizē atvieglots un pārsteigts.
(J. Galsworthy, *In Chancery*, part III, ch. X).

Minētos piemēros *aback*, *abaout*, *across*, *together* ir postpozīti, kaut vai tādēļ, ka atsevišķo verbu nozīmes atšķiras no kopu nozīmēm. Līdzīgi par postpozītiem jāuzskata arī otrie komponenti kopās *to look forward to something*, *to lag behind* u. tml.

Kopas verbs ar postpozītu raksturīga pazīme ir polisēmija. Kamēr starp vairākām nozīmēm pastāv radniecīgas saites, tās ir vienas kopas dažādas nozīmes. Šāda kopa ir polisemantiska:

- a) Parrots were *coming in* again. — Papagaiļi atkal nāca modē.
(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. III, ch. XIII).
- b) “And where does Soames *come in*? young Jolyon thought. — „Un kāda daļa tur Soumsam, ka Irēne mīl Bosiniju?” domāja jaunais Džoljons.
(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. III, ch. II).
- c) Suppose those ... fellows *come in* ... — Ja nu šie... zēni nāk pie varas?
(J. Galsworthy, *To Let*, p. III, ch. V).

Šinīs piemēros sniegtas kopas *to come in* trīs dažādas nozīmes, kurām viena cilme.

Homoniemi var rasties divējādi. Vispirmā kārtā jaunās nozīmes var pakāpeniski attālināties no jau esošām, līdz tās kļūst par homoniemiem. Otrkārt, jaunās nozīmes var rasties pilnīgi neatkarīgi no jau esošām.

Tā kopā *to run down* var apzīmēt vairākus homoniemus:

- 1) *to run down* ar nozīmēm — a) aizbēgt,
b) aizbraukt uz provinci;
- 2) *to run down* ar nozīmēm — a) apstāties (kad runā par mašīnu);
b) notecēt (kad runā par pulksteni);
c) pārpūlēties, pārgurt, zaudēt spēkus;
- 3) *to run down* ar nozīmēm — a) dzīt medijumu, vajāt;
b) panākt, iedzīt;
c) nogalināt, sabraukt;
d) nicinoši aprunāt, nolikt, pazemot u. tml.

Atsevišķo homoniemu ietvaros kopām *to run down* ir nozīmes, kuru sakari ar pārējām vieglāk vai grūtāk izsekojami.

Konstrukcijas verbs + postpozīts komponenti cieši saistīti savā starpā. Ikvienu darbību saistās ar norises jēdzienu. Darbības norisi raksturo vairāki faktori: verba gramatiskais ietērs, tā sintaktiskais izlietojums, verba iekšējais aspekts, tā semantika, šaurāks un plašāks konteksts. Otrais komponents, postpozīts, ir attīstījies no adverba vai prepozīcijas un ieguvis īpašu aspekta un virziena funkciju attieksmē pret modificējamo verbu, ar kuru tas organiski saistās. Konstrukcija veidojas un attīstās pretēja virziena spēku iedarbībā. No vienas puses darbojas spēki, kas tiecas saliedēt komponentus, tuvinot otro komponentu afiksam, no otras puses darbojas spēki, kas tiecas atraut postpozītu no verba, saglabāt tā patstāvību.

4. KOMPONENTU SALIEDĒTĪBA

Komponentu saliedētība izpaužas nozīmju sakusumā:

- 1) Kopa iegūst jaunu nozīmi, kas neatbilst vairs pirmā komponenta nozīmei, būtiski no tās atšķiras.
- 2) Kopa jaunā nozīmē veic verba funkcijas, citi teikuma lo-

cekļi stājas ar to sakaros kā ar verbu, piem., adverbs parasti modificē kopu visumā un nevis pirmo komponentu vien:

... she seemed to *sort it out* all right. —

... viņa šķita visu labi saprotam.

(J. Walsh, *Not Like This*. War, III).

All right šē modificē visu kopu *sort out*.

3) Tiešais papildinātājs neatkarīgi no tā atrašanās vietas neizjauc vārdkopas vienību un neatšķir komponentus intonācijas ziņā.

a) Bill *screwed up* his eyes and chewed — Bils piemiedza acis un pārlika.

(K. Mansfield. *Marriage à la Mode*).

b) "He is designing a house for Soames", she said softly; evidently trying to *smooth things over*. — „Viņš izstrādā projektu Soumsa mājai,” viņa klusu noteica, acīm redzot cenzdamās visu nogludināt.

(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. I, ch. VI).

4) Uz kopas saliedētību norāda arī tas apstākļi, ka otrs komponents atrodas aiz modificējamā verba un parasti nevar nostāties priekšā:

a) You *shut up*, Bert. — Ciet klusu, Bert.

(G. B. Shaw, *The Apple Cart*, act I).

Inversija*“Up you shut, Bert” šē nav iespējama, jo postpozītam *up* nav virziena raksturojuma. Vispār, nemotivētie postpozīti nevar nostāties pirms verba.

Viens no iemesliem, kāpēc postpozīts nostājas pēc verba, ir tas, ka postpozītam jāpastāv līdzās homonīmam prefiksam (daļēji arī produktīvam): postpozīts verba priekšā var radīt pārpratumus, jo to viegli varētu sajaukt ar prefiksu, no kura postpozīts būtiski atšķiras:

... But Kezia *thieved out* — Kezija zagšus izgāja.

(K. Mansfield. *The Doll's House*).

Inversija *But Kezia out *thieved* nav iespējama, jo runā *out* var sajaukt ar produktīvo priedēkli *out* nozīmē „pārspēt”.

5. KOPAS NOŠKIRTĀ IZVEIDE

No otras puses, visai vārdkopai ir nošķirta izveide.

1. Komponentus atdala tas, ka ne verbs, ne postpozīts nav vārdu daļas, bet patstāvīgi vārdi, locīts tiek tikai verbs:

- a) he ... *takes in* (nevis *takeins) — viņš saprot;
- b) to see how we're *getting on* (nevis *getoning) — lai redzētu, kā mums klājas;
- c) Harder than to *give up* was to be *given up*, or to be the cause of someone you loved *giving up* for you. — Smagāk nekā pamest bija tikt pamestam vai būt par iemeslu tam, lai kāds, ko mīli, pamestu tevis dēļ.

(J. Galsworthy, *To Let*, p. III, ch. IX).

Piemērā c) sastopama forma *giving up* un nēvis *giveuped.

2. Kaut arī postpozīta vieta ir pēc verba, tā patstāvība izpaužas tādējādi, ka otrais komponents bieži ir uzsvērts un nesakūst ar vārdu:

'hwen hi: 'faund 'aut hwɔt hi: əd 'dʌn, hi: 'kraid 'aut in 'hɔrə ...

Kad viņš apjēdza, ko bija izdarījis, viņš šausmās iesaucās ...

(Phonetic Readings in English by D. Jones).

Abi komponenti 'found, 'out un 'cried, 'out ir uzsvērti. Še gan jāatzīmē, ka uzsvars uz postpozīta nevar būt svarīgākais šķērslis komponentu sakusumam, jo daudzsilbīgiem vārdiem arī var būt vairāki uzsvāri.

3. Postpozītam piemīt zināma *kustības brīvība*. Analītiskas struktūras valodā postpozīta atrašanās vietai ir semantiska nozīme. Mainot postpozīta vietu, iespējams uzsvērt vai notušēt aspektu, izcelt vai nobīdīt otrā plānā kādu no teikuma locekļiem.

1) Vispirms jāmin *e m f a z e*. Šis ir vienīgais gadījums, kad postpozīts, kam ir adverbāla nozīme, var nostāties verba priekšā. Tas iespējams gadījumos, kad postpozītam saglabāties telpas raksturojums, citiem vārdiem, kad postpozīts ir motivēts, nav abstrahējies.

- a) "You're wanted on the telephone", said Nanny, ... *Down she flew*. — „Jūs sauc pie telefona,“ teica Nennija. Kā spārnos viņa bija lejā.

(K. Mansfield, *Bliss*).

- b) Horses — one, two, three; a dozen or more — ... *Down they went*, and soon they'd come back, ... — Zirgi — viens, divi, trīs; vesels ducis vai pat vairāk — ... aizdrāzās un drīz būs atpakaļ.

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. II, ch. II).

- c) ... *out comes* his saxophone and he *tunes it up*. — ... te nu arī ir saksofons, un viņš to noskaņo.

(S. Leacock, *Frenzied Fiction*).

- d) At this point *in comes* the heroine — Šinī situācijā ierodas varone — ... (ibid.)
- e) *On and on and on* he *watched* them, worried because he could make nothing of it ... — Viņš sekoja zirgiem norūpējies, jo nekā nevarēja saprast ...
(J. Galsworthy, Swan Song, p. II, ch. II).
- f) “There must be direction...” “Perhaps only to the edge, and *over* we go.” — „Jābūt virzienam...” „Varbūt uz bezdibens malu, lai nogāztos tajā.” (ibid., p. II, ch. VI).
- g) ...but if she once suspects that you are defying her, *out yuu go*. — ... Ja kādreiz viņa sāks turēt tevi aizdomās, ka tu izaicinoši izturies pret viņu, tu izlidosi.
(G. B. Shaw, Arms and the Man, act. II).
- h) “*Off yuo go* immediately,” she called cold and proud. — „Prom, tūlīp!” viņa sauca vēsi un lepni.
(K. Mansfield, The Doll’s House).

Kā redzams, vārdiem *down, off, out, in, on, over* piemīt konkrēta nozīme, un to parāda ne vien atrašanās verba priekšā, bet arī loģiskais akcents.

2) Arī postpozicionālā stāvoklī postpozītam piemīt zināma „kustības brīvība”. Postpozīti var būt atdalīti ar saikli viens no otra. Postpozīti var atkārtoties vai būt dažādi.

- a) And his father, James — how he had ... *hung on and on!* — Un viņa tēvs, Džeims, kā viņš bija siksti turējies!
(J. Galsworthy, The White Monkey, p. III, ch. VIII).
- b) He *went out and down* to the Green Park ... — Viņš izgāja un devās uz Grīnparku...
(J. Galsworthy, Swan Song, p. I, ch. VI).
- c) The watch *went on and on* — ... Bet laiks gāja uz priekšu vien ...
(J. Galsworthy, In Chancery, p. III, ch. I).

No transitīva verba otro postpozītu var atdalīt vēl papildinātājs ar un bez proklitikām, jo tas nevar sekot aiz diviem postpozītiem:

- α) It’s quite a sight to see him *turn it over and over*, not to read it, of course, ... — Bija ko noskatīties, kā viņš grozīja testamentu, ne jau lasīja to, ...
(J. Galsworthy, To Let, p. I, ch. IV).

- β) “Well”, said Soames, *looking her up and down*, “you’re a punctual sort of young woman!” — „Nu,” teica Soumss,

izmērījot viņu acīm, tu gan esi precīza jauniets. (ibid., p. I, ch. I).

- γ) ... he busied himself in *drawing* his gloves off and *on*. —
... viņš kavēja laiku, uzvelkot un novelkot cimdus.
(J. Galsworthy, In Chancery, p. II, ch. VII).

Postpozīta atkārtotāšanās pastiprina procesualitāti (piem. *a*, *c* u. c.) un bez tam vēl var norādīt uz atkārtotu darbību (piemēros *β*, *γ* u. c.). Līdz ar to otrs postpozīts atraujas no verba un atgūst savu adverba raksturojumu līdzīgi gadījumam, kad tas nostājas verba priekšā.

Cieši saistītie postpozīti var pilnīgi atrauties no verba un kā adverbi veidot atsevišķu sintagma. Salīdz.::

- a) To *drive on* and *on*, perhaps, was the thing for her. — Braukt uz priekšu vien, droši vien, bija tas, ko viņas sirds vēlējās.
(J. Galsworthy, Swan Song, p. III, ch. XII).
- b) When you couldn't have what you wanted, and yet couldn't let go; and *drove, on* and *on*, to dull the aching. — Kad nevari sasniegt to, pēc kā sirds tiecas, un tomēr nespēji atteikties no tā; viņa joņoja, uz priekšu, uz priekšu, lai remdinātu sāpes. (ibid.).

3) Starp verbu un postpozītu var atrasties kāds sekundārs teikuma loceklis. Še mēs sastopamies ar vairākiem gadījumiem:

1. Adverbs, kas atrodas starp verbu un postpozītu, modificē visu kopu un reizē postpozīta aspektu.

- a) The Chairman *kept steadily on*. — Priekšsēdētājs vēl arvien runāja.

(J. Galsworthy, The White Monkey, p. III, ch. XII).

- a₁) *The Chairman *steadily kept on*. Salīdzinot *a* ar *a₁, redzam, ka piemērā „*a*“ vairāk izcelts aspekts.*

- b) ... and we can *go straight on* from there to Mount Vernon. —
... un mēs varam doties tieši no šejienes uz Maunt Vernonu.
(J. Galsworthy, The Silver Spoon, Interlude I).

- c) ... — to *put the thing straight out* — ... runājot atklāti ...
(S. Leacock, The Sorrows of a Summer Guest, p. 200).

- d) I'm glad you *asked me straight out*; I hate people who beat about the bush. — Esmu priecīgs, ka jūs mani atklāti iztaujājāt; es neciešu cilvēkus, kas runā aplinkus.
(J. Galsworthy, Swan Song, p. I, ch. XII).

- e) ... why not *pick her up* and *take her straight away* with him for the week-end? — ... kāpēc nepaņemt viņu un neaizvest tieši prom sev līdz uz vikendu? (ibid., p. III, ch. XII).
- f) ... a question ... from such a Friend was not to be *put lightly aside*. — ... šāda drauga jautājumu nevarēja tik vienkārši atvairīt.
(S. Leacock, Personal Adventures in the Spirit World.)
- g) ... ju məst 'kAM 'rart 'raund — ... jums tūliņ jāpienāk.
(L. Armstrong, An English Phonetic Reader).

2. Adverbs u. tml. starp verbu un postpozītu modificē postpozītu.

- a) Queer feelin' in yer inside, when you're *swung right round!* — Pakrūtē sāk kutēt, kad karuselis uzlido tieši orbitā!
(J. Galsworthy, The White Monkey, p. III, ch. I).
- b) Look at that, the whole corner *knocks right off, see!* — Palūkojies, viss stūris viegli sagrūst!
(S. Leacock, The Sorrows of a Summer Guest).
- c) We'll try them for another day and then *cut them right out*. — Paturēsim tās grāmatas veikalā vēl vienu dienu un tad izņemsim no pārdošanas.
(S. Leacock, The Reading Public).
- d) *Go right ahead*. — Nu, nu, turpiniet.
(S. Leacock, Personal Adventures in the Spirit World).
- e) hi 'boʊltɪd 'rart ə'wei, ... — Viņš aizdrāzās, ...
(L. Armstrong, An English Phonetic Reader).
- f) 'nju-mənz 'frend həd bi:n 'ʊkɪŋ hɪm 'ɔ:l 'oʊve. — Numēna draugs bija sīki viņu izpētījis (ibid.).

3. Iespraustais adverbs sakūst ar postpozītu, un šī vienība kopā ar verbu veido jaunu idiomu:

Getting well on is a very different thing from *getting on well*. — Apreibt nenozīmē sekmēties. (A Dictionary of Phrase and Fable by E. C. Brewer).

Vēl jāatzīmē, ka postpozīta nozīmi ilustrē *e l i p s e*, ja verbs ir atkritis un visas kopas nozīme pārgājusi uz postpozītu, kuru tad arī lieto patstāvīgi:

- a) ... somebody murdered Sir Charles! *Out with it*. — ... kāds nogalināja seru Čarliju! Stāsti nu!
(S. Leacock, Frenzied Fiction).

b) Though the strained mast should quiver as a reed, ...
Still must I *on*; —

Kaut spriegais masts kā niedra lokas, ...

Uz priekšu jāsteidz man;

(G. Byron, Childe Harold, Canto the Third, II).

c) *On*, Stanley, *on*. — Dzīvāk, Stenli, dzīvāk! (COD).

Šinīs piemēros *out* ir identisks ar *come out*; *on* atbilst kopām
go on, *come on*.

6. KOPAS PĀREJOŠĀ UN NEPĀREJOŠĀ NOZĪME

Kā transitīvi, tā intransitīvi verbi var asociēties ar postpozītu.

Transitīvi verbi, asociējoties ar postpozītu, dod

1) pa lielākai daļai — kopu ar pārejošu nozīmi:

a) I had no idea you had *kept up* your watercolours. — Es nevarēju iedomāties, ka tu vēl arvien glezno akvareli.

(J. Galsworthy, Swan Song, p. II, ch. XII).

b) ... where else can they go at all if they're *turned out*? —

... kur vēl viņi var iet, ja viņus izlikts no dzīvokļa? (ibid., p. II, ch. IV).

c) ... what do you suppose made him *put* his oar *in*? —

... kas pēc jūsu domām lika viņam iejaukties?

(J. Galsworthy, The Silver Spoon, p. I, ch. VIII).

2) reti — kopu ar nepārejošu nozīmi:

a) ... we had always had to *pull together* to manage at all, ... —

... mums vienmēr bija jāierobežo sevi, lai savilktu galus, ...

(J. Walsh, The Means Test, I).

b) I thought the party had quite *broken up*. — Šķita, ka sarīkojums bija beidzies.

(G. B. Shaw, You Never Can Tell, IV).

Pamatā nepārejošie verbi, asociējoties ar postpozītu, dod —

1) kopu ar nepārejošu nozīmi:

a) And so the day ... *died out* with the chiming of the stable clock ... — Un diena izskanēja līdz ar kūts zvanu skaņām ...

(J. Galsworthy, To Let, p. I, ch. III).

b) ... he almost *walked out* on his students ... — ... viņš gandrīz nepameta savus studentus ...

(M. Wilson, Live with Lightning, book I, ch. V).

2) kopu ar pārejošu nozīmi:

- a) You'll have to *live that down*. — Tev ar to būs jāsamierinās.
(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. III, ch. III).
- b) ...whatever we do is bound to be *snowed* under by the life they go to when school age ends.—...lai ko mēs arī darītu, visu maina dzīve, kuru viņi uzsāk, skolas gadiem beidzoties.
(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. II, ch. V).

Īpaši plaši angļu valodā pārstāvēta pēdējā grupa, t. i., kopas ar pārejošu nozīmi, kas rodas, intransitīvo verbu atvasinātām pārejošām nozīmēm asociējoties ar postpozītu. Turklāt, intransitīvie verbi, asociējoties ar postpozītu, var iegūt jaunu pārejošu nozīmi.

7. VERBA, POSTPOZĪTA, TIEŠA UN NETIEŠĀ PAPILDINĀTĀJA IZVIETOJUMS

Angļu valodā transitīvais verbs ir cieši saistīts ar savu tiešo papildinātāju, tādēļ tie nav šķirami. Izņēmums še ir verbi, kuru semantika prasa arī pēc netiešā papildinātāja (*to show, to give, to offer* u. c.). Šādos gadījumos verbam seko šo verbu semantikai specifiskais netiešais papildinātājs.¹⁵ Izmaiņa vārdu kārtībā saistīta ar izmaiņu uzsvaŗā.

Tāpat kā transitīvie verbi, arī kopas ar pārejošu nozīmi cieši saistītas ar savu tiešo un netiešo papildinātāju.

Kā savstarpēji iedarbojas četri elementi, kāda nozīme ir to izvietojumam, fonētiskajam aspektam? Šo elementu parastais izvietojums modernajā angļu valodā ir

1) *verbs — bezprieveŗarda netiešais papildinātājs — postpozīts — tiešais papildinātājs:*

- a) ... the father *brings her out* a glass of dark, brownish stuff, ... — tēvs iznes viņai glāzi tumši brūna šķidruma, ...
(K. Mansfield, *The Garden Party*).
- b) But let me *pour you out* tea from it ... — bet atļaujiet ieliet jums tēju no tā...
(S. Leacock, *Mrs. Newrich Buys Antiques*).
- c) They ... *pour themselves out* a stiff whiskey and soda. — Viņi ... ielej sev krietnu viskiju ar sodu.
(S. Leacock, *Frenzied Fiction*).

Starp verbu un postpozītu reizē nevar atrasties abu veidu papildinātāji, tādēļ *it all* un *all that* ir tiešie papildinātāji piemēros:

¹⁵ В. А. Ильиш, Современный английский язык, М., 1948, § 120.

a) I've *planned* it all *out*. — Esmu visu izplānojusi.
(J. Galsworthy. To Let, p. III, ch. VIII).

b) We can't *sort* all that *out* to-night. — Mēs visu to nevaram izlemt šovakar.
(J. Walsh, Not Like This. War, V).

2) *verbs* — *tiešais papildinātājs* — *postpozīts* — *netiešais prievārda papildinātājs*:

a) I'll *put* it *up* to Mr. Desert; if he speaks for you, perhaps it may move Mr. Danby. — Es to izklāstīšu Dezerta kungam; ja viņš aizrunās par jums, iespējams, ka tas aizkustinās Denbi kungu.
(J. Galsworthy, The White Monkey, p. I, ch. VIII).

b) ...the new bank was to *pass* it *over* to the public. — ... jaunajai bankai vajadzēja zelta rakstuves nodot sabiedrībai.
(S. Leacock, My Victorian Girlhood).

3) *verbs* — *postpozīts* — *tiešais papildinātājs* — *netiešais papildinātājs*:

And the fact is he couldn't *speak out* his mind to Brian. — Tā nu reiz bija, ka viņš nespēja Braienam atklāti izteikt savas domas.

(L. Lindsay, Betrayed Spring, II).

Verba un postpozīta kopa pārejošā nozīmē parasti tiek lietota saistījumā ar tiešo papildinātāju, tādēļ izsekosim triju elementu — verba, postpozīta un tiešā papildinātāja izvietojumam. Bieži tiešais papildinātājs ar proklitiku nostājas pēc postpozīta:

a) ...she *screwed up* her courage. — ... viņa saņēma dūšu.
(L. Lindsay, Betrayed Spring, III).

b) This young man *cut across* all these preconceptions. — Šis jaunais cilvēks pārvilka krustu visiem šiem aizspriedumiem.
(J. Galsworthy, The Silver Spoon, p. I, ch. IV).

c) ...*dig up* an engineering student over the week-end... — ... sameklē kādu inženierzinātņu studentu vikenda laikā...
(M. Wilson, Live with Lightning, book I, ch. IV).

d) What colour would you have a man be, who has been *setting up* long leaders for a daily paper all night? — Kādā krāsā pēc jūsu domām vajadzētu būt cilvēka sejai, kas visu nakti raksta garus ievadrakstus laikrakstam?
(Box and Cox by J. M. Morton).

- e) ... she *poured out* the whole story. — ...viņa izklāstīja visu stāstu.
(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. I, ch. V).
- f) ... he *snapped up* a cab under the very nose of a stout ... gentleman ... — ... viņš nocēla važoni tuklam kungam zem paša deguna. (ibid., ch. II).
- g) I began to *put by* a little more week by week. — Katru nedēļu es sāku atlikt mazliet vairāk nebaltai dienai.
(J. Walsh, *Not Like This*. War, I).
- h) If you *keep back* one word of it from her ... — Ja jūs noklusēsīt viņai kaut pušplēstu vārdu no tā...
(G. B. Shaw, *Candida*, I).
- i) ʤɪ 'ould wʊmən ... 'tɜ:nd 'aut tɒbrɪ ðə 'læn(d) leɪdɪ.—
Vecā sieviete izrādījās saimniece.
(L. Armstrong, *An English Phonetic Reader*).
- j) ... could even a whole sixpence — *blot out* what had been? —
... vai pat seši pensi varēja izdzēst to, kas bija noticis?
(K. Mansfield, *Sixpence*).
- k) She ... *took off* her hat and coat, skirt, blouse, ... —
Viņa ... noņēma cepuri, novilka jaku, svārkus un blūzi, ...
(K. Mansfield, *The Tiredness of Rosabel*).
- l) I could *make out* the title in big gilt lettering — GOLDEN DREAMS. — Es varēju salasīt virsrakstu lieliem zeltītiem burtiem: ZELTA SAPNĪ.
(S. Leacock, *The Reading Public*).

Šinīs piemēros lietvārds saistīts ar piederuma vietniekvārdu, norādāmo vietniekvārdu, lietvārdu (īpašības vārdu) atribūta funkcijā, noteikto artikulu, nenoteikto artikulu, (kā izteicēja nominālā daļa) ar saitiņu. Postpozītam var sekot paligteikums, vairāki papildinātāji vai papildinātājs ar apozīciju.

Vārdu kārtību *verbs*, *postpozīts*, *papildinātājs* ar *apzīmētāju* šinīs piemēros nevar grozīt, jo papildinātājs frazeoloģiski saistīts ar izteicēju (*a*), šinī stāvokli loģiski uzsvērts ne vien lietvārds, bet arī atribūts (*b*, *d*), konstrukcijā *nominativus cum infinitivo* verbs un postpozīts uztverams kā viens vesels (*i*), tāpat verbs un postpozīts nav atdalāmi, ja tiem seko paligteikums (*j*); grozot vārdu kārtību, varam izjaukt ritmisko plūdumu un konteksta diktēto līdzsvaroto intonāciju (*c*).

Tie šais papildinātājs bez proklitikām un enklitikām seko nemotivētam vai abstrahētam postpozītam, ja

1) papildinātāju izsaka īpašvārds:

a) ... we admire you much more, for not *giving up* Parliament. —
... mēs apbrīnojam jūs daudz vairāk par to, ka neatstājāt
parlamentu.

(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. II, ch. VI).

b) I suppose sh'es *picking up* English fast? — Šķiet, viņa ātri
apgūst angļu valodu?

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. II, ch. VIII).

c) And somebody'll *pick up* Imogen, I shouldn't wonder. —
Nebūtu nekāds brīnums, ja kāds apprecētu Imoudženi.

(J. Galsworthy, *In Chancery*, p. III, ch. VII).

2) ja papildinātāju izsaka ģerundijs:

a) hwen hi: 'səd 'ðæt ai 'bɜ:st aut 'la:frɪŋ... —

Kad viņa teica to, es sāku skaļi smieties.

(V. Metjūss, *Angļu rakstu valodas izruna*).

b) I just *kept on* walking along. — Es tikai gāju uz priekšu.

(J. Walsh, *Not Like This*. War, V).

c) But we couldn't have *gone on* living in that other poky little
hole. — Bet mēs nebūtu varējuši turpināt dzīvi tajā šaurajā
istabīņā.

(K. Mansfīlds, *Marriage à la Mode*).

d) I *kept on* chuckling away quietly at the mere idea of it. —
Es smējos vien klusitiņām pie sevis, to iedomājoties.

(S. Leacock, *My Unknown Friend*).

3) retāk, ja papildinātāju izsaka pronomens:

... isn't clever enough to *take in* anyone if he wanted to. —

... (viņš) nav pietiekami gudrs, lai pieviltu kādu, ja viņš
arī to vēlētos.

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. II, ch. VI).

Šādos gadījumos papildinātājs iegūst zināmu uzsvaru.

4) ja vienzilbīgais papildinātājs frazeoloģiski saistīts ar kopu:

a) We'll *shut up shop*. — Laiks beigt darbu.

(M. Wilson, *Live with Lightning*, book I, ch. IX).

b) ... and in spite of her tendency to *put on flesh*, still remark-
ably handsome. — ... un neraugoties uz tieksmi kļūt
korpulentai, Flēra vēl vienmēr ļoti glīta.

(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. I, ch. II).

- c) You'll catch 'em if you *put on pace*. — Jūs viņus panāksiet, ja pieliksiet soli.

(J. Galsworthy, *To Let*, p. III, ch. XI).

Ipatnējs stāvoklis ir, ja vienzilbīgi frazeoloģiski nesaistīti lietvārdi bez enklitikām un proklitikām atrodas aiz postpozīta ar spilgti izteiktu konkrētu nozīmi, kas raksturīga arī homonimam prievārdam. Tādā stāvoklī lietvārds iegūst pastiprinātu uzsvāru: tiek izjaukta sintagmas ritmiskā struktūra, pārbīdītas ritmisko grupu robežas. Rezultātā var būt notušēta postpozīta funkcija. Tādēļ vienzilbju lietvārds bez proklitikām un enklitikām neemfatiskā konstrukcijā nostājas starp verbu un šādu postpozītu. Tas īpaši attiecas uz lietvārdiem, kuri pēc dabas ir tuvi pronomenam un kuru atrašanās vieta starp verbu un postpozītu arī no šī viedokļa ir likumsakarīga:

- a) So, we *pick things up* here and there, ... — Tā, mēs sameklējam retumus šur un tur, ...

(S. Leacock, *Mrs. Nowrich Buys Antiques*).

- b) It'll only *stir things up*, ... — Tas tikai radīs satraukumu, ...

(J. Galsworthy, *To Let*, p. III, ch. VII).

- c) "He is designing a house for Soames", she said softly, evidently trying to *smooth things over*. — „Viņš plāno māju Soumsam,“ viņa teica liegi, acīm redzot cenzdamās nogludināt lietas.

(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. I, ch. VI).

- d) He looked at her smiling... unconscious of serious obstacle to his desire to *smooth things out*. — Viņš raudzījās viņā smaidīdams..., neapzinādamies nopietnos šķēršļus, kas kavēja viņa vēlējumus visu nogludināt.

(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. I, ch. X).

- e) Soames' astounding conduct had indeed *knocked Michael over*, — Soumsa pārsteidzošā rīcība tiešām satrieca Maiklu. (ibid., p. III, ch. XII).

- f) She kept him only by dangling the hope that she would *throw Mac Gown over*. — Ferara saistīja viņu, tikai dodot cerību, ka viņa pametīs Makgaunu. (ibid., p. II, ch. III).

- g) Well, but there's no real need to *bring Christ in* — nothing remote or sentimental, ... — Nav vajadzīgs kļūt žēlsirdīgam — nekā neiespējama un sentimentāla.

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. II, ch. IV).

h) "You can *throw him over!*"

"I'm not in the habit of *throwing* people *over!*"—Neesmu paradusi pamest cilvēkus.

(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. I, ch. I).

Piemēros *d* un *h* ievērota uzsvērtu zilbju ritmiska mija, *over* ir vienā ritmiskā grupā ar verbu.

Turpretī izkārtojums verbs—postpozīts—papildinātājs bez enklitikām un proklitikām *to smooth over things, *throwing over people, nav iespējams, ja īpaši netiek uzsvērts papildinātājs un netiek parādīts, ka verbs un postpozīts intonācijas ziņā saistīti vienā ritmiskā grupā. Uzsvērtā vidē vārdam *over* ir tendence kļūt neuzsvērtam, tas tiecas atrauties no verba un ciešāk saistīties ar papildinātāju, t. i., funkcijas ziņā tuvojas prievārdam. Tādēļ priekšroka dodama konstrukcijai ar ritmiski un intonatīvi līdzsvarotu plūdumu: I am not in the habit of throwing people over! Turpretī nav pieņemama konstrukcija *I am not in the habit of throwing over people.

Papildinātājs neuzsvērtā pronomēna veidā nostājas starp verbu un postpozītu.

a) I've not *given* you *away*. I've told them it was all their fault. — Es jūs nenodevu. Es pateicu, ka tā visa ir viņu vaina.

(G. B. Shaw, *You Never Can Tell*, IV).

b) Laura insisted we should *put it off*. — Lora pastāvēja uz to, lai mēs atliktu dārza svētkus.

(K. Mansfield, *The Garden Party*).

c) Even as quite little girls Papa could *tell* us *apart* without difficulty. — Kad mēs bijām vēl pavisam mazas, tēvs varēja mūs atšķirt bez grūtībām.

(S. Leacock, *My Victorian Girlhood*).

d) We explained it to her, . . . she seemed to *sort it out* all right. — Mēs viņai izskaidrojām mūsu domstarpības, . . . viņa šķita visu labi saprotam.

(J. Walsh, *Not Like This*. War, III).

e) I shall get a job, this is just to *tide* us *over*. — Es dabūšu darbu, lai kaut kā spētu vilkt dzīvību.

(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. I, ch. XI).

f) It's dangerous to let anything *carry* you *away*. — Bīstami aizrauties.

(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. II, ch. X).

- g) It was not an especially tactful remark. The young Indian *smiled it off*. Tā bija mazliet netaktiska piezīme. Jaunais indianis to ar smaidu noraidīja.

(D. Carter, *Fatherless Sons*, p. I).

- h) I couldn't *keep myself in*. — Es nevarēju savaldīties.

(K. Mansfield, *The Lady's Maid*).

Atgriezeniskie vietniekvārdi un nenoteiktie vietniekvārdi, kā arī vietniekvārdi ar pastiprinājuma nozīmi arī var atrasties uzsvērtā stāvoklī pēc postpozīta, īpaši, ja vietniekvārds ir cieši saistīts ar sekojošo prievārda konstrukciju:

- a) ... ins't clever enough to *take in* anyone if he wanted to. — ... nav pietiekami apķērīgs, lai kādu pieviltu, ja viņš arī to vēlētos.

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. III, ch. VI).

- b) ju d 'betə 'faɪnd 'aʊt 'sʌmθɪŋ əbaʊt ə 'gru:mzmənz 'dju:tɪz... —

jūs varētu labāk pāinteresēties par vedēja pienākumiem ...

(L. Armstrong, *A Handbook of English Intonation*)

It postpozīta var nostāties neuzsvērtie un uzsvērtie personiskie vietniekvārdi, ja tiem seko vēl cits papildinātājs:

John won't *give in* her and his comrades. — Džons neatstās viņu un savus biedrus.

Vietniekvārds *it* parasti nostājas starp verbu un postpozītu:

- a) I want everyone to get a fair deal, but how they *sort it out* is no business of mine. — Es vēlos, lai katrs saņemtu taisnīgu tiesu, bet kā viņi to nokārto, nav mana daļa.

(J. Lindsay, *Betrayed Spring*, I).

- b) We'll *talk it out*. — Mēs visu pārrunāsim.

(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. I, ch. I).

(Skat. jau agrāk minētos piemērus). —

Šī tendence ir galīgi nostiprinājusies tur, kur *it* ir frazeoloģiski saistīts pronomens:

- c) But from that time ... he had never *hit it off* with June — and never would! — Bet kopš tā laika ... viņš nekad nesapratās ar Džunu un nevēlējās arī to darīt.

(J. Galsworthy, *To Let*, p. I, ch. I).

Piemērā ... the poor chap will *get over* it. (G. B. Shaw, *The Man of Destiny*) vārdu kārtība *verbs — over — it* vēl ir raksturīga mūsdienu angļu valodai. Šinī piemērā *over* ir pārejas stadijā no prievārda uz postpozītu.

Verbu no postpozīta var arī atdalīt bezpriejārda papildinātājs ar enklitiku un proklitiku (artikulu, apzīmētāju):

a) I suppose she'll *cry* her eyes out... — Šķiet, viņa izraudās acis...

(W. M. Thackeray, Vanity Fair, ch. XXV).

b) I'd like to *talk* this Benson business over with you. — Es vēlētos pārrunāt šo Bensonu lietu ar jums.

(J. Lindsay, Betrayed Spring, IV).

c) I shoul'n't have *let* the cat out ... — Es nebūtu izpaudis noslēpumu...

(A. Cronin, The Citadel, book III).

d) No time to *get* a specialist down! — Nav laika sadabūt ārstu!

(J. Galsworthy, In Chancery, p. III, ch. XII).

e) Cox is about to *break* a piece of the roll off ... Kokss gatavojas nolauzt gabalu maizītes.

(Phonetic Readings in English by D. Jones).

f) ... what was objectionable about death was *leaving* things that you were fond of *behind*. — ... nāve nebija pieņemama tāpēc, ka bija jāšķiras no iemīļotām lietām.

(J. Galsworthy, Swan Song, p. III, ch. XII).

Apskatītājos piemēros lietvārds saistīts ar piederības vietniekvārdu, norādāmo vietniekvārdu, lietvārdu atribūta funkcijā, noteikto artikulu, nenoteikto artikulu, prepozicionālo apzīmētāju un apzīmētāja palīgteikumu.

Vārdu kārtību *verbs* — *papildinātājs ar apzīmētāju* — *postpozīts* šinīs piemēros nevar grozīt, jo tā ir frazeoloģiski saistīta (a, c), vārdu kārtība palīdz izcelt atsevišķus vārdus (piem., *behind* piemērā f).

Apskatīsim bezpriejārda tiešā papildinātāja stāvokļa izmaiņas attieksmē pret verbu:

a₁) "Would you like to *put on* your hat and come for a drive in the Park?"

a₂) But while she was gone to *put* her hat on, he frowned. — „Uzliec cepuri un pabraukāsimies pa Parku.“ Bet, kad viņa bija aizgājusi uzlikt cepuri, viņš sarauca pieri.

(J. Galsworthy, Indian Summer, II).

b₁) ... Soames ... *took up* the earpieces of the wireless ...

b₂) After listening with some attention ..., Soames *put* the earpieces down and *took up* "The British Gazette". — Soumss uzlika radioaustiņas... Uzmanīgi paklausījies ..., Soumss noņēma austiņas un sāka lasīt Britu Avīzi.

(J. Galsworthy, Swan Song, p. I, ch. IV).

- c) If she *pulled* the blind up and *put out* the gas, it was much more restful ... — Ja viņa aizvilktu priekškaru un nodzēstu gāzi, tas viņu ļoti nomierinātu ...

(K. Mansfield, *The Tiredness of Rozabel*).

Piemērā a_1 uzsvērts papildinātājs *hat*; piemērā a_2 akcentēts darbības aspekts, virziena raksturojums, kamēr papildinātājs zaudē uzsvaru un varētu viegli tikt aizstāts ar neuzsvērto *it*:

*But while she was gone to put it on, he frowned. Vārdu kārtība *verbs — postpozīts — papildinātājs* otrā piemērā liktu domāt, ka šē runa ir par kādu sevišķu cepuri.

Piemērā b_2 vārdu kārtība *verbs — papildinātājs — postpozīts*, un *verbs — postpozīts — papildinātājs* mijas, α) lai parādītu, ka runa ir par jau pieminētām austiņām, kamēr Britu Avīze minēta pirmo reizi, β) lai parādītu darbību *put down* un *take up* secību un novērstu to pretstatījumu, γ) lai tādā veidā parādītu, ka *take up* lietots pārnestā nozīmē sākt lasīt, nevis (*put down* ietekmē) tiešā nozīmē — paņemt, pacelt.

Varam secināt, ka papildinātāja vietas izmaiņu attieksmē pret verbu un postpozītu var izmantot domu nianšu izteikšanai noteiktā situācijā:

- 1) pi moreiz minētais papildinātājs nostājas aiz postpozīta;
- 2) jau zināmā vai pieminētā papildinātāja vieta parasti ir starp verbu un postpozītu;
- 3) ja reizi pieminētais papildinātājs nostājas pēc postpozīta, tas tiek uzsvērts;
- 4) ja tuvumā ir vairākas saistītas kopas verbs + postpozīts, konkrētā postpozīta ietekmē pārējo kopu postpozītiem arī rodas konkrētas nozīmes. Šādu parādību novērs, mainot vārdu kārtību.

Frazeoloģiski saistītais papildinātājs var mainīt vietu, ja postpozītam saglabājusies konkrēta nozīme:

Keep your pecker up, you'll get something. — Nenokariet degunu, gan jau kādu darbu dabūsi. (J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. I, ch. VIII). Šē varētu būt iespējama arī vārdu kārtība **keep up your pecker...*

Ja postpozīts zaudējis motivāciju, frazeoloģiski saistītais papildinātājs nevar mainīt vietu:

- a) He could not *make up* his mind for whom to ask. — Viņš nevarēja izlemt, ko lūgt pasaukt.

(J. Galsworthy, *In Chancery*, p. II, ch. VIII).

- b) ... he *made up* his mind to stop there. — ... viņš bija nolēmis palikt tur.

(Phonetic Readings in English by D. Jones).

Vārdu kārtība **made his mind up* šē nav iespējama, jo postpozīts *up* nav motivēts.

Prievārda papildinātājs parasti nevar nostāties starp verbu un postpozītu prievārda un postpozīta līdzības dēļ:

- a) Izabel tried to *make up* for it by looking very important. — Izabela centās kompensēt to, pieņemot svarīgu izskatu.
(K. Mansfield, *The Doll's House*).

- b) ... one must *keep up* with things. — ... jāseko modei.
(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. II, ch. XII).

- c) ... he did not wish to *run up* against him ... — viņš negribēja uzskriet virsū Bosinijam ...
(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. III, ch. V).

- d) June had *flown out* at him ... — Džuna bija lēkusi viņam acīs. (ibid., p. II, ch. VII).

- e) I've been *looking forward* to your coming to play for us. — Ar nepacietību gaidu, kad jūs nāksiet spēlēt mums.
(Th. Dreiser, *The Titan*, ch. XIV).

- f) We are all so *looking forward* to the time when Annette has a dear little — mēs visi ar nepacietību gaidām, kad Anetei piedzims mīlulītis — (J. Galsworthy, *In Chancery*, p. III, ch. X).

Šē vairāku iemesļu dēļ nav pieņemamas ritmiskā ziņā neveiklās un saturā neskaidrās konstrukcijas:

*to make for it up, *keep with things up,

*to run against him up, *had flown at him out,

*looking to your coming to play for us forward.

Vārdu kārtība *verbs* — *postpozīts* — *prievārds* ir stabila tāpēc, ka prievārds šādos gadījumos ir frazeoloģiski saistīts. Postpozītam un prievārdam apmainoties vietām, skaņu ieslēgumā rodas pārāk liels kontrasts starp neuzsvērto prievārda konstrukciju un uzsvērto postpozītu. Prievārdam nostājoties tūlīt aiz verba, var izveidoties atšķirīgas idiomās un postpozīts var kļūt lieks:

to make up for nozīmē kompensēt, bet

to make for something — doties kaut kur, kaut ko sekmēt, kā tas ir piemēros *he made for the gate* — viņš devās uz vārtiem — un *his actions made for peace* — viņa darbība sekmēja mieru.

Idioma izjūk, bet postpozīts, nostājoties aiz kāda cita vārda, var to modificēt. Tādā kārtā mainās saturs, kā tas būtu piemērā *b*, ja prievārda papildinātājs sekotu tūlīt aiz verba:

*one must keep with things up.

Arī papildinātāja paligteikums nevar atdalīt verbu no postpozīta.

I'm not in the habit of *giving up* what I've set my mind on. —

Neesmu paradis atteikties no tā, ko esmu iecerējis.

(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. II, ch. I).

Tādēļ neder konstrukcija *giving what I've set my mind on up.

8. KOMPONENTU UZSVARS

Saistītā plūdomā, kur runas vai teksta daļām ir noteikts sintaktiski un morfoloģiski noformēts leksisks sastāvs, intonācija ir līdzeklis teikumu komunikatīvo tipu atšķiršanai, predikatīvātes parādīšanai un teikumu sadalīšanai sintagmās¹⁶. Intonācija ir līdzeklis domu nianšu izteikšanai, sintaktisko attiecību precizēšanai atkarā no sazināšanās uzdevumiem. Intonāciju vispirmā kārtā nosaka balss pamattona augstums, tātad tonālais raksturojums, bet tā ir cieši saistīta ar dināmisko uzsvaru, ritmu.

Angļu valodā uzsvērtās un neuzsvērtās zilbes sintagmā ritmiskijas, pēdējā uzsvērtā zilbe sintagmā mazliet intensīvāk uzsvērtā. Sakarā ar to, ka loģiskais uzsvars var atdalīt jebkuru nozīmīgāku vārdu sintagmā, blakus stāvošie vārdi var zaudēt tiem piemītošo uzsvaru, izņemot gadījumus, kad vārda uzsvaram ir semantiska un gramatiska funkcija. Atsevišķa vārda uzsvaram runā atkarās arī no tā atrašanās vietas sintagmā. Tādēļ bez vārda īpatnējā uzsvara mēs sastopamies arī ar ritmisko, frazes un pozicionālo uzsvaru. Pievērsīsimies jautājumam par postpozīta uzsvaru, īpaši salīdzinājumā ar prievārda uzsvaru. Vārdkopas un tās komponentu uzsvaru, tās iekļaušanos vienā vai otrā sintagmā nosaka konteksts. Apskatīsim verbu ar postpozītu teikumā —

Pour out the coffe, will you?

No šī teikuma vien nav iespējams noteikt, vai *pour out* nozīmē ieliet kafiju vai izliet to, vai teikumā ir divas sintagmas vai trīs, kāds ir ritmiski intonatīvais plūdums — vai teikums izsaka rīkojumu vai lūgumu. Še iespējami vairāki varianti:

¹⁶ Skat. tuvāk — Вопросы интонации под редакцией проф. Артемова. Труды военного института иностранных языков, М., 1953, № 3—4, стр. 3—34.

- I 'pɔ:r aut ðə'kofɪ
 a) ar noslīdes, *glide down*, intonāciju,
 b) ar kontrastējošu kāpienu, *high dive*.
- II pɔ:r "aut ðə kofɪ
 ar lēcieni, *high jump*, un noslīdi, *glide down*.
- III 'pɔ:r aut ðə 'kofɪ 'wɪl ju
 ar divi kontrastējošiem kāpieniem
 pirmajā sintagmā un vienu — otrā u. tml.

Jautājuma piekarā var būt kāpjoša vai noslīdes intonācija, arī kontrastējošs intonatīvs kāpums. Intonācija var piešķirt kopai verbs + postpozīts īpatnēju nokrāsu: tā, kontrastējošs kāpiens izsaka personīgu ieinteresētību, piem.: III piemērā — manierīgu uzmušinājumu. Intonatīvs lēcieni, ja tas ir saistīts ar loģisko uzsvāru uz postpozīta, var ierobežot apzīmējamās darbības virzienu u. tml. *Pour "out* var nozīmēt vienīgi izlej (sk. II piemēru). Nozīmes atšifrēšanai jāapskata kopa verbs + postpozīts kontekstā. Šaurāks konteksts neatklāj ietverto domu visā pilnībā:

There's poridge, scrambled eggs, fish — ... *Pour out* the coffee, will you? — Še ir putra, olu kultenis, zivis — ...
 Lūdzu, ielej kafiju.

(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. III, ch. IV).

No sniegtā šaurākā konteksta iespējams spriest, ka postpozīts nav uzsvērts, un *pour out* nozīmē ieliet, nevis izliet, ka kādu pacienā ar kafiju. Lai apskatāmo teikumu sadalītu sintagmās un ievērotu saturam atbilstošu ritmiski intonatīvo plūdumu, pilnīgi jāpārzina situācija. Tādēļ par pamatu jāņem plašāks konteksts. Šinī gadījumā vectēvs piedāvā kafiju pieaugušajai mazmeitai Mādžerijai, kas atnākusi viņu apciemot. Vectēva runā nav nedz emfazes, nedz skubinājuma, turklāt viņš nešaubās, ka mazmeita ielies kafiju, Tādēļ *pour out the coffee* ... tiek izrunāts ar kontrastējošu, kāpjošu, *high dive*, intonāciju, kas seko jautājuma piekars krītošā, *glide down*, intonācijā:

Runā kopa verbs ar postpozītu, ja starp tās komponentiem nav citu vārdu, tiek uztverta kā div- un trīs zilbju vienības, kas visumā pakļaujas frazes kopējam ritmam. Komponenti atkarā no to semantiskā svarīguma, fonētiskās vides var *saglabāt uzsvāru, iegūt papilduzsvāru* vai arī *zaudēt uzsvāru*.

Abi komponenti patur uzsvāru, ja tie ir semantiski vienādi svarīgi:

a) ... ə 'sʌdn_ənd 'vaiələnt 'skwɔ:l 'keim_ʊn 'su:n 'a:ftə-wədz...—

... drīz pēc tam sāka plosīties pēkšņa brāzmaina vētra...
(Phonetic Readings in English by D. Jones).

b) "Isn't there a small thing I can do for you?" "Yes, *pass by* on the other side." — „Vai varu jums pakalpot?“ „Ja, pārējiet uz ielas otro pusi.“

(J. Galsworthy, *To Let*, part III, ch.VIII).

Komponenti, kas tiek viens otram pretstatīti, var iegūt loģisko uzsvaru; otrs komponents sintagmas beigās iegūst papilduzsvaru:

'ðəi ə 'kʌmiŋ_ʊn, ən 'wi: ə 'gouŋ_ɒf... — Viņi uznāk uz skatuves, mēs noejam...

(L. Armstrong, *An English Phonetic Reader*).

Papilduzsvaru var iegūt galvenokārt konkrētie postpozīti.

Kā konkrētie, tā arī abstrahētie postpozīti prievārda priekšā parasti ir uzsvērti:

a) fɪ 'ɔ:t tu əv... 'meɪd_ʌp tu ɪm fɔr ɪt. — Viņai būtu bijī jāatdara viņam par to.

(L. Armstrong, *An English Phonetic Reader*).

b) ɪf 'left tu ɪm'self, hi d əv 'wɪsld_ɪaɪf ə'weɪ ɪn 'pɜ:fɪkt kən'tentmənt... — Ja viņš būtu atstāts savā ziņā, viņš būtu mierīgi nosvilpojis savu dzīvi. (ibid.)

c) aɪ 'grɪv_hə:r_ʌp tə ju: — es viņu nododu jums.

(Phonetic Readings in English by D. Jones).

Verbs var zaudēt uzsvaru:

1) kopās, kas fonētiskā ziņā noteiktā situācijā, piem., izsakot pavēli u. tml., atgādina salikteni ar uzsvaru otrajā zilbē:

... ɪt br'lɒŋz tə 'ju: — sɪt 'daun ɪn ɪt... — ... tas pieder jums — sēstieties tajā...

(L. Armstrong, *An English Phonetic Reader*).

2) uzsvērtā vidē:

... ðə 'seɪm ɪndɪ'vɪdʒuəl ðət_aɪ ɪn'veəriəbli 'mi:t_ 'kʌmiŋ_ʌp'steəz_hwen_ 'aɪm_gouŋ_ 'daun_ənd_ 'gouŋ_ 'daun_hwen_ 'aɪm_kʌmiŋ_ʌp? — ... tas pats indivīds, kuru es pastāvīgi sastopu nākam augšā, kad es eju lejā, un ejam lejā, kad es nāku augšā?

(Phonetic Readings in English by D. Jones).

Šinī piemērā divdabji *gouŋ* un *kʌmiŋ* ir neuzsvērti uzsvērtā vidē.

Blakus emfazētām vārdam vienas sintagmas ietveros abi komponenti var būt neuzsvērti:

- a) bæt ar 'ka:nt sætl daun in 'pæris ət'ðis sɪzn... — bet es nevaru apmesties Parīzē šajā gadalaikā...
(L. Armstrong, An English Phonetic Reader).

Salīdz. ar

'sætl 'daun in 'pæris ðɛn. (ibid.)

- b) aɪv 'dʒæst stept aut! — Es tikko izgāju.
(Phonetic Readings in English by D. Jones).
- c) We "dɒnt laɪ baɪ for the future. — Mēs netaupām nākotnei.
(J. Galsworthy, To Let, p. II, ch. XI).
- d) Oh! he "dɪd teɪk ɒn about that at first. — O! sākumā viņš tiešām par to dusmojās (ibid., p. I, ch. IV).

Pēc emfazētiem *can't*, *don't*, *did*, *just* kopas „verbs ar postpozītu“ komponenti zaudējuši uzsvaru.

Postpozīts, kas atrodas sintagmas beigās un kaimiņos ar semantiski nozīmīgāku papildinātāju, nespēj saglabāt sev piemītošo vārda uzsvaru, un arī frazes uzsvaram ir tendence no postpozīta pāriet uz papildinātāju. Šo tendenču pretilšķība atspoguļojas vienas un tās pašas vārdkopas izrunas variantos.

- a) 'kɒks iz ə'baʊt tə 'breɪk ə 'pi:s əv ðə 'roul ə:f vaɪ
[tə'breɪk ə'pi:s əv ðə'roul ə'ɔf]
(Phonetic Readings in English by D. Jones).

- b) Taking life easy, I guess, while you're *beating* your 'brains out. — Domāju, ka dzīvošu pavisam mierīgi, kamēr jūs sev lauzīsiet galvu.
(M. Wilson, Live with Lightning, book I, ch. II).

- c) I'll *switch* the electric 'candle off. — Es izslēgšu elektrību.

Piemērā *b* neemfazētais papildinātājs *brains* ir relatīvi nozīmīgāks par sekojošo postpozītu *out*, kādēļ uzsvērts ir *brains* kopējā ritmiskā plūdumā. Piemērā *c* vārds *candle* uzsvērts tā relatīvi lielākās nozīmības dēļ un iegūst papilduzsvaru kā pēdējais uzsvērtais vārds sintagmā. Uzsvērtais *candle* netiek pretstatīts citam jēdzienam, tāpēc I'll switch the electric candle off nav emfatiska konstrukcija, turpretī I'll switch the electric candle 'off būtu emfatiska, jo *switch of* tādā gadījumā tiktu pretstatīts vārdkopai *switch on*. Ja vārdkopa verbs ar postpozītu ir nozīmīgāka par papildinātāju, kas ieslēgts starp kopas komponentiem, tad frāzes uzsvaru iegūst

postpozīts. Visbiežāk ar šādu parādību sastopamies, kad objekts jau agrāk kontekstā minēts:

I'm afraid it would 'put the 'gentleman "out. — Šķiet, ka tas izsistu mākslinieku no sliedēm.

(J. Galsworthy, Swan Song, p. III, ch. VII).

Ja papildinātājs uzsvērts kopas komponentu ieslēgumā (kur tas parasti nemēdz būt uzsvērts), tad tas norāda uz modalitāti. Tādēļ nevaram pilnīgi indentificēt konstrukcijas *verbs + postpozīts + papildinātājs* un *verbs + papildinātājs + postpozīts*.

'Take your 'cap ('off modālā nozīmē atšķiras no 'take ('off your 'cap. Pirmo variantu lieto, piem., nepacietīgi uzmodinot noņemt cepuri pieklājības dēļ u. tml.

Postpozīta tendence kļūt par verba enklitiku izpaužas stāvoklī starp uzsvērtiem verbu un papildinātāju:

a) hi: 'meɪd Δp hɪz 'maɪnd tə 'stɒp ðeə. —
Viņš nolēma palikt tur.

(Phonetic Readings in English by D. Jones).

b) hi... 'ka:st Δp ɪz 'aɪz, bət sɛd 'ɪnθɪŋ. —
Viņš pacēla acis, bet neteica nekā.

(L. Armstrong, An English Phonetic Reader).

c) ənd aɪ 'went vɪn 'kʌtɪŋ hɪm 'beɪkn. —
Un es turpināju griezt viņam speķi.

(V. Metjūss, Angļu rakstu valodas izruna).

d) A crowd collects, eating oranges and bananas, *tearing off* skins... — Salasās ļaužu pūlis, kuri ēd apelsīnus un banānus, noplēš mizu...

(K. Mansfield, The Garden Party).

Šinīs piemēros postpozītiem *up, on, off* nav ne dinamiskā, ne tonālā akcenta, un tie cieši piekļaujas atbilstošiem vārdiem.

9. POSTPOZĪTS UN FIKSĒTAIS PRIEVĀRDS

Vārdkopas *verbs + postpozīts* otrais komponents ārēji līdzīgs prievārdam, prefiksam un adverbam, bet pēc funkcijas un nozīmes atšķiras no tiem. Robežu novilkšanai starp šīm kategorijām ir ne vien teoretiska, bet arī praktiska nozīme teikuma sadalīšanai ritmiskajās grupās, paužu, uzsvāra un akcenta noteikšanai. Prasme orientēties šais jautājumos ir priekšnosacījums teksta pareizai interpretācijai, izteiksmīgai lasīšanai.

Kā atšķiras postpozīts no homonima prievārda?

Postpozīts neizsaka viena teikuma locekļa attiecības pret otru, kā to dara prievārds. Postpozīts ietilpst vienā ritmiskā grupā ar modificējamo verbu, prievārds atrodas pirms atkarīgā locekļa un ietilpst vienā ritmiskā grupā ar to, kaut arī nezaudē sakarus ar vadošo teikuma locekli. Fiksētie prievārdi¹⁷ vēl ciešāk piekļaujas verbam:

“...it's trading on our feelings.” — ...tā ir iedzīvošanās uz mūsu jūtu rēķina.

(K. Mansfield, *The Fly*).

Trade on = trade in = trade upon; *on*, *in*, *upon* ir fiksēti prievārdi.

Šinī sakarā rodas jautājums, vai *trading on* nav vārdkopa verbs + postpozīts, jo faktiski nenozīmē *tirgoties ar*, bet gan *izmantot pārnestā nozīmē*. Mūsu viedoklis ir tāds, ka *on* nevar būt postpozīts. Visa vārdkopa pārnestā nozīmē saistās ar jēdzienu *iedzīvoties uz jūtu rēķina*: *tirgoties ar jūtām*, *izmantot jūtas*. Kamēr vārds saista lietvārdu vai tā sintaktisko ekvivalentu ar verbu un norāda tā attiecību pret verbu, šis vārds veic prievārda funkciju un nav postpozīts.

Vēl sekojošie apsvērumi runā par labu pieņēmumam, ka *to trade on* nav kopa verbs ar postpozītu. Ja pieņemam, ka *to trade on* būtu kopa verbs ar postpozītu, tad kā verba *izmantot* sinonimam tai jābūt arī transitīvai. Tadā gadījumā būtu jāpieļauj arī konstrukcija *to trade our feelings on*. Tā kā šāda vārdu kārtība nav iespējama, tad *to trade* ir nepārejošs verbs, un *on* var būt vienīgi prievārds. To pašu apstiprina piemērs.

You trade on that, do you? There's a limit. — Jūs izmantojat to, vai nē? Katrai lietai sava robeža.

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. III, ch. VI).

Ja *on* būtu postpozīts, tad papildinātājam, ko izsaka pronomens, neemfatiskā konstrukcijā būtu jāatrodas starp verbu un *on*. Tā kā konstrukcija *You trade that on nav iespējama, tad *on* ir prievārds. Šī iemesla dēļ nevaram būt vienis prātis ar Akseņenko, kas vārdu *behind* verbalajā vārdkopā *to go behind the facts* uzskata par postpozītu:

“to go behind the door имеет совсем не то значение, что to go behind the facts: во втором случае behind является неотделимой

¹⁷ Б. Н. Аксёненко, Предлоги английского языка, М., 1956, стр. 53.

частью глагола *go* и вместе с ним означает пересматривать (факты, данные, положение, мнение);¹⁸

Nav noliedzams, ka dažādi interpretējamas konstrukcijas ar *behind* sekojošos piemēros:

- a) *to go behind* the door;
- b) *to go behind* the facts; *behind* closed doors;
- c) ...women who *went behind* her back. — ...sievietes, kas aprunāja Flēru.

(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. I, ch. XIII).

- d) The chief failings of your generation.. are sensitiveness to ridicule, and terror of *being behind* the times. — Galvenais jūsu paaudzes trūkums... ir jūtīgums pret izsmieklu un bailes no atpalicības.

(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. III, ch. II).

- e) ...he *was behind* the scenes... — ... viņš zināja aizkulisēs...

(G. B. Shaw, *The Apple Cart*, I).

Tomēr, starpība nav meklējama vārda *behind* sintaktiskajā funkcijā, jo *behind* piemēros a, b, c izsaka attiecības starp verbu un papildinātāju un tād ir prievārds. Starpība meklējama semantikā: piemērā (a) *to go behind* the door lietots tiešā nozīmē, bet pārējos piemēros — pārnestā nozīmē: piemērā (b) „fakti“ ir personificēti, kas dod iespēju lietot *to go behind* pārnestā nozīmē; piemērā (c) *to go behind* frazeoloģiski saistīts ar *her back* u. t. t. Varētu pieņemt, ka *behind*, tāpat kā *on* piemērā *it's trading on our feelings*, ir fiksēts prievārds; postpozīts tas vēl nav, jo verbs *to go* vēl nav kļuvis transitīvs: vēl var paiet laiks, kamēr prievārda papildinātājs šādā konstrukcijā kļūs par tiešo papildinātāju. Pašlaik *behind* ietilpst vienā ritmiskā grupā ar papildinātāju un ir cieši saistīts kā ar verbu, tā papildinātāju.

Fiksētais prievārds frazeoloģiski saistīts ar verbu arī tādā nozīmē, ka verbam ar fiksēto prievārdu piemīt idiomatiskums. Tādēļ verbs ar fiksēto prievārdu ir tuvs kopai verbs ar postpozītu. Fiksētam prievārdam ir tendence iegūt dinamisko uzsvāru, tikt ievilkta vienā ritmiskā intonatīvā grupā ar verbu un kļūt par postpozītu.

Pamatā nepārejošiem verbiem ar fiksēto prievārdu ir tendence kļūt par pārejošu vārdkopu *verbs ar postpozītu*:

- a) ...he "*went over*", his fellow — directors for the fifteenth time. — ...viņš novērtēja savus kolēģus direktorus piecpadsmito reizi.

(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. I, ch. VII).

¹⁸ Б. Н. Аксененко, Предлоги английского языка, М., 1956, стр. 55.

Še kopa *went over* jau ieguvusi vairākus raksturojumus, kas-
tavinā to kopai verbs ar postpozītu. Pilnīgi pie vārdkopas verbs ar
postpozītu to varēs pieskaitīt, kad būs iespējama vārdu kārtība *to*
go — *tiešais papildinātājs* — *over*.

b) ...the governess had "*come round*" everybody, — guver-
nante bija visus aptinusi ap mazo pirkstiņu.

(W. M. Thackeray, *Vanity Fair*, ch. XVI).

c) We might *come on* someone ... — Mēs varam kādu sa-
stapt...

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. I, ch. X).

Come on = *come across* = uzdurties kādam.

Kad pārejošu verbu, *atvasinātās nepārejošas* nozīmes asociējas.
ar fiksēto prievārdu, prievārda funkcijai ir lielāka noturība:

a) ...it doesn't seem *to make for* happiness, Fleur. — ...šķiet,
tas nenesīs laimi,

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. III, ch. IV).

Make for = *lead*, *conduce to*.

b) ...that's why women *take to* drink. — ...lūk, kāpēc sievie-
tes nododas dzeršanai.

(K. Mansfield, *Late at Night*).

Take to drink = fall into a habit of drinking.

c) In this respect Lord Ronald *took after* his father. — Šinī
ziņā lords Ronalds bija atsities tēvā.

(S. Leacock, *Gertrude the Governess*).

d) ...he had *brooded over* her words. — ...viņš bija pārlicis
viņas vārdus.

(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. III, ch. IV).

e) What was she thinking and *brooding over* into small hours...
Par ko viņa bija domājusi un prātojusi līdz rīta gaismai...

(J. Galsworthy, *To Let*, p. III, ch. V).

Pārejošam verbam var sekot prievārds tikai gadījumā, ja
verbs ir pasīvā. Verbam pasīvā ir savs subjekts, kas aktīva konstruk-
cijā papildinātāja lomā nostājas tūlīt pēc verba un atšķir to no
prievārda. Šādos apstākļos prievārds saglabā savu funkciju:

a) And as for Osborne, when he was once *bent on* a thing, a
fresh obstacle...rendered him the more resolute. — Kas attiecas
uz Osbornu, viņš, reiz ko iecerējis, ar jo lielāku apņēmību
stājās pretī katram jaunam šķērslim.

(W. M. Thackeray, *Vanity Fair*, ch. XXI).

- b) ... if I'd said more to you before, you wouldn't be this *hipped on* the problem. — ... ja es būtu jau iepriekš jums vairāk pateicis, jūs nebūtu bijis tā ieinteresēts šinī problemā.

(M. Wilson, *Live with Lightning*, book II).

Liela daļa fiksēto prievārdu, kas vēl nav kļuvuši par postpozītiem, bet kam ir tendence par tādiem kļūt, ieņem „neitrālu“ stāvokli starp verbu un papildinātāju: tie ir reizē verba enklitika un papildinātāja proklitika.

Sacītais attiecas arī uz jaundarinājumiem un darinājumiem pēc analogijas.

- a) “Oh! he's *fallen for* Marjorie Ferrar.” “*Fallen for* her?” said Soames. “What an expression!” “Yes, dear; it's American.” — „Viņš iekēries Mādžerijā Ferrar.” „Iekēries viņā?” sacīja Soumss. „Kas par izteicienu!” „Jā, mīlais; tas nāk no Amerikas.”

(J. Galsworthy *The Silver Spoon*, p. II, ch. VIII).

To *fall for* še ir jaundarinājums, kur fiksētais prievārds cieši piekļaujas kā verbam, tā arī papildinātājam.

- b) It would be a mistake to *fall for* the common line... that this activity is essentially nonpolitical. — Būtu kļūda nostāties parastā uzskata pusē, ka šī aktivitāte ir būtībā apolitiska.

(Daily Worker, April 26 th, 1958, p. 2).

- c) The fact is, I — I'm fearfully *gone on* her... — Īstenībā es ... esmu tik ļoti iemīļojis viņu...

(J. Galsworthy, *To Let*, p. III, ch. VI).

- d) I — I — was *stuck on* her ... — Es — es — mīlēju viņu...

(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. III, ch. VI).

On šinīs piemēros ir fiksēts prievārds.

Kā jau esošās konstrukcijās, tā arī jaundarinājumos un darinājumos pēc analogijas, fiksētam prievārdam atraujoties no atkarīgā teikuma locekļa un pieslejšoties verbam, jaunas semantizēšanās procesā no verba un fiksētā prievārda izveidojas kopa. Kad process pilnīgi noslēdzies, rodas iespēja lietot vārdu kārtību *verbs + tiešais papildinātājs + fiksētais prievārds*:

- a) Michael *ran over* the names. — Maikls pārļasiņa vārdus.

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. II ch. XI).

- b) ... he *ran* the leaves *over* in his fingers — ... viņš pirkstiem pāršķirstīja lapas —

(S. Leacock, *The Reading Public*).

Šo procesu vēl sekmē tas apstākļi, ka prievārds var tikt nošķirts no papildinātāja un ieņemt postpozicionālu stāvokli.

Salīdz.:

a) ... the poor chap will *get over* it ... — ... nabaga zēns tiks tam pāri ...

(J. Galsworthy, *The Man of Property*, p. III, ch. IV)

b) ... she's never properly *got over* the feeling she used to have. — ... viņa nekad īsti nebija pārvarējusi jūtas, kādas viņu bija pārņēmušas.

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. III, ch. 1).

c) ... that's what I can't *get over*. — ... lūk, to es nevaru aptvert.

(G. B. Shaw, *The Man of Destiny*).

d) ... you'll find it funny, but we must *get it over*. — ... jums tas liksies smieklīgi, bet mums ar to jāsamierinās.

(J. Galsworthy, *In Chancery*, p. III, ch. X).

Piemērā *a over* ir prievārds, *b* — fiksēts prievārds, *c* — postpozicionāls prievārds, *d* — postpozīts.

Kā divzīlīgu, tā vienzīlīgu prievārdu tuvina postpozītam tas, ka tie bieži atrodas sintagmas priekšpēdējā vietā un tiem seko neuzsvērts pronomens. Divzīlīgs prievārds šādā stāvoklī (līdzīgi postpozītam) ir uzsvērts un ietilpst vienā ritmiskā grupā ar verbu:

a) And yet Annette..., when he was *hanging a'bout* her, had once had a flowery look. — Un tomēr Anetei..., kad viņš ap to lakstojās, kādreiz bija ziedošs izskats.

(J. Galsworthy, *To Let*, p. I, ch. II).

b) She pitied the poor young gentleman for having no one to *look 'after* him. — Viņa žēloja jauno džentlmeni, jo viņam nebija neviena, kas par viņu rūpētos.

c) I'll see if I can *get a'round* Joe to let me come with you. — Pamēģināšu pierunāt Džou, lai viņš atļauj man braukt jums līdzī.

(J. Walsh, *Not Like This*. War, III).

Vienzīlīgs fiksēts prievārds sintagmas priekšpēdējā vietā, neuzsvērtā pronomena priekšā patur stipro formu un emocionālā runā iegūst uzsvaru:

a) *Fallen for* her? — Iemīlējies viņā?

(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. II, ch. VIII).

b) ... the old fashioned man *got round* her. — ... vecmodīgais vīrietis pārspēja sievas māti gudrībā.

(G. B. Shaw, *You Never Can Tell*, III).

c) Here's an album... You *look through* it. — Še ir albums... Izkati to...

(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. II, ch. XII).

d) A longing for the country *seized on* Fleur. — Ilgas pēc laukiem pārņēma Flēru. (ibid., p. I, ch. IX).

Šinī sakarā jāatzīmē vārdu kārtības *verbs* — *fiksētais prievārds-papildinātājs* noturība pat tanīs gadījumos, kad verbs + fikstais prievārds citādi vairs neatšķiras no kopas verbs + postpozīts. Postpozīts, kas cēlies no adverbā, vienmēr nostājas pēc pronomiņāla papildinātāja:

... we could not *let them down*. — ... mēs nevarējam pieļaut, lai viņi izputētu.

(J. Walsh, *I Am Married*, V).

Turpretī fikstais prievārds, kas citādi neatšķirtos no postpozīta, paliek savā vietā pronomiņālā papildinātāja priekšā (piemēri *b*, *c*).

Jau no XVIII gadsimta reģistrēta kopa *do for*:

He said he would *do for* him ... — Viņš sacīja, ka nogalinās viņu...

(OD, 1752).

Tagad šo konstrukciju lieto kā aktīvā, tā pasīvā:

a) A ball might have *done for* me... — Bumba būtu varējusi mani nogalināt...

(W. M. Thackeray, *Vanity Fair*, ch. LVII).

b) "They are *done for*", cried Gruntal...

(Rudolfs Blaumanis, *In the Jaws of Death*, translated by L. A. Marshall).

Še *for* ir fikstais prievārds postpozīts, kas sastopams analogos jaundarinājumos, piem.:

c) We want to *lay for* him. — Mēs viņu nosītīsim.

(Th. Dreiser, *The Titan*, ch. LXI).

For šādās konstrukcijās nepakļaujas vārdu kārtībai, kas raksturīga konstrukcijās ar postpozītu, jo tas saaudzis ar verbu *do* nedalāmā leksikāli gramatiskā vienībā. Tādēļ mūsdienu angļu valodā vēl nav iespējama konstrukcija *to lay him for, *to do him for u. tml.

Prievārds var atrauties no atkarīgā teikuma locekļa un nostāties sintagmas beigās. Salīdz.:

a) In a disturbed domestic atmosphere the heart she had *set on* Jon would have a better chance. — Nemierīgajā mājas atmosferā viņas sapnis apprecēt Džonu varētu ātrāk piepildīties.

(J. Galsworthy, *To Let*, p. I, ch. XII).

b) ... she would not get what she had *set her heart on*. — ... viņa neiegūs to, par ko sapņojusi (ibid., p. III, ch. IV).

Pēdējā piemērā *on* ir nostājies teikuma beigās, tā rodas savrupējs prievārds, ko lingvistiskajā literatūrā apzīmē par postpozicionālu prievārdu.

10. POSTPOZĪTS UN POSTPOZICIONĀLAIS PRIEVĀRDS

Postpozicionālais prievārds sastopams kā aktīvās, tā arī pasīvās konstrukcijās.

Aktīvās konstrukcijās verbs+postpozicionālais prievārds visbiežāk sastopams kā bezsaikļa atributīva teikuma sastāvdaļa.

Prievārda papildinātājs tādā gadījumā var atrasties prievārda priekšā:

a) *hwɒt_ə ju: 'weitɪŋ 'hiə fɔ: ?* — Ko tu šē gaidi?
(Phonetic Readings in English by D. Jones).

b) ... she had never been properly English even to *look at*. — ... viņa pat pēc izskata nekad nebija bijusi īsta angliete.
(J. Galsworthy, *In Chancery*, P. III, ch. I).

c) They had seen ... that great tower thing which he had refused to *go up*. — Viņi bija redzējuši lielo torni, kurā Soumss bija atsacījies kāpt.
(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*. *Passers By*, I).

Prievārda papildinātājs var arī trūkt:

a) ... *ðæts 'ɔ:l ai 'keəd ə'baʊt* — Tas ir viss, kas mani interesēja.
(L. Armstrong, *An English Phonetic Reader*).

b) *ɪz ðeər 'eniθɪŋ 'els ju:v gət tə 'grʌmbl_əbaʊt, sə:?* Vai jums vēl par ko jākurn, sēr?
(Phonetic Readings in English by D. Jones).

Pasīvās konstrukcijās no prepozicionālā prievārda atkarīgais loceklis ir sastopams teikuma priekšmeta funkcijā:

- a) The girls were delighted with the way the place was kept... Beautifully *looked after*... — Jaunietes bija sajūsminātas par to, kā tika kopti un uzraudzīti kapi.
(K. Mansfield, *The Fly*).
- b) It must be *asked for*: ... it cannot speak unless it is first *spoken to*. — Mila jāizlūdzas... tā ir mēma, ja to neuzrunā.
(G. B. Shaw, *Candida*, II).
- c) To have her suffering was not to be *thought of!* — Nevarēja pieļaut domu par to, lai viņai liktu ciest!
(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. III, ch. VIII).
- d) Thus *prescribed for*, Michael... sat down opposite. — Saņēmis šādas norādījumus, Maikls nosēdās pretī (*ibid.*, ch. X).

Kā redzams no šiem piemēriem, sintaktiskās saistības starp postpozicionālo prievārdu un atkarīgo teikuma locekli pasīvā konstrukcijā notušējas, toties ciešāk sakļaujas verbs un prievārds.

Postpozicionālais prievārds līdzīgi brīvajam un fiksētam var sekot tūlīt pēc postpozīta:

- a) ... what were you *looking up* at just now — out there? — Uz ko jūs nupat palūkojāties, tur ārā?
(G. B. Shaw, *The Man of Destiny*).
- b) ... the kind of world they want to *grow up* in. — ... pasaule, kādā viņi gribētu uzaugt.
(*Daily Worker*, March 8-th, 1958, p. 2).
- c) It was this word for all that incomprehensible running in and out of shops that women *went in for*. — Tā viņš nosauca neaptveramo skriešanu pa veikaljiem, ar ko tā aizrāvās sievietes.
(J. Galsworthy, *To Let*, p. I, ch. II).
- d) There was ... a kind of innate sufficiency which neither *looked forward* to nor *back* upon troublesome ills. — Viņas dabā ... bija iedzimta pieticība, viņa nebēdāja par nelaimi, kas varētu nākt, nedz arī sūrojās par pārdzīvoto.
(Th. Dreiser, *The Titan*, ch. XVI).
- e) ... his elder brother, once so *looked up* to, ... — ... viņa kādreiz ar cieņu uzlūkotais brālis, ...
(J. Galsworthy, *In Chancery*, p. III, ch. X).

P a s ī v ā verbs, postpozīts un fiksētais prievārds cieši saistās, un viss komplekss izsaka vienu jēdzienu: *looked forward to*-anticipated (piemērs *d*), *looked up to* = respected, venerated, esteemed u. tml.

11. POSTPOZĪTS UN SALIKTAIS PRIEVĀRDS

Ja verbam seko s a l i k t a i s p r i e v ā r d s, kustības vārdiem ir tendence ievilkt saliktā prievārda pirmo komponentu savā ritmiskajā grupā:

- a) ... *ðə* 'haundz 'be:st 'aut əv *ðə* wʊd. — ... mednieku suņi izskrēja no meža.
(V. Metjūss, Angļu rakstu valodas izruna).

Pēc analogijas arī pārnestā nozīmē lietojamie verbi iegūst virziena un aspekta raksturojumu no saliktā prievārda pirmā komponenta:

- b) Why should Soames hunt her out of England? — Kāpēc Soumsam jāpiespiež viņa atstāt Angliju?
(J. Galsworthy, In Chancery, p. II, ch. I).

Še saliktā prievārda I komponents ir kā saistošs loceklis divām ritmiskām grupām:

ðə 'haundz 'b₃:st 'aut un 'aut əv *ðə* wud.

Kopas *out of* divējādā daba redzama no sekojošā piemēra:

Rushing into things that you'll have to rush out of! —
Mesties avantūrā, no kuras vajadzēs izklūt!
(J. Galsworthy, The White Monkey, p. II, ch. I).

Še no vienas puses *out of* ir salikts prievārds, kā pretstatījums prievārdam *into*: rushing into things — rushing out of things, kā tas ir sekojošā piemērā:

I've got you into a hole ... and I'd like to get you out of it. — Es jūs iegrūdu nelaimē un gribētu jūs no tās izdabūt ārā.

(J. Galsworthy, The White Monkey, p. III, ch. I).

No otrās puses *rush out* var tikt uztverts kā verbs + postpozīts, un šinī gadījumā saliktais prievārds sadalās postpozītā un prievārdā, jo *of* būtībā ir saiklis:

*Rushing into things of which you'll have to rush out. Še *out* neapšaubami ir postpozīts.

Komponenta *out* semantisko svaru saliktajā prievārdā izcēlis arī Akseņenko¹⁹, atzīmējot, ka *out* izsaka visu nozīmi, bet *of* paturojis vienīgi saistošo funkciju. Tomēr nepietiek izcelt vienīgi komponenta *out* nozīmes pastiprināšanos. Nepieciešams konstatēt, ka postpozicionālā stāvoklī aiz kustību verba *out* kopš seniem laikiem modificē verbu. Jau senangļu valodā sastopam *out of*:

... ēodon ... út of ðám herige, *þæt hie sweotollíce geséon mihten þære wlitegan byrig weallas bličan...* — ... izgāja no pulka, lai viņi skaidri redzētu pilsētas mūrus mirdzam. (Judith, 135).

Še vārdiem *út* un *of* pēc kustību verba ir patstāvīgi virzienu raksturojumi: *út* norāda kustības virzienu — ārā —, *of* norāda attālināšanos — prom no. Mūsdienu angļu valodā *of* abstrahējies, bet *out* pārņēmis abas nozīmes ārā, prom no un ar kustības verbu var veidot kopu verbs ar postpozītu.

Nav iespējams kustības verbu atdalīt no saliktā prievārda pirmā komponenta, ja tie idiomātiski saistīti savā starpā:

... he *showed* the lady *out of* the door. —
(S. Leacock., The Reading Public).

Salīdz.:

- a) he showed the lady — viņš parādīja dāmu,
- b) he showed the lady out — viņš izvadīja dāmu,
- c) he showed the lady out of the door — viņš izvadīja dāmu pa durvīm.

Piemērā *b* showed out ir noslēgta kopa verbs ar postpozītu un tādā paliek arī piemērā *c*, kur to var papildināt *of the door, of the hall* u. tml.

Saliktais prievārds var pavisam sašķelties, ja tā pirmais komponents frazeoloģiski saistīts ar verbu, bet otrs nav abstrahējies:

- a) She seemed ... to be trying to *make* something *out* from his face ... — Šķita, ka viņa mēģina kaut ko izdibināt no viņa sejas.

(J. Galsworthy, The White Monkey, p. II, ch. III).

- b) So Mr. Yahi-Bahi *came out* from behind the curtains — Tā Jahi-Bahi kungs iznāca no telpas aiz priekškara.
(S. Leacock, Mrs. Easy Has Her Fortune Told).

¹⁹ Б. Н. Аксёненко, Предлоги английского языка, М., 1956. стр. 212.

Īpaši spilgti šāda sašķelšana redzama, kad saliktā prievārda otrais komponents uzsvērts:

Something seemed to *go out from* her that was not *of* her nor *to* her. — Šķita, ka no viņas izplūst kaut kas, kas nenāca no viņas un nebija viņā.

(S. Leacock, *Frenzied Fiction*).

Šinī gadījumā *from, of, to* pretstatīti viens otram.

Verbi, kas neizsaka kustību, nepievelk komponentu *out*:

a) If only she could decide to marry Francis *out of* hand... —

Ja vien viņa varētu izšķirties un apprecēt Fransu tūlī...
(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. II, ch. X).

b) One's getting clean *out of* fashion, — Cilvēks atpaliek no modes. (*ibid.*)

c) Fleur feels so *out of* her plate, that she wants me to take her round the world. — Flēra ir tik sliktā omā un grib, lai es ar viņu apceļotu pasauli (*ibid.*, p. III, ch. XI).

Minētos piemēros *out* cieši saistīts ar *of* un atkarīgo teikuma locekli.

Komponenta *out* saites ar *of* nostiprinās, ja pirms tā ir verbs ar postpozītu:

If only something would *blow in* out of the unkempt cold... —

Ja vien svaiga vēsma iekļūtu no nepiemīlīgā aukstuma...
(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. II, ch. X).

Ritmisko grupu robeža tādā gadījumā ir pēc postpozīta, tāpat kā piemērā, kur salikto prievārdu veido divi prievārdi:

... his straight eyes *gazing up* from under the dome of his massive brow. — ... kad Džoljons senjors raudzījās pētošām acīm zem masīvās pieres.

(J. Galsworthy, *In Chancery*, p. I, ch. VIII).

Ritmiskās grupas robežas tādā ir atkarīgas no vadošā vārda semantikas un tā spējām izveidot idiomatiskas vārdkopas ar saliktā prievārda I komponentu:

a) He ran out of clean forks — viņam pietrūka tīru dakšiņu.

Komponents *out* var būt dinamiski un melodiski viegli izcelts. Šeit *ran out*, atsevišķi ņemot, ir idiomatiska kopa (-izbeigties, *истощаться*), tādēļ no vienas puses nedz ritmiski, nedz intonācijas ziņā *ran* nevar atdalīt no *out*. No otras puses *out of clean forks* nav atdalāmi viens no otra. Tādēļ ritmisko grupu robeža izzūd.

- b) This was passed on to the young son of a colleague ... —
To nodeva darba biedra jaunajam dēlam.
(Daily Worker, March 8-th, 1958, p. 2).

Še var būt vairāki frazējumi:

1) ritmisko grupu robeža var būt pēc verba *pass* — nodot; saliktais prievārds *on to* nav uzsvērts; šāds frazējums raksturīgs svinīgam stilam;

2) robeža var būt pēc *on*; tādā gadījumā *passed on* ir kopa verbs ar postpozītu, postpozīts *on* parasti dinamiski un intonatīvi uzsvērts; *on* pastiprina verba *to pass* perfektīvo aspektu un virzienu; *to* ir prievārds;

3) robeža notušējas, īpaši ātrā runā, lasījumā.

Līdzīgā kārtā teksta izpratnei un pareizas intonācijas un ritma saglabāšanai jāanalizē blakus stāvošie *up* un *to*, *down* un *to* u. tml.

Ritmisko grupu robežas pārvirze var dot atšķirīgus interpretējumus:

a) *Fly up to your little nest.* — Lidojiet līdz savai ligzdiņai. Še *up to* ir salikts prievārds.

b) *Fly up to your little nest* — Uzlidojiet savā ligzdiņā, t. i. ejiet, bērni, gulēt (guļamistabas parasti augšstāvā).

(K. Mansfield, Sun and Moon).

Še *up* ir postpozitīvs.

Kontekstam atbilst pēdējais interpretējums, turpretī piemērā:

... the country is taxed up to the hilt" — valsts ir pār-slogota ar nodokļiem

(J. Galsworthy, The Silver Spoon, p. II, ch. X)

iespējams tikai viens iztulkojums — ar robežu starp verbu un salikto prievārdu *up to*.

12. KOPA UN PREFIKSĒTS VERBS

Kopa verbs + postpozīts pēc nozīmes atšķiras no verba ar homonīmu prefiksu: *to upset* — apgāzt, izjaukt kāda plānus, izsist no līdzsvara, bet *to set up*²⁰ — celt, dibināt, pasākt, apgādāt, izvirzīt (teoriju) u. tml.; *to upturn* — apgāzt, uzmet gaisā —, bet *to turn up* — celt gaismā, negaidīti parādīties (nokrist kā no gaisa), gadīties, uzpeldēt, atklāt kārtis u. tml.

²⁰ Verbam *to upset* ir negatīvs raksturojums, kamēr vārdkopai *to set up* piemīt konstruktīva jēga, tādēļ dažās nozīmēs *to upset* un *to set up* ir antonīmi.

Retos gadījumos, kad postpozīts nav abstrahējies un vadošais komponents ir konkrēts un monosēms, nozīmes vārdkopai un verbam ar homonīmo prefiksu var daļēji sakrist: *to uproot* — izraut ar saknēm, izravēt — un *to root up* — izravēt, izraut ar visām saknēm, rakņāties; *to outstep* — pārkāpt robežas, iziet no robežām — un *to step out* — iziet, izkāpt, iet milzu soļiem, amer. nomirt u. tml. Vārdkopai *to cry out* un verbam *to outcry* ir kopēja nozīme protestēt, sašust, un viena aizvietošana ar otru atsevišķos gadījumos nerada jūtamam izmaiņu saturā.

Attīstības gaitā verbs + postpozīts kā analītisks veidojums, kas atbilst angļu valodas struktūrai un ir produktīvs, stājas neproduktīvā prefiksētā modeļa vietā, kas bija raksturīgs sintetiskajai struktūrai. Par analītiskiem modeļiem kļuvušas konstrukcijas *verbs + up, verbs + off, verbs + in, verbs + out*, kurās ietilpst ģermaņu cilmes postpozīti ar telpas jēgu. Tiem atbilstošie homonīmie prefiksi *up, of, in* atrofējušies un kā jaunu verbu formanti netiek lietoti. *Out*, ar nozīmi pārspēt vēl tiek izlietots kā produktīvs prefikss: *out-argue, outbid, outlive* u. tml.; savā oriģinālajā nozīmē arī tas galvenokārt sastopams verbālos adjektīvos *outstanding, outtying* u. tml.

Pēc modeļa *verbs + out* veidojas daudzi jaundarinājumi, piem.:

- a) “And she stepped into the yard and *shooed* them *out* as if they were chickens”. — Un viņa izgāja pagalmā un izdzina ārā bērnus kā cālenus.

(K. Mansfield, *The Doll's House*).

- b) “...he almost *walked out* on his students” — viņš gandrīz nokavēja nodarbību ar studentiem.

(M. Wilson, *Live with Lightning*, book I).

Šinī piemērā *walk out(on)* — piemānīt — nāk no amerikāņu studentu slenga.

Postpozītam ir tendence pārņemt ne vien atrofējošās prefiksa funkcijas, bet iespīesties arī produktīvo prefiksu jomā. Tā prefikss *out* ir produktīvs ar nozīmi pārspēt: *to outstrip, to outdo, to outstay*, piem., *to outstay one's welcome* — palikt par ilgu viesībā, ilgāk nekā tas patīk mājasmātei. Verbam *outstay* radies arī analītiskas formas sinonīms *to stay out* — palikt viesībā ilgāk par citiem viesiem. Še gan jāpiezīmē, ka šī ir tikai viena no šīs postpozīta vārdkopas nozīmēm. Kopas *verbs ar postpozītu* pirmais komponents nevar būt prefiksēts verbs.

13. POSTPOZĪTS UN ADVERBS

Kā adverbs, tā postpozīts modificē verbu, bet verba un adverba, kā arī verba un postpozīta saliedētības pakāpes atšķiras viena no otras. Adverbs saglabājis savu patstāvību tā iemesla dēļ, ka tas modificē kā verbu, tā arī īpašības vārdu, citu adverbu, stāvokļa kategorijas vārdus un atribūta funkcijā — arī lietvārdu. Tā funkciju dažādība liek adverbam stāties tuvāk modificējamam vārdam, tādēļ adverba vieta teikumā var mainīties.

Postpozīts turpretī kļuvis par verba pavadoni, tā kustības brīvība un funkcija ierobežotas, tas var modificēt tikai verbu, toties modificē to dziļāk, skarot verba aspektu, tā semantiku.

Sekojošos piemēros postpozītam seko adverbs:

- a) He *passed on up*, looking at . . . Wilmot's door. — Viņš pagāja garām augšup, skatīdamies uz Uilmota durvīm.
(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. I, sh. VI).
- b) Soames . . . *jostled a stout lady, recoiled, stammering, and hurried on down*. — Soumss . . . pagrūda korpulentu dāmu, stostīdamies atkāpās un pasteidzās lejup. (ibid., *Interlude I*).
- c) It's so charming of you to come — Jane, — *do come on in* — Jane, . . . Cik tas ir jauki, ka tu atnāci, Džein, . . . nu nāc jel iekšā, Džein . . .

(S. Leacock, *Mrs. Newrich Buys Antiques*).

Piemērā *a* vārda *up* sinonīms ir *upstairs*, piemērā *b* vārda *down* sinonīms ir *downstairs* u. tml. Adverba lietošana pēc postpozīta liek verbam ciešāk sakļauties ar postpozītu, bet adverbs veido savā ziņā jaunu postpozītu.

14. POSTPOZĪTS, ASPEKTA LAIKU FORMAS, VERBA IEKŠĒJAIS ASPEKTS, KONTEKSTS

Darbības veida un virziena raksturotāji bez postpozīta var būt aspekta laiku gramatiskās formas, verba iekšējais aspekts un konteksts. Ja šie faktori darbojas reizē, tad tie var viens otru pastiprināt vai arī darboties viens otram pretī. Noteicošā ir aspekta laika gramatiskā forma.

1) Aspekta laiks var pastiprināt kopas verbs + postpozīts aspektu:

- a) . . . she's only coming . . . to see how ve're *getting on* without her. — Viņa atbrauks, lai paskatītos, kā mums klājas bez viņas.

(G. B. Shaw, *Candida*, act I).

Postpozīts *on* norāda virzienu uz priekšu un līdz ar to jau piešķir verbam stāvokļa attīstības raksturu, tomēr tas lietots Continuous formā, lai izceltu procesa jēgu.

b) *I am looking forward to a most... enjoyable time* — Es ar nepacietību gaidu, cik jauki mēs pavadīsim laiku.

(G. B. Shaw, *The Apple Cart*, act. II).

Arī šeit postpozīts norāda virzienu uz priekšu, kas pārnestā nozīmē stāvoklim piešķir procesa raksturu.

c) *You're beating your brains out...* — Jūs pārlietu lauzījat galvu...

(M. Wilson, *Live with Lightning*, book I, ch. II).

To beat one's brains out apzīmē stāvokli attīstībā, šo aspektu pastiprina continuous laiks.

d) *...they had been carried away by the show of luxury of Aileen, ...* — viņus bija savaldzinājis Eilinas greznais izskats.

(Th. Dreiser, *The Titan*, ch. X).

Še aspekts saskan ar gramatisko laika aspektu.

2) Aspekta laiks var darboties pretī verba aspektam: *I've been rather falling out with Ivory.* (A. Cronin *The Citadel*, book IV). Še continuous laiks pakļauj perfektīvo postpozīta vārdkopu (Esmu atsvešinājies no Aivorija).

Konteksts un aspekta laiks var pārveidot postpozīta vārdkopas vienreizēju darbību atkārtotajā:

a) *... my heart, which was quite cast down ..., leapt up again ...*
— ... mana nospiebtā sirds atkal sāka strauji pukstēt.

(M. Wilson, *Live with Lightning*).

b) *It's the oh that gives you away.* — Īpatnējā „o“ izruna jūs nodod.

(M. Wilson).

c) *And here she was... being elbowed out by these upstarts.* — Un, lūk, tagad viņu nobīda sānis šīs iznīreles.

(Th. Dreiser, *The Titan*, ch. XXIX).

Konteksts var arī atkārtotu darbību pārveidot vienreizējā *I was turfed out as soon as the excitement quieted down* — Mani atlaida, tikko satraukums bija rimies. (J. Lindsay, *Betrayed Spring*, III, § 13).

A p s t ā k ļ i kontekstā maina, pastiprina vai ierobežo aspektu postpozīta kopā. Tā „nenoteiktā laika“ apstākļi kā *week by week*,

always, time and again u. tml. var mainīt vienreizēju darbību atkārtotā:

- a) All during this time we *had got through* on our own. — Visu šo laiku mēs kaut kā paši sitāmies cauri.
(J. Walsh, Not Like This. The Means Test, I).
- b) I began *to put by* a little more week by week. — Ik nedēļas es sāku atlikt mazumiņu vairāk nebaltai dienai.
(J. Walsh. Not Like This. War I).

Apstākļi var pastiprināt aspektu:

- a) And she'd *gone on* the whole time about how she ought to wear spectacles... — Viņa nemitējās runāt par to, kā viņai būtu jānēsā brilles.
(K. Mansfield, Miss Brill.)
- b) ... he *poured* his heart *out* to her every night. — ... ik vakarus viņš izkratīja viņai savu sirdi.
(A. Cronin, The Citadel, book II).

Apstākļi var novilkt robežas perfektīvai darbībai:

... *dig up* an engineering student over the week-end. — ... Sameklējiet kādu inženierzinātņu studentu vikendā (ibid., book I, § 4).

Apstākļi var modificēt postpozīta aspektu un verba iekšējo aspektu —

... he almost *walked out* on his students. (ibid.)

Aspektu var ierobežot *palīgtekums*:

I'll hang on until I get something lined up. — Es palikšu darbā, kamēr negadīsies kas labāks.

(M. Wilson, Live with Lightning, book II, § VIII).

Kā savstarpēji tiek ietekmēts postpozīts un verba iekšējais aspekts?

Verba aspekts norāda uz to, vai darbība ir pabeigta vai nepabeigta, vai tā rādīta procesā, vai tā ir vienreizēja vai atkārtojas u. tml. Darbība, kas rādīta procesā, var būt iekšēji limitēta vai nelimitēta²¹: *to find* ir limitēts, jo apzīmē procesa noslēgumu; *to blow*, turpretī, ir nelimitēts; *to fall*, *to look* u. tml. var būt kā limitēti, tā arī nelimitēti atkarā no konteksta. Momentāna rakstura verbi ietilpst limitēto kategorijā, procesa raksturu apzīmētai darbībai var piešķirt konteksts, aspekta laiks, vai postpozīts. Postpozīts kā viens

²¹ Skat. В. Н. Жигadlo, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик, Современный английский язык, М., 1956, § 73.

no aspekta raksturotājiem savu funkciju veic vispirmā kārtā tur, kur pašam verbam nav ar plašāku kontekstu saskanīga aspekta. Kur tas ir, tur postpozīts bieži sastopams kā virziena norādītājs. Postpozīts var dot arī abus raksturojumus (virzienu un aspektu) blakus semantiskajam saturam, ko tas iepludina verbā. Salīdz. — *my heart was leaping*, — mana sirds strauji pukstēja — un *my heart leapt up* — mana sirds sāka strauji pukstēt. Pirmā gadījumā momentāna rakstura verbam *to leap* procesa raksturu piešķir continuous laiks. Otrā gadījumā postpozīts *up* maina verba aspektu: *to leap* no momentāna kļūst par verbu, kas apzīmē procesa sākumu.

15. SINONĪMAS POSTPOZĪTA KOPAS

Postpozīta kopas var būt citu postpozīta kopu, verbālu frazeoloģismu un verbu sinonīmi.

Sinonīmās postpozīta kopas nav stilistiski vienveidīgas, un tām ir dažādi nozīmju diapazoni. Kopa ir raksturīga ne vien nemākslotai sadzīves valodai, ikdienas sarunas valodai, bet arī to perifērijai: starp jaundarinājumiem bieži sastopami arī slenga izteicieni. Samērā retāk postpozīta kopu lieto grāmatu, pārspīlēti svinīgā un konvencionālā stilā.

Sinonīmas postpozīta kopas var rasties *patstāvīgi* un *pēc analoģijas*; to izcelšanās apstākļi bieži vien ir atšķirīgi, situācijas, kādās tās rodas, ir dažādas. Tādēļ bieži izveidojas sinonīmas kopas, kas leksiskā sastāvā pilnīgi atšķiras viena no otras:

a₁) I'm very sorry, madam, but I'm going to faint. I shall go off, madam, if I don't have something. — Piedodiet, kundze, bet es ģībšu. Es nomiršu, kundze, ja kaut ko nedabūšu ēst.

(K. Mansfield, A Cup of Tea).

a₂) Still, I've got to find something, or peg out. — Tomēr, man jāatrod kāds darbs vai jānomirst badā.

(J. Galsworthy, The Silver Spoon, p. I, ch. V).

b₁) But I've just had such an exciting experience!... I'm just all done in. — Es tikko pieredzēju kaut ko tik uztraucošu!... Esmu galīgi pārgurusi.

(S. Leacock, Mrs. Easy Has Her Fortune Told).

b₂) I'm played out. Been up two nights. — Esmu pārguris. Divas naktis neesmu aizvēris acis.

(D. Carter, Fatherless Sons, p. I).

- c) ... she had "*played him up*" just out of vanity...—... viņa bija centusies saistīt Uilfrīdu pie sevis vienīgi, lai palepotos...
(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. II, ch. IV).

Piemēros a_1 un a_2 *go off* un *peg out* ir stilistiski sinonīmi: *to peg out* pieskaitāms slengam. Piemēros b_1 un b_2 *done in* un *played out* tāpat ir stilistiski sinonīmi: *done in* ir slengs. Piemērā *c* izteicienu *to play someone up* varētu aizstāt ar sinonīmu *to lead someone on* u. tml.

1. *Pēc analogijas* postpozīta kopas — sinonīmi izveidojušies, vārdiem asociējoties ar vienu un to pašu postpozītu:

- a_1) I was *turfed out* as soon as the excitement quieted down. — Mani atlaida no darba, tikko satraukums bija rimies.
(J. Lindsay, *Betrayed Spring*, III, § 13).
- a_2) ... where else can they go at all, if they're *turned out*? — ... kurp viņi vispār var iet, ja viņus izliek no dzīvokļa?
(J. Galsworthy, *Swan Song*, p. II, ch. IV).
- b_1) I'm very glad you *dropped in* to see me. — Esmu priecīgs, ka atnācāt mani apciemot.
(M. Wilson, *Live with Lightning*, book I, ch. I).
- b_2) ... I may *look in* upon you again. — ... iespējams, ka vēl atnākšu pie jums.
(K. Armstrong, *An English Phonetic Reader*).
- b_3) Could you *blow in* by any chance...? — Vai jūs gadījumā nevarētu pienākt...?
(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. III, ch. VIII).
- c_1) I told him *to step round* and see you to-night...—Es liku viņam šovakar... iegriezties pie tevis... (ibid., p. II, ch. IX).
- c_2) ... the morning when she had to go *came round* all too quickly. — ... rīts, kad viņai bija jāiet slimnīcā, atnāca nemanot — atskrēja vēja spārnēm.
(J. Walsh, *Not Like This. My Girls*, IV).

Šādos gadījumos postpozīts parasti saglabājis virziena jēgu.

2. Sinonīmi veidojas arī vienam vārdam asociējoties ar dažādiem postpozītiem:

- a_1) With the third stroke, he *passed out*. — Pēc trešās lēkmes tēvs nomira.

(S. Leacock, *My Victorian Girlhood*).

a₂) One by one all his relatives had *passed on*. — Cits pēc cita visi viņa radinieki bija miruši.

(D. Carter, *Fatherless Sons*, p. I, ch. X).

a₃) ... what days and people had *passed away*! — ... cik ūdens nav aiztecējis, un kādi vien cilvēki nav aizgājuši mūžībā!

(W. M. Thackeray, *Vanity Fair*).

b₁) ... the furniture is all unpacked and *straightened out*. — ... visas mēbeles ir izkrautas un izkārtotas.

(S. Leacock, *Afternoon Adventures at My Club*).

b₂) I promised that I'd come back to-day to help *straighten things up*. — Es apsolīju, ka atnāksu šodien, lai palīdzētu savest kārtībā lietas. (ibid.).

b₃) I'll be in a month or so and *straighten up*. — Es pienāksu apmēram pēc mēneša un nokārtošu rēķinus.

(J. London, *M. Eden*, VI).

Sinonīmi ir *to break away* un *to break off*; *to fit out* un *to fit up*; *to lay aside* un *to lay by*; *to set forth*, *to set before*, *to set out* (nozīmē izklāstīt) un *pat* — *to set down* (nozīmē izklāstīt rakstiski).

Šinī sakarā jāpiemin sinonīmi, kas radušies, atkrītot postpozītam ar fiksētām prievārdam pārņemot tā funkciju:

a₁) "Where are the street cars...?"

"Oh, *done away with* long ago," he said. — Kur ir tramvaji...?" „O, sen jau izzuduši,“ viņš teica.

(S. Leacock, *The Man in Asbestos*).

a₂) So that was *done with*! — Ar to tad nu esam galā.

(J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. II, ch. X).

Vairāki antonīmi postpozīti, asociējoties ar noteiktiem verbiem, var tikt lietoti vienā funkcijā un kļūt par sinonīmiem „formantiem“:

a₁) *to pass in* — *to pass out* — nomirt,

a₂) *to start in* — *to start out* — sākt,

a₃) *to knock in* — *to knock out* — uzvarēt,

b₁) *to shoot down* — *to shoot up* — nošaut,

b₂) *to slow down* — *to slow up* — palēnināt gaitu u. tml.

Kopas var būt sinonīmas parasti tikai kādā atsevišķā nozīmē. Absolūti identu postpozītu kopu nav, toties ir daudz stilistisku un relatīvu, mazāk — frazeoloģiski saistītu sinonīmu.

16. KOPAS AR ANTONĪMIEM POSTPOZĪTIEM

Postpozīti cēlušies no adverbiem un prievārdiem, un tāpēc tanīs saglabāties zināms virziena jēdziens. Vairākiem, īpaši virziena postpozītiem, var būt antonīmi: *back — forth, forward, up — down, in—out* u. tml.

Izsekosim, kādas pārmaiņas kopā verbs ar postpozītu rada postpozīta apmaiņa pret tā antonīmu; vai vienmēr, ievietojot kopā antonīmu postpozītu, dabūsim arī antonīmu kopu.

Še vispirms jāņem vērā verba semantika. Daži verbi asociējas ar postpozītu, bet nevar saistīties ar tā antonīmu:

- a) *to lift up* one's heel against somebody — gatavoties kādu satriekt—,
- b) *to fall down* — piedzīvot neveiksmi —

ir iespējamās vārdkopas; ievietojot tanīs antonīmos postpozītus *down* un *up*, dabūjam neiespējamās, nelōgiskas konstrukcijas:

*lift down un *fall up.

Sa augumos postpozīts zaudējis sakaru ar homonīmo adverbu, verbs mainījis savu nozīmi, nav skaidri apstākļi, kādos izveidojies saaugums. Šādos apstākļos pretējas nozīmes postpozīta ievietošana vārdkopā nedod antonīmu kopu:

to fall in with (<latīņu *in aliquam casu incidere*)²² nejauši satikt, vienoties u. tml. —

nav antonīms vārdkopai *to fall out with* — atsvešināties²³ u. tml;

to give in, to take in nevienā nozīmē nav antonīmi vārdkopām *to give out, to take out* u. tml., jo šeit nav tikai viena vārdkopa *take in* un *take out, give in* un *give out*, bet daudzas homonīmas vārdkopas.

Tikai verba semantikai atbilstošie konkrētie antonīmie postpozīti var saistīties ar verbu:

- a) The landlady *showed him in*. — Saimniece ievēda viņu istabā.
(A. Cronin, *The Citadel*, book I, ch. I).

In šīnū piemērā ir vietas postpozīts, un konstrukcijai iespējams antonīms *to show out* — pavadīt, izvadīt no istabas, kas ietilpst sinonīmu rindā līdzās *to bow out, to see out, to see off* u. tml.:

²² *To fall in* un *to fall out* ir antonīmi tikai militārā terminoloģisma pārnestajā nozīmē: stāties ierindā — izstāties no ierindas.

²³ ... I've been rather *falling out* with Ivory ... lately. — ... esmu pēdējā laikā atsvešinājies no Airvorija. (A. Cronin, *The Citadel*, book IV).

- b) ... he *showed* the lady *out*...—... viņš izvadīja dāmu...
(Leacock, The Reading Public).
- c) A young woman ... *idled in*, looked at her, and *idled out* again... Jauna sieviete laiski ienāca, palūkojās viņā un tāpat izgāja...
(J. Galsworthy, The Silver Spoon, p. II, ch. X).
- d) The days were *drawing in* — Dzemdību laiks bija klāt, burt. pirmsdzemdību dienas tuvojās beigām.
(J. Walsh, Not Like This. First Baby, I).

Konstrukcijas *to draw in* — sarukt — antonīms ir *to draw out* — vilkties garumā; tas ietilpst sinonīmu rindā līdzās

to draw out to a great length, to drag along, to drag on, to crawl along u. tml.

- e) Piemērā:
Isabel and Lottie, who liked visitors, went upstairs ...
But Kezia *thieved out*. — Izabela un Lotija, kurām patika viesi, gāja augšā... bet Kezia zagšus izgāja ārā.
(K. Mansfield, The Doll's House).

Apmainot *out* pret antonīmu *in*, dabūjam kopu *thieved in* ar pretēju nozīmi — zagšus iziet.

Visi verbi, asociējoties ar konkrētiem antonīmiem postpozītiem, nerada antonīmas kopas:

Piemērā:

“I'm very glad you *dropped in* to see me. — Esmu ļoti priecīgs, ka jūs atnācāt mani apciemot
(M. Wilson, Live with Lightning, book I, ch. I),

apmainot postpozītu *in* pret antonīmu *out*, nedabūjam pretējas nozīmes kopu, jo *to drop in* nozīmē pienākt, pieskriet, uz īsu brīdi apciemot, bet *to drop out* — atkrist, nepiedalīties, izlaist, nobīdīt pie malas u. tml. Viena kopa var parasti būt antonīms tikai attieksmē pret vienu kopas nozīmi. Tas izskaidrojams ar šādu kopu atšķirīgajām nozīmēm, kas radušās īpatnējos apstākļos un izveidojušās dažādos virzienos. Tā, antonīmi *up* un *down*, asociējoties ar verbu *to pull*, dod polisēmas kopas:

- a) *to pull up* — apturēt, saņemt sevi rokās, savaldīties, saņemt dūšu, „vilkt“ (skriešanas sacīkstēs), pārņemt u. tml.;
- b) *to pull down* — nojaukt (celtni), izmocīt, novājināt, zaudēt dūšu, aplauzt ragus, pazemināt cenas u. tml.

Šīs kopas ir antonīmi, tikai vienā nozīmju pāri: saņemt dūšu — zaudēt dūšu.

Pretējās nozīmes kopai parasti seko cits fikssēts prievārds:

- a) I've had a bellyful of being *looked down* on... — Man jau līdz kaklam apnicis tas, ka uz mani skatās no augšas...
(R. Greenwood, Wagstaff's England, ch. XVI).
- b) Such a personage was reverently *looked up* at by everybody. — Šādu cilvēku katrs uzlūkoja ar cieņu.
- c) ...his elder brother, once so *looked up* to... — ...viņa kādreiz ar cieņu uzlūkotais vecākais brālis...
(J. Galsworthy, In Chancery, p. III, ch. X).

To look up (to, at) — uzlūkot ar cieņu, vērties augšup — ietilpst sinonīmu rindā līdzās frazeoloģismiem *to hold in reverence*, *to render honour to* un ir antonīms konstrukcijai *to look down on*, kas savukārt ietilpst sinonīmu rindā līdzās frazeoloģismiem *to turn one's nose at*, *to curl up one's lip*, *to think small* *beer of* u. tml.

- d) There was... a kind of innate sufficiency which neither *looked forward* to nor *back* upon troublesome ills. — Viņas dabā... bija iedzimta peticība, viņa nebēdāja par nelaimi, kas varētu nākt brēkdama, nedz arī sūrojās par pārdzīvoto.
(Th. Dreiser, The Titan, Ch. XVI).

To look forward (to) ir antonīms kopai *to look back* (on), bet atšķiras no tā ar savu gaišo noskaņu, jo parasti nozīmē sagaidīt ar prieku.

17. KOPAS ATTIEKSME PRET VĀRDKOPU, FRAZEOLOĢIJU

Sniegtā postpozīta konstrukciju apskate ļauj precizēt postpozīta konstrukcijas dabu, tās attieksmi pret vārdkopām, frazeoloģiju. Par frazeoloģismiem mēs apzīmējam pārnestā nozīmē lietotajamas, semantiski saliedētas stabilas vārdu kopas, kas runā nav jārada no jauna.²⁴

Tādēļ frazeoloģijā ietilpst:

- 1) vārdkopas — dažādu vārdu šķiru ekvivalenti, piem.:
castles in Spain — gaisa pilis, ilūzijas,
to swim at the top — būt pirmajās rindās, dominēt,
at full sail — pilnās burās, u. tml.;

²⁴ Salīdz. A. B. Кумачева, Фразеологические сочетания как часть словарного состава, Иностранные языки в школе № 6, 1953.

2) patstāvīgā vārda savienojumi ar palīgvārdu, vai palīgvārdu savienojumi, piem.,

at a pinch ²⁵	— kad kurpe spiež,
on the spot	— uz vietas, tūlīt,
in vain	— veltīgi,
on the level	— godīgs, godīgi,
in fun	— pa jokam,
by and by	— pamazām,
pa spēkam	— по плечу,
uz labu, uz mata, bez dienas ²⁶	u. tml.

3) tādas vārdkopu formu sistēmā ietilpstošas „predikatīvas“ kopas, kā:

- gone for a holiday — kā akā iekritis,
- tarred with the same brush — vienā maisā bāzami u. tml.,
- salīdzinājumi, piem.,
1 — packed like herrings — kā siļķes mucā,
2 — fit as a fiddle — vesels kā rutks u. tml.

4) Kā atsevišķa kategorija frazeoloģijā ietilpināmi sakāmvārdi un parunas.

Vārds v ā r d k o p a kļuvis par terminu, kas apzīmē nevis kaut kādu divu vai vairāku vārdu, bet tikai pilnnozīmes vārdu gramatiski noformētu nepredikatīvu savienojumu, kurā realizējas atkarīgā komponenta pakārtojums galvenajam komponentam. Vēl jāpiezīmē, ka A. Ozols, komentējot V. V. Vinogradova tēzi par to, ka predikatīvie vārdu savienojumi nav pieskaitāmi vārdkopām, principā atzīst „par nepieciešamu norobežot predikatīvos vārdu savienojumus kā teikuma būtības paudējus no nepredikatīvajiem savienojumiem jeb vārdkopām kā teikumu konstruktīva materiāla“, tomēr konstatē, ka arī „nepredikatīvajās“ vārdkopās atspoguļojas predikatīvitate un ka „dažkārt vārdkopa saplūst ar teikumu un faktiski nav norobežojama no tā“.²⁷

²⁵ Marjorie Ferrar was, indeed, of those who can always get money *at a pinch*. — Mādžeri Ferrar tiešām bija viena no tām, kas arvien dabū naudu, kad kurpe spiež. (J. Galsworthy, *The Silver Spoon*, p. I, ch. XIII).

²⁶ Viņš visu sarīkoja, lai rit *bez dienas* izbrauktu uz pilsētu. (J. Jaunsudrabiņš, *Vēja ziedi*).

²⁷ A. Ozols. Par dažiem vārdkopu sintakses jautājumiem latviešu klasiskajās tautas dziesmās, LVU zinātniskie raksti, XI sēj., 1956. Vēstures un filoloģijas zinātnes, I, Nr. 5., 172., 173. lpp. Salīdz. a) Э. Я. Сойда, Словосочетания в публицистике „младолатышей“, Рига, 1954, стр. 77; б) „Под словосочетанием мы понимаем грамматически оформленное сочетание двух или более знаменательных слов, не образующее предложения.“ (В. Н. Жигадло, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик, Современный английский язык, М., 1956, § 220).

Kāda vieta angļu valodā ierādāma konstrukcijai verbs ar postpozītu? Vai tā pieskaitāma vārdkopām vai frazeoloģijai?

Konstrukciju verbs ar postpozītu mēs varētu pieskaitīt vārdkopām:

- 1) ja abi komponenti būtu pilnnozīmes vārdi;
- 2) ja komponenti būtu pakārtojuma resp. pieklāvuma attiecsmēs.

Pilnnozīmes vārdi pieder pie noteiktas vārdu šķiras un veic kādu no šīs vārdu šķiras funkcijām teikumā. Vai postpozīts ir pilnnozīmes vārds?

Postpozīts būtībā ir adverbs vai adverbīāls prievārds:

1) kura funkcija ir ierobežota (tas var modificēt vienīgi neprefiksētu verbu, atrasties postpozīcijā, zaudēt savu patstāvīgo nozīmi, tam ir tendence saplūst ar verbu nedalāmā vienībā);

2) kas, no otras puses, saistījumā ar verbu iegūst jaunu raksturojumu un funkciju: postpozīts

- a) saglabā stipro formu un parasti ir akcentēts,
- b) saglabā savrupēju noformējumu,
- c) pa laikam ļauj citam adverbam modificēt sevi,
- d) saplūstot ar verbu, modificē tā aspektu vai piešķir verbam virziena raksturojumu,
- e) saplūstot ar verbu, iegūst pats un piešķir verbam jaunu semantiku, saglabājot vājāk vai spilgtāk izteiktu saistījumu ar homonīmo adverbu,
- f) saglabā zināmu kustības brīvību postpozīcijā, var atrauties no verba un veidot atsevišķu sintagmu.

Turklāt postpozīta vietas maiņa attiecsmē pret elementiem: verbu, netiešo un tiešo papildinātāju — kļūst par izteiksmes līdzekli kontekstā. Tāpat postpozīta fonētiskais aspekts — akcents ir zīmīgs izteiksmes līdzeklis: to var izmantot sātura niansēšanā, modificēšanā.

Šāda raksturojuma nav prefiksam.

Akseņenko izvirma tēzi, ka vispārpieņemtais vārdu šķiru iedalījums „pilnnozīmes“ un palīgvārdos ir lielā mērā konvencionāls²⁸.

Kamēr gramatiskie prievārdi izpilda tikai agrāko locījumu fleksiju funkcijas, brīvie prievārdi, t. i., prievārdi, kuri norāda telpas un laika attiecības, var pacelties līdz pilnnozīmes vārdu līmenim. Tas pats sakāms par fiksētiem, abstranētiem prievārdiem.

Ko mēs varam šai ziņā sacīt par postpozītu?

²⁸ Б. Н. Аксёненко, Предлоги английского языка, М., 1956., стр. 42.

Ja postpozīta kopā atmetam postpozītu, tad parasti 'pilnnozīmes' verbs ar visu savu semantiku vairs nenozīmē to, ko saka visa kopa. Tāpat izjauksim kopu, atmetot verbu. Verbam asociējoties ar dažādiem postpozītiem, izveidojas atšķirīgas kopas, kam nav tieša sakara ar verba nozīmēm:

- to pick on — apnikt; piesieties u. tml.,
- to pick out — izlobīt domu; izvēlēties u. tml.,
- to pick up — apgūt utt.,
- to pick up flesh — pieņemties svarā u. tml.

Ņemot vērā postpozīta savdabīgās funkcijas, semantisko nozīmīgu un īpatnējo sintaktisko izlietojumu, mums tas jāatzīst par vārdu, svarīgu kopas komponentu, kam ir gan zināma tendence kļūt par formantu, bet tā ir vēl tikai tendence. Par pilnnozīmes vārdu postpozītu nevar atzīt tā ierobežotās funkcijas dēļ.

Vai kopas komponenti ir pakārtojuma resp. pieklāvuma attieksmēs? Šinī sakarā apskatīsim piemērus ar postpozītu:

- a) Cowperwood was *carried away* by her appearance. — Kau-pervudu valdzināja viņas āriene.
(Th. Dreiser, *The Financier*, V).

- b) You'll have to *live that down*. — Tev būs ar to jāsamierinās.
(J. Galsworthy, *The White Monkey*, p. III, ch. III).

Piemērā (a) nevaram jautāt *Where was Cowperwood carried by her appearance?

Piemērā (b) nav iespējams jautājums *Where will you have to live that? vai *How will you have to live that?

Par pakārtojuma attieksmēm šie nevar būt runa, jo postpozīts ieguvis jaunu semantiku. Tādēļ konstrukcija verbs ar postpozītu visā pilnībā neatbilst vārdkopas definīcijai, un to varam nosaukt par kopu verbs ar postpozītu vai postpozīta kopu.

Frazeoloģijai mēs pieskaitām pat konstrukcijas ar gramatiskajiem prievārdiem, kur abi komponenti nav „pilnnozīmes” vārdi, piem., *in favour*, *in full*, divu palīgvārdu kopas, piem., *as for* u. tml. Postpozīta kopa, ko lieto pārnēstā nozīmē, tās idiomatiskuma un komponentu patstāvības dēļ arī jāietilpina frazeoloģijā.

18. IDIOMĀTISKĀS POSTPOZĪTA KOPAS — FRAZEOLOĢIJAS DAĻA

Visas postpozīta kopas neietilpst frazeoloģijā. Tā, *to run up*, *to look up*, *to pull up* tiešā nozīmē nav frazeoloģismi, turpretī šo kopu homonīmi pārnēstā nozīmē *to run up* — doties uz pilsētu,

to look up (to) — uzlūkot ar cieņu, *to pull up* — pieturēt — ietilpst frazeoloģijā.

Postpozīta kopas pārsemantizēšanās pakāpes un veidi var būt dažādi.

I. Saaugumos ne verbs, ne postpozīts nav lietoti savās nozīmēs, visai vārdkopai ir nozīme, kam nav tieša sakara ar komponentiem:

- a) ...if it was for her good I was prepared *to put up with* that.
...viņas labā es biju sagatavojies samierināties ar to.
(J. Walsh, Not Like This. My Girls, II).
- b) I had always had a Micawber — like attitude to life and lived on the assumption that something was bound *to turn up*. — Man vienmēr bijusi pašāvīga dzīves uztvere un es dzīvoju cerībā, ka kaut kam labam jānotiek. (ibid., I).
- c) Bertha couldn't *make her out*. — Berta nevarēja viņu izprast.
(K. Mansfield, Bliss).
- d) ...we were just *getting by*. — mēs tikko vilkām dzīvību.
(Wilson, Live with Lightning, p. II, ch. III, § 2).
- e) ...a virgin *passing herself off* as an expert on love. — ...jaunava, kas uzdodas par lietpratēju milas lietās. (ibid., part II, ch. I, § 3.)
- f) He saw that her mind was firmly made up. — Viņš redzēja, ka viņa bija izšķīrusies.
(A. Cronin, The Citadel, book IV).
- g) ...how they seemed *to set one another off*... — kā viņi šķita izdaļojam viens otru...
(K. Mansfield, Bliss).
- h) He's fighting a rear guard battle, *giving in* all along the way. — Viņš izmisīgi cīnās, visu laiku piekāpjoties.
(M. Wilson, Live with Lightning, book II, § 1).
- i) I've not *given you away*. I've told them it was all their fault. — Es jūs nenodevu. Es pateicu viņiem, ka tā visa ir viņu vaina.
(G. B. Shaw, You Never Can Tell, act IV).
- j) ...the baby half *washed away* by his afternoon performance, emptied his cup of milk. — ...bērns, kam spēki bija izsīkuši šīs dienas darbos, iztukšoja tasi piena.
(K. Mansfield, Pension Seguin).

k) Cowperwood was *carried away* by her appearance. Kauper-
vudu valdzināja viņas ārione.

(Th. Dreiser, *The Financier*, ch. V).

Ne postpozīta, ne verba semantika saaugumos nav secināma bez tuvākiem pētījumiem. Dažas no minētām kopām, piem., *to turn up, to pass oneself off, to give away* u. c., saglabājušas vēl miglainu sakaru ar reālīgām resp. vārdiem: kopai *to turn up* ir sakars ar *ie-griešanās*; *to give away* — nodot — ir veidots pēc sava sinonīma *to betray* parauga un faktiski ir tā analītiskā forma (sa. sufikss *be* + va. *tray* < sf. *trair* — latīņu *tradere* — nodot).

Vienībās ietilpstošo kopu komponentu un visas kopas nozīmju sakarība viegli secināma. Postpozīts visās šinī grupā ietilpstošās kopās var norādīt virzienu limitētiem vārdiem, noteikt virzienu un piešķirt perfektīvu norisi nelimitētiem kustības vārdiem, piešķirt aspektu un virzienu vārdiem, kas neizsaka kustību, piem., *hang back* — vilkties astē, *get through* — tikt cauri, *hold out* — pasniegt, *pedāvāt, to make off* — aizbēgt, aizlaisties, *to clear out* — aiziet, *to get off*, piem., *to get off with a whole skin* — izklūt sausam u. tml.

II. Vienībās ietilpst kopas, kur verbs un postpozīts lietoti savās konkrētajās nozīmēs. Tādā veidā dabūtā brīvā vārdkopa pār-semantizējas visumā:

a) You are not seriously injured. You will be all right. This will *blow over*. — Jūs neesat nopietni ievainots. Jums būs labi. Tas viss pāries.

(Th. Dreiser, *The Titan*, ch. XIX).

b) I was very high and mighty myself; but I've *come down* since: oh, yes; I've been *brought down*. — Es pati biju ļoti augstprātīga un varena; bet es esmu kļuvusi rāmāka: ak jā, man aplauza ragus.

(G. B. Shaw, *You Never Can Tell*, act IV).

c) It was not an especially tactful remark. The young Indian *smiled* it off. — Tā nebija visai taktiska piezīme. Jaunais indianis to ar smaidu noraidīja.

(D. Carter, *Fatherless Sons*, part I).

Vienībās ietilpst frazeoloģiski saistītas postpozīta kopas, kas savā tiešā nozīmē asociējas tikai ar noteiktu vārdu vai noteiktiem vārdiem, ar kuriem tās veido plašāku vārdkopu. Postpozīta kopas nozīme tādā gadījumā ir frazeoloģiski ierobežota:

a) Now it is time *to put up the shutters*. — Nu ir laiks aizvērt slēģus, taisīt bodi ciet, slēgt uzņēmumu, pārn. beigt pasākumu.

- b) These fellows are simply' *cutting off their noses* to spite their faces. — Šie vīri, cenšdamies citam kaitēt, izper paši sevi.
(Th. Dreiser, The Titan, ch. XLIII).
- c) *Keep your wool on.* Would you like a drink? — Tikai mieru!
Vai tu negribētu iedzert?
(J. Lindsay, Betrayed Spring II, §. 8).
- d) She returned to her room *to cry her eyes out.* — Viņa atgriezās savā istabā, lai no sirds izraudātos.
(W. Thackeray, Vanity Fair, ch. XLVI).
- e) ...I don't want a lot of so-called experts...*pulling me round in circles.* — ... es negribu, lai daudzie tā saucamie eksperti vazātu mani aiz deguna.
(A. Cronin, The Citadel, book IV).
- f) *I take off my hat to you.* — Es jūsu priekšā noņemu cepuri.
(Th. Dreiser, The Titan, ch. XX).
- g) Come in, Harry. She's *eating her heart out* for you. — Nāc vien, Harij. Viņa tvīkst pēc tevis.
(J. Lindsay, Betrayed Spring, p. III).
- h) When I agree, you *snap my head off.*—Kad es piekritu, jūs raujat man galvu nost (t. i. pārmetat man).
(M. Wilson, Live with Lightning, book II, ch. V).

Šinīs gadījumos postpozītam ir bijusi virziena resp. telpas nozīme, bet visam frazeoloģismam — homonīma brīva vārdkopa.

Vienībās ietilpst plašāku vārdkopu eliptiskas formas, kuru izcelšanās ir skaidri redzama:

- a) ...they were our friends and we could not *let them down.* — ...Viņi bija mūsu draugi, un mēs nevarējām pieļaut, lai viņi izputētu.
(J. Walsh, Not Like This. I am Married, V).

Šeit *let them down* ir *let them slip down* elipse, ko var arī secināt no sekojošā piemēra:

I thought how hard my home had been to build up. It was much too easy *to slip down.* — Es domāju, cik grūti bija uzcelt māju. Daudz vieglāk bija nokļūt trūkumā (ibid.).

- b) I couldn't *keep myself in.* — Es nevarēju sevi savaldīt.
(K. Mansfield, The Lady's Maid).

Seit *keep myself in* ir *keep myself in hand* eliptiska forma.

c) *You shut up, Bert. It's true.* — Ciet klusu, Bert. Tā ir patiesība.

(G. B. Shaw, *The Apple Cart*, act. I).

Seit *shut up* ir *shut up your mouth* elipse.

Vienībās ietilpst postpozīta kopas, kam pirmais komponents — pārsemantizēts, bet postpozīts precizē aspektu:

a) ...the poor dear is *worn out*. Let him sleep. — Nabadziņš ir pārguris. Lai viņš gul.

(G. B. Shaw, *Arms and the Man*, act I).

b) The fire had *died down* in the drawing-room to a red, flickering „nest of baby phoenixes,“... — Ogles viesistabas kaminā bija izgailējušas un kļuvušas par sārta, pa laikam uzliesmojošu feniksu lizdu.

(K. Mansfield, *Bliss*).

A. Ф. ГРИНБЛАТ

СОЧЕТАНИЕ ГЛАГОЛА С ПОСТПОЗИТОМ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

КРАТКИЕ ВЫВОДЫ

В статье рассматривается вопрос о природе сочетания глагола с постпозитом. На фоне спаянности и раздельнооформленности компонентов сочетания исследуется взаиморасположение глагола постпозита, прямого и косвенного дополнения в связи с интонационной характеристикой сочетания. Внимание уделяется отношению между постпозитом и постпозиционным, фиксированным и сложным предложениями в связи с членением речи на синтагмы. Выявляются также синонимические постпозитивные сочетания и отношение сочетания к фразеологии и словосочетанию, его идиоматика. Дается перевод иллюстраций на латышский язык: этот материал послужит для исследования эквивалентов постпозитивного сочетания в латышском языке.

SATURA RĀDITĀJS
ОГЛАВЛЕНИЕ

1. От редакционной коллегии	5— 7
2. <i>Art. Ozols</i> . Pielikums, apzīmētājs un apzīmējums latviešu klasiskajās tautasdziesmās	9— 67
3. <i>J. Kārklīšs</i> . Par pienuomeni papildinātāju	69— 89
4. <i>A. Bojāte</i> . Datīva locījuma nozīmes tiešajā verbālajā pārvaldījumā jaunstrāvnieku publicistiskajos darbos	91—114
5. <i>I. Freidenfelds</i> . Divdabja formas rakstu krājumā «Sēta, daba (un) pasaule»	115—134
6. <i>J. Kušķis</i> . Diftongizācija un monoftongizācija Grostonas un Meirāņu izloksnē	135—158
7. <i>С. Г. Бажанова</i> . Некоторые значения полужнаменательных полуслужебных слов в русском и латышском языках. Слова «еще» и «вѐл»	159—184
8. <i>В. А. Юрик</i> . Опыт структурного анализа семантического поля цвета в русском и латышском языках.	185—198
9. <i>Г. И. Румянцева</i> . Принципы отбора русских слов и выражений, предназначенных для активного усвоения на практических занятиях по русскому языку в латышских группах.	199—220
10. <i>Н. П. Раздорова</i> . Специальная лексика в произведениях К. Г. Паустовского «Повесть о лесах» и «Рождение моря».	221—238
11. <i>Т. Л. Бабчина</i> . Из истории некоторых интернационализмов в английском языке	239—258
12. <i>А. Гринблатс</i> . Кора «verbs ar postpozitu» mūsdienu angļu valodā	259—315